

EENIGE KAMERADVIEZEN.

EENIGE KAMERADVIEZEN

uit de jaren 1874 en 1875,

VAN

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM,

J. A. WORMSER.

1890.

VOORREDE.

Meer dan eens werd in de pers, en nu onlangs zelfs in de Staten-Generaal, van hetgeen ik vóór veertien jaar geleden als Kamerlid sprak, een gebruik gemaakt, dat ik betreur.

Zoo verwees in de zitting van 12 Maart 1890 de heer Mr. W. K. Baron van Dedem naar wat door mij op 16 November 1875 gezegd was over de houding, die m. i. de Regeering *niet* mocht aannemen bij het koloniaal beleid; maar hij *zweeg* van wat ik èn toen, èn op 11 November 1874, in den breede betoogd had over de houding, die de Regeering *wel* behoort aan te nemen. De heer Van Alphen, die deze leemte terstond gevoelde, had echter mijne toenmalige redevoering niet bij de hand, en vulde deswege uit andere stukken *het positieve* van dit program aan. Dit hielp echter niet; en de liberale pers vond in het citaat, dat de heer W. K. van Dedem aanhaalde, aanleiding, om mij voor te stellen, alsof ik sedert 1875 van standpunt veranderd was. Ter rechtvaardiging voor nu en later schiet mij daarom niets anders over, dan die Kameradviezen, waarin ik indertijd meer principieele vraagstukken behandelde, in afzonderlijken druk ter perse te leggen. En overmits nu juist mijn advies over de koloniale aangelegenheden aanleiding tot deze uitgave is, plaats ik de koloniale adviezen niet slechts voorop, maar voeg er als *appendix* bij de breedere toelichting, die in 1878 van het 19e artikel van „Ons Program”, na ernstige raadpleging van koloniale autoriteiten, door mij gegeven wierd.

KUYPER.

AMSTERDAM, April 1890.

KOLONIALE QUAESTIE.

I.

KOLONIALE QUAESTIE.

1.

REDE GEHOUDEN IN HET COMITÉ-GENERAAL OVER DE ATJEHSCH E AANGELEGENHEDEN.

(Gehouden 17 April 1874, *Hand. ed.* 1881, pag. 36 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter! Zoo ge, mij vergunt, wensch ik mijn advies te beginnen met de voorlezing van de navolgende woorden uit het *Bijblad* der zitting van 7 Juli 1871. Daar leest men op bladz. 1674: „Ware het niet beter, verkieselijker, meer in het belang van de Regeering zelve geweest, indien zij de stukken, die nu ter inzage op de griffie zijn gelegd, had laten drukken, voorafgegaan van een korte historische nota, en besloten met een verdediging van vorm en inhoud van het tractaat? Wij behandelen hier niet onze eigen zaken, maar die van het Nederlandsche volk, en heeft dit in dergelijke zaken geen recht op openbaarheid? Staat er in die stukken iets, waarvoor men de openbaarheid behoeft te schromen? Was daartoe het verlot van het Engelsche kabinet noodig? Ik betwijfel het zeer; maar al ware het zoo, zou dat verlot zeker niet geweigerd zijn. Waarom het dan niet gevraagd? Nog is mijn advies aan de Regeering: Publiceer die stukken hoe eer hoe beter.”

Die woorden, aan den stijl licht herkenbaar, werden destijds door den tegenwoordigen Minister van Koloniën, toen afgevaardigde voor Rotterdam, tot den Minister Van Bosse gericht bij de behandeling van het Sumatra-tractaat. Ik neem ze thans over en richt ze op mijne beurt

tot deze Regeering. Ook ik vraag: Welke oorzaak is er, dat de stukken van dit dossier, niet slechts enkele, maar alle geheim moeten blijven? Reeds de nomenclatuur van den inventaris toont, mijns inziens, dat althans verscheidene dezer kopijen voor publiekmaking zeer wel geschikt zijn. Welk bezwaar bijv. laat zich denken tegen de uitgave der n°. 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15*b* (ik begrijp dat 15*a* moeilijk kan gepubliceerd worden), 16, 20, 22*b*, 23 en 24? De overige laat ik rusten. Werkelijk komen daarin uitdrukkingen voor, die voor openbaarmaking doen terugdeinzen, uitdrukkingen, door enkele onzer agenten gebezigd, die met de diplomatieke vormen weinig strooken, en wellicht in het buitenland een min gunstigen indruk zouden maken.

Een tweede vraag, waartoe het dossier aanleiding geeft, is: Waarom is de Regeering thans eerst tot de mededeeling dezer stukken aan de Kamer overgegaan? Voor elke daad moet een *ratio sufficiens* bestaan. Er moet een antwoord te geven zijn op de vraag: Waarom toen niet en nu wel? Schuilt de oorzaak wellicht in hetgeen de Minister van Koloniën in de zitting van 23 Mei jl. verklaarde: „dat, zoolang de oorlog duurde, van hem de toezegging tot overlegging der stukken niet was te wachten”? Let wel, zelfs met de toezegging, die naar tijdsorde aan de overlegging zelve nog voorafgaat. En nu kregen wij ze toch. Thans is de Regeering met stukken voor den dag gekomen. Ze liggen ter griffie. Mag men hier dan uit opmaken, dat de Regeering *den oorlog* metterdaad reeds als geëindigd beschouwt? Dit is te waarschijnlijk, wijl bij overlegging door de Regeering is aangekondigd, dat voortaan inbezitneming van Atjeh hare gedragslijn zou zijn. Is deze gissing juist, dan behoort op dezen oogenblik Atjeh's grondgebied reeds formeel tot onze Indische bezittingen.

Maar ook al is deze gissing juist, ook dan nog blijf ik vragen, waarom de Regeering deze stukken niet reeds vroeger ter griffie heeft gedeponneerd? Bij aandachtige lezing vraagt men zich telkens af, waarom door de Regeering niet reeds bij vroegere interpellatiën inzage van deze stukken gegeven werd, zoo niet van alle, dan toch van de interessantste, die de Kamer geheel op de hoogte der zaak zouden gebracht hebben? Was hiervoor oorzaak?

Doch ook al bestond hiertegen bezwaar, nu de stukken eenmaal zijn overgelegd, mag men bij halve publiciteit wel staan blijven, en de Regeering zal dunkt mij goed doen, met zich reeds nu hierover uit te spreken. Kon ze tot algeheele publiciteit overgaan, dan kon de beraadslaging in comité-generaal ophouden. Ik veroorloof mij daarom de vraag, of de Regeering bereid is zich daarover aanstonds uit te spreken, en zal

even wachten op antwoord. Alleen zoo dit uitbleef of ontkennend was, kan deze discussie in comité-generaal worden voortgezet.¹⁾

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den Minister voor zijn verklaring. We gaan dus in comité-generaal voort, en nogmaals op het dossier terugkomend, vraag ik: of nu de Regeering ook genegen is, de verzameling vollediger te maken?

Reeds de heeren Van Lynden van Sandenburg en Van Zuylen wezen er op: er ontbreken stukken. Ik geloof dit ook. Zou bijv. tot het vellen van een juist oordeel over deze zaak niet nog de overlegging wenschelijk zijn van het mailrapport van 9 Januari; van het Hongkong-telegram dat te Batavia ontvangen werd; opgaven van de eischen door belanghebbenden bij onze Regeering gedaan, blijkens de instructie van den resident Schiff; statistieke opgave van de gevallen van zee- en menschenroof, waarvan Atjeh telkens beschuldigd wordt. Ik dring op die overlegging ten zeerste aan. Immers naar gelang ze uitvielen, zouden ze ons oordeel over deze quaestie wijzigen kunnen.

De eisch, dat men alles wat kan gegeven worden, ja, ik zou haast zeggen: alles wat er bestaat, ons ter hand stelle, klemmt voor mij nog te meer, wijl ik niet instem met die sprekers der oppositie, die het oirbaar achten deze discussie zonder votum te eindigen. Mij dunkt, dit kan niet. De Kamer, die nu reeds herhaaldelijk haar oordeel heeft opgeschort over het regeeringsbeleid inzake de oorlogsverklaring aan Atjeh, kan van dat dossier niet finaal afstappen zonder een oordeel uit te spreken. De Regeering heeft daarop recht. Telkens herhaalde de Minister zijn beweren, dat er goed, voorzichtig en rechtvaardig gehandeld was, en verklaarde onverholen: Wanneer gij, Kamer, meent dat verkeerd is gehandeld, spreek het uit en ik zal wijken. Men deed dit niet, en kon het niet doen, wijl oordeelvelling ondenkbaar was, zoolang de stukken nog niet in onze handen waren. Maar thans vervalt deze exceptie. Thans zijn de stukken overgelegd. Thans is men in staat om te oordeelen; waarom, zoo vraag ik, zou de Kamer dan nu nog aarzelen om het regeeringsbeleid hetzij goed of af te keuren. Tot een beslissing moet het toch eens komen. Op goedkeuring heeft de Regeering recht, indien er werkelijk een meerderheid in de Kamer voor haar beleid is, maar ook op afkeuring heeft de natie recht, wanneer de overtui-

¹⁾ De Minister van Koloniën sprak: Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de heer Kuyper was gaan zitten, dan zou de Regeering natuurlijk bereid zijn geweest te antwoorden; daar de geachte spreker dit niet deed, wachtte ik dat sein af.

Ik zal nu niet antwoorden op al de door hem gestelde vragen, maar alleen zeggen, dat de Regeering ongenegen is om het geheim der stukken op te heffen.

ging van de meerderheid is, dat zij de zienswijze der Regeering niet deelt.

Ik ga niet meê met den heer Van Nispen, die een oordeel ontried met het oog op den politieken toestand. Behoeft men daarnaar te vragen? Ik behoor stellig niet tot hen, die op dit oogenblik aftreding van het Kabinet wenschen. Veeleer hoop ik een vriendschappelijke houding tegenover het Kabinet aan te nemen, en zou, voorzooveel mij betreft, dit Kabinet nog gaarne een drietal jaren aan het bewind zien. Die verklaring doe ik met opzet, om reeds bij mijn eerste optreden te constateeren, dat mijns inziens een Kabinet uit de oppositie, gelijk die dusver in deze Kamer gemêleerd was, een ramp zou zijn voor het land. Onze richting mag dan ook mijns erachtens nooit medewerken, om aan een dergelijk Kabinet het beleid van zaken in handen te geven, niet wijl er onder deze oppositie geen mannen zijn van talent, volkomen in staat het bewind te voeren, maar omdat, zoo ik meen, de politieke levensbeweging van ons volk daardoor verkeerd zou worden geleid.

Dat ik niettemin reeds nu een votum der Kamer wensch, hangt dan ook saâm met mijne overtuiging, dat zulk een oordeel, ook al was het ongunstig, de Regeering niet noodzakelijk tot aftreden zou behoeven te nopen. Het staat natuurlijk aan haarzelve om de Kabinetsquaestie te stellen. Maar toch onderwerp ik aan haar oordeel de vraag, of het niet zeer denkbaar is, dat de Minister, mijns inziens, de zaak verkeerd heeft geëntameerd, en niettemin, nadat de oorlog een fait accompli is geworden, in mijn oog, de rechte man is, om de zaak ten einde te brengen.

In dien zin tot mijn oordeel over de stukken zelve komende, moet ik natuurlijk in een retrospectieve beschouwing treden over de drie phases, waarin het regeeringsbeleid zich voordoet, en wil aantoonen, dat het regeeringsbeleid van 1871 af tot 25 Januari 1873 niet slechts verdedigbaar is, maar goedgekeurd dient te worden; dat haar beleid in het gebeurde te Singapore daarentegen onverklaarbaar is, en eindelijk, dat stellen van het ultimatum aan Atjeh op het oogenblik, waarop dit plaats greep, nooit te rechtvaardigen noch te verdedigen is.

Tot op 25 Januari verdedig ik de Regeering en stem niet in met den geachten spreker die mij voorafging, voorzoover hij meende, dat reeds vóór dien datum agressieve staatkunde in het regeeringsbeleid tegenover Atjeh zichtbaar was.

Ik geloof dit niet. Wel erken ik, dat er enkele uitdrukkingen voorkomen die bedenkelijk zijn, in de nota van den heer Schiff, waar hij zegt, „dat men nu een goede *casus belli* heeft”. Dit verraaft zeker min

goede denkbeelden, die in de hogere ambtenaarswereld van Nederlandsch-Indië ingang vonden. Maar dit bewijst de schuld der Regeering niet. Integendeel, zij is, mijns inziens, in haar eerste beleid tot 25 Januari volkomen te goeder trouw geweest.

De beschuldiging van onoprechtheid den Minister telkens voorge-
worpen, beaam ik dan ook allerminst. Met opzet heb ik de woorden
door den Minister bij de verschillende interpellatie gebezigd, onderling
vergeleken, en, ja, gevonden dat in sommige uitdrukkingen iets dob-
belens lag, (na het vele dat reeds over die zaak te spreken viel en
bij 's Ministers volubiteit van geest, verklaarbaar) maar van een
intentie om de Vergadering te misleiden, eenige zucht om een onware
voorstelling van de toestanden te geven, heb ik geen spoor ontdekt.

Toen de oppositie het regeeringsbeleid ook vóór 25 Januari aanviel,
verloor ze uit het oog, dat de Regeering, na de sluiting van het Sumatra-
tractaat, ja, zeer goed wist, dat de eventualiteit van een oorlog voor de
deur stond, maar tevens de opportuniteit oorlog te verklaren, in hare
macht meende te hebben. Dat het tot een oorlog kon komen zag ze
in, maar meende dat niemand haar tot het voeren van dien oorlog zou
kunnen dwingen dan op het tijdstip dat haar gelegen kwam.

Sinds 1824 stond Atjeh onder curateele van Engeland en werd eerst
in 1871 weer vrij man.

Eerst van dat oogenblik af stond het derhalve tegenover Nederland
in gelijke verhouding als elk ander Rijk. Evenmin als met enig ander
naburig Rijk de mogelijkheid van oorlog mocht ontkend worden, mocht
men dit opzichts Atjeh doen. Dit noopte de Regeering, den generaal
Kroesen voorloopige opnemingen te laten doen, maar dwong haar nog
niet tot het nemen van maatregelen, al moest het reeds onverwijld tot
een oorlog met Atjeh komen. Aan een incident dacht men niet. Het
eerste stadium, dat der langgerekte onderhandelingen, was nog nau-
welijks geopend.

Dit beleid keur ik niet af.

Na 25 Januari, in de tweede phase echter, is het regeeringsbeleid,
mijn inziens, onverklaarbaar.

Wat in Singapore gebeurd is, komt mij voor niet *serius* te zijn
geweest, in dien vollen zin des woords, die alleen oorlogsverklaring kon
wettigen. Er is daar, ik zal niet zeggen een *farce* gespeeld, maar toch
een *drama*. Er is loos alarm geslagen. Er is een intrigue op touw
gezet, die, kon ze uit de stukken worden overgenomen, den inhoud voor
een boeienden roman zou leveren. De personen die er in optreden, zijn
werkelijk interessante karakters. Stroom en vuur worden saamgebracht,

de vlam slaat uit, en ons land is er de dupe van. Hoofdpersoon daarbij is de majoor Studer, die door den gezant van zijn eigen Kabinet te 's Gravenhage „a fool” wordt genoemd. De tweede in rang is onze Consul-Generaal Read, die min of meer aan *monomanie* lijdt. Tongkoe Moh. Ariffin heeft tusschen deze twee als *souffleur* gefungeerd, en de heer Loudon is *de dupe* geworden, of liever, heeft in de waardigheid die hij bekleedt, onze natie dupe der historie gemaakt. Kleur ik te sterk? Dat Read meer of min monomaan is, blijkt, dunkt mij, uit de stukken onweêrlegbaar. Hij lijdt onder de *idée fixe*, dat oorlogsschepen, die de straat van Malakka doorkomen, het op Atjeh hebben gemunt. Eerst zijn het de Amerikaansche schepen, die uit Hongkong zullen komen, dan twee Fransche, die naar Atjeh op weg zijn om goudmijnen te exploiteeren; dan is het weer het Duitsche oorlogsschip „de Nympe”; dan zijn het òf Italiaansche òf Turksche. Maar welk schip ook, met een kanon aan boord, om of bij Singapore komt, dit weet hij zeker, is gezonden om ons den pas in Atjeh af te snijden.

Ik ontken daarom niet, dat de heer Read een actief en uitnemend handelsagent is, maar dat hij menschenkennis mist en lichtvaardig handelt, toont het dossier. Reeds in September hoorde hij, dat de Atjehsche gezant onderhandelingen had aangeknoopt met Amerika; en wat doet hij nu? Zonder den Gouverneur-Generaal ook maar met een woord hiervan kennis te geven, gaat hij kalm voor handelszaken naar Siam en laat de leiding der zaken in Singapore over aan een ondergeschikten spion. Dat noem ik lichtvaardig. Veel menschenkennis mag aan Read evenmin toegekend, althans hij doorziet noch het karakter van Jenkins noch de Racchia, is jegens ieder achterdochtig, ziet in elken vreemden agent, hoe solide ook, niets dan een indringer. Majoor Studer, Amerikaansch Consul-Generaal, is iemand die het zichzelf druk maakt, in zonderlinge plannen vermaak schept en zich bemoeit om een zekere rol te spelen. Maar of hij serieus is? Verbeeldt u een Consul-Generaal te Singapore, die niet eens weet, dat in 1857 een tractaat door ons met Atjeh gesloten is, en dat nog eerst moet laten onderzoeken. Kon iemand die de eerste elementaire kennis van Atjeh's verhouding tot ons miste, ooit een ernstigen coup slaan? Tusschen die beiden in nu staat als *trait d'union* Tongkoe Mohammed Ariffin, een doortrapte, geslepen intrigant, die, het is niet te sterk gezegd, kan liegen of het gedrukt is. Hij spreekt Engelsch als water, maar komt bij den Amerikaanschen Consul en zegt: „Laat ons de discussie in 't Maleisch voeren, want ik ken geen Engelsch!” Op de vraag: „Kent gij den heer Read?” antwoordt hij: „Vroeger heb ik den ouden heer Read gekend, maar den Consul ken

ik niet." En een uur tevoren was hij nog bij hem. Ariffin is een kruiper, die aan Read schrijft: „Ik sta onder de schoenen van den grooten Consul-Generaal!" Hij is iemand, die altijd kort bij kas is en geld behoeft, en toch nog voorgeeft onbaatzuchtig te zijn. Hij durft verhalen, dat hij 300 doll. van den Amerikaanschen Consul heeft afgeslagen. Is het dan zoo zeker, vraag ik, dat een dergelijk man, die het spel in handen heeft, tusschen Studer en Read in staat en ze met elkander in contact brengt, wel in ernst, in elk opzicht op onze hand was; zoo zeker, dat we door zulk een man, die met het leukste gezicht de grofste onwaarheden spreekt, misschien niet zelven werden misleid? Mocht op het getuigenis van zulk een man tot zulk een expeditie worden besloten?

Nu keur ik niet af, dat onze Consul-Generaal meende van dien Ariffin gebruik te moeten maken; men heeft, leider, ook spionnen noodig; maar de heer Schiff heeft terecht gezegd, dat, al heeft Atjeh trouweloos gehandeld, Holland dat niet mag nadoen. Daarom moest ook onze spionage zijne grenzen hebben gehad, en althans directe leugen niet zijn bevorderd. Bovendien bij het gebruiken van Ariffin was contrôle onmisbaar, teneinde na te gaan of de inlichtingen door hem gegeven, te vertrouwen waren. Dat is niet gedaan. Is dit niet een ernstige fout?

Eindelijk, de Gouverneur-Generaal is de dupe geworden. Ik heb de eer niet den heer Loudon persoonlijk te kennen, maar de stukken gaven mij den indruk, dat hij een eenmaal opgevat denkbeeld niet licht loslaat, en, door zulk een denkbeeld gedreven, ten eenenmale die bezadigdheid en kalmte van oordeel verliest, die in zijn hooge betrekking noodig waren, om in de zoo gewichtige zaak van Atjeh te onderscheiden wat waarheid was en wat op verdichting berustte.

Ik meen dat min gunstig oordeel te kunnen staven. Of welke pogingen heeft de Gouverneur-Generaal aangewend, om de echtheid der hem gezonden berichten te onderzoeken? Hij ontvangt mededeelingen van Read, schrijft er over aan den Gouverneur-Generaal van de Straits-Settlements, en, niettegenstaande dat deze hem geruststelt, gaat hij toch door. Hij ontvangt een telegram uit Hongkong (in welke bewoordingen weten wij niet, het ontbreekt in het dossier), dat er onverwijld Amerikaansche oorlogsschepen uit Hongkong zullen komen. Hij seint aan den Minister van Koloniën: „of het waar is?" — erkent dus zelf, dat hij niet zeker van zijn zaak is, en niettegenstaande uit Den Haag geen antwoord gezonden wordt, beschouwt hij de zaak als zeker en richt er zijn handelingen naar in. Niet de feiten, maar zijn eenmaal opgevat denkbeeld van een Atjehsche expeditie leidt hem en speelt hem voor

den geest, ook waar hij, ik neem aan te goeder trouw, anders sprak. Dat blijkt uit het verslag van den Raad van Indië, waarin tot de expeditie besloten is. Destijds was er nog geen sprake van een expeditie, maar enkel van een machtsvertoon. En wat zien we nu? Bij de vraag, wie de opperbevelhebber zal zijn, stelde de Gouverneur-Generaal voor, „om het opperbevel te geven aan den eersten officier van dat wapen, dat de hoofdrol bij de expeditie zou vervullen.” En nu volgde daarop, dat dit »derhalve de *commandant der landmacht*” was. Is sterker bewijs denkbaar? Men zendt een vloot met een zekere troepenmacht, zoo men zegt enkel tot vertoon, teneinde gedekt te zijn voor alle eventualiteiten. Dus zou men denken, dat het wapen dat de hoofdrol te vervullen had, de *zeemacht* was. Maar neen, de Gouverneur-Generaal stelt voor, om het opperbevel aan den *commandant der troepen* op te dragen. Hoe is dit te verklaren, indien de Gouverneur-Generaal niet destijds reeds het vaste plan had om de troepen te Atjeh te doen landen?

Blijkbaar bestond dan ook tusschen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën een verschil van staatkunde, waarbij de voorzichtigheid aan de zijde van den Minister, de consequentie en de doortastendheid aan de zijde van den Gouverneur-Generaal waren. De tactiek van den Gouverneur-Generaal is zeer klaar en duidelijk; hij wil de expeditie zenden, ook al bestaat er van de zijde van Amerika en Italië geen gevaar meer, en daarbij moet de landmacht de hoofdrol vervullen. Daarentegen vindt men bij den Minister van Koloniën een dubbele phase van politiek. Eerst is het uit de stukken duidelijk, dat hij een voorzichtige staatkunde wil en met beleid waarschuwt: „Ga niet af op losse gronden, doe het zoo, dat wij niet in moeilijkheden geraken; doe het zoo, dat wij nog steeds tot een vredelievende oplossing komen kunnen!” Ik heb geen reden om de oprechtheid van die waarschuwingen van den Minister te betwijfelen, en ik doe het ook niet. Maar daarop is de Minister gejaagd geworden door telegrammen van den Gouverneur-Generaal; de Indische Regeering komt telkens met een nieuw telegram en drijft telkens verder, en ik vraag het aan ieder die de telegrammen las, of ze niet onloochenbaar den indruk geven, dat de Minister van Koloniën telkens verder van zijn standpunt afgeraakt is en toegegeven heeft aan de overdreven eischen van den Gouverneur-Generaal? Ik maak den Minister daarvan volstrekt geen verwijt. Hij kon in de phase waarin toen de zaak stond, niet al de details beoordeelen zooals wij, nu wij de stukken voor ons hebben, en moest dus wel uitgaan van de onderstelling: De verantwoordelijkheid voor de berichten rust niet op mij, maar op het hoofd der

Regeering in Indië. Ik wijs er dan ook op, niet om er Zijne Excellentie een verwijt van te maken, maar alleen om het verschil in zijn politiek te constateeren.

Uit alles blijkt, dat wij, zoo hier als te Batavia, door loos alarm zenuwachtig geworden, in een toestand zijn geraakt, waarin de zedelijke verantwoordelijkheid al minder en minder toerekenbaar werd, maar die ons tot het ongelukkige resultaat heeft geleid, waarvoor wij thans staan.

Er zijn ook andere staatslieden in de scène van Singapore betrokken, en ik wenschte wel, dat ik zeggen kon, dat het staatslieden waren van de Nederlandsche diplomatie. De mannen bedoel ik, door de Engelse Regeering te Singapore geplaatst als gouverneur en secretaris, de heeren Ortt en Birch. Deze hebben in deze geheele zaak blijken gegeven van bezadigdheid en staatsmanswijsheid. Zij hebben met menschenkennis gehandeld; zij hebben berichten gegeven, die naderhand waar zijn gebleken, ook over den admiraal Jenkins; zij hebben verklaard, dat de Consul van Amerika niet serieus handelen kon en hebben ons gewaarschuwd. En wat blijkt nu dat bij de geheele zaak in het spel is geweest? Dit. Dat de heer Read, een Engelschman, met zekere antipathie tegen de Amerikanen bezield was! Dit mag men daaruit opmaken, dat hij niet vreest in een officieel stuk te gewagen van „Yankee-geest”. Als hij zulk een uitdrukking bezigt in een officieel bescheid, blijkt het toch wel, dat antipathie tegen het Yankeeïsme hem dreef! Dat juist had onze Regeering in Indië moeten doen inzien, dat er geen gevaar was, omdat wij in Engeland een contrepoids hadden tegen alle gevaar van de zijde van Amerika. Dit is meer dan een bloote onderstelling. Sir Harry Ortt zelf heeft aan onzen Gouverneur-Generaal verklaard, „dat Engeland niet zou gedoogen, dat Amerika of eenige andere Mogendheid zich op de Noordkust van Sumatra vestigde.” Er was dus alle oorzaak, om door de heeren Ortt en Birch tot bezadigder gedragslijn te worden teruggebracht; maar neen, men was door het looze alarm eenmaal in een toestand gekomen, waarin men zichzelf niet meer beheerschte, en het werd allengs niet meer het beleid van staatslieden, het besluit van mannen die, bij het besef van het gewicht der taak die op hen rustte, ook de kalmte van geest hadden om de gevolgen van hun besluit te overzien, maar ontaardde in een reeks ondoordachte handelingen van zenuwachtig gejaagde lieden, die, steeds verder en verder gedreven door vrees voor denkbeeldige gevaren, ten slotte niet meer weten waar zij ons heensturen. Uit dien hoofde heb ik gezegd, Mijnheer de Voorzitter, het staatsbeleid van 25 Januari tot aan het

zenden van het ultimatum, kan ik niet noemen serieus, en is onverklaarbaar.

Is de *laatste phase*, het stellen aan Atjeh door onze Regeering van het bekende ultimatum, verdedigbaar? Ook dit ontken ik. Waarom? Omdat voor dit ultimatum, in het systeem der Regeering, slechts één voldoende grond denkbaar was, te weten: het gevaar dat van Amerika en Italië dreigde. Maar wat blijkt nu? Dat men in Singapore, te Batavia en in Den Haag, op zijn laatst genomen reeds den 14^{den} Maart, perfect wist, dat er geen gevaar bestond. Op 19 Maart was de Regeeringscommissaris nog in de Straits-Settlements. Er ware dus tusschen 14 en 22 Maart nog overvloedig tijd geweest om de order te zenden, waarbij den Regeeringscommissaris bevolen werd geen eisch in den vorm van een ultimatum te stellen.

Het denkbeeldig gevaar, dat door de Regeering serieus werd opgevat, was vervallen en de reden om Amerika vóór te zijn bestond niet meer. Als éenige grond voor het stellen van het ultimatum wordt dan ook opgegeven, „dat Atjeh zich aan verraad en trouweloosheid zou hebben schuldig gemaakt”. Hieruit echter zou wel hebben kunnen voortvloeien de noodzakelijkheid om waarborgen en genoegdoening van Atjeh te vorderen, maar nooit is daarmee de onvermijdelijkheid bewijsbaar van het stellen van zulk een ultimatum *op dien tijd* en binnen *dien termijn*.

Te erger wordt dit, nu blijkt dat de Regeeringscommissaris ontrouw is geweest aan de bevelen uit Den Haag. Waren die bevelen nog maar opgevolgd! Den 7^{den} Maart toch telegrápheerde de Minister van Koloniën, dat het ultimatum moest gesteld worden binnen zoodanigen termijn, als verlopen moest tusschen de verschijning van den Regeeringscommissaris op de reede en de aankomst der expeditionaire troepen. Den 5^{den} April arriveerden de troepen eerst en den 22sten Maart is de Regeeringscommissaris reeds voor Atjeh gekomen. Er had dus minstens een termijn van 15 dagen volgens het bevel van den Minister van Koloniën moeten gesteld zijn. Dit is echter niet geschied. Die termijn is onmiddellijk op 24 uren gesteld en eerst later op de tegenvertoogen van den Sultan eenigszins verlengd; het bevel uit Den Haag is dus niet opgevolgd. Welke reden bestond daarvoor? Stond men dan voor een plotseling dreigend gevaar van verraad en trouweloosheid, dat *onmiddellijk* moest worden afgewend en gestraft? Dit zal, dunkt mij, noch de Minister noch iemand beweren, vooral niet nu men zijn vijand niet kende, wist dat hij gewapend was en de kwade mousson voor de deur stond.

Er is nog een andere reden, waarom ik het stellen van het ultimatum afkeur. Er was bevel gegeven om onze souvereiniteit niet op den voor-

grond te stellen. Maar wat blijkt nu? Dat Tongkoe Mohammed Ariffin met medeweten van den Regeeringscommissaris gelijktijdig met het ultimatum hun een brief verzonden heeft aan een inlandsch hoofd, waarin reeds dadelijk gesproken wordt van de noodzakelijkheid, dat Atjeh zich te stellen heeft in de schaduw van de Nederlandsche Regeering; den eisch van de erkenning onzer souvereiniteit.

Nu vraag ik: wanneer men uitdrukkelijk dezerzijds last geeft om niet te beginnen met de souvereiniteit, of dan niet in strijd hiermeê gehandeld is, toen men een officieus schrijven naar Atjeh zond, waarin die souvereiniteit wel terdeeg op den voorgrond wordt gesteld?

Het verraad en de trouweloosheid van Atjeh. Kon deze grief ooit nopen tot *onverwijd* optreden? Men wist, dat het Atjehsche volk verraderlijk en trouweloos van aard is. Dit vindt men bij alle schrijvers over Indische toestanden, al neemt men slechts het woordenboek van Veth. In hoeverre nu zijn dit verraad en die trouweloosheid aan Atjeh toerekenbaar? Dit hangt af van het oogpunt, waaruit men den Staat beziet. Beschouwt men Atjeh als een *rooversnest*, als een *gewoon Rijk*, of als een *inlandschen Staat*? De Minister kiese; maar welke dezer drie theorieën hij ook neme, altijd zal blijken, dat het ultimatum op dien tijd en te dier oorzake niet gerechtvaardigd is.

Is Atjeh een rooversnest? Is het Atjehsche volk gelijk te stellen met een bandietenhoop, die zich aan God en mensch onteerende misdaden schuldig maakt? Dit wordt beweerd, niet bewezen. In de historische nota wordt verwezen naar berichten uit de Straits; maar het heeft mij getroffen, dat in die nota vele ongemotiveerde beschuldigingen voorkomen en slechts één feit wordt genoemd. Op bladz. 24 vindt men verhaald, dat den 28sten Januari een brik van Penang op de Atjehsche kust is bemoeilijkt, en zie, juist dat éene gespecificeerde feit loopt goed af en de brik keert behouden in de haven terug. Men zal toegeven, dat, wil men tegen een natie de zware beschuldiging inbrengen, dat ze een rooversnest is, die beschuldiging bewezen dient te worden en dat dit bewijs te leveren is met meer dan losse phrases. Waar zijn de klachten van reederijen over verlies van dit of dat schip, waar die van belanghebbers, waarvan in de stukken gesproken wordt? Een rooversnest verdedig ik allerminst. Indien de Regeering in staat is hare aanklacht te bewijzen, dan stem ik toe, dat zij geroepen was Atjeh niet alleen te tuchtigen, maar het onder den ban der beschaving te leggen; ja, het zóo te tuchtigen, dat het in het vervolg wel zou nalaten den Archipel onveilig te maken; maar tot heden zijn de ingebrachte beschuldigingen niet gestaafd. Doch ook al levert de Regeering dit bewijs, dan is de

beschuldiging, dat Atjeh een rooversnest is, zeer zeker bewezen, maar zonder dat hierdoor het regeeringsbeleid wordt gerechtvaardigd. Immers tegenover zoodanigen Staat gelden de gewone usanties en beleefdheden niet, die men behoort in acht te nemen tegenover een gewoon Rijk, dat de beginselen van internationaal recht erkent. Ook in het gewone leven handelt men nimmer met een bandiet gelijk men een fatsoenlijk man bejegt. Met een bandiet wisselt men geen beleefdheden. De Regeering heeft dus door het sluiten van het tractaat van 1857, door het zenden van een formeele oorlogsverklaring, door het onderhandelen over het sluiten van een nieuw tractaat, en door het aanbieden van saluutschoten, zelf in strijd gehandeld met haar beweren, dat Atjeh zou zijn een rooversnest.

De tweede onderstelling, dat Atjeh zou zijn een *gewoon Rijk*, bespreek ik slechts kort. Beschouwt men Atjeh als een gewoon Rijk, dan is het volstrekt onverklaarbaar, dat men zich door Siak Staten laat schenken, waarop Atjeh pretendeerde rechten te hebben. Reeds de geachte afgevaardigde uit de hoofdstad heeft het aangetoond: bij die onderstelling zou de politiek der Regeering eenvoudig *onzinnig* zijn.

De Regeering zal dus wel het eenig sustenu dat houdbaar is voordragen: Atjeh is een *inlandsche Staat*. Welk een politiek nu is tegenover zulk een Staat geboden? Ik antwoord: de Regeering mag tegen zoodanigen Staat niet optreden met de aanklacht van „verraad en trouweloosheid”, die geheel passen zou tegenover Europeesche Staten, maar tegenover een Indisch vorst geen *raison d'être* heeft. Als men aan de eene zijde zichzelf niet aan de strenge eischen van het internationaal recht gebonden acht, „wijl Atjeh een inlandsche Staat is”, mag men niet tevens de andere kaart uitspelen, om daardoor Atjeh aansprakelijk te stellen voor het schenden van de rechtsvormen, die tusschen Europeesche Staten geldende zijn.

Welke veronderstelling men dus ook kieze, steeds blijkt, dat de Regeering geen recht had en niet in de noodzakelijkheid was om op 22 Maart — ik druk op dien datum — aan Atjeh het ultimatum te zenden. Ook het Regeeringsbeleid van 22 Maart liet te wenschen over.

De Minister verklaarde in de zitting van 2 Juli, bereid te zijn tot elke poging om alsnog met Atjeh tot een vreedzame oplossing onzer geschillen te geraken. Hierdoor zou een tweede expeditie zijn voorkomen. Maar waarom dan de toegestoken hand niet aangegrepen? Waarom dan de aangeboden bemiddeling van Turkije niet aanvaard? Waarom het aanzoek van den gezant van Atjeh in de Straits-Settlements, strekkende tot bemiddeling van Engeland, geen gehoor gegeven? Van

Turkije had men niets te vreezen; in den toon waarop de Hooge Porte blijkens de stukken sprak, straalde allermint een vijandelijke bedoeling tegen ons door. De poging te Singapore was van Atjeh zelf uitgegaan. Waar blijkt dus uit de stukken, dat de Regeering geen enkele poging onbeproefd heeft gelaten om tot een vredelievende oplossing te komen?

Nog dit.

In de gedachtenwisseling met het Turksche Gouvernement komen uitdrukkingen voor, die eer verbittering konden wekken. Men ging daarbij toch uit van het standpunt, dat onze Regeering den Sultan van Turkije niet kan erkennen als het *geestelijk hoofd* van de Mahomedaansche volkeren. Met welk recht? De Minister van Buitenlandsche Zaken erkent toch immers den Paus van Rome wel terdege als het geestelijk hoofd der Roomschegezinden in het koninkrijk der Nederlanden? Waarom dan een andere tactiek in onze Koloniën gevolgd, waarbij analoge erkenning wordt afgesneden ten behoeve der Mahomedanen? Wij wisten vooruit, dat Turkije geen politiek van agressie zou volgen; ook al ware men hierop niet volkomen gerust, dan zouden andere Gouvernemen ten het daarvan wel hebben teruggehouden. Ik zie dus niet in, dat de Regeering getrouw is gebleven aan hare toezegging. Haar politiek kan ik uit dien hoofde niet goedkeuren.

De eenig wenschelijke politiek ware mijns inziens geweest, dat men, na de zekerheid te hebben verkregen dat Italië en Amerika zich terugtrokken, positie had genomen op de reede van Atjeh, zich van Englands steun had verzekerd, en langzamerhand Atjeh had geïsoleerd. Ook de Sultan van Siak had in 1857 verraderlijk en trouweloos gehandeld; ook hij trachtte een vreemd protectoraat te verkrijgen bij het Gouvernement der Straits-Settlements. Maar hem heeft men hiervan geen verwijt gemaakt; integendeel, men heeft hem zich laten doodwerken en hem de lijn gevierd, gelijk de visscher het den snoek aan den haak doet, tot hij eindelijk, overal afgewezen, machteloos in handen van ons Indisch Gouvernement viel.

Waarom heeft men niet op gelijke wijs met den Sultan van Atjeh gehandeld? Al had hij alle Europeesche Gouvernemen ten willen afloopen, Engeland zou zich toch verzet hebben tegen vreemde vestiging op Sumatra's Noordkust. Dan zou de Sultan vanzelf wel tam en mak zijn geworden en zich geschikt hebben in wat het belang onzer koloniale politiek eischte. Onze Europeesche invloed zou in Atjeh verzekerd zijn geweest; zonder dat we iets voor onze politieke belangen hadden te duchten.

Mag de Kamer, nu die politiek niet gevolgd is, het regeeringsbeleid onbeoordeeld laten?

Mij dunkt, neen, Mijnheer de Voorzitter. De Kamer is geroepen om ten deze haar oordeel onverholen uit te spreken, en te verklaren dat de Minister van Koloniën blijkbaar is bezweken voor aandrang van de zijde van den Gouverneur-Generaal. Stelt dit daarom de Kabinetsquaestie? Ik geloof neen: Ik zie volstrekt niet in, waarom diezelfde Minister, die zoo vatbaar bleek voor indrukken uit Batavia, ook niet vatbaar zou zijn voor indrukken van het Binnenhof. Ik geloof metterdaad, dat, indien de Kamer met kracht en overtuiging hare meening uitspreekt, dit eveneens invloed kan oefenen op des Ministers verdere handelwijze, om zodoende den Minister nu eindelijk te brengen tot die derde phase van politiek inzake Atjeh, die voor het nationaal belang van meet af het wenschelijkst ware geweest.

Waarom zou een votum der Kamer moeten voortvloeien, dat de verdere leiding in andere handen overging? Maar hoe de Regeering hier ook over denke: het oordeel is nog steeds opgeschort geweest, en eens moet men toch komen, hetzij tot een absolutie, hetzij tot een veroordeeling van het gevoerde beleid. De Regeering, ik zei het reeds in den aanvang, heeft daarop recht, en de oppositie had haar dit recht reeds lang moeten doen weêrvaren, ook al wenscht ze op dit oogenblik de portefeuilles niet te aanvaarden. Maar wenscht men dit niet, dan bemoeilijkt men dit Ministerie niet zoo telkens. Ik geef volkomen gelijk aan hen, die van de overzij ons toeroepen: Gij oppositie *kunt* de Atjeh-quaestie niet alleen aangrijpen als een middel om het Kabinet omver te werpen, maar zij is een *uitnemend aangeboden* middel daarvoor. Immers, het is volkomen constitutioneel, dat de oppositie er naar streeft, om een Kabinet van tegenovergestelden geest te verwijderen. Maar is het feit onloochenbaar, dat de Kamer zelve uit haar constitutioneele verhoudingen is geraakt; niet meer die krachtige partijformatie bezit die voor het constitutioneele leven onmisbaar is, gaat het dan aan, die zwakte der Kamer ten laste te brengen van de Regeering? Dit ware onbillijk. Het is nu reeds de dertiende maal, dat wij discussie over de Atjeh-quaestie voeren. Is het dan niet billijk, dat men, zonder voldoening te zoeken voor eigen politiek belang, uitspreke wat de Regeering terecht vraagt dat men eindelijk uitspreken zal?

Op de stukken moet een oordeel geveld. Zal dit geveld worden in comité-generaal of in het openbaar?

Uw verlangen, Mijnheer de Voorzitter, is, dat een eventueel besluit genomen worde in openbare zitting. Dat zou de zaak bemoeilijken. Dit zou politieke gevolgen hebben. Bovendien in oorlogstoestand moet men met het uitspreken van een afkeurend oordeel voorzichtig zijn.

Het behoeft niet in het openbaar gevelde te worden, wijl nog een tweede debat van nog ernstiger belang ons wacht. Ware de beoordeeling van het verleden de eenige quaestie, die betreffende Atjeh aan de orde was, dan, ik gevoel het, zou de Regeering de Kabinetsquaestie hierbij moeten stellen, maar thans niet. Immers straks volgde een tweede debat over de politiek der toekomst, die in veel concreter zin tot een Kabinetsquaestie kan leiden. Indien de oppositie ten opzichte van de annexatie van Atjeh een gevestigde overtuiging heeft en die in publieke zitting uitspreekt, moet, het spreekt vanzelf, de Regeering vallen. Maar een oordeel over het verleden in comité-generaal gevelde, heeft zulk een portée *niet*. Ik zou dan ook, indien tegen deze opvatting uwerzijds, Mijnheer de Voorzitter, geen bezwaar bestaat, en er leden zijn die mijn gevoelen deelen, wenschen, dat de Kamer nu reeds hare meening over het dossier uitsprak, bijv. in dezer voege: „De Kamer, van oordeel dat uit de overgelegde stukken de onontwijkbaarheid van het aan Atjeh op 22 Maart gestelde ultimatum niet gebleken is, gaat over tot de orde van den dag.” Dit zal wel de zachtste vorm zijn, waarin de Kamer een afkeurend oordeel over het verleden kan vellen. Wat de politieke gevolgen van zulk een motie zijn zullen, hangt van den loop der zaak af. Ik wensch ze volstrekt niet voor te stellen, om een ministerieele crisis uit te lokken of de Kabinetsquaestie op den voorgrond te stellen; veeleer maak ik de woorden van den Minister van Koloniën in zijn telegram aan den Gouverneur-Generaal tot de mijne, en ook wanneer er anderen in deze Kamer mochten zijn, die „ruwweg de Kabinetsquaestie op den voorgrond wilden stellen”, ik doe dit niet.

„Vorm en inleiding” zijn ook hier van gewicht; ik mag verzoeken dat men hierop lette, en mocht het zijn, dat de Kabinetsquaestie er uit voortvloeide, mij hiervoor niet aansprakelijk stelle. Waar de eisch van het recht spreekt, moeten we gehoorzamen. Ik geloof, dat alleen door het volgen van deze gedragslijn een vaste basis aan het debat te geven is; weshalve ik de eer heb in bedoelden zin de straks genoemde motie bij de Kamer in te dienen.

2.

REDE OVER DEZELFDE AANGELEGENHEID.

(Gehouden 18 April 1874, *Hand. ed.* 1881, pag. 68 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch met een kort woord te dupliceeren op de ministerieele repliek. Ik zal echter niet alle punten bespreken door de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën behandeld. Immers bij de Vergadering wint allengs het verlangen veld om het comité-generaal in openbare vergadering te doen overgaan. Ik geloof ook, dat de hervatting van het publiek debat wenschelijk wordt, en zal dus uitsluitend die punten bespreken, welke voor openbare behandeling minder geschikt zijn.

De Minister van Buitenlandsche Zaken heeft, in antwoord op mijn vraag, waarom de bemiddeling door Turkije aangeboden was afgewezen, beweerd, dat ik had voorbijgezien het bestaan en drijven van de Turksche partij in Konstantinopel, en het gevaar niet in het oog had gehouden, dat uit de pretensie dier partij, om het groote kalifaat weêr over alle Mahomedaansche natiën te herstellen, voor onze Koloniën zou kunnen voortvloeien.

Ik heb op dat argument wel gedacht, maar meende dat men behoorde te onderscheiden tusschen de *geestelijke suprematie* van den Sultan en de *staatkundige pretensie* door de bedoelde partij in Konstantinopel hieraan vastgeknoopt uit de zucht om ook de seculaire suprematie van den Sultan te doen eerbiedigen door alle Mahomedaansche natiën.

Ik opperde dit bezwaar, wyl mij toescheen, dat de politiek der Regeering te dezen opzichte min of meer tegenstrijdig was.

Immers, reeds met een enkel woord gaf ik te kennen, dat het

Mahomedanisme ten deze niet alleen staat, maar dat hierbij nog een andere gezindheid dezelfde geloofsovertuiging vindt van een geestelijk hoofd, op wiens spiritueel gezag een stelsel gebaseerd is van staatkundige strekking. Ik stipte reeds aan, dat ik het oog had op de Roomsche curie.

Wat doet nu onze Regeering? Laat zij als Staat der Nederlanden eenige beperking op politiek terrein gelden, die ook ten onzent allicht uit erkenning van de theorie der twee zwaarden zou kunnen voortvloeien? Natuurlijk niet. Maar omdat de Regeering van Nederland terecht een positie inneemt, die tot afwijzing van elke staatkundige pretensie leidt, wordt daarom de Vorst-Bisschop van Rome niet als geestelijk hoofd der Roomschegezinden erkend? Is er dan niet een nuntius, zaakgelastigde der Roomsche curie, ook in Den Haag geaccrediteerd, en ligt niet daarin reeds van de zijde der Regeering het feitelijk bewijs, dat de Vorst-Bisschop van Rome wel ten deze als het geestelijk hoofd der Roomschen geëerbiedigd wordt?

Gaat het nu aan, bij het volgen van zulk een gedragslijn in Nederland, voor onze Koloniën de geheel analoge pretensie van den Sultan van Turkije af te wijzen en hem de erkenning als geestelijk hoofd der Mahomedaansche bevolking te onthouden, op grond dat dit gisting, woeling onder de Mahomedaansche bevolking in het leven zou kunnen roepen? Is dit geen tweeslachtige politiek, en zou men niet integendeel kunnen beweren, dat men juist min of meer verbittert, ergert en het fanatisme opwekt, door een van het Mahomedanisme onafscheidelijk geloofsbeginzel te ignoreeren, terwijl omgekeerd, indien men dit beginzel recht liet wedervaren, de Mahomedaan zou zien, dat wij van Staatswege zijn geloof geen belemmering in den weg leggen, maar ook zijn hiërarchie eerbiedigen, om door die éene erkenning van zijn feitelijke belijdenis vertrouwen te wekken? Zoo althans moest de Regeering op haar standpunt oordeelen, krachtens hare verklaring aan Turkije, „dat de Nederlandsche Regeering den Mahomedaanschen godsdienst beschermt”, een uitdrukking die ik voor hare rekening laat, maar die althans niet rijmt met het sustenu, dat hetgeen voor de Mahomedaansche bevolking een hoofdzaak is, hare belijdenis, van Regeeringswege moet worden bestreden. Zou men nu de aanvaarding van zoo invloedrijke bemiddeling niet tot goede resultaten hebben kunnen leiden? Wie zal het zeggen? De Minister heeft met geen woord aangewezen, welke denkbelden van de zijde van Turkije op den voorgrond zijn gesteld. Hij zegt, dat hij een zware campagne van zes maanden met Konstantinopel heeft gehad. Ik neem het aan, maar uit de stukken waarnaar ik heb te oordeelen, blijkt zelfs niet, dat men

gepolst heeft, onder welke voorwaarde die bemiddeling door Turkije bedoeld werd. Waarom liet men dit na? Immers wanneer die voorloopige bespreking tot de overtuiging had geleid, dat Turkije iets meer bedoelde dan wij konden toegeven, zou het nog altoos aan ons hebben gestaan, de onderhandelingen af te breken.

Een tweede opmerking veroorloof ik mij tegen hetgeen de Minister van Buitenlandsche Zaken gezegd heeft over het gebeurde te Singapore. Bij vergissing heeft hij mij in den mond gelegd, dat het daar gebeurde „een farce” zou geweest zijn. In de stenographische aantekeningen die ik voor mij heb en waarvan ik de eer had Zijne Excellentie inzage te geven, staat juist omgekeerd: „Ik zal *niet* zeggen, dat het een farce is.” Dus juist het tegendeel. Ik meen daarop te moeten wijzen, omdat de uitdrukking door den Minister gebezigd, dat ik de handelingen van onze agenten daar „in een bespottelijk daglicht had trachten te stellen”, wel saâm zal hangen met de erroneuse onderstelling, dat ik het gebeurde te Singapore als een farce had gekarakteriseerd. Waar dus uit de stenographische aantekeningen blijkt, dat ik dat woord niet gebruikt heb, zal aan Zijne Excellentie wel elke grond ontvallen voor de meening, dat het mijne intentie zou geweest zijn te ridiculiseeren. Dit is wel het allerminst mijn doel geweest. Wat heb ik gedaan? Men had den Minister keer op keer om licht gevraagd over het Atjehsche mysterie. Eindelijk gaf de Minister aan den aandrang toe, er kwam licht, en *dat* licht liet hij ook op de agenten te Singapore vallen. Ik plaatste ze dus niet in een *bespottelijk*, maar in een *ministerieel* daglicht.

Over de zaak zelve van het gebeurde te Singapore hoop ik straks nog een enkel woord te zeggen in mijn verweer tegen hetgeen de Minister van Koloniën mij repliceerde. Beider antwoord gold een bedenking, zoodat de Minister van Buitenlandsche Zaken mij wel ten goede zal houden, dat ik, om herhaling te voorkomen, aanstonds overga tot zijn ambtgenoot.

En dan in de eerste plaats nog een woord over de publicceering der stukken. Gisteren vernam ik van de Regeering kortweg, dat zij ongenegen was ze te publiceeren; eerst heden is er iets uitvoeriger reden gegeven, waarom de Regeering meende zich tegen openbaarmaking dier stukken te moeten verzetten. Ik berust daarin, ofschoon ik niet kan zeggen, dat de aangevoerde argumenten mij overtuigd hebben. Het mij gegeven antwoord bewees te veel en daarom niets. Mijn vraag was niet: Laat *alle* stukken openbaar gemaakt worden; maar: Zijn er niet een groot aantal, tegen wier openbaarmaking geen plausible bezwaar bestaat? Nu wordt mij geantwoord: Er zijn in het dossier stukken, waarin

al is het maar twee of drie regels voorkomen, die de publiceering verbieden. Maar wat bewijst dat? Zijn er niet, en daaronder zeer belangrijke, stukken door mij aangewezen, waarin zelfs die „twee à drie regels” ontbreken?

Maar bovendien, ik deed opzichtens de stukken nog een andere vraag, die niet van alle gewicht ontbloot was, en waarop niettemin het antwoord uitbleef. Waarom heeft de Regeering niet reeds vroeger in *comité-generaal* de stukken aangeboden, naar gelang ze in haar bezit kwamen? Men zegge niet: De openbaarmaking zou gestreden hebben met 's lands belang. Immers dat argument geldt tegen publiceering, nooit tegen het mededeelen van hetgeen daarvoor geschikt was, in *comité-generaal*. Zou niet omgekeerd het vertrouwen der Kamer in het beleid der Regeering minder geschokt zijn geworden, bijaldien deze stukken successievelijk waren overgelegd, en zou dit niet eisch zijn geweest van dat gemeen overleg, waarop vooral deze Regeering zich dikwijls beroepen heeft? Dat er uitdrukkingen in voorkwamen, die onze betrekkingen met andere Mogendheden in gevaar zouden kunnen brengen, kan hiertegen niet gelden. Een geheim der Kamer kan ons nooit tegenover het buitenland compromitteren. Van een *comité-generaal* verneemt het buitenland niets.

Ook op de onvolledigheid van het dossier wees ik. Hierop ontving ik ten antwoord, „dat het mail-rapport is overgelegd, en de klachten van belanghebbenden, ja, het is onzeker of dit niet enkel ziet op Gani en andere kleine staatjes, die onze hulp inriepen; andere stukken zijn er niet.” Maar heeft, zoo vraag ik, niet de gansche repliek van den Minister den indruk gegeven dat, indien het dossier ware geweest wat het behoorde te zijn, veel discussie zou zijn voorkomen? Een dossier, zal het aan zijn doel beantwoorden, moet niet alleen stukken geven, maar ook van de toelichtende nota verzeld gaan, waardoor die stukken verstaanbaar worden. Indien de Minister er zulk een nota aan had toegevoegd, waardoor toegelicht ware geworden het vroeger gebeurde in Amerika en de min of meer bedekte handelingen van Italië, dan ware ongetwijfeld beter aan den eisch van een volledig dossier voldaan geweest.

Ik dank den Minister intusschen voor de inlichtingen, die hij nu, zij het ook ietwat later, gegeven heeft, en waaronder er, ik erken het, zijn, die op de beoordeeling van het regeeringsbeleid van invloed moeten wezen.

En nu de quaestie zelve, die ik weer vastknoop aan het gebeurde te Singapore, om van daar tot de motie te komen.

De Regeering voert mij tegen: Gij beoordeelt den heer Read on-

rechtvaardig; de heer Read is een goed betrouwbaar man, die ons uitnemende diensten heeft bewezen. Heb ik dit ontkend? Integendeel, ik heb gisteren zelf uitgesproken, dat het een man van groote bekwaamheid en activiteit is, en voorzoover hij als handelsagent en eenvoudig aanbinger van berichten optrad, heb ik tegen zijn geschiktheid geen de minste bedenking. Maar vraagt men, of hij blijk heeft gegeven van dat diep diplomatisch beleid, dat te Singapore in de eerste plaats geëischt werd, dan meen ik in mijn ontkenning te moeten volharden. Immers hij blijkt bij het ventileeren zijner opiniën het sine qua non van alle diplomatiek talent: *menschenkennis*, volstrekt te missen. Men vergelijkte ten bewijze slechts wat over de heeren Jenkins en Racchia eenerzijds door de heeren Ortt en Birch en anderzijds door den heer Read is geopineerd. De dunk der eersten was uiterst gunstig, die van onzen Consul-Generaal uiterst ongunstig. En wat toont nu de uitkomst? Immers, dat de Minister zelf zal moeten toegeven, dat op de heeren Jenkins en Racchia niets valt aan te merken, en dat geen dier beide heeren zich in verkeerde intrigues gemengd heeft. Bewijs te over, dunkt mij, dat de heer Read zich in zijn diagnose vergist heeft. Dit bespeurt men telkens. De heer Read meent, dat de zaak van den aankoop van een schip door de Atjehsche gezanten slechts een verzinsel is, en toch verklaart de resident Schiff in zijn missive, dat het wel degelijk was gelijk ze voorgaven, de heer Angelbeek de betrokken persoon en zelfs de koopprijs was genoemd.

Dat men op de lichtgeloovigheid van den heer Read speculeerde, blijkt overtuigend uit het feit, dat men een valschen brief in zijn handen heeft doen komen, met het doel om zijn ongerustheid nog te verhoogen. En van dien brief erkent de heer Read zelf, dat hij onecht was.

Read is nu eenmaal iemand van groote maatregelen. „Il faut agir d'un grand coup”, schreef hij aan Schiff. Hij beeldde zich in, dat hij door mauvais intrigants werd beetgenomen, en zijn idée fixe is: dat men daartegen ageeren moest. Mocht men dan op zulk een man afgaan, en ware het, ik vraag dit thans, Mijnheer de Voorzitter, bij de kennis die men van den Consul-Generaal Read moest hebben, bij het uitbreken der verwikkelingen te Singapore, niet plicht geweest voor den Gouverneur-Generaal, om de ingekomen berichten nader te onderzoeken, en wanneer deze nalatig bleef, voor de Nederlandsche Regeering, om naar Indië te schrijven: „Gebruik Read als opspeurder, laat deze Ariffin als spion gebruiken, maar zend onverwijld een diplomatiek agent naar Singapore om in loco de zaak gade te slaan”? Vooral had men er een Hollander

behooren heen te zenden, want ik acht dat het alleszins plicht ware geweest, niet door een Engelschman, maar door een Hollander bij zoo zonderlinge verwickelingen onze belangen te doen verdedigen. Ik heb majoor Studer een *fool* genoemd. De Minister zeide, ja, een *fool*, maar in den zin dat hij zich heeft laten beetnemen. Intusschen, ik heb uit de stukken geciteerd, en de daarin voorkomende woorden pleiten zeker niet voor de opvatting van den Minister. Daaruit is alleen op te maken, dat Studer iemand was die zich met alles bemoeide, dingen deed die hem niet aangingen en zich dwaas aanstelde.

Over het gebruiken van Ariffin heeft de Minister van Koloniën gezweigen en dus stilzwijgend mijne bewering beaamd, dat al gebruikte men hem als spion, contrôle noodig ware geweest.

Wat het tractaat betreft, heeft de Minister erkend, dat er reeds een tractaat met Broenei bestond. Is het dus nu niet mogelijk, dat Ariffin van den inhoud van het tractaat kennis droeg, het naschreef en ons misleid heeft?

Dat Read zelf „geen serieus man was”, heb ik niet gezegd, maar beweerd, dat het gebeurde te Singapore mij voorkwam niet serieus te zijn. De persoon, het karakter van Read heb ik buiten spel gelaten. Slechts waagde ik de gissing, dat hij, door een idee fixe gedreven, zijn onderhandelingen min serieus maakte, en dit meen ik te mogen volhouden. Na al hetgeen gezegd is, ook na de nadere inlichtingen van den Minister over de pogingen van Amerika, staat het bij mij vast dat, zolang de onderhandelingen in geen verdere phase waren getreden, het serieus karakter, dat tot een casus belli leiden kon, er aan ontbrak.

Dit leidt mij vanzelf tot het ultimatum. De Minister heeft erkend, dat op 23 Maart de uitingen van Amerika en Italië ten deele nog onzeker, maar toch van dien aard waren, dat op dat oogenblik geen imminent gevaar bestond. Hij liet er dan ook op volgen: „Maar al hadden we niet meer met Amerika te rekenen, de expeditie moest toch doorgaan, want er was verraad en trouweloosheid gepleegd en dit was reden genoeg voor een casus belli.” Dit begrijp ik niet. Dat satisfactie en opheldering gevraagd moest worden, heb ik gisteren reeds erkend, maar tusschen het vragen van satisfactie en opheldering aan een inlandsch vorst en een onverwilde casus belli ligt voor mij een onafzienbare afstand. Ik keer dus tot Amerika en Italië terug.

Agenten dezer Regeeringen, ik stem dit toe, hadden zich in dier voege uitgelaten, dat wij althans een oog in 't zeil moesten houden. Maar had men dan, nu de Regeeringen deze agenten desavoueerden, na positie op Atjeh's reede te hebben genomen, niet kunnen afwachten, hoe de

zaken liepen? De Gouvernements-Commissaris was nog te Poelo Penang. Maar is dit dan onbereikbaar voor de telegraaf? En als men op 14 Maart te 's-Hage wist, dat de quaestie met Amerika en Italië voor het oogenblik vrij wel geschikt was, welk bezwaar was er dan om naar Batavia te telegrapheren: „Laat den Gouvernements-Commissaris te Penang blijven, zend een paar schepen naar de reede van Atjeh om er positie te nemen, en naar gelang de gebeurtenissen zich ontwikkelen en de onderhandelingen loopen, zullen wij bericht zenden, hoe gij te handelen hebt”? Maar niets daarvan. Men heeft kortweg aangenomen, dat er een imminente *casus belli* was, en dit juist acht ik, hoe men de zaak ook keere, onbewijsbaar.

Mijne stelling uit dien hoofde acht ik vooralsnog onaantastbaar, dat op 26 Maart volstrekt geen noodzaak bestond, om toen reeds den oorlog aan Atjeh te verklaren.

De Minister zelf doet mij hiervoor een bewijs te meer aan de hand.

Als men begint te onderhandelen met inlandsche vorsten — voerde de Minister mij tegen — komt men aan geen einde. Zeer juist, maar wat kan ons nopen dat einde te verhaasten? Men was niet voorbereid ten oorlog en wist dat met een vijand als Atjeh veel werd gewaagd. Een oogenblik meende men, gedreven door Amerika of Italië, een slag te *moeten* slaan die gevaarlijk was. Waarom dan dien slag toch geslagen, nadat dit gevaar was afgedreven, en waarom niet veeleer gebruik gemaakt van de eigenschap der inlandsche vorsten, om bij manier van gouddraad te trekken, de onderhandelingen zoo lang te rekken, tot wij versterking van hier konden zenden, en ginds een voldoende macht aanwezig ware om Atjeh te imponeeren? Hierop ontving ik geen antwoord, en het kan ook niet gegeven worden, Mijnheer de Voorzitter. Inderdaad, niemand kan aantoonen, dat wij iets, ook maar iets hadden verspeeld, zoo de onderhandelingen slepende waren gehouden ter bereiking van het dubbel doel: 1°. om ons beter voor te bereiden, maar ook 2°. om beter te onderzoeken wat er van de gansche zaak aan was.

Immers, de Minister zegt zelf, dat hij nog geen stukken had, en nog niets bezat dan telegrammen. Maar moest dat juist niet een prikkel zijn geweest om eerst vollediger berichten af te wachten, tot men ons uit Batavia op de hoogte had gesteld, en de Regeering, na inzage der stukken, in staat ware geweest de verantwoordelijkheid van zoo ernstig besluit te dragen? Juist op dat hebben van „*niets dan telegrammen*” stuit onverbiddelijk elk beweren af, dat het op 22 Maart zou geweest zijn het *tempus utile et necessarium*, om toen reeds het ultimatum te zenden. Dit klemmt te meer, wijl ik evenmin antwoord ontving op mijn

zeer ernstig bezwaar, dat de bevelen van het opperbestuur niet werden gehoorzaamd en een ultimatum van 24 uur in steê van 14 dagen is gesteld. De Minister heeft het feit niet weersproken, maar evenmin erkend, dat het Indisch bestuur verkeerd handelde door af te wijken van hier gegeven bevelen.

Mede geen antwoord werd vernomen op de vraag, waarom de Gouverneur-Generaal in den Raad van Indië voorstelde het oppercommando der expeditie te geven aan den eersten officier in rang van dat wapen, dat bij de expeditie de hoofdrol zou vervullen, waaruit toch onweerlegbaar bleek, dat men toen reeds de landing der expeditionaire troepen op het oog had, iets waardoor het beleid van het Indisch bestuur nog minder verklaarbaar wordt. Nu vraagt de Minister mij: Wat bedoelt gij met uw motie; waarom stelt gij haar in dien vorm?

Ik moet die vraag reciprocereen aan de Regeering. Er was door den heer Messchert een interpellatie tot de Regeering gericht, die niets beoogde dan het verkrijgen van meerder licht over de plannen der Regeering en haar toekomstig beleid. Toen kwam de Regeering plotseling met de stukken voor den dag. Wat beteekende nu de aanbieding van die stukken? Wat kon ze anders bedoelen dan een uitdaging aan de Kamer: „Gij hebt mij telkens aangevallen, en beweerd dat mijn beleid in de Atjehsche quaestie niet gerechtvaardigd was. Dusver antwoordde ik, dat ik die stukken niet kon overleggen; thans bied ik ze u aan, lees ze nu en breng uw oordeel uit.”

Aan die uitdaging wilde ik gehoor geven, door een beslissing der Kamer uit te lokken. Maar ik heb geen haast; ik wensch niet de fout te begaan van den heer Nieuwenhuyzen en nu reeds op een ultimatum, zoo men niet in tempore utili rekent, aan te dringen.

Of te dezen opzichte het oordeel der Kamer over het regeeringsbeleid *nu* of *later* wordt uitgesproken, is mijns inziens volkomen onverschillig. Door spoed meende ik de Regeering alleen een dienst te doen, te meer daar ik meende de Kabinetsquaestie niet te moeten stellen, maar dit overliet aan de Regeering.

Het slot van 's Ministers rede maakte echter aan alle onzekerheid te dien opzichte een einde. Hij zou zich niet aan driejarigen dwangarbeid onderwerpen. Mij zou het aangenamer zijn geweest, indien de Minister zich minder beslist had uitgelaten. Maar de Regeering heeft zich nu eenmaal zeer pertinent verklaard en als haar meening te kennen gegeven, dat, wordt de motie aangenomen, de Kabinetsquaestie een feit zal zijn. Dit, ik zei het gisteren reeds, gaat verder dan mijne bedoeling. De Kabinetsquaestie behoeft mijns inziens alleen gesteld te worden bij het

beoordeelen van de plannen voor de toekomst, niet bij het oordeel over het verleden. Hieruit volgt, dat het thans voor mijn motie niet de tempus utile zou zijn. Inmers daardoor zou elk oordeel over het toekomstig beleid worden afgesneden. Hieruit volgt, dat de Kamer thans niet tot een decisie mag komen en besluiten moet de discussie over het verleden te adjourneeren. Ik gevoel echter, dat het zeer moeilijk is de Kamer tot zoodanig besluit te leiden. En het behoeft ook niet, want ik heb het zelf in mijn macht om naderhand, nadat eerst de quaestie over het regeeringsbeleid voor de toekomst zal zijn uitgemaakt, alsnog een oordeel over het verleden uit te lokken, wat thans door de Regeering zelve ont-raden wordt. Ik zeg dit niet, alsof ik in de houding van den Minister van Koloniën eenige wending meen te bespeuren, maar wijl hijzelf heeft verklaard, dat hij, aan deze zijde gezeten, niet tot het indienen eener motie zou gekomen zijn. Hiermeê vervalt ze voor het oogenblik; te meer wijl men na het stellen der Kabinetsquaestie zulk eene motie niet anders dan in openbaar debat zou kunnen bespreken, terwijl mijn bedoeling was, ze in stemming te brengen in comité-generaal. Gedooft nu die usantie van de Kamer dit niet, dan zal ik mij wel wachten den schijn aan te nemen, alsof ik binnenskamers een vonnis wilde vellen, dat ik schromen zou voor het publiek uit te spreken. Zoo iemand, dan ben ik een vijand van mysteriën op staatkundig terrein; ik zal daarom het eenige doen wat mij, na het stellen der Kabinetsquaestie, rest: mijn motie voor mijzelven adjourneeren en haar voor 't oogenblik terugnemen, in afwachting van den uitslag waartoe 't debat over de interpellatie-Messchert zal leiden. Daarvan zal het afhangen, mijns inziens, of het reeds terstond of eerst bij een nieuwe phase van de Atjehsche quaestie het *tempus utile* zal wezen, om te komen tot datgeen, waartoe de Regeering zelve door de aanbieding der stukken de Kamer feitelijk heeft uitgenoodigd.

3.

REDE GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VOOR NED. INDIE, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 11 November 1874, *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 127 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, met bescheidenheid vraag ik verlof aan de Kamer, om mijn geachte medeleden enkele oogenblikken te bepalen bij de vraag: op welke wijze de Nederlandsche Regeering zich te kwijten heeft van haar zedelijke roeping tegenover de Koloniën en wel bepaaldelijk tegenover de koloniale *maatschappij*?

Wij hebben de afdelingen betreffende de hogere collegiën, justitie, het binnenlandsch bestuur en de financiën thans afgehandeld, dat wil zeggen: de afdelingen die meer bepaaldelijk het *bestuur van den Staat* in gindsche gewesten raken, en zullen nu overgaan tot die afdelingen, die meer rechtstreeks betrekking hebben op de inwerking van Nederland op de Indische *maatschappij*: het onderwijs, de eeredienst, de nijverheid, de openbare werken, en tot de vraag komen, in welke richting die maatschappij door ons te leiden is.

Ik geloof, dat die vraag op dit oogenblik met te meer voeg kan gedaan worden, nu de nieuw opgetreden Minister van Koloniën, bij het weinige wat hij ons van zijn plan heeft medegedeeld, althans dit heeft aangegeven: dat ook hij wenscht mede te werken, om in moreelen en materieelen zin invloed uit te oefenen op de Indische maatschappij, met name tot verbetering van het inlandsch onderwijs. Ik acht het oogenblik voor het stellen van die vraag gekomen, nu meer en meer als hoofd-quaestie van koloniaal beleid het onderzoek aan de orde wordt gesteld naar de wijze waarop dat inlandsch onderwijs met kracht kan worden aangevat. Dat dit oogenblik te gepaster is, nu bij Depok een seminarie

staat te verrijzen, waartoe door particuliere offervaardigheid bijna een half millioen is bijeengebracht; nu de Maatschappij tot Nut van den Javaan de natie meer en meer aanspoort, om zich het inlandsch onderwijs in onze Koloniën aan te trekken; te meer nu we in een periode van wapenstilstand verkeeren en er absentie is van quaestiën in de politiek, die de aandacht elders heen afleiden. Uit dien hoofde veroorloof ik mij aan het nieuw opgetreden Ministerie de bij uitnemendheid ernstige vraag voor te leggen: Op welke wijze meent gij, dat de Regeering van Nederland zich van haar zedelijke roeping tegenover Indië heeft te kwijten?

Intusschen zal het niet overbodig zijn, dat ik bij het uitlokken van antwoord op die vraag eenige voorzorgsmaatregelen neem. Immers men zou kunnen vragen, of de Minister niet reeds in de Memorie van Beantwoording zijn denkbeelden hieromtrent had uiteengezet. Daarvan zij met alle bescheidenheid gezegd, dat, naar mij voorkomt, de Minister van Koloniën achter de woorden van de Memorie van Beantwoording meer zijne gevoelens ten deze verborgen heeft dan door die woorden geopenbaard. Teneinde mij niet aan nieuwe teleurstelling bloot te stellen, wensch ik daarom nu reeds vooraf te verklaren, dat ik de vraag niet doe in den zin van mijn geachten vriend, den heer Saaymans Vader, en niet bedoel dat de Staat der Nederlanden op zal treden, om op *directe* wijze en in *stelligen* zin zelf Christelijk onderwijs te geven. Evenzoo, dat hetgeen ik van den Minister verlang niet is een herinnering aan den inhoud van het Regeeringsreglement, wijl die kennis ook zonder Ministerieele praelectuur te verkrijgen is. Het is mij niet te doen om antwoord te krijgen op de vraag hoe op dit oogenblik het Regeeringsreglement luidt, maar wat de meening van den Minister over dit sociaal beginsel der koloniale politiek is. Immers de wetten moeten aan de beginselen onderworpen zijn, niet de beginselen aan de wetten en reglementen.

In de derde plaats, dat ik niet met den Minister in gedachtenwisseling wensch te treden over het graadverschil tusschen voorbarigheid en lichtvaardigheid eenerzijds, en voorzichtigheid of bedachtzaamheid anderzijds. Wat ook mij in den nieuw opgetreden Minister het meest aantrekt is juist, dat hij met de meeste behoedzaamheid en bedachtzaamheid het koloniaal beleid wil voeren, weshalve het niet daarover zijn kan, dat ik met den Minister verschil.

Er zijn, afgezien van technische quaestiën, twee hoofdbeginselen, die voor het koloniaal Staatsbeleid beslissen. Het eene betreft de positie die *de Staat* in onze Koloniën heeft in te nemen, het andere den invloed dien we hebben te oefenen op de Indische *maatschappij*.

Voor de positie van den *Staat*, als zoodanig, beslist de vraag, die door het adres van de Europeesche bevolking te Batavia vannieuws op zoo bedenkelijke wijze aan de orde is gesteld: „In welke verhouding staan onze Oost-Indische bezittingen tot het Rijk der Nederlanden: zijn zij wingewest, een gedeelte van het Rijk zelf, of wel zijn zij op weg om half-zelfstandige Koloniën te worden?”

Daarentegen is ten opzichte der *maatschappij* de alles beslissende vraag: „Meent gij, dat de Nederlandsche Regeering de Indische maatschappij moet laten geworden, of wel dat zij op de Indische maatschappij moet zoeken in te werken?”

Naar gelang van het antwoord op deze vraag verdeelen zich de verschillende partijen, ook in deze Kamer.

De *oud-conservatieve* partij, van de eerste periode, die, voorzoover ik kan nagaan, in deze Kamer geen vertegenwoordiger meer vindt, beantwoordde die vraag in den zin, dat het stelsel van *laisser aller* in volstrekten zin op de Indische maatschappij zou zijn toe te passen; wilde dat men die maatschappij zou laten geworden, zich zou laten ontwikkelen naar het eigen element dat zij in zich droeg, slechts voorzooveel noodig misbruik en misdaad keerend, en voorts zooveel mogelijk zorgend dat de Javaan het wèl had. Ook dat laatste. De oud-conservatieve partij bedoelde, zoover ik kan oordeelen, steeds goed voor den Javaan te zorgen; edoch zóo, dat meer de zorg der hooghartigheid dan de eerbied voor recht en menschenwaarde haar dreef. Ze zorgde voor den Javaan; maar in den zin waarin de fabrieksheer, die vriendelijk van aard is, zorgt voor zijn werklieden, d. i. voor zijn inferieuren; in den zin waarin een goede huisvrouw zorg draagt, dat haar domestiques in het sousterrain het goed hebben. Altijd dus, met handhaving van het standpunt dat er zeer groote afstand bestaat tusschen de waarde van Javaan en Nederlander in hun qualiteit als mensch.

In deze Kamer is mijns inziens dit standpunt niet meer vertegenwoordigd, en ook de Minister van Koloniën heeft, blijkens zijn herhaalde verklaringen, een geheel ander standpunt ingenomen.

Dat er intusschen werkelijk nog representanten van dit fossiel geslacht bestaan, kan blijken onder andere uit een stukje, dat aan de leden is rondgezonden, van den heer Van Elst, een landverhuurder op Java. Immers het standpunt van de oud-conservatieve partij bracht mede, dat men het Mahomedanisme naar de oogen zag, de zending meer duldde dan minde, en voor het onderwijs van den inlander geen hart had. Daartoe drong de consequentie van het beginsel. En wat leest men nu in genoemd geschrift van den heer Van Elst over het

seminarie, dat te Depok bij Batavia zal worden opgericht? Haast zou men het niet gelooven:

„Het seminarie op Java zal een bron van onlusten worden in de toekomst en een „machine de guerre” tegen ons, bij eventueele volksopstanden in dezen Archipel!” Ziedaar de uitspraak van een verstandig man, die ik gaarne tot de mijne maak.”

Zelfs gaat de heer Van Elst zoo ver, dat hij den Minister van Koloniën oproept, om de oprichting van dat seminarie gewelddadig te beletten.

Hij zegt: „Zal nu de Regeering, bij een zoo ingrijpende „manoeuvre” van de geestelijkheid, passief blijven? Zal zij niet al haar invloed aanwenden, om deze zaak, waarbij onze Indische belangen opnieuw in de waagschaal worden gesteld, te verhinderen? Wij *bidden* haar, dat zij het doen moge voordat het te laat is.”

Een geheel ander standpunt nam, bij het beslissen van de maatschappelijke zijde der koloniale quaestie, de *liberale* partij in. Zij beschouwde den Javaan als in menschenwaarde met ons gelijk staande, brandmerkte daarom als onrecht de onmondigheid, waarin men den Javaan hield, won schitterende veldslagen in den strijd voor rechtvaardigheid en billijkheid; maar erkende dan ook den eisch, dat wij het hoogere standpunt van onze Europeesche maatschappij aan de Indische hadden mede te deelen.

Van meet af betuigde de Christelijk-historische richting voor de laatste zienswijze haar sympathie. Edoch met gewichtige reserves.

De Christelijk-historische richting had tegen de liberale koloniale politiek, onder meer, twee zeer ernstige bedenkingen.

In de eerste plaats bleek al spoedig, dat de historische neiging der liberale partij, om de bourgeoisie, de rijke burgerklasse, sterk op den voorgrond te dringen en zoowel door staatkundige als door staathuishoudkundige maatregelen zooveel mogelijk haar belangen eenzijdig te bevorderen, ook naar Indië werd overgeplant, waaruit een toestand geboren werd, die dikwijls op exploitatie van den inlander maar al te wel geleek; het moge de bedoeling der leiders niet zijn geweest, maar, zij het ook in strijd met de bedoeling, het gevolg had het.

Haar tweede bedenking richt zich tegen de poging der liberalen, om een maatschappij te reorganiseeren door bloot uitwendige hervorming.

Zij beweert, dat het niet aangaat om druiven aan de takken van den wilden wingerd te hangen, en dat ze aan dien wingerd niet te winnen zijn, indien niet vooraf de goede druivenstok op zijn stam is geënt. Zij beweert, dat het niet helpt of men de Indische maatschappij al vernisse,

maar dat men integendeel in het inwendige van die maatschappij moet doordringen om haar zedelijk te hervormen, opdat het goede, dat ze toont, geen vernis zij, maar levensgloed, die schittert op haar gelaat.

Daarom hebben de heeren Groen, Elout en Mackay steeds het denkbeeld in deze Kamer verdedigd, dat dan alleen tot hervormingen in doortastenden zin en tot reorganisatie van de Indische maatschappij mocht worden overgegaan, indien men tegelijkertijd in den bodem dier maatschappij de nieuwe vruchtbare zaadkorrel legde, waaruit een krachtige, gezonde vrucht kon opgroeien.

Wat hen met de liberale partij vereenigde, was daarom allerminst door hen uit het liberale program overgenomen. Zij representeerden hier veeleer de denkbeelden, die reeds in de zeventiende eeuw hier te lande verdedigd werden, en onder andere in het belangrijk werkje van den hoogleeraar Hoornbeek: *Raat en sorghe voor Indië*, kernachtig in deze vraag waren saamgevat: „*Hebben wij, die aan de heidensche en Indische volken schier al onzen rijkdom danken, niet de verplichting, om dezen volkeren wedervergelding te doen?*”

Of wil men, reeds in 1624, zegge reeds in het begin der zeventiende eeuw, is door de Generale Staten een resolutie genomen, waarin in kiem geheel het koloniaal programma der Christelijk-historische richting gegeven is, en door Hoornbeek ons ongeveer in deze woorden medegedeeld wordt: „Dat men de kolonie niet aan bijzondere lieden zou overlaten, maar door de Staten doen bestieren; dat men voor alle wereld vrijen handel zou openen; matige tollén en schattingen heffen; en uit de opbrengst hiervan allereerst een hoogeschool stichten, en voorts alle vlijt aanwenden om de inlanders te onderwijzen en hen door prediking der Christelijke religie zoo ver te doen brengen, dat de inlanders zelf de opkomende geslachten onderwijzen konden.” Blijkt uit deze aanhaling niet, dat de richting, door de heeren Elout c. s. hier verdedigd, niet dagteekent van het ontstaan der liberale partij, maar hier te lande reeds bekend was, eer nog aan het ontstaan eener liberale partij werd gedacht?

Intusschen, tegenover het hoogernstige vraagstuk waarop ik wees, behoeft dit verschil ons niet op te houden; want althans hierin zijn thans alle parlementaire partijen eenstemmig, dat geen onzer langer Nederlands zedelijke roeping tegenover de Indische maatschappij ontkent. Eerst bij de poging om die roeping na te leven gaan we uiteen.

Op twee punten komt het hier aan: Wat kan de Staat zelf doen, om zich van die roeping te kwijten? En: Hoe kan de Staat, waar hij zelf niet tot handelen bevoegd is, *anderen laten optreden in zijn plaats?* En dan vraag ik den Minister, of hij zich zou kunnen vereenigen met deze solutie:

Op de eerste vraag: Wat moet de Staat zelf doen? is te antwoorden: Ook in Indië zijn historisch Europeesch karakter niet verloochenen.

De tweede: Wat kan de Staat doen door anderen? dit: De inwerking aanmoedigen van de Christelijk-Europeesche maatschappij op de maatschappij in Indië.

Immers bij de vraag: Wat kan de Staat zelf doen? heeft de Regeering te rekenen met twee feiten, wier juistheid ook de Minister mij niet zal betwisten.

Vooreerst, dat wij in het moederland een maatschappij bezitten, die, wat ontwikkeling betreft, exceptioneel hoog staat. Daarmee is niet ontkend, dat de zonde in haar verfijnde vormen schrikkelijk woedt, maar slechts beweerd, dat onze Europeesche maatschappij zeer hoog staat zoowel in vergelijking met de Afrikaansche en Aziatische maatschappij als met die van de klassieke oudheid. Hoog in dien zin: de mensch *als mensch* is nooit tot veelzijdiger ontwikkeling van de menschelijke persoonlijkheid gekomen dan in onze Christelijk-Europeesche maatschappij.

Waar tegenover staat, dat de Regeering in Indië een gansch anderen maatschappijelijken toestand vindt, die bij al het aantrekkelijke en idyllische dat ze in menig opzicht aanbiedt, toch omnium consensu dáarin zedelijk lager staat, dat ze de beteekenis van den mensch als mensch niet tot haar recht laat komen.

Nu is de vraag: Hoe moet de Regeering van een Christelijk-Europeesche maatschappij tegenover zulk een lager staande maatschappij zich gedragen? Zij kan drieërlei doen: Of in haar staatsrecht afdalen tot het lage niveau van de maatschappij in Indië, óf haar eigen karakter ook in Indië handhaven, óf eindelijk den dans wagen op het koord, dat de eindpalen van beide maatschappijen verbindt.

Het eerste lag in het systeem van de oud-conservatieve partij. Dansen op het koord, het zoeken van een zedelijk niveau, dat aan den Islam en het Christendom gemeen is, is, dunkt mij, het stelsel dat ons Regeeringsreglement volgt. Hetgeen ik meen dat gedaan *moest* worden, is, dat de Regeering van een Christelijk-Europeeschen Staat zijn Christelijk-Europeesche signatuur ook tegenover den Islam niet verloochende.

Zeër zeker moet men den Jood een Jood, den Griek een Griek zijn, maar dit kan nooit bedoelen, dat men iets af zou leggen van de hoogere zedelijke ontwikkeling die men bereikt heeft. Wie dat doet, wie een zedelijk goed, hem toevertrouwd, prijsgeeft, begaat een misdaad. Om anderen te winnen, mag men alles opofferen, zijn belang en lust, zijn tijd en rust, maar alleen nooit het hooger zedelijk element, waarover

men het rentmeesterschap ontving. Dit te doen zal altijd een vergrijp blijven, bij welk volk en onder welke hemelstreek ook.

Daarom wensch ik, dat de Staat der Nederlanden bij zijn regeering in Indië, in zijn staatsrecht en de wetgeving, altijd en onverholven de beginselen belijde, die geboden worden door de hoogte van zedelijke ontwikkeling, waarop wij in Nederland staan.

Dit is geen utopie; in Engelsch-Indië gehoorzaamt men dien eisch.

De Regeering dier kolonie heeft metterdaad, cordaat en onversaagd, dit eenig ware standpunt ingenomen tegenover de inlandsche bevolking.

In het uitnemend werk van Fitz James Stephen: *Liberty, Equality and Fraternity*, vinden wij een kort resumé van de beginselen, die de Engelsche Regeering in de Britsch-Indische maatschappij toepast. Welke nu zijn die?

In de eerste plaats wordt de inlander ondanks zijn afkeer van gewetensvrijheid gedwongen, om vreedzaam bij zich te dulden ook wie van hem in geloof verschilt. Daardoor wordt in die maatschappij gebracht een beginsel, dat door het Mahomedanisme wordt uitgesloten.

In de tweede plaats wordt aan de inlandsche bevolking voorgehouden, dat het overgaan van de eene belijdenis tot de andere geen *civil disabilities* na zich mag slepen, en dat de maatschappelijke positie der proselieten daardoor niet mag lijden.

In de derde plaats is een stelsel van onderwijs ingevoerd, dat uitgaat van de „*falsehood of the creed of the Hindoes, and less pointedly, but not less effectually — of the Mahomedans*”.

Ten vierde, godsdienstige gebruiken die naar Christelijk-Europeeschen maatstaf onzedelijk zijn, straft men als misdaad.

En eindelijk wordt de inboorling gedwongen, om „*the presence of missionaries*” onder zich te dulden, al is het eenig doel waarmede zij daar komen, „*to substitute their own to the native religions*” ¹⁾.

Ziedaar het systeem, dat niet *in spe*, maar *feitelijk* gehandhaafd wordt in een land, waar het Mahomedanisme evenals op Java groote macht uitoefent.

Nu zegt de Minister wel in zijn Memorie van Beantwoording, dat de Engelsche Regeering in haar *Account* zich beklaagt, dat hetgeen gelukt is bij de Hindoes, moeilijkheden bij de Mahomedanen opgeleverd heeft. Maar wat doet de Minister hierneê anders, dan mij een argument te meer in de hand geven? Immers, indien blijkt, dat het verzet van het Mahomedanisme tegen den geest onzer maatschappij

¹⁾ Ed. Londen 1873, p. 55, 56.

het sterkst is, wordt de vraag slechts te ernstiger, hoe dergelijk gevaar te keeren?

Ik kom thans, Mijnheer de Voorzitter, tot de tweede vraag: Hoe zal de Staat anderen laten optreden, waar hijzelf niet verder doortasten kan? Immers, verder gaan dan in zijn staatsrecht, wetgeving en het optreden zijner ambtenaren zijn eigen karakter handhaven, kan de Staat niet. De Regeering moet neutraal blijven, mag zelf geen directe propaganda drijven, en mag niet optreden met het doel om zeker Christendom, welk dan ook, in confessioneelen zin te prediken.

En dan zie ik slechts één weg: bescherming en aanmoediging van *het particulier initiatief der Europeesche maatschappij*, voorzooover dit niet met hebzuchtige, maar uitsluitend met zedelijke bedoelingen zich naar onzen Archipel wendt. Alleen zóo kan van lieverleê in het hart der Indische maatschappij een *actief* element optreden, dat haar van binnen uit hervormt.

En dit is noodig. Immers wij stuiten in die maatschappij op een zeer actief element van tegenstand, dat al onzen invloed dreigt te breken: den Islam.

Men achte dat gevaar van het Mahomedanisme vooral niet gering. Alle deskundigen zijn het er over eens, dat het Mahomedanisme zulk een vast ineengesloten systeem is, dat het niet baat, wat men ook beproeve om een maatschappij te hervormen, zoolang ze haar Mahomedaansch karakter bewaren blijft.

Walther schrijft desaangaande: „Reform eines Moslemitischen Staates ist, wenn keine Aenderung der Religion eintritt, durchaus unausführbar.”

En mij dunkt, de waarheid dier uitspraak wordt door de historie maar al te zeer gestaafd. Welke pogingen men ook heeft aangewend, om Turkije uit zijn zedelijk verval op te heffen, de maatschappij bleef er wat zij was, en met al het vertoon van Firman's en Hattisheriffs is men er geen stroobreed gevorderd. Men weet, welke moeite Frankrijk zich heeft gegeven, om in Algerië door tal van organisatiën nieuw leven te brengen, doch al om niet. Het is bekend, welke bezwaren Rusland nog steeds ontmoet bij de Mahomedaansche stammen in het Zuiden, en waartoe heeft in Egypte het opleggen van moderne vormen aan de Mahomedaansche bevolking anders geleid dan tot een schijnvertoon? Het feit valt niet te loochenen.

Ervaring en geschiedenis toonen om strijd, dat het Mahomedanisme, dat de Islam, waar en onder wat hemelstreek hij ook tot macht komt, onveranderlijk van tweeën één deed: of de natiën fanatiseren, of ze

mummificeeren; de bevolking tot zeloten maakt of doet ingaan in den doodsslaap.

Vergeet het niet, reeds nu is die macht van den Islam in onze Indiën zoo sterk, dat we daar staan tegenover een corps van honderd duizend geestelijken, en dat op de inlandsche Mahomedaansche scholen 160.000 kinderen gaan, terwijl onze Gouvernementsscholen zich met 15- à 16.000 moeten tevreden stellen.

Bovenal, let hier op: De geest waarin een maatschappij zich ontwikkelen zal, hangt af van den zedelijken toestand der vrouw; zij is de zuurdeesem van het huisgezin, de stille macht die door het huisgezin de sociale toestanden opbouwt; waar de toestand der vrouw zinkt, daar moet de maatschappij zedelijk verwijnen.

En wat zien wij nu? Dat zich op Java het opmerkelijk verschijnsel voordoet, dat het aantal vrouwen op dit eiland nu reeds 600.000 meer is dan het aantal mannen. In de statistische tabellen is niet opgegeven de verhouding bij de kinderen tusschen jongens en meisjes, maar in ieder geval heeft men er 116 percent vrouwen tegen 100 percent mannen. Nu weet men, dat volgens de gegevens van de statistiek de ongunstigste verhouding te dezen opzichte in Zweden en Noorwegen bestaat, en daar is het percent der vrouwen nog slechts 106. Op Java **116**. Let men nu op hetgeen evenzeer uit de statistiek blijkt, dat bij de onwettige geboorten het percent der vrouwelijke geboorten steeds hooger is dan dat der mannelijke, verkrijgt men daardoor niet een blik in de Javaansche maatschappij, die ons verontrusten moet? Beter onderwijs en zedelijke opleiding vooral van het *vrouwelijk geslacht* is daarom mijns inziens voor Java een eerste, een onafwijsbare behoefte. Het is niet anders dan de heer Verkerk Pistorius in zijn werk over Ceylon (blz. 161) zegt: „Om slechts één voorbeeld te noemen, ook op Ceylon heeft de ervaring geleerd, dat vooral op die plaatsen, waar het Europeesch en inheemsch element het meest en het nauwst met elkander in aanraking komen, het zedenbederf onder de inlanders hand over hand toeneemt. Op de kustplaatsen van Ceylon, gelijk op het vasteland van Britsch-Indië, op Java en waar niet in Indië, zijn het meerendeel der inlandsche vrouwen voor een weinig geld veil, en het eenige middel, 'twelk tegen die voosheid en rotheid der samenleving kan aangewend worden, is de zedelijke vorming der vrouw.

„Daarmede is het hoofddoel der scholen voor meisjes bepaald. De vrouw onder het oog eener bedaagde matrone van onbesproken gedrag van kindsbeen af te gewennen aan nuttige bezigheid, aan orde en tucht, aan net- en zindelijkheid, en, zoo mogelijk, aan reinheid in handel en

wandel: — dit is op meisjesscholen de hoofdzaak. Het onderricht op die scholen, zooals in 't lezen, schrijven en rekenen, zoomede in naaiwerk en het maken van kant, is in zekeren zin bijzaak."

Wanneer nu de Regeering met mij erkent, dat voorziening te dien opzichte dringend noodig is en tevens, gelijk de Minister in de Memorie van Beantwoording gedaan heeft, erkent, dat de Staat zelf daartoe onmachtig is, dan vraag ik: Is er een andere solutie van deze uiterst gewichtige quaestie mogelijk, dan dat de Regeering de *Nederlandsche maatschappij* late optreden, daar waar de *Nederlandsche Staat* zelf niet optreden kan?

Beweegt men zich nu in die richting? Is men naar zulk een toestand op weg? En dan luidt het antwoord: Neen, noch in het Regeeringsreglement, noch bij de feitelijke uitvoering daarvan. Integendeel zien we, dat de Regeering in haar staatsrecht voor Indië nog steeds ten deele een standpunt handhaaft, hetwelk niet dat van onze Europeesche maatschappij, maar het lagere der Indische sociëteit is. Ik behoef slechts te herinneren aan het debat, in de laatste dagen hier gevoerd. Terwijl in ons staatsrecht wordt erkend, dat er geen *juris obligatio* bestaan mag van persoon *aan persoon* (ik spreek dus niet van zekere diensten, die de Staat *als Staat* van den inlander kan eischen), tenzij die haar grond vinde in de banden van het bloed of in een vrijwillig aangegaan contract, is in ons Indisch staatsrecht het beginsel van zulk een obligatie nog steeds opgenomen, hoezeer het ook indruische tegen het zedelijk standpunt, waartoe wij in Europa van lieverlede, dank zij het Christendom, opklommen.

Dan, nog bij voortduring ziet men de Regeering *liebäugeln* met den Islam. Ik behoef slechts te herinneren aan de bekende proclamatie van den Regeeringscommissaris voor Atjeh, waarin de schijn werd aangenomen, alsof men aan Mahomed nog inwerking op den loop der dingen toeschreef. Te herinneren aan den post voor den Mahomedaanschen eeredienst, die op de begrooting voorkomt. Te herinneren aan de houding van den resident in het bekende voorval met de Mahomedanen op Halmaheira, die de vrijheid hadden genomen tot het Christendom over te gaan en die de Sultan van Ternate in den stok sloeg, zeggende: „Ik sta bekeering wel toe aan mijn Heidensche, maar niet aan mijn Mahomedaansche onderdanen!" Te herinneren eindelijk aan het bijwonen van godsdienstplechtigheden der Mahomedanen door onze ambtenaren, vertegenwoordigers van ons gezag. Zelfs lezen we in het Koloniaal Verslag, dat een resident den eersten steen heeft gelegd voor een moskee.

In de derde plaats: de staat van onmondigheid waarin men de kerk

houdt. De Roomsche-Katholieke kerk is zoo gelukkig vrij te zijn, maar de oudste kerk in onze Indiën, de Hervormde, is nog altijd gebonden. Ze wordt daardoor in Indië een risée, die nooit een zedelijk prestige op den inlander kan uitoefenen, maar hem eer tegen het Christendom inneemt. Slechts één vraag: Als het waar is wat de Indische pers beweerde, dat een der predikanten, die door het Gouvernement zijn aangesteld om de Christelijke kerk in onze Indiën te representeren, openlijk in de bladen den Christelijken godsdienst heeft aangetast en voor het Islamisme goede woorden ten beste heeft gehad, wat is die kerk in Indië dan anders dan de caricatuur van wat de kerk moet zijn?

Last not least: de zendelingen worden tegengewerkt. Zelfs uit het buitenland komt ons dit ter oore. In het verslag van het Rheinische Mission Gesellschaft, te Barmen, voor dit jaar, leest men deze mijns inziens zeer ernstige woorden: „Bezüglich unseres Verhältnisses zu den dortigen holländischen Behörden ist im letzten Jahre keinerlei Wandel zum Besseren eingetreten. Der Resident von Bandjermasin verharret in seiner — vielleicht von persönlichen Motiven resp. Abneigungen nicht freien — miszünstigen Stimmung gegen die Mission. Die so lange erstrebte Wiederaufnahme unsrer Mission in Sihong und Pathai, wohin im letzten Jahre Br. Braches eine neue ermuthigende Untersuchungsreise gemacht, scheint während seiner Residentschaft nicht zur Ausführung kommen zu sollen. Wenigstens lässt das eine Auszerung schlieszen, die er auf einer Reise auf unsere Missionsstationen dem Br. Tromp gegenüber gethan. Auf die Frage, ob er, der Missionar, denn nun nicht bald die wiederholt in Aussicht gestellte Erlaubnis zur Stationirung in Sihong erhalten werde, erwiderte nämlich der Resident: „*Fragen Sie bei meinem Nachfolger wieder an.*“ Auf der erwähnten Reise legte der hohe Herr auf jede Weise seine Ungunst gegen die Mission und seine Ungnade gegen die Missionare an den Tag, behandelte die letzteren namentlich zu Kwala Kapuas in verletzender Weise und veranstaltete daselbst ein bis tief in die Nacht dauerndes Blianfest.”

Nu komt het mij voor, dat, als een resident, representant van een Christelijk-Europeesche maatschappij, op een wijze die voor de bevolking niet verborgen blijft, de zendelingen met zekere minachting behandelt, en daarna, dienzelfden dag, een feest aanricht, dat in den smaak der Heidensche maatschappij valt, dit lijnrecht strijdt met wat de eisch onzer zedelijke roeping is. En toch, wat een der zendelingen, aldaar werkzaam, onlangs in particuliere correspondentie schreef overtuigt mij, dat de toestand werkelijk bedroevend is. De zendeling op wien ik het oog heb, is volstrekt geen linksche dweper, maar ieder die hem bij zijn

bezoek in Nederland ontmoette, weet het, dat hij een echt apostolische figuur is, een man van kracht en energie, wars van alle bekrompenheid, een man die begrijpt wat de positie van onze zendelingen in Indië behoort te zijn. En wat schrijft hij onder dagteekening van 1 September jl. uit Kwala Kapoeas? „Aber Sihang und Pathai, die schon wiederholt um Missionäre gebeten haben, können wir noch immer nicht bereiken, weil der Resident in Bandjermasin noch immer dagegen ist.”

Let wel, niettegenstaande men uit die plaatsen zelve om zendelingen had gevraagd.

Uit wat hij verder schrijft over de verhouding tusschen hem en den resident, wil ik slechts zooveel mededeelen, dat hij bij den resident om een audientie had gevraagd en dat zelfs dit hem was geweigerd.

En welke zijn nu de gevolgen van dergelijk staatsbeleid? Naar mij voorkomt zeer ongunstige. Een eerste gevolg is, dat wij in Indië voortdurend de stof missen, waaruit een goed corps ambtenaren kan komen. Naarmate wij de Indische maatschappij verder desorganiseeren en almeer de zorg voor de administratie, voor de jurisdictie, voor het onderwijs, voor de medische aangelegenheden, voor de openbare werken enz. voor onze rekening nemen, hebben wij voor een bevolking van vier en twintig millioen zielen een corps ambtenaren noodig, zóo groot dat een natie van drie millioen zielen ze onmogelijk kan opleveren. Niet zelden kost het reeds moeite genoeg, om hier te lande het benodigd aantal kundige en geschikte ambtenaren te vinden; nemen we nu daarenboven nog op ons de voorziening in het personeel van zoo uitgebreide administratie als ons Indië behoeft, moet dit dan niet tengevolge hebben, dat in gindsche gewesten vaak zeer gewichtige betrekkingen worden gegeven aan mannen die, bij al het achtenswaardige van hunne personen, toch de noodige kunde, tact en ervaring missen voor den post dien men hun toevertrouwt?

De Engelsche Regeering is hierop wel terdege bedacht en sir Charles Wood dringt in zijn bekende dépêche van 1854 over het onderwijs in Indië onder andere daarom zoo sterk op verbetering van het onderwijs aan, wjl het strekken moet: to supply (the government) with servants to whose probity you may with increased confidence commit offices of trust in India, where the wellbeing of the people is so intimately connected with the truthfulness and ability of officers of every grade in all departments of the State. (Art. 3.) Verdient die wenk ook voor onze Indiën geen behartiging? Of eischt het nog betoog, dat de Indische maatschappij, zoolang de Mahomedaansche geest er heerschen blijft, ons nooit een corps subalterne ambtenaren zal leveren waarop men zich verlaten kan?

Een tweede gevolg is, dat het onderwijs in Indië kwijnt, kwijnt in zeer ergerlijken zin. De geachte afgevaardigde uit Haarlem heeft onlangs de uitdrukking gebezigd, dat art. 115 van het Regeeringsreglement huichelachtig was. Maar dan vraag ik: Wanneer men weet, dat art. 125 van het Regeeringsreglement zegt, dat het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg van den Gouverneur-Generaal, en wanneer wij dan letten op de jammerlijke dusver verkregen resultaten, of dan ook dat artikel niet iets schijnheiligs heeft, of dan bij het lezen van dat artikel ons niet een blos op het aangezicht moest komen en de belijdenis niet voegen zou, dat wij schromelijk onzen plicht ten deze hebben verzaakt? Let slechts op de Regeeringsverslagen. Daaruit vernemen wij, dat onder een bevolking van vier en twintig millioen zielen in 1871 slechts zestien personen zich voor het onderwijzersexamen hebben aangemeld. Van die zestien werden nog acht personen afgewezen. Wat zou men zeggen, wanneer in een enkele provincie van Nederland, ook maar bij een enkel examen, slechts aan zestien personen het onderwijzersexamen kon worden afgenomen? In het volgend jaar waren de resultaten nog slechter. Toen boden ook zestien personen zich aan, maar daarvan konden slechts zeven worden aangenomen. Nu meent men het met de kweekscholen te zullen winnen. Maar wat hebben die kweekscholen tot nu toe opgeleverd? De Solosche vier, de Bandongsche geen! „Twee kweekelingen — leest men in het Verslag — van het vierde studiejaar van de Bandongsche school gaven wel blijk van methodisch onderwijs te kunnen geven, doch hunne vorming tot onderwijzer werd door de commissie nog als onvoldoende beschouwd. *Eén* hunner, een Balinees, is echter onlangs tot onderwijzer benoemd. In Mei 1873 hadden ongeregeldheden plaats onder de kweekelingen van de Solosche kweekschool, in die mate dat de schoolcommissie zich genoodzaakt zag eenigen hunner te verwijderen. Pogingen in Indië in het werk gesteld om adspirantkweekelingen uit de residentiën Bantam en Probolingó te verkrijgen, hebben tot geen gunstig resultaat geleid.” (*Koloniaal Verslag* blz. 109.)

De kweekschool te Fort De Kock leverde in 1872 *geen* onderwijzers op, die te Tanak Batoe *één*.

Om den nood waarin we verkeeren, zal ik gaarne het amendement van de heeren Moens en Viruly, dat in aantocht is, steunen om iets meer voor deze kweekscholen te doen. Maar ik vraag toch: Wanneer het totaal schoolgaande kinderen thans 44,000 bedraagt op een bevolking van vier en twintig millioen, is dit dan niet een druppel in de zee? Op het enkele eiland Ceylon bedroeg in 1750 het getal schoolgaande kinderen 86,000. Wanneer dan het getal schoolgaande kinderen in onzen ganschen

Archipel thans nog niet meer dan 44,000, dat is *de helft*, bedraagt, is dit dan niet een bewijs, dat wij op een verkeerden weg zijn? In Engelsch-Indië vindt men nu reeds één schoolgaand kind op elke 189 inwoners. In ons Indië is het nog slechts één kind op de 600 inwoners.

Het gevolg van dezen toestand is al verder, dat het onderwijs dat dan nog van Gouvernementswege gegeven wordt, niet van een Christelijk-Europeeschen, maar van een Mahomedaanschen geest doordrongen is. De Minister van Koloniën vraagt in zijn antwoord: „Hoe bewijst gij dit?” Ik haal het bewijs uit het Regeeringsarsenaal zelf. Het standpunt waarop de Nederlandsche Regeering zich ten opzichte der schoolwet van 1857 plaatst, is, dat de Staat geen positief Christelijk onderwijs geven moet, maar dat niettemin dat onderwijs toch Christelijk zal zijn en Christelijk in art. 23 mag heeten, omdat de onderwijzers, die uit een Christelijke maatschappij voortkomen, vanzelf een Christelijk element op de school moeten brengen. Pas nu dezelfde redeneering toe op de Indische maatschappij, en immers dan moet ge wel tot de conclusie komen, dat waar voor de inlandsche bevolking onderwijzers optreden uit de Mahomedaansche maatschappij, die onderwijzers ook den *Mahomedaanschen geest* op de school zullen brengen.

Waarop het zal uitloopen, Mijnheer de Voorzitter? Waarop anders dan dat het *oud-conservatieve* koloniaal systema, thans in deze Kamer door allen verlaten, nog wel eens in eere zou kunnen hersteld worden. Men vergete niet, dat de laatste berichten omtrent het rendement der landrente, omtrent de werking der agrarische wet, wat wij nog gisteren hoorden aangaande het boschwezen en zooveel meer, bij velen in den lande, die overigens met hart en ziel voor hervorming in Indië, voor doortastend hervormen, gestemd waren, ernstigen twijfel beginnen te wekken omtrent de deugdelijkheid en profijtelijkheid van de hervormingsplannen, die men gerealiseerd heeft. Brengt men dus dit principieel maatschappelijk vraagstuk voor Indië niet in de eerste plaats tot oplossing, dan loopt men gevaar de kloof tusschen voorgespiegelde uitkomsten en verkregen resultaten steeds breder te maken, en bleken zodoende metterdaad onze hervormingen in Indië niets dan een uitwendig vernis te zijn, wat anders zou ons dan resten, dan tot het oude, thans verlaten staatkundig systeem terug te keeren? Immers, al ons hervormen zou dan slechts een graven zijn in een zandbodem, die onder de spade wegkruide, en het heerlijk Java, waarop eens het prachtig rijk van Medjopahid bloeide, door ónze schuld, door óns plichtverzuim den doodsslaap ingaan van, wat wilt ge, Turkestan of Tripoli, Marokko of Fez!

Daarom herhaal ik mijn vraag: Wat is omtrent deze niterst

belangrijke maatschappelijke quaestie voor Indië het gevoel van dezen Minister? Hij erkent zelf, dat, wanneer een nieuw bewindsman optreedt, alle onzekerheid behoort te worden opgeheven omtrent de richting, waarin hij het koloniaal regeeringsbeleid zal sturen. En toch, dusver verkeerden wij omtrent de inzichten des Ministers nog tamelijk in het duister. Er zijn nog weinig ernstige quaestiën tusschen hem en de Kamer behandeld, en waar men dan nog meende iets uit 's Ministers inzichten gegrepen te hebben, bleek telkens, dat men zich had vergist, zoo men waande daarin een beginsel van regeeringsbeleid ontdekt te hebben. De Minister verklaarde niet te willen regeeren in tegenovergestelden zin van zijn voorganger, maar toch op enkele punten van hem af te wijken. Onder meer wees hij op de afschaffing der slavernij en pantjènsdienst. Toch bleek bij de discussie, tot mijn genoegen, dat ook de Minister *in beginsel* de afschaffing der slavernij wenscht, en met alle kracht en energie aan dien gruwel een einde wil maken. En evenzoo kon gisteren de heer Jonckbloet zonder tegenspraak van de zijde des Ministers verklaren, dat ook ten aanzien van de pantjènsdiensten de Minister het beginsel, althans van geleidelijke vermindering, niet langer bestreed, en zich ten principieele dus homogeen verklaarde met het standpunt door de voorstellers verdedigd. Waar wij derhalve nog op geen enkel ernstig vraagstuk van beginselen omtrent het gevoel des Ministers zijn ingelicht, en niet weten waarheen wij gaan, is het van te meer belang, dat de Minister, althans ten aanzien van een zoo gewichtige quaestie als het maatschappelijk programma voor ons Indië, duidelijk en onomwonden van zijn standpunt doe blijken.

Terwijl ik met bescheidenheid mij veroorloof deze vraag tot den Minister te richten, laat ik de practische toepassing van de door mij verdedigde theorie voorschands terzijde, mij desvereischt de vrijheid voorbehoudend om bij de afzonderlijke artikelen voor *onderwijs* en *ceerdienst* daarop terug te komen. Thans herhaal ik ten slotte nog slechts wat ik in den aanvang zeide: dat ik niet inneem het standpunt van den heer Vader, dat ik niet vraag wat het Regeeringsreglement voorschrijft; maar alleen onderzoek doe naar het beginsel, dat de Minister meent in deze nieuw aan de orde komende quaestie te moeten volgen; eindelijk, dat tusschen den Minister en mij geen dialoog behoeft gevoerd te worden over onbesuisdheid en bezadigdheid, wijl ikzelf niet beter wensch, dan dat de uiterste behoedzaamheid en de grootste omzichtigheid ons Staatsbeleid besture. De Minister zal even wars zijn van een kruipende, als ik van een hollende beweging. De vraag is slechts: Zal er beweging zijn? en indien ja, in welke *richting*, op wat weg?

4.

REDE GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VOOR NED. INDIE, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 11 November 1874, *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 136 v.v.)

Gaarne begin ik met den Minister dank te zeggen voor de uitvoerigheid, waarmede hij bij mijn bedenkingen heeft stilgestaan. Slechts een enkel woord tot repliek.

Tegenover de opmerking, dat ik te zwaar geharnast en gewapend tegen den Minister in het strijdperk ben getreden, sta de vraag, of ik den regel van behoedzaamheid, die de Minister bij elke discussie zoozeer aanprijst, niet schromelijk uit het oog zou hebben verloren, indien ik zonder schild of helm mij met een geroutineerd oud-strijder, als Zijne Excellentie, had durven meten.

Voorts heeft de Minister gewezen op een orgaan van de Christelijk-historische richting, de *Standaard*, en mij triomfantelijk gevraagd, of daarin niet hetzelfde stelsel aanbevolen werd, dat door hem in de *Memorie van Beantwoording* is verdedigd?

Indien hetgeen een soldaat mag doen *buiten dienst* gelijk staat met hetgeen hij mag doen *in dienst*, dan zeer zeker heeft ook de Minister recht om te beweren: „*Na de schooluren of in de schooluren*, dat is om het even.”

Voor mij echter is dit *niet* hetzelfde. De *Standaard* spreekt van godsdienstonderwijs *in*, de *Memorie van Beantwoording* van godsdienstonderwijs *na* de schooluren. Daarin ligt het verschil. Hetgeen men buiten de schooluren doet, blijft zodoende buiten den dienst en ligt buiten de verantwoordelijkheid van de schooldirectie; terwijl het godsdienstonderwijs, dat in de schooltabel is opgenomen, aan de school zelve een eigen karakter geeft. In het eerste geval blijft de school kleurloos en

in het tweede voert de school een eigen vlag. Weet nu de Minister zoo goed als ik, dat, om het initiatief in Nederland voor de Javaansche school op te wekken, een prikkel onmisbaar is, en dat de prikkel van godsdienstige belangstelling het sterkst werkt, hoe kan hij zich dan voorstellen, dat ooit de energie der natie op zal waken voor een kleurlooze school, een school zonder eigen signatuur of karakter?

In zijn antwoord op de bedenking, dat het schoolonderwijs in Indië, gelijk de heer Moens het uitdrukte, zoo erbarmelijk slecht is, heeft de Minister, zoo ik wèl zie, minder het standpunt der Regeering verdedigd, dan wel nieuwe wapenen aan zijne tegenstanders uitgereikt. De Minister zeide toch, dat al zijn voorgangers, gelijk ook zijn voornemen was, steeds met energie op doortastende maatregelen ter bevordering van het inlandsch onderwijs hadden aangedrongen, maar, zoo voegde hij er bij, des ondanks is het in Indië nog niet tot een onderwijs, dien naam waard, gekomen. Bevestigt dit niet mijn beweren, dat de methode, door de Regeering gevolgd, te zeer in strijd is met de eischen van den toestand op Java, dan dat ze tot welslagen leiden kan?

Wanneer men zoo langdurige ondervinding van het vruchteloze dezer pogingen achter zich heeft, is het dan wel raadzaam, halsstarrig te blijven vasthouden aan zoo onprofijtelijk systeem, althans indien een ander stelsel zich aanbiedt?

Vorderde onze Regeering met het door haar aangenomen systeem dusver niets, en is het feit niet te loochenen, dat een andere Regeering, de Engelsche, in soortgelijke omstandigheden verkeerende, uitnemende resultaten verkregen heeft door een van het onze verschillend systeem te volgen, zouden wij dan niet beter doen aan overneming van het andere systeem te gaan denken?

Om dat systeem te illustreeren, verwijs ik naar de straks reeds genoemde dépêche van sir Charles Wood, opzettelijk handelend over de inrichting van het inlandsch onderwijs in Britsch-Indië, voor Hindoes en Mahomedanen. Wat nu vindt men daarin? 1°. Dat de Regeering openlijk erkent, dat de Aziatische beschaving „*abounds with grave errors*”. (Art. 8.) De Regeering neemt derhalve geen neutraal standpunt aan in den zin van indifferentie, maar erkent dat de Aziatische maatschappij elementen bevat, die als *dwaalingen* behooren gebrandmerkt te worden. 2°. Wordt de onmogelijkheid erkend voor de Regeering, om zelf in al de behoeften van het onderwijs te voorzien.

„The consideration of the impossibility of Government alone doing all that must be done in order to provide adequate means for the education of the natives of India, and of the ready assistance which may

be derived from efforts which have hitherto received but little encouragement from the State, has led us to the natural conclusion that the most effectual method of providing for the wants of India in this respect will be to combine with the agency of the Government the aid which may be derived from the exertions and liberality of the educated and wealthy natives of India, and of other benevolent persons." (Art. 8.)

3°. Alzoo erkennende dat de Regeering, bij ontstentenis van de noodige middelen en het noodige personeel, niet zelve voorzien kan in wat vereischt wordt, oordeelt sir Charles Wood, dat het subsidiesysteem het vanzelf gebodene is:

"We have, therefore, resolved to adept in India the system of grants in aid, which has been carried out in this country with very great success."

Decreteert sir Charles Wood nu een subsidiestelsel, dat eenvoudig een organisatie op het papier zal blijven? Neen, hij wil een zoodanig, dat effect teweegbrenge, en daarom volgt 4°. in art. 53 van de dépêche, dat de Regeering die subsidiën op milde schaal verleen wil, *zonder onderzoek te doen of op die scholen godsdienstig onderwijs gegeven wordt, ja dan neen.*

"The system of grants in aid which we propose to establish in India, will be based on an entire abstinence from interference with the religious instruction conveyed in the schools assisted." (Art. 53.)

Alzoo niet de eisch, in het besluit no. 72 gesteld en nu verdedigd door den Minister, dat subsidie slechts dan gegeven wordt, indien de school elk godsdienstig karakter mist, maar zoo dat de Regeering zich met die quaestie eenvoudig niet inlaat. Daarom volgt in art. 56, 5°. dat aan de inspecteurs last wordt gegeven, zich bij de inspectie der scholen volstrekt niet te bemoeien met de vraag of daar eenig godsdienstig onderwijs gegeven wordt.

"In their periodical inspections, no notice whatsoever should be taken by them of the religious doctrines which may be taught in any school." (Art. 56.)

Een geheel ander systeem dus dan onze Regeering volgt; en wat zijn de resultaten? Dat het werkelijk gelukt is aan een groot deel van de inlandsche bevolking onderwijs te doen geven en het particulier initiatief dermate te prikkelen, dat een man, die volstrekt niet behoort tot de richting welke ik de eer heb in deze Kamer te verdedigen, de heer Verkerk Pistorius, in zijn straks aangehaald werk er de volgende beschrijving van geeft:

"De verspreiding van het volksonderwijs moet men dus voor een zeer groot gedeelte aan den ijver dezer godsdienstige zendingen dank weten.

Men zou zich echter bedriegen, zoo men meende, dat zich daartoe hare verdiensten bepaalden. Ook de qualiteit van het onderwijs is op een aantal harer scholen uitmuntend. Het Noord-Amerikaansche zendinggenootschap spant in dit opzicht de kroon. Met het oog op het gehalte, zoo wel als het aantal der scholen, welke die zending in het Noorden des eilands — het veld dat zij sinds 1845 bearbeidt — opgericht heeft en waardoor ander onderwijs aldaar overbodig gemaakt wordt, is het Gouvernement dan ook tot *de opheffing van het meerendeel zijner scholen* in de noordelijke en oostelijke provinciën overgegaan."

Nu vraag ik den Minister toch, als hijzelf hier komt verklaren, dat met het systeem hetwelk hij voorstaat, *geen* resultaten zijn verkregen, en ik mij veroorloof op een ander systeem te wijzen (niet het werk van een onbeschaafde natie, want de heer Moens zal toegeven, dat ook uit een zedelijk oogpunt de Engelsche natie vrij hoog staat), een systeem waarmede blijkens de feiten uitnemende resultaten zijn verkregen, of men zich dan ook niet ten onzent tot dat systeem zou bekeeren?

Over de zending, over het vraagstuk van de kerk in Indië en over de positie die de Staat als Staat in Indië moet innemen, over de hoofdquaestie, die ik ter sprake bracht, heb ik van den Minister *geen* antwoord ontvangen. Ik zal er niet op aandringen, dat hij dit alsnog geve. Na de explicatie, die hij de goedheid had althans inzake het onderwijs te geven, is het volkomen duidelijk, dat hij althans in deze quaestie een standpunt inneemt, waarop ik hem niet zal kunnen steunen. Noch den Minister, noch de Kamer zal ik daarom vermoeden met bij dezen Minister aan te dringen op nadere blootlegging van zijn gevoelen, maar liever geduld oefenen, en den raad volgen die door dien resident gegeven werd aan den zendeling in Bandjermasin: „Fragen Sie bei meinem Nachfolger nach."

5.

REDE GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VOOR NED. INDIË, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 19 December 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 773 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, een blinde helpt men gaarne terecht. Ik mag dus van de humaniteit van den Minister van Koloniën verwachten, dat het ook hem een genoegen zal zijn een „stekeblinde” de leidende hand te bieden op den weg waarop hij zoekend rondtast. Ik nu ben zulk een blinde; althans volgens de verklaring van den Minister van Koloniën in de zitting van 11 November, toen hij op mij toepaste den bekenden Franschen versregel: „*Ce sont les pires aveugles, qui ne veulent pas voir.*” Hij zal bespeurd hebben, dat er zoo meer zijn. De kennis-making toch met het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer moet bij den Minister wel de vrees hebben gewekt, dat de zaal aan de overzijde van het Binnenhof kans loopt de ziekenzaal van een ophthalmologisch instituut te worden. En zulk een blinde heeft, dunkt mij, te meer aanspraak op een behulpzame hand, nadat door den Minister van Koloniën bij het bebat over de begrooting van Oorlog een bericht in deze Kamer gebracht is, dat wel geschikt is om hem min of meer gejaagd te maken. Immers, waar een blinde bij volkomen kalmte nog vaak op den tast af den weg vindt, heeft een min of meer verontrustend gedruisch om hem licht de uitwerking, dat hij nog erger het spoor bijster raakt. Men begrijpt waarop ik doel. Of hoorden wij niet, dat per telegram aanvraag was geschied om de suppletietroepen voor het volgend jaar zoo snel mogelijk naar Indië te zenden? In die omstandigheden veroorloof ik mij, zonder dat het in mijn plan ligt discussie uit te lokken,

vier zeer korte vragen tot den Minister van Koloniën te richten en die met een zeer kort woord toe te lichten.

Mijn eerste vraag is deze: *Welke wijziging heeft de afstreding van het liberaal Kabinet en de optreding van een zich noemend conservatief Ministerie gebracht in de Regeeringsbeschouwingen over de aangelegenheden van Atjeh?* Ik deel niet het gevoel van den geachten spreker uit Almeloo, dat wij zoo, bijna zei ik, overdreven gereserveerd in het bespreken van die aangelegenheden behooren te zijn. En mij dunkt, als de Kamer zich herinnert hoe dikwijls, hoe telkens en hoe vrijmoedig juist van deze zijde der Kamer een vroeger Kabinet over de Atjehsche quaestie geïnterpelleerd is, zal men mij toestemmen, dat, van deze zijde althans, die eisch van strikte gereserveerdheid niet kan gelden als eisch van parlementaire tactiek. Nu constateer ik het feit, dat de Regeeringsbeschouwing over de Atjehsche aangelegenheden maandenlang hoofdingredient geweest is van het menu der oppositie aan deze zijde. Ik constateer, dat de stoot van de Noordkust van Sumatra uitgegaan, in niet geringe mate medewerkte tot het eindelijk verjagen van het vorig Ministerie; en dat daarna is opgetreden een Kabinet, dat gesteund wordt, zij het ook met mindere of meerdere reserve, door diezelfde zijde der Kamer, die haar opinie over de Atjehsche aangelegenheden met zeldzame geestkracht en vastheid van beginsel, in een reeks van interpellatiën en een serie van zeer ernstige debatten, ontwikkeld heeft tegen het toenmalig Kabinet. Nu vraag ik niet — ik heb mijn vraag *zeer voorzichtig* gesteld. — of het tegenwoordig Kabinet reeds verandering in den gindschen *toestand* gebracht heeft; soms zijn de feiten daartoe te machtig; maar of het nu opgetreden Kabinet aan de *Regeeringsbeschouwing* over de quaestie van Atjeh een andere leidende richting geeft?

Mij dunkt, die vraag is niet te onpas. Of is er niets aan van hetgeen de heer A. Brummelkamp Jr. in het staatkundig overzicht van het maandschrift „*De Vereeniging*” schrijft: „Zoo er iets in Indië te remmen viel, dan voorzeker deden de antecedenten verwachten, dat men dezen trein tot stilstand of althans tot minderen spoed brengen zou! Maar zelfs dit laatste schijnt niet in 's Ministers bedoeling te liggen; want in zijn antwoord op het Kamerverslag brengt hij de „voorzichtigheid”, waartoe hij zich in andere opzichten genoopt vindt, in verband met de vele uitgaven, door den oorlog met Atjeh noodzakelijk gemaakt. Het blijft dus, volgens 's Ministers eigen woorden, wat het reeds onder het vorig Ministerie werd, veroveringsoorlog, ondanks den remmer op de locomotief.”

Mijn tweede vraag is: *Verkeeren wij met Atjeh al dan niet nog steeds in staat van oorlog?*

Ook die vraag mag, dunkt mij, gesteld worden. Immers voor de bekende interpellatie van den heer Messchert van Vollenhoven heeft de toenmalige Minister van Koloniën ons verklaard: Ik leg *geen* stukken over, eer de oorlog uit is. Daarop is de overlegging der stukken gevolgd, waaruit men dus de conclusie mocht trekken, dat men de phase van oorlog achter zich had. De toenmalige Minister van Koloniën heeft dit *bij* de interpellatie van den heer Messchert van Vollenhoven dan ook toegegeven, en met ronde woorden verklaard: *men is thans een andere phase ingetreden*. Er kon nog wel sprake zijn van het sluiten van *contracten*, maar niet meer, gelijk bij oorlogstoestand van *vrede*!

De Troonrede van dit jaar plaatste zich op hetzelfde standpunt en gaf evenzeer te onderstellen, dat de oorlog geëindigd was. Immers er werd in dit staatsstuk gesproken van „*wederstand tegen het Nederlandsch gezag*”. Nu kan men den wederstand van oorlogvoerende partijen wel bestempelen als wederstand tegen onze *wapenen*, maar niet als verzet tegen ons *gezag*. Gezag toch ontstaat eerst, als de souvereiniteit aanvaard is.

In strijd nu hiermede heeft deze Minister van Koloniën in de zitting van 7 November jl. verklaard: „*Wij bevinden ons nog midden in een oorlog*, die wellicht nog gedurende een zeer langen tijd vele van de beste krachten van Nederland eischen zal.”

Weerspreekt het een het ander niet?

Een derde vraag. Ik wensch ze in dezer voege te formuleeren: *Stelt dit Kabinet zich solidair met de verklaring van het vorige Ministerie, dat reeds uit de publiek gemaakte stukken de oorlog gerechtvaardigd is te achten?* En, indien niet, is dan van dit Kabinet, zoodra 's lands belang het gedooft, overlegging van nadere gegevens te hopen, die de natie in staat kunnen stellen tot het vormen van een zelfstandig oordeel?

Ik mag toch niet aannemen, dat de tegenwoordige Minister van Koloniën, hetzij zijn eigen leven zoo kort of den duur van den oorlog met Atjeh zoo eindeloos lang zou schatten, dat hij, naar luid van een vroeger door hem afgelegde verklaring, alleen ter oorzake van mindere opportuniteit nooit zou kunnen treden in eenige retrospectieve beschouwing, in antwoord op de tot hem gerichte vragen.

Voor al bij deze vraag geldt het een zaak, die mij volle ernst is.

Welke beweegredenen anderen in de quaestie van Atjeh tot het voeren van oppositie tegen het vorige Kabinet hebben geleid, laat ik in het midden. Voor zooveel mijzelven aangaat, vereenig ik mij onvoorwaardelijk met de verklaring van het toenmalig lid uit Tiel, den heer Van Lijnden van Sandenburg, die nog bij de laatste interpellatie

verklaarde, dat zijnerzijds niet werd geopponeerd uit zucht van oppositie of als *instrumentum regni*, maar uitsluitend wijl hij overtuigd was, dat 's lands belang die oppositie vorderde.

Wat toch is hierbij in het spel?

Bij de discussie over de begrooting van Oorlog is er zeer terecht door meer dan één spreker van deze zijde op gewezen, dat de algemeene politieke toestand van Europa van dien aard is, dat kleinere Staten zich wel met ernst mogen afvragen, hoe hun *nationale toekomst* het best te waarborgen is?

En dan zal ook deze Minister van Koloniën mij toch wel toestemmen, dat vooral in het rechtsbeginsel de zedelijke kracht schuilt, waarop het voortbestaan van kleinere volken berust. Juist daarom wensch ik aan mijn vraag uitsluitend deze strekking te geven: Is de oorlog, die gevoerd is en nog wordt op verantwoordelijkheid der Nederlandsche natie, ook in het oog van dezen Minister van Koloniën reeds door de publieke stukken gedekt, en kan ons volk zijn hoop op een eindelijke zegepraal veilig baseeren op het *recht*?

Mijn laatste vraag luidt: *Hoe verklaart de Minister van Koloniën het woord door hem in de zitting van 12 November van dit jaar gesproken*, toen hij in antwoord op een vraag van den heer Nierstrasz repliceerde: „De Minister van Koloniën is alleen als zoodanig opgetreden, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij de zaken nam in den toestand waarin zij zijn, en dat hij zich, zonder overwegende noodzakelijkheid in 's lands belang, onthouden zou in het verleden terug te treden.”

Het zal den Minister bekend zijn, dat deze uitdrukking in en buiten de Kamer tot zeer ernstige bedenkingen aanleiding gaf.

In de Kamer bij den heer Nierstrasz, wien ik gaarne hulde breng voor de kloeke en fiere wijze, waarop hij destijds het recht van de leden dezer Kamer gehandhaafd heeft, om art. 89 van de Grondwet te blijven opvatten in den ruimsten zin.

Maar ook daarbuiten. Ik zal ten bewijze hiervan geen proeven aanhalen uit bladen die minder sympathetisch jegens den Minister gezind zijn; maar een blad dat, zij het ook met eenige reserve, toch doorgaande met warmte den Minister van Koloniën verdedigd heeft, het *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*. Haar redactie heeft, na van die woorden te hebben kennis genomen, geschreven:

„Een gevoel van betamelijkheid heeft zijn grenzen, Mijnheer de Minister. De heer Nierstrasz heeft duizendmaal gelijk; het geldt hier geen personen, het geldt hier geen politiek van wraak; het komt hier aan op de strenge rechtvaardigheid; het komt hier aan op de begin-

selen van billijkheid; het komt hier aan op het hoogste vaderlandsch belang.

„De natie mag niet, uit deferentie jegens personen, onkundig gelaten worden van het feit, dat de zoozeer miskende en verguisde oppositie *ten volle gerechtvaardigd* is ook hier; zij moet dat weten, niet enkel negatief, door het veelbeteekenend zwijgen, door de onmacht tot verdediging van voorgangers, maar door ruitelijke openlegging van daadzaken en gebeurtenissen.

„*De waarheid*, — zij moet niet alleen erkend worden door de bewindslieden, maar zij moet ook *beleden* worden, opdat zij daarin steun vinden voor eigen, krachtige daden, onmisbaar om zooveel mogelijk nog goed te maken wat bedorven en vernield is, waarover ieder rechtgeaard Nederlander tranen stort van diepen rouw en van weemoed!”

Ik meen daarom den Minister een genoeg te doen, door hem de gelegenheid aan te bieden, om den verkeerden indruk, dien deze woorden hier en daarbuiten maakten, te kunnen wegnemen. Immers het is voor geen tegenspraak vatbaar, dat art. 89 van de Grondwet aan de leden der Kamer het recht geeft, om van de Regeering zoodanige inlichtingen te vragen *als zij verlangen*, slechts onder de *negatieve* voorwaarde, dat 's lands belang zich daartegen *niet verzet*. En toch is deze formule in de geciteerde woorden — andere woorden des Ministers doen haast denken, dat zij niet volkomen de opinie van den Minister uitdrukken — door dezen Minister in positieven zin omgekeerd, als stond er: dat de Minister dan alleen tot het geven van antwoord gehouden was, indien hij dit in 's lands belang *noodig achtte*.

Mij dunkt, zoo wordt een bepaling der Grondwet, door ze van negatief positief te maken, op onverdedigbare wijze beperkt.

Tot dit korte woord achtte ik mij verplicht, omdat ik, althans voorzoover de *Christelijk-historische richting* betreft, in aansluiting aan de woorden van den heer Van Lijnden wensch te constateeren, dat onze oppositie nimmer een politieke strekking had, en dat derhalve, ook na de wisseling van Ministerie, de eisch, dat men de gebeurtenissen in Atjeh uit de stukken rechtvaardige, voor mij met onverminderde kracht blijft bestaan.

6.

REDE GEHOUDEN BIJ DE VERHOOGING DER BEGROOTING
NED. INDIE, DIENSTJAAR 1875.*(Gehouden 12 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1303 v.v.)*

Er is bij dit wetsontwerp sprake van twee punten: een ontslag en een aanstelling. Over beide heb ik iets op het hart.

Ik zal over *het ontslag* kort zijn. Inzake het ontslag toch heeft de handelwijze van den Minister van Koloniën geheel mijn sympathie, zoozeer zelfs, dat, indien ik een aanmerking moest maken, het deze zou zijn: Hebt gij, Minister van Koloniën, van achter gezien, wèl gehandeld door bij uw optreding vast te houden aan het denkbeeld, dat de Gouverneur-Generaal te Buitenzorg moest blijven? Zijn wij niet in zeker opzicht dank schuldig aan den loop der zaken, dat de Minister van Koloniën van dat denkbeeld zijns ondanks is afgedrongen en gedwongen tot het volgen van een andere gedragslijn? Althans wat juist in de laatste dagen uitlekte aangaande de houding en de persoonlijkheid van den gewezen Gouverneur-Generaal, doet het voor mijn overtuiging vaststaan, dat, indien de tegenwoordige Minister van Koloniën die menschenkennis en die kennis vooral van den persoon van den gewezen Gouverneur-Generaal had gehad, die wenschelijk ware om zijn responsabiliteit als Minister van Koloniën te dekken, het denkbeeld om à tort et à travers dien Gouverneur-Generaal te Batavia te handhaven, bij hem niet zou zijn opgekomen.

Over het ontslag nog dit. De meeste punten van het Verslag zijn slechts terloops behandeld, en vooral over één quaestie zijn de meeste sprekers zeer los heengegleden, die ik toch met een enkel woord wil toelichten.

Herhaaldelijk is gezegd: Laat ons tot die schijnbare tegenstrijdigheid in verklaringen van den Minister van Koloniën het zwijgen doen. Is dit goed? Ik herinner mij, dat de vorige oppositie het den Minister Van de Putte in soortgelijke quaestie dikwijls juist zeer moeilijk en zeer lastig heeft gemaakt, onder anderen dat de toenmalige afgevaardigde uit Tiel, die in het tegenwoordig Kabinet zitting heeft, zich meer dan eens in breede vertoogen verdiepte, om aan 'te toonen dat de toenmalige Minister van Koloniën met zichzelf in tegenspraak was. Ik heb destijds uit overtuiging verklaard, dat door mij die tegenspraak niet was gevonden. Waarom toen wel debat, toen er, althans mijns inziens, geen tegenspraak bestond, en thans over de quaestie heenglijden, nu die tegenspraak mijns inziens wel terdege aanwezig is?

Het geldt hier toch geen geringe zaak. Ik stel den Minister van Koloniën geen hooger eisch, dan aan een gouvernementeel persoon gesteld moet en kan worden. Ik stem toe, dat hij niet altijd zijn volle en laatste gedachte hier kan uitspreken. Maar is er ooit een omstandigheid denkbaar, waarin het goed en moreel kan zijn ter wille van het gouvernementeel karakter iets te zeggen, waarvan men op dat oogenblik weet dat het anders is? Dit kan ook de Minister niet willen, en nu acht ik het in zijn eigen belang en voor zijn eigen eer noodig, dat deze zaak dermate tot klaarheid kome, dat blijke wie in dezen juist zag, en niet de minste blaam op 's Ministers naam blijve kleven. Wie toch durft ontkennen, dat er, gelijk nu de quaestie staat, zonder nadere toelichting van den Minister, voor den onpartijdige raadsels en moeilijkheden overblijven, wier oplossing men vruchteloos beproeft?

Stel u den Minister slechts voor, eerst in zijn bureau den 4den November, met de pen in de hand en bezig om zijn telegram te schrijven, en daarna den 7den November hier in de Kamer antwoordende aan den heer Heydenrijk; en vraag u dan af: Is dat dezelfde man? Welke gedachten toch, bedoelingen en inzichten omtrent den loop van de conversie in Indië bestonden bij hem, toen hij het telegram schreef, en welke toen hij in de Kamer sprak? Was het hem mogelijk dat telegram te schrijven, zonder dat de Minister op dat oogenblik zich helder van het gevaar bewust was, dat de reis van den heer Levyssohn Norman ongunstig zou werken op de conversie? En is het anderzijds te ontkennen, dat de Minister 7 November hier herhaaldelijk gesproken heeft in een gedachtengang, die de afwezigheid van elk gevaar onderstelde.

De Minister heeft getracht dit te verdedigen, door te zeggen dat men hem eerst den 8sten November had geantwoord en dat hij eer niet

kon spreken. Maar dit beteekent niets; want ik argumenteer geenszins, dat de Minister den 7den *alles* had moeten zeggen wat hij wist; maar houd staande, dat hij niet iets moest zeggen, waarvan hij blijkens het telegram van 4 November wist dat het *niet* zoo was.

Gevoelende dat die verdediging zwak was, wendde de Minister zijn pleidooi dan ook over een anderen boeg, en zeide dat hij den 7den November niet *zijn* meening, maar de bedoeling van den Gouverneur-Generaal had aangegeven.

Zij dit zoo, maar dan vraag ik toch: Gaat het aan, hier de gedachte van derden aan te geven, met wie men *het niet eens is*, zonder met een enkel woord te doen blijken, dat men niet eigen meening, maar anderer zienswijjs uitdrukt?

Ik hoop dus nog steeds, dat het den Minister moge gelukken deze zaak zoo duidelijk voor volk en Kamer te maken, dat iedere blaam verdwijne, als ware niet alles ten deze helder en doorzichtig als glas. Te meer dring ik hierop met allen ernst aan, omdat de Minister zich ook gisteren iets ontvallen liet, wat mij doet vragen, of wij niet in een uiterst gevaarlijken toestand geraken. De Minister deelde toen staten mede aangaande de sterkte van het Oost-Indisch leger, en zeide daarbij ongeveer: *althans voorzooverre die bescheiden mij officieel toegekomen zijn*. Waartoe deze bijvoeging? Veronderstelt dan de Minister, zij het ook maar één oogenblik, de mogelijkheid, dat de toestand in Indië anders zou zijn dan in officieele bescheiden wordt geconstateerd? Deze vraag doe ik hier, omdat deze Minister niet zeer mededeelzaam is; de Commissie van Rapporteurs deed alle moeite om de noodige inlichtingen te verkrijgen ter voorlichting van de Kamer, en steeds stuitte zij af op zeker *sangfroid* van den Minister, die steeds eindigde met ons niets te zeggen, althans zoo weinig, dat wij aan die enkele inlichting niets hadden. Is dit iets viciëus in den Minister? Ik geloof het niet. Maar zou het ook kunnen zijn, dat het geheele beheer onzer bezittingen, het geheele Departement van Koloniën langzamerhand in een toestand van onwaarheid is geraakt, en dat men werkelijk den waren toestand van Indië aan het Departement niet meer kende? En is het dan niet voor een ieder, bij wien het vermoeden daarvan oprijst, plicht, aan de Regeering de ernstige vraag voor te leggen: Gij, Minister van Koloniën, kunt gij ons de verzekering geven, dat, naar uw innige overtuiging, de toestand in Indië in *werkelijkheid* is zooals die *op het papier* voorkomt? Waar toch zou het heen, indien zeker verschil moest worden aangenomen tusschen de statistiek op het papier en de practische werkelijkheid? Waartoe dit leidt, heeft het lot van Frankrijk maar al te bitter getoond.

Niet te ernstig kan men de Regeering daarvoor waarschuwen, te meer nu in Indië voortdurend klachten opgaan, dat men zich hier door een onware voorstelling van de zaken ginds in slaap laat wiegen.

En nu de *aanstelling*.

Ik zeide straks, dat wij hier niet alleen te doen hebben met een ontslag, maar ook met een *aanstelling*. Daarover dit. De geachte afgevaardigde uit Hoorn heeft zooeven aan den heer Nierstrasz een nog al strenge castigatie toegediend, als ware hij niet gouvernementeel gebleven ten einde toe. Ik zal niet elk woord van den heer Nierstrasz voor mijn rekening nemen, maar waarheen leidt de theorie van den heer Fransen van de Putte, wanneer het moet doorgaan, dat men om het gezag van den Gouverneur-Generaal niet te krenken, zijn meening niet zou mogen uitspreken, ja desnoods geen critiek zou mogen uitoefenen over een benoeming? Tot welke consequentiën zou die theorie moeten leiden? Zou het dusdoende niet kunnen gebeuren, dat men, indien er werkelijk een slechte keuze ware gedaan, die Indië's toekomst in de waagschaal stelde, om toch maar gouvernementeel te zijn, het Gouvernement in de grootste gevaren bracht?

Dat de heer Fransen van de Putte, die met de keuze ingenomen was, zwijgt, is natuurlijk; maar kan het niet zijn, dat de heer Nierstrasz, minder ingenomen met die keuze, het zijn plicht rekent, voor die mogelijke gevaren te waarschuwen?

Zelf zal ik mij daarover niet uitlaten; ik ken den heer Van Lansberge niet en kan daarover dus geen meening hebben. Maar wel veroorloof ik mij nog een woord naar aanleiding van wat de Minister van Koloniën gisteren uit het eerste mailrapport mededeelde. De nieuwe Gouverneur-Generaal zou, volgens die mededeeling, in zijn eersten brief aan den Minister geschreven hebben: Men staat er hier te Batavia verbaasd over, dat van de quaestie van Atjeh „*zulk een beweging gemaakt wordt*”.

Ik verzoek den Minister die woorden te herroepen. Wie, gelijk ik, zeer van nabij bij den oorlog van Atjeh betrokken is geweest, en zelf iets heeft meêgeleden in den rouw en smart, die deze oorlog in honderden familiën veroorzaakt heeft, kan licht beter dan de Minister, die in gelukkiger omstandigheden schijnt te verkeeren, gevoelen, hoe stuitend zulk een luchthartige uitdrukking aandoet.

Maar toch de Minister, die zelf hulde bracht aan opofferende vaderlandsliefde van het leger in Indië, moest hier geen uitdrukking doen hooren, die het ernstig karakter deert van een strijd, waarbij zooveel heilige en zeer intieme belangen van honderden en duizenden in den

lande betrokken zijn. Bovendien, is men zoo zeker, dat de Gouverneur-Generaal in die eerste mededeeling den werkelijken indruk van de publieke opinie te Batavia gegeven heeft? Of kon het ook zijn, dat enkelen, die hem gesproken hebben, hem die zekere, luchthartige meening over de Atjehsche quaestie zochten op te dringen? En juist daarin ligt iets dat mij verontrust. Wij hebben den Minister gevraagd: Heeft de nieuwe Gouverneur-Generaal een bijzondere instructie ontvangen voor de houding tegenover Atjeh. Het antwoord is geweest: Neen. Let ik op het verband dat deze Minister zoekt tusschen het bewind op het Plein en te Buitenzorg, in verband ook met de ontstentenis van een bijzondere instructie voor de leiding dier quaestie, dan moet ik wel tot de conclusie komen, dat het de Minister zelf is, die direct van hier uit, de Atjehsche quaestie zal moeten dirigeeren en; God geve het, tot een goed einde brengen. Maar heb ik dan ook niet het recht den Minister te vragen: Zeg ons dan toch eens iets uitvoeriger, ampeler, duidelijker, wat uzelf van de Atjehsche quaestie dunkt? De Minister heeft dusver zich nooit verder uitgelaten dan in dezen zin: Er zijn faits accomplis en die accepteer ik. Hij heeft de uitdrukking van den maarschalk Soult gebruikt: J'y suis, j'y reste. Maar kan dat een politiek heeten, gebaseerd op beginselen, waarmede wij Nederlanders vrede kunnen hebben? Nu de rechtszekerheid van de kleine natiën al meer en meer bedreigd wordt, en onze wapenmacht tekortschiet voor elke ernstige worsteling, waarin wij konden geraken, kan nu het verlaten van het *rechts*standpunt politiek heeten? Is het nu goed, dat een volk als Nederland tegenover een ander volk een staatkunde volgt, die alleen in de leer van faits accomplis berust? Ik kan mij dan ook niet voorstellen, dat de Minister zijn laatste gedachte hiermeê heeft uitgesproken, en onderstel liever dat dit berusten in de faits accomplis nog slechts het voorwerk is, waar de welbewaakte veste van een diepere gedachte achter schuilt.

Was deze Minister zoo gelukkig als de vorige Minister van Koloniën, die de overtuiging had, dat wij het recht in dien oorlog aan onze zijde hadden, ik zou hem nog begrijpen. Ik deelde destijds in de overtuiging van dien Minister niet, maar waar die overtuiging bestond, begreep ik toch, dat met energie en kalmte de strijd werd doorgestreden. Maar deze Minister heb ik nog nooit hooren uitspreken, dat ook hij in de overtuiging stond, dat wij het recht aan onze zijde hadden. Veeleer ontweek hij een nader antwoord en zei: Wij zullen liefst in geen retrospectieve beschouwingen treden. Maar ik vraag: Is dat standpunt *nu nog* houdbaar? Ook na het verschijnen van De Rochemont's geschrift?

En dan wil ik mij aansluiten aan hetgeen de heer Van de Putte

en anderen gezegd hebben: Maak nu althans een einde aan dat geheim; nu dient het toch nergens meer toe, nadat reeds zooveel gepubliceerd is, over een deel der stukken nog dit geheimzinnig waas te laten zweven. Ik verheug mij zeer, dat de heer Fransen van de Putte, dien wij vroeger tevergeefs gedrongen hebben: Licht de natie toch in! nu uit eigen beweging op publicatie aandringt. Niet alsof ik in het door hem aangegeven onderscheid zooveel nieuws kan vinden, waardoor zijn vroegere weigering gerechtvaardigd of zijn verandering van zienswijs verklaard zou worden; maar ik begroet hem daarom niet minder als welkom bondgenoot. Met gemeenschappelijke krachten moet er op aangedrongen, dat nu althans het geheim voorgoed worde opgeheven en de natie tot oordeelen in staat worde gesteld. Bedenk wel, men weet niet waartoe de quaestie van Atjeh ons nog leiden kan.

De Minister bezigde gisteren de uitdrukking: In de maand Februari hadden we te worstelen met een macht, *waartegen de mensch niets doen kon*. Uitnemend, dat zeg ik ook, en toch, als de mensch er niets aan doen kan, is er dan niet nog hooger hulp? En geldt de regel, dat gerechtigheid een natie verhoogt, kan dan — ik laat nu de psychologische gronden buiten bespreking — niet nog wel eens de vraag rijzen: Bestaat er ook samenhang tusschen dien tegenspoed, waaraan *de mensch niets doen kan*, en de vraag: onder welke leus en met welk recht wij dezen oorlog gevoerd hebben en blijven voeren tot dezen oogenblik?

Het Atjehsche vraagstuk is een quaestie, waarbij de Minister van Koloniën, vooral indien deze nogmaals een minder goeden keer nam, allermeest noodig zou hebben *den zedelijken steun der natie*.

Dien steun nu snijdt men door zijn vreeze voor de publieke opinie in Atjeh af. Telkens voegt men ons toe: Spreek niet zoo openlijk uit wat ge denkt, en verwijst ons daarmee gedurig naar de Oeloboelangs, die in Poeloe Penang een bureau diplomatique gevestigd hebben, om Atjeh in te lichten ten opzichte van onze bedoelingen en onze sterkte. Ik deel, Mijnheer de Voorzitter, in die vrees niet. Laat men hetgeen hier gesproken is vrij in Atjeh rondbazuinen; dan zal men daar althans de overtuiging gewinnen, dat men hier den moed nog heeft om de vraag naar het *recht* onder de oogen te zien, en de overtuiging, dat Nederland nog een natie is, die niet drijft op de kurk van faits accomplis en toevallen, maar, moed en zedelijke kracht bezittend om met het *recht* te rekenen, ook de zedelijke wilskracht heeft, om, wat het met God begon, gelukkig ten einde te brengen.

Thans laat men de goeden om de kwaden lijden, en omdat men

in Atjeh niet weten mag wat er gaande is, moet ook ons eigen' volk onkundig worden gelaten! Mag, kan dit? Mij dunkt, neen! En zoo door het publiceeren van de stukken al iets verloren wordt aan de zijde van het Atjehsche publiek, daartegenover staat een winst van zedelijken steun bij ons eigen volk, die er ruimschoots tegen opweegt. Het is die steun, die, op beginselen van recht gegrond, meer dan iets anders, stellig beter dan het uitzenden van altijd nieuwe versterkingen, ons ten laatste met Gods hulp in het ontwarren van dezen uiterst moeilijken en teederen knoop zal doen slagen.

7.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VAN NED. INDIË, DIENSTJAAR 1876.

(Gehouden 16 November 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 382 v.v.)

Na de ideale partij uit Sneek en Breda een lager gestemde toon uit Gouda, Mijnheer de Voorzitter, in den vorm van een dubbele reeks aanmerkingen, saâm zes in getal.

Vooraf echter een woord aan den geachten afgevaardigde uit Sneek, voor wien werkelijk een calmans niet overbodig is. Hij was nog al ongerust dezen morgen. Ongerst, dat het systeem, door den geachten afgevaardigde uit Breda bepleit, aanhangers zou vinden, en zag met zóo angstigen blik naar *deze* zijde, als lag hem de vraag op de lippen, of er hier ook leden scholen, die zich met den heer Van der Hoeven in gelijke lijn zouden wenschen te bewegen.

Het zal accidenteel geweest zijn, maar het scheen mij zelfs, alsof bij die woorden zijn oogen de mijne zochten te ontmoeten.

Daarom ook mijnerzijds nog een enkel woord, eer ik aan mijn practicale aanmerkingen kom, over de metterdaad schoone en in menig opzicht uitnemende redevoering door den geachte afgevaardigde uit Breda bij de algemeene beschouwingen gehouden. Ik breng aan die rede alle hulde . . . *wat den vorm betreft*; maar wat den inhoud aangaat, gevoel ik besliste behoefte om mij van die rede los te maken, niet uit ondankbaarheid voor de aangename woorden in die rede aan mijn adres gericht, maar *uit plicht*.

De heer Van der Hoeven heeft gezegd: „De verdeeldheid onder de Protestanten is een der *schaduwzijden* van het Protestantisme, waarvoor ik niet aansprakelijk ben.” Ik antwoord: Die verdeeldheid, dat wil

zeggen: *die veelvormigheid* van het Protestantisme, is integendeel een der *lichtzijden* van die richting in de Christelijke kerk, een lichtzijde die juist haar levenskracht openbaart.

Ik koester voor de religieuze overtuiging van den heer Van der Hoeven en van alle Roomsche leden dezer Kamer op zichzelf den volsten eerbied; maar wanneer er staatkundige beginselen hier besproken worden, die gebaseerd zijn op het Roomsche canonieke recht, dan meen ik, dat ik de vrijheid heb, ja, van plichtswege gehouden ben, om met bescheidenheid en zonder een zweem van partijdigen zin, of bitterheid in mijn toon, te mainteneeren, dat het Protestantsch beginsel op staatkundig gebied in onze historie en in onze Grondwet nog dermate geïncorporeerd ligt, dat wij van dat beginsel hier niet mogen afgaan. Uit dien hoofde wensch ik mij, wat den staatsrechtelijken inhoud van de rede des heeren Van der Hoeven betreft, los te maken van twee denkbeelden. *Vooreerst* van het denkbeeld, ook door den heer Vader gehuldigd, en blijkens zijn sympathiebetuiging gedeeld door den heer De Jonge, als ware de Regeering verplicht om den Christelijken godsdienst direct aan de Javanen op te dringen, en zelf op te treden met propaganda. Ik meen toch, dat wij, om sterk te zijn, ons moeten plaatsen op het standpunt van het Regeeringsreglement en van de Grondwet. Volgens dat standpunt nu, het standpunt van het Regeeringsreglement en van de Grondwet, komt het mij voor, dat er geen de minste quaestie kan zijn, of het ligt niet alleen niet op den weg der Regeering om den Christelijken godsdienst zelf tot den Javaan te brengen, maar moet toegestemd, dat zij het niet doen mag. Zelfs bijaldien het in mijn macht ware om dat Regeeringsreglement en die Grondwet te veranderen, in een geest als de heer Van der Hoeven bedoelde, dan zou ik nog zulk een wijziging niet wenschen. Ten opzichte van dit hoogst aangelegen punt moet mijns inziens geen verandering in ons staatsrecht worden gebracht. Juist krachtens de heilige en teedere natuur van den godsdienst zou het niet goed zijn, dat ooit de Staat zich direct in zaken van godsdienst mengde. Krachtens die consideratiën ben ik een aanhanger van *de vrije Kerk*, wijl alleen bij dat stelsel de gulden regel kan gevolgd worden, waarop de heer De Jonge wees, dat er *gelijk recht voor allen* zij.

Evenzoo wensch ik mij ook los te maken van het denkbeeld, alsof de *Carlovingische staatsmanswijsheid* weer de steen der wijzen voor onze eeuw zou moeten worden. Of de geachte afgevaardigde uit Sneek wel het recht heeft om tegen die staatsmanswijsheid te protesteeren, betwijfel ik. Althans bij iemand, die zijn naam gezet heeft onder het rapport van 't Schoolverbond, die zelf opgetreden is — niet op Java, niet in

een Oostersche maatschappij — maar hier in ons vrije Europa en in ons vrije Nederland, om, niet voor de Javaansche, maar voor de Nederlandsche jeugd het ergerlijkste dwangstelsel in te voeren — niet door den eisch dat allen onderwezen zullen worden, dien geef ik gewonnen — maar door dit stelsel: zij zullen onderwezen worden op *onze* scholen, ondanks hun conscientiegrieven, in elk dorp, waarin geen andere scholen zijn; wijl ten slotte het gewicht der beschaving zwaarder weegt dan dat der gemoedsbezwaren — leeft, mijns inziens, in zijn eigen stelsel juist die zeer afkeurenswaardige Carlovingische staatsmanswijsheid weder op.

Maar krachtens *mijn* beginsels maak ik mij daarvan los; niet door de beperking, die ook de heer Van der Hoeven toegaf, dat dit oude systeem *in casu* op dit oogenblik niet practicabel zou zijn; maar in den zin, dat ik dit stelsel *als zoodanig* in iedereen afkeur, ook in mijn eigen geestverwanten, voorzover ook zij met geweld de hervorming bijv. in Drente en deels onze noordelijke provinciën ingevoerd hebben. Ik moet, om consequent te blijven, dit dwangstelsel afkeuren in vriend en in vijand beiden. Het Protestantsch beginsel, het beginsel dat uit het Calvinisme, niet uit de Fransche revolutie voortgekomen is, wil, dat de Staat bij verschil van belijdenis, niet uit *indifferentie*, maar uit *onbevoegdheid*, zich niet met zaken den godsdienst rakende zal bemoeien. Ik acht het van belang dit uit te spreken, omdat èn in den *Syllabus* èn nog sterker in de *Encyclick* zeer scherp en duidelijk is aangegeven, dat het geen goede maatschappelijke toestand is, waar ieder de vrijheid heeft om zijn godsdienst en eeredienst uit te oefenen naar de inspraak van zijn hart en de behoefte van zijn conscientie. Nu weet ik wel, dat, gelijk de geachte afgevaardigde uit 's-Hertogenbosch ons bij een vroegere discussie ten overvloede gezegd heeft, men zich vergissen zou, wanneer men dacht, dat de voorschriften in de *Encyclick* zouden moeten toegepast worden *absoluut, in elk geval*. Het wil alleen zeggen, dat de methoden, daarin uitgesproken, *in casu* ook goed kunnen zijn, niet dat zij steeds moeten uitgevoerd worden. Maar niettemin wensch ik ook zoo het *Protestantsch* beginsel van staatsrecht daartegenover te handhaven, het beginsel dat elken dwang in zaken van godsdienst, elke inmenging van Staatswege daarin, onvoorwaardelijk uitsluit, als schadelijk èn voor den godsdienst, èn voor het welzijn van ons volk, zoo hier als in onze Koloniën.

Wat de Gouverneur-Generaal Imhoff gezegd heeft: „*Religie eerst, dan justitie en dan negotie*”, neem ik over, mits onder voorwaarde, dat de religie en negotie beide vrij blijven en alleen de justitie ga door dwang.

En nu tot mijn practicale opmerkingen komende, heb ik te klagen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik sinds de vorige discussie over Koloniën een illusie armer ben geworden. Ik meende toen nog den waan te kunnen koesteren, dat een principieel debat over de beginselen van het regeeringsbeleid dezen Minister aangenaam zou zijn. Het tegendeel is bij die discussie en telkens later, bijvoorbeeld bij het debat over het ontslag van den heer Loudon, gebleken. Of de Minister daarmede voldoet aan de eischen, die hem hier gesteld zijn, betwijfel ik, en die twijfel zal duidelijk worden, als ik hem herinner aan het verschil, dat bestaat tusschen de administratieve en de legislatieve taak. De taak van den administrateur is alleen, te spreken over het *stellige* recht en de uitvoering van de eenmaal tot stand gekomen rechtsbepaling. Maar de taak van den wetgever is juist te beraadslagen over de beginselen van het *jus constituendum*. Of nu al de Minister zich terugtrekt achter de uitvlucht: „Ik begeef mij niet in theoretische beschouwingen”, niettemin blijft het waar, dat deze Kamer zeer zeker ook contrôle heeft te oefenen, of het stellige recht wordt nageleefd, maar als nog gewichtiger deel van haar taak, ook wel degelijk van gedachten heeft te wisselen over het *te stellen* recht en de beginselen die daarbij in acht zijn te nemen.

Evenwel, als de Minister het meer bescheiden terrein van *administrateur* kiest, zal ik er hem niet uit verjagen naar het meer vrije terrein der beginselen en tot mijn zeer *practicale aanmerkingen* overgaan.

Het zijn er zes, drie betreffende den *eredienst* en drie betreffende het *onderwijs*.

Het eerste punt, dat ik bij Eeredienst te berde breng, is een klacht over een bestuursdaad in Indië; het tweede een aanmerking over een post in de koloniale begrooting; het derde geldt een opmerking in de Memorie van Beantwoording.

Wat het eerste betreft, begin ik met voor te lezen een extract uit het register der besluiten van den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, dd. Bandjermasin 4 Juni 1875, van dezen inhoud:

„Extract uit het Register der besluiten van den resident
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

„Bandjermasin, dd. 4 Juni 1875.

„De Resident,

„Gelezen enz.

„Nog gelezen enz.

„Gelet enz.

„Heeft goedgevonden:

„Aan de zendelingen E. W. Feige en H. P. Tromp toe te staan zich tot wederopzeggens te vestigen te Telang-Sihong — oostelijk Doessan — en daar hun dienstwerk te verrichten, onder de navolgende voorwaarden, als:

„1°. Dat de zendelingen zich vestigen in de onmiddellijke nabijheid van Soeta-Ana te Telang.

„2°. Dat hun werkkring zich uitsluitend zal uitstrekken tot het landschap Sihong.

„3°. Dat reizen naar, of verblijf houden in de andere onderdistricten der oostelijke Doessan (en daar hun dienstwerk te verrichten) niet zal mogen plaats hebben, dan na bekomen toestemming van den resident.”

Dusver loopt alles wel. Maar nu heet het in art. 4, en daarop wil ik de aandacht gevestigd hebben:

„4°. Dat zij zich tot hoofdzaak stellen het geven van volksonderwijs, en in godsdienstzaken geen pressie uitoefenen.”

Nu heeft geen president mijns inziens het recht, om aan iemand, die gezonden wordt om het Evangelie te prediken en wiens traktement gevonden wordt uit de gelden door de geloovigen hier in het land bijeengebracht *om het Evangelie te propageeren*, te zeggen: Gij zult *niet* het Evangelie prediken, maar hoofdzakelijk *onderwijs geven*. Een zeer goedkoope wijze voorzeker om in het schoolonderwijs te voorzien op kosten van anderen.

En dan volgt: „en zich nimmer overgeve tot luide afkeuringen betreffende de godsdienstige begrippen der bevolkingen.

„5°. Dat zij zich nimmer mengen in bestuursaangelegenheden.

„Extract dezes zal worden verleend den zendingleeraar G. Zimmer tot informatie en naricht.

„Accordeert met voorn. register,

„De Secretaris,

„(get.) H. G. Maks.”

Ook daaromtrent vraag ik explicatie. Wat is de beteekenis van het gezegde, dat men niet *luide* mag afkeuren? Als er stond, dat men het niet op den passer of op straat mag doen, dan zou het nog een verstandigen zin hebben; maar aan iemand, die juist komt met de missie om tot den inlander te zeggen: „Uw godsdienst bréngt u geen geluk, schenkt u geen troost in leven en sterven, maar dit schenkt u wel de godsdienst dien ik u kom brengen”, toe te voegen: „Dat moogt gij niet *openlijk* tot dien man zeggen”, dat heeft geen zin.

Ik klaag daarover te eer, nu uit de Memorie van Beantwoording blijkt, dat de Minister van Koloniën en het bewind in Indië als zogs-

man in de zendingzaak volgen den raad-adviseur Holle, een ongetwijfeld alleszins schrandere en geleerde man; maar als men met de richtingen op Java bekend is en weet hoe de heer Holle zich tot levenstaak heeft gesteld om den Mahomedanen een Mahomedaan te zijn, dan zich zoover aan het Mahomedaansche leven te accommodeeren, dat iemand die van niets wist, wel den indruk moest krijgen, dat hij onder de niet het minst in den Islam belangstellende Mahomedanen te rangschikken ware, — mag dan niet gevraagd worden, of de Regeering niet veeleer haar standpunt verlaat, en haar neutraliteit schendt, als zij in *die* zaken op het advies van *zulk* een man afgaat?

De Regeering gaat nog in een ander opzicht zeer partijdig te werk, niet vóór maar *tegen* de belangen van den Christelijken godsdienst. De heer Van Herwerden heeft eenige dagen geleden enkele beschouwingen ten beste gegeven over de hadji's. Ik zal niet evenals anderen vergeten, dat door den heer Pahud in Juli 1859 een reglement is uitgevaardigd, om eenigermate de uitbreiding weer te beperken en daardoor het gevaar van de hadji's te verminderen; maar niettemin blijft het waar, dat de Minister niet van eenig voornemen heeft laten blijken om de rust en het leven van onze koloniale bevolking te beschermen tegen het gevaar waarmede die getulbande heeren ons bedreigen. Wanneer men nu aan de eene zijde met onbeperkte vrijheid bevoorrecht de hadji's, die geen andere rekenschap hebben te geven dan aan den regent en dus niet staan onder het onmiddellijk toezicht van het bestuur, maar van hun geestverwanten, en aan den anderen kant onze zendelingen zoo uitermate beperkt in hun werkkring, verklaart zich dan de opmerking in het Verslag niet, dat de propaganda van het Mahomedanisme bloeit, terwijl die van het Christendom blijkbaar niet wil slagen?

Een Kamerlid, dat hier deze zaak uitvoerig besprak, heeft eens — het was bij de discussiën over het Regeeringsreglement van 1854 — zijn denkbeeld in dier voege geformuleerd, dat hij aan de Regeering in overweging gaf, in het Regeeringsreglement een nieuw artikel op te nemen van dezen inhoud: „De verkondiging en uitbreiding van den Christelijken godsdienst in Nederlandsch-Indië worden door den Gouverneur-Generaal begunstigd, voorzoo veel bestaanbaar is met de openbare orde en rust”, en hij voegde er bij: „'t Is geen amendement wat ik, tenminste op dit oogenblik, voorstel, maar ik geef nu nog tijdig genoeg aan de Regeering zelve in bedenking, of zulk een artikel niet goed zou zijn. Zooals het hoofdstuk daar voor mij ligt, schijnt de Javaansche priester overal te mogen prediken, maar de Christenleeraar niet.”

Die afgevaardigde was een geestverwant van den geachten spreker

uit Sneek, het was een *liberaal*, de heer Blaupot ten Cate, en waar van die zijde zulk een stem opging en ik zelfs *geen* begunstiging, maar enkel gelijkstelling vraag, daar gevoel ik mij sterk tegenover den Minister, die een politiek verdedigt, waarbij de Islam nog wordt bevoordeeld.

Het *tweede punt*, dat ik wensch te bespreken, kan zeer kort afloopen. Ik wenschte namelijk den Minister explicatie te vragen van een paar posten op de begrooting. Ik vind op art. 62 onder litt. *o* en *p* uitgetrokken circa *f* 9000 voor traktementen en toelagen aan inlandsche priesters en tegemoetkoming in het onderhoud van graven en „bouwen en herstellen van Mahomedaansche tempels in de hoofdnegorijen der verschillende residentien op Java en in de Buitenbezittingen.” Een soortgelijke post als wij ontmoet hebben bij het binnenlandsch bestuur, waarbij gelden werden aangevraagd voor publieke, dat is Mahomedaansche feesten. Het komt mij voor, dat deze posten hun oorsprong wel te danken zullen hebben aan de vroegere verplichtingen, die de Indische Regeering op zich heeft genomen. Het zijn stellig posten van te weinig financieele beduidenis, om te vermoeden dat de bedoeling zou zijn een *budget van Mahomedaanschen eeredienst* in onze Indische huishouding op te nemen. Maar is dit zoo, zijn het metterdaad, zooals ik vermoed, gelden, die wij te betalen hebben krachtens verplichtingen, die de Regeering op zich heeft genomen, dan zijn het ook eenvoudig *schulden*, die wij hebben te voldoen. En zou er dan bezwaar zijn om dergelijke posten onder hun waar karakter op de begrooting te brengen en dus niet onder de rubriek *eeredienst* als posten ten behoeve van den Mahomedaanschen godsdienst, maar als *kwijting van vroeger aangegane verplichtingen*?

Het *derde punt* geldt een passage in de Memorie van Beantwoording. Op bladz. 13 laat de Minister het daar voorkomen, alsof de Indische Regeering *bescherming* schuldig is aan den Mahomedaanschen godsdienst. Dit betwist ik. De Indische Regeering is volgens de Grondwet van Indië niet geroepen eenige *bescherming* te verleenen aan *eenigen* godsdienst, welken ook. Ik zeg dit met te meer nadruk, omdat in het Regeeringsreglement van 1830 de bepaling nog voorkomt: „De uitoefening van allen godsdienst geniet in Nederlandsch-Indië de bescherming der Regeering, voorzoover die uitoefening voor de openbare rust niet gevaarlijk is.” Maar die bepaling is in het reglement van 1854 verdwenen, niet bij toeval, niet omdat men ze vergeten heeft, maar wijl de Regeering verklaard had: „Bescherming te verleenen aan den Mahomedaanschen gods-

dienst kan niet de taak zijn der Regeering." Terwijl de Minister, zoo geverseerd in het stellige recht en dus ook ongetwijfeld bekend met hetgeen tusschen Regeering en Staten-Generaal over de vaststelling van het Regeeringsreglement is voorgevallen, dit zeer goed weet, is het mijns inziens een zeer gevaarlijke uitdrukking, die uit de pen des Ministers is gevloeid, toen hij aan den Javaan toegaf, dat hij aanspraak mag maken niet alleen „op *bescherming*, maar zelfs op *handhaving* van den door hem beleden godsdienst".

Ik ga nu over tot mijn drie andere opmerkingen, ook van zeer practicalen aard, *rakende het onderwijs*.

In de eerste plaats deze vraag aan den Minister: Hebt gij niet in uw Koloniaal Verslag opgenomen wat er rechtens niet in behoort, en hebt gij er niet uit weggelaten wat wij noodig hebben te weten?

In het Koloniaal Verslag is ook een verslag opgenomen omtrent de *particuliere* scholen. Wanneer de Minister inziert art. 125 van het Regeeringsreglement, dan zal hem blijken dat dit niet *de rigueur* is. Zegt de Minister: „Het overtollige schaaft niet," dan neem ik dit overtollige met dankbaarheid aan, mits het niet in vergoeding kome voor wat ik rechtens hebben moet. Waartoe dient het Koloniaal Verslag? Natuurlijk niet om ons eenige cijfers mede te deelen en onze boekenplanken met eenige paperassen meer te bezwaren, maar om ons de werking van het vigeerende stelsel te doen kennen en ons in staat te stellen te beoordeelen, op welke wijze het vigeerende stelsel werkt, om daaruit de verbeteringen af te leiden, die moeten worden aangebracht. Biedt daarvoor nu het verslag ten deze de noodige gegevens aan? Neen, om te weten hoe het onderwijs werkt, heb ik noodig een — ik erken het, moeilijk te bewerken — staat, aanwijzende tot welken maatschappelijken stand de ouders behooren, wier kinderen op de inlandsche scholen gaan. Ik moet kunnen beoordeelen of het uitsluitend kinderen zijn van de Indische aristocratie, en dezulken die worden opgeleid tot klerken en ambtenaren, dan wel of ik daar ook te doen heb met een kiem uit de jeugd der Indische bevolking. Immers zoo waar is wat uit het Oosten verluidt en door deskundigen wordt bevestigd, dat we ons nog steeds in eerstgenoemde phase bevinden, dan past het nogmaals te herinneren, dat de opstand in Engelsch-Indië voor een niet gering deel veroorzaakt werd juist door een verkeerde praktijk bij de invoering van het inlandsch onderwijs. Een deskundige, die jarenlang in Engelsch-Indië vóór den opstand verkeerd had, zegt daaromtrent in zijn werk *The Indian question*: „Vreest men niet, dat onvolkomen kennis geboorte zal geven aan

afgunst en beweging (agitation) en zelfs aan neiging tot afval (disaffection) en aan misdaad als gevolgen van valsche of verkeerd begrepen stellingen, ingeprent door een slecht bestuurd onderwijs? De verdediging van den moord van Caesar door Brutus en Cassius en van den opstand der Amerikaansche koloniën tegen de Britsche Kroon zijn geliefkoosde onderwerpen van declamatie in de scholen van Calcutta; het recht van elk volk op zelfregeering, en de overtuiging dat beweging (agitation) het ware middel is om macht te verkrijgen, — deze denkbeelden winnen met rassche schreden veld onder de ijdele, waanwijze leerlingen der Gouvernementsscholen.”

Vraagt men mij nu, of ik gelden, ook de meerder aangevraagde, voor de Indische scholen niet zou willen toestaan, dan antwoord ik: Ja, ook wanneer de geachte afgevaardigde uit Sneek, in zijn rol blijvende, een nog grooter som voor het inlandsch onderwijs aanvroeg; maar alleen onder voorbehoud, dat van lieverlede ons gegevens worden verstrekt om over dat onderwijs een juister oordeel te kunnen vellen. Te meer vraag ik dit, omdat in het voorlaatste Koloniaal Verslag een verontrustende opgave omtrent de *wegloopers* voorkomt: 46 percent der schoolbevolking verliet binnenstijds de school, zonder daar iets geprofiteerd te hebben. Daarom vraag ik den Minister om nader licht aangaande die vroege en onrijpe demissionaire scholieren te willen verstrekken. Ja zelfs of de Minister een onderzoek wil doen instellen — voor een Indische Regeering wel verre van onmogelijk — ten aanzien van de kinderen, die b.v. sedert vijf jaren de school verlieten. Een der zake kundig man zou dan, door eenvoudige ondervraging, kunnen nagaan, wat zij nog wisten van het vroeger geleerde lezen en schrijven, en bij hoeveel percent tenminste iets was blijven hangen. Daardoor zou men over de vruchten van het inlandsch onderwijs kunnen oordeelen met *kennis van zaken*. Immers, in deze Kamer was voor een deel der liberale partij dat onderwijs maar al te lang een stokpaardje, niet bereden naar *Indische dressuur*, maar naar die door de schoolwet van 1857 *hier te lande* ontstaan. Leest men toch de bepalingen omtrent het inlandsch onderwijs, zoowel in het Regeeringsreglement als in de daaromtrent gegeven instructiën, dan ontwaart men, dat ze schier geheel gekopieerd zijn naar de wet, die onze Westersche toestanden regelt. Ik kan de zaak niet beoordeelen, maar heb den indruk ontvangen, dat men in Indië, waar men dichter bij het vuur is en meer van de zaak weet, heeft ingezien, dat de denkbeelden van een deel der liberale partij ten opzichte van het inlandsch onderwijs niet de juiste zijn, en dat *daaraan*, helaas! te wijten is de *niet uitvoering* van den gegeven last, het niet gevolg geven aan den van Regeeringswege gebezigten aandrang.

Niemand make mij diets, dat de continueele tegenwerking zou worden veroorzaakt door gebrek aan harmonie tusschen de departementen. Neen, waar jarenlang, onder verschillende personen en omstandigheden, de uitslag zoo treurig *blijft*, daar moet een fout in *het stelsel* schuilen. Die fout neme men weg.

Mijn *tweede* vraag luidt: Zou de Minister van Koloniën mij kunnen inlichten omtrent den rechtsgrond, waarop steunt N°. 7 van het besluit N°. 99 van 1874? Dat luidt: „dat alle godsdienstig onderwijs is uitgesloten, doch alleen schoollokalen daartoe buiten de schooluren beschikbaar mogen gesteld worden.”

Waarop steunt die bepaling? In art. 125 lees ik, dat het onderwijs moet gegeven worden met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. Maar indien de Minister zich daárop beroept, dan brengt hij zichzelf in strijd met het Indisch Gouvernement, dat er zich *niet* op beroept, maar verwijst naar art. 123. En terecht. Want waar de rubriek der ordonnantie luidde: „De toekenning van subsidie aan *bijzondere* inlandsche scholen,” ging het niet aan, dat de Indische Regeering zich beroepen zou op art. 125, dat uitdrukkelijk alleen van de *openbare* scholen gewaagt.

Op welken rechtsgrond steunt deze alinea dan? Zoo niet op art. 125, dan misschien op de algemeene basis der Indische politiek, de rechtsbasis waarop het Regeeringsreglement steunt?

Ook te dezen opzichte heeft de Minister in de gewisselde stukken zich schuldig gemaakt aan zekere politieke ketterij, door te zeggen, dat de Regeering zich volgens de reglementen moet plaatsen op het standpunt van *strikte neutraliteit*. Althans volgens het jus constitutum is dit zoo niet. Dit kent geen strikte neutraliteit. Integendeel. Of zou de Minister art. 109 als strikt neutraal beschouwen, een artikel, dat het splitsen van de bewoners op Java in twee soorten gebiedt: Christenen en niet-Christenen, een scheiding in twee kasten, aan wie, naar gelang men Christen is of niet, verschillende rechten worden toegekend?

Mijns inziens moeten zulke *onchristelijke* bepalingen uit het Regeeringsreglement worden weggenomen. Maar de Minister heeft op het stuk van *beginselen* de discussie afgeslagen. Ik blijf dus nu op het terrein van het jus constitutum, en hoe kan dan de Minister beweren, dat in dat art. 109 zou liggen het beginsel van *strikte neutraliteit*?

Op het budget voor eeredienst wordt voorgedragen voor eenige *duizenden* Christenen een som van *vijf ton*, en voor *millioenen* Mahomedanen 4 à 5000 gulden. Is dat neutraal? Of wil men op het gebied

van het onderwijs blijven, de Minister draagt over het *millioen* voor ten behoeve van het onderwijs voor eenige duizenden Europeanen en daarmede gelijkgestelden, en voor de inlandsche bevolking, over de twintig millioen zielen, iets meer dan zeven ton.

Is dat *strikt* neutraal? Misschien naar den maatstaf van die strikte neutraliteit, die werd toegepast ten opzichte van den zendeling in Sihong?

Het denkbeeld van *strikte neutraliteit* is in zake van onderwijs, zelfs *cum grano salis* toegepast, niet wel vol te houden. Volgens het Regeeringsreglement toch bestaat er *twéeërlei* onderwijs, het eene voor Europeanen en de met hen gelijkgestelden, en een ander voor de lagere klasse, den inlander. Is dus in de basis zelve reeds niet eene splitsing? En waaruit nu is het beginsel van strikte neutraliteit hier te lande ontstaan? De Minister, die zelf weleer de toepassing van de wet van 1857 bestreed, gelijk die toepassing hier te lande door de radicalen gedreven wordt, hoorde zelf maar al te vaak zich tegenwerpen, dat men in ons land gedwongen was de strikt neutrale school te handhaven, omdat hier *geen onderscheid mocht gemaakt worden tusschen mensch en mensch, tusschen kind en kind*, en tevens geen onderscheid gemaakt mocht worden tusschen *de uiteenloopende godsdienstige overtuigingen*.

Maar beide deze argumenten vervallen voor den Minister van Koloniën. Het eene, dat de *volkseenheid* moet gehandhaafd worden, geldt niet voor het Regeeringsreglement van Indië, dat twee *kasten* aanneemt, en het tweede, dat kinderen van verschillende godsdienstige overtuiging op de scholen daar zouden komen, weerspreekt het Regeeringsreglement evenzeer, want het plaatst de Christenen in de eene school en de Mahomedanen in de andere. De Minister haalt de schouders op, maar als het Regeeringsreglement nu in dier voege aan den eenen kant stelt scholen voor Europeanen en daarmee gelijkgestelden en aan den anderen kant scholen voor inlanders, wil ik gevraagd hebben, op hoeveel procent van de *dessas* van geheel Java de Minister het getal rekent van dezulken, waar een Gouvernementsschool kinderen van *meer dan één* godsdienstige belijdenis zou ontvangen? Exceptiën baten in dezen niet. Toen wij hier in den strijd tegen de wet van 1857 voortdurend op den voorgrond stelden, dat het bezwaar (dat wij deelen) slechts voor enkele deelen van ons land drukt, werd ons toegevoegd: „Dat is geen tegenwerping, ons schoolstelsel moet voor alle deelen van het land passen en alleen een strikt neutrale school kan dit”; en daarom zeg ik nu ook op mijn beurt: Wilt gij dat beginsel nu voor Indië bezigen, gelijk het voor Nederland is aangenomen, begin dan allereerst met de scheiding, die in

Indië bestaat, weg te nemen en neem slechts één soort van scholen aan.

Ik geloof dus, dat er geen quaestie van kan zijn, dat het denkbeeld van *strikte neutraliteit* als beginsel in ons Regeeringsreglement zou gelden, en wel om de dubbele reden: 1°, wijl het in strijd is met het *stellig recht* en 2°, wijl het door de voorstellen in de begrooting zelve des Ministers wordt weersproken.

En nu ten slotte een zeer *conciliant* voorstel. Laat ook mij onder beding eens conciliant in deze vergadering zijn; laat mij eens voor een oogenblik overstappen in het bootje van den Minister.

Het vorige jaar heb ik er op aangedrongen, dat de Regeering mocht toestaan het verleen van subsidiën aan scholen, ook waar godsdienstig onderwijs gegeven wordt. Neen, zeide de Minister toen, dat mag niet; ik moet strikt neutraal zijn. Nu, daarover zal het mij aangenaam zijn, niet bij wijze van examen, maar bij wijze van vriendelijke inlichting den Minister te hooren.

Maar volhardt de Minister bij dit onjuiste denkbeeld, welnu, à l'impossible nul n'est tenu; laat mij dan tot den Minister overkomen. Ik wenschte dan van den Minister te vernemen, of hij zich onder die conditie nog houdt aan zijn verklaring van het vorige jaar.

Op bladz. 134 van het *Bijblad* van het vorige jaar lees ik deze verklaring: „De Regeering *verlangt niets liever* dan daartoe,” — dat is bevordering van het onderwijs op Java door subsidie, — „mede te werken, en zij zal niet in gebreke blijven om dan, waar het eenigszins mogelijk is, waar aan de voorwaarden van het besluit van 1874 voldaan wordt, subsidie te verleen.”

De Minister heeft dus toen verklaard: Ik wensch u te helpen, maar ik *kan* niet. Ik zit eenmaal aan dien boei van het strikt neutraal onderwijs vast. Maar kondt gij inschikkelijk zijn op dit éene punt, o, dan zoudt gij zien, hoeveel genoeg gij van mijn mildheid beleven zoudt.

Welnu, na rijp beraad, Mijnheer de Voorzitter, ben ik tot de conclusie gekomen, dat het voor degenen, dien het niet om *abstracte theorieën*, maar allereerst om het *practisch nut* van den Javaan te doen is, wenschelijk kon zijn het eens op die wijze met den Minister te beproeven. Voorshands, in afwachting van de verklaring, die de Minister geven zal, dring ik er dan nu niet op aan, dat gedurende die uren, die op het programma als schooluren door den oprichter der school zullen worden aangegeven, dus gedurende den officieelen schooltijd, speciaal godsdienstig onderwijs zal gegeven worden, en onderstel dus, dat het bepaalde onder-

wijs in den godsdienst verbannen worde naar de uren hetzij vóór, hetzij ná dien legalen schooltijd. Maar dan vraag ik ook aan den Minister: Zijt gij, onder dat beding, nu ook op uw beurt genegen het initiatief te nemen, om in het besluit van 1874 (*Staatsblad* N°. 99) een kleine wijziging te maken, die volstrekt niet in strijd is met uw beginselen, om namelijk in het tweede artikel voor het wordeke *jaarlijks*, te doen schrijven het wordeke *maandelijks*.

Doet de Minister dit, dan zal ik tevreden zijn.

Het artikel luidt nu aldus: „De geldelijke ondersteuning bestaat in een tegemoetkoming ineens, ten bedrage van *f* 200 voor de kosten van eerste inrichting van nieuwe scholen, en voorts in een *jaarlijksch* subsidie van *f* 100 tot *f* 175 voor elke school.” Mij dunkt, dat er alleszins aanleiding bestaat om dit artikel te wijzigen. Zooals het nu luidt, is het met den considerans van het besluit in strijd. In den considerans toch staat, dat het besluit strekt om het onderwijs *te bevorderen*, dat is om te zorgen, dat er scholen zullen ontstaan, die zonder subsidie zouden zijn weggebleven. En nu vraag ik toch aan iederen zaakkundige, of ik daarin geen gelijk heb, dat er voor *f* 175 subsidie in Indië geen enkele school meer zal komen, die er zonder die subsidie toch zou zijn geweest. Bovendien moet men zich nog niet verbeelden, dat men dan tenminste vrij zou zijn om die *f* 175 te besteden zooals men wil. o Neen, de Regeering treedt ook dan nog tusschenbeide en zegt nu, wat met die *f* 175 moet gedaan worden.

De sommen moeten, volgens art. 3, strekken tot aanschaffing van leermiddelen en schoolbehoeften, „die dan *gratis* aan de kinderen zullen worden uitgereikt”.

Getuigt dit van ernstigen zin om de bijzondere scholen door het geven van subsidiën *te bevorderen*? Het tegendeel schijnt waar te zijn. En nu is wel de Minister voor de uitvaardiging van dit besluit niet aansprakelijk, maar waar men hem op een zoo ernstige leemte in deze ordonnantie wijst, zal hij dan toch moeten toonen, of hij het ernstig met de ontwikkeling van den Javaan meent, door tot verandering van zulk een besluit het initiatief te nemen. Ten slotte wensch ik nu, ter voorkoming van misverstand, nog kortelijk te verklaren, op welk standpunt ik zou wenschen, dat de Regeering zich ten opzichte van het onderwijs in Indië plaatste.

Overeenkomstig de basis van het Regeeringsreglement zelf make de Regeering onderscheid tusschen het inlandsch en Europeesch element *ook bij het onderwijzend personeel*; niet door de menschen voor den rechter in kasten in te deelen, maar door zelf intellectueel en moreel het Euro-

peesche standpunt in te nemen. Zij ga uit van de stelling, dat de *Europeesche beschaving* uit een zedelijk oogpunt hooger staat dan het zedelijk standpunt, waarop de Javaan zich bevindt, en dat het diensten-gevolge haar plicht is, het *Europeesche* element bij het onderwijs te doen domineeren, door in de eerste plaats aan elken Europeaan, die zich aan de opvoeding van het Javaansche volk wil wijden, die taak geldelijk gemakkelijk te maken: subsidie, ruime subsidie alzoo aan elk onderwijs gegeven met *Europeesch personeel*.

En ben ik nu straks begonnen, Mijnheer de Voorzitter; met mij zoo ver mogelijk van den heer Van der Hoeven te verwijderen, laat mij dan eindigen met zeer dicht bij hem te gaan staan. Ook ik geloof, dat, als de Regeering de bijzondere scholen mild en ernstig wil ondersteunen, alsdan de moderne richting zeer weinig hadji's naar Java zal zenden, en het dus bijna uitsluitend de missionnaires zullen zijn der positieve Christenen, wien deze bate ten goede zal komen. Maar dan zeg ik ook met hem: Dit mag u geen beletsel zijn. Immers, deze voorkeur ligt dan niet in de partijdigheid der wet, maar in de natuur der dingen.

De voorzichtigheid worde daarbij niet uit het oog verloren. o Neen. Er is vuur in deze materie. Men spele er niet meê. De Minister is zeer voorzichtig; toch geloof ik, dat het geen kwaad kan hem zoo mogelijk tot *nog grooter* voorzichtigheid te dringen. Want in ernst, het gevaar, dat van den Islam dreigt te ontstaan, is niet gering te schatten.

Wie de golvende beweging nagaat, die zich van Malakka en Atjeh over Klein-Azië tot aan de Herzegowina uitstrekt, weet, dat het geheele lichaam van de Mahomedaansche sociëteit door een onverwachte, ietwat kunstmatige beweging in zeer sterke trilling is geraakt. Wat hieruit worden zal weet niemand, maar elke Regeering die, met den Islam in aanraking komend, niet bedacht is op haar verantwoordelijkheid voor het bloed dat zou kunnen vloeien, verzaakt haar plicht.

Ik geloof dat het goed is, dat de hadji's, lezend wat in deze Vergadering gesproken is, — volgens den Minister „onvaderlandslievend”, ik beaam die qualificatie allermint — dan ook lezen van een stem uit deze Vergadering opgegaan, dat Nederland zich door het fanatisme van den Islam niet laat intimideeren, geen vreeze tot raadvrouw neemt. Maar evenzeer wensch ik, Mijnheer de Voorzitter, dat, welke ook de loop dezer beweging, die thans onder den bodem voortdreunt, zijn moge, als eens de krater spuwen gaat, aan onze Regeering en aan onze Staten-Generaal de roem verblijve, ten behoeve van den Christelijken godsdienst geen enkelen stap te hebben gedaan, die met den adel van onzen godsdienst in strijd was.

8.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VAN NED. INDIE, DIENSTJAAR 1876.(Gehouden 16 November 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 392 v.v.)

Door den heer Van Nispen is bedenking ingebracht tegen mijn pogen om de Carolingische staatsmansijsheid, het stelsel van dwang waarvan gesproken was, te flankeren en zoo mogelijk terzijde te dringen door een contrair stelsel dat, mijns inziens, steunde op de *Protestantsche* beginselen. De vraag is mij gedaan, of ik bedoelde *die* Protestantsche beginselen die beleden en gepractiseerd zijn door mijn Gereformeerde vaders, wien men tegelijk verweet, dat ze in deze landen de Roomsche kerk hebben onderdrukt. Mijn antwoord daarop kan kort zijn. Volgens de Encycieliek en den Syllabus moet het als een ergelijke dwaling beschouwd worden, indien men leert: *optimam esse conditionem societatis, in qua imperio non agnoscitur officium coerceudi sancitis poenis violatores Catholicae religionis nisi quatenus pax publica postulet*", of volgens de kerkelijk goedgekeurde vertaling uitgekomen te Amsterdam bij Van Langenhuizen: indien men meent, *dat de maatschappij zich daar in haar besten toestand bevindt, waar niet erkend wordt, dat het de taak der Regeering is de overtreders van den Katholieken godsdienst volgens gemaakte bepalingen te straffen, tenzij inzooverre zulks voor de openbare rust noodzakelijk wordt.*"

Nu wees ik er op, dat tegenover dit beginsel, naar 'twelk dwang mag uitgeoefend worden op het stuk van geweten, als Protestantsch beginsel staat *de vrijheid van geweten*. Ik ben zelf daarbij de eerste geweest, om te belijden dat de Gereformeerden in dezen lande, hoewel het laatste beginsel huldigende, het op verre na niet zuiver in praktijk

hebben gebracht. Ja, ik nam zelf het initiatief om de gewelddadigheden af te keuren, waaraan men zich in Drente had schuldig gemaakt. Maar hebben zij nu, die gelijk de heer Van Nispen met den Syllabus belijden, „de meening te koesteren, dat de *Ecclesia vis inferendae potestatem non habet, neque postestatem ullam temporalem directam vel indirectam*, is goddeloos”, — hebben zij het recht, om aan onze Nederlandsche vaders uit het Hervormingstijdvak te verwijten, dat zij zich op, ergerlijke wijs aan schending van conscientievrijheid hebben schuldig gemaakt? Of is niet de schuld onzer vaders als een druppel, vergeleken bij de schuld die ten laste van hen komt, in wie de heer Van Nispen zijn geloofsgenooten begroet, en die met de tranen en het bloed der natiën hun spoor geteekend hebben in de wereldgeschiedenis?

Vindt nu de heer Van Nispen niet goed, dat ik deswege sprak van een *Protestantsch* beginsel, laat ons daar niet over twisten: want het is mij om het woord niet te doen. Maar ik vraag dan toch aan hem en aan zijn geestverwanten, of zij het niet toejuichen, dat alle dwang in religiezaken hier zoo sterk wordt afgekeurd, een afkeuring die ook hun als minderheid ten goede komt. Of dunkt ook hem niet, dat we ons althans in ons vaderland er het best bij zullen bevinden, indien we hetzij in absoluten, hetzij in relatieven zin, het stelsel van vrijheid van conscientie naar den strengsten eisch opvatten?

Nu nog een korte repliek aan den geachten afgevaardigde uit Hoorn en aan den Minister.

De geachte afgevaardigde uit Hoorn — om met het vriendelijkste te beginnen — heeft de goedheid gehad, wederom het bewijs te leveren, de Christelijk-historische richting soms nog meer van de liberalen dan van de conservatieven voor haar wenschen te wachten heeft. Hij had toch den moed het besluit van den President der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en dat door den Minister, thans aan het bewind, nog beschermd wordt, openlijk af te keuren. Daarvoor zeg ik hem dank.

Maar, vraagt de geachte afgevaardigde verder, is het iets anders dan *absentie van kennis*, dat de afgevaardigde uit Gouda spreekt van toenemend fanatisme onder de hadji's?

Natuurlijk, Mijnheer de Voorzitter, de gewezen Minister van Koloniën, thans afgevaardigde uit Hoorn, kan door zijn veelheid van kennis mij, arme, hier licht in de schaduw stellen. Mag ik echter vragen — en ik doe dat met ernst — of het niet bijna *absentie van ernst* zijnerzijds verraaft, wanneer de geachte afgevaardigde uit Hoorn het feit voorbijziet, dat, sinds het reisgeld voor de hadji's is afgeschaft, het getal der jaarlijks op en neer trekkenden van eenige honderden tot eenige duizenden

geklommen is? Vergis ik mij hierin, de geachte afgevaardigde gelieve mij op te geven, waaraan dan dit zeer vreemd en in het oog loopend feit is toe te schrijven. Bovendien heb ik niet van den Minister verlangd, dat hij de hadji's in hun reizen zou beperken; maar ik heb alleen tegen het beweren des Ministers, dat neutraliteit het systeem was van ons regeeringsbeleid, gewezen op de vrijheid, die men aan de hadji's liet, vergeleken bij de beperking, die men aan onze missionairen in den weg lei.

De *gewezen* Minister van Koloniën heeft nog een ander zeer ernstig punt aangeroerd.

De geachte afgevaardigde uit Hoorn zei, om een populaire uitdrukking te gebruiken, dat ik er nu toch *ingelooopen* was; of kwam, zoo vroeg hij, dat reglement, dat volgens u de liberale partij op de kaak stelt, niet tot stand onder den *conservatieven* Minister Hasselman? Ik antwoord, dat ik nog wel een andere wet ken, die een plechtanker is der libérale politiek, de wet van 1857, en vraag hem, of dan deze wet niet evenzeer tot stand kwam onder de auspiciën van den conservatieven Minister Van Rappard. Zou het nu onnoozel klinken, indien iemand deswege de responsabiliteit der liberalen voor de wet van 1857, hun eenig *point de ralliement*, wilde loochenen, heeft dan niet de geachte afgevaardigde uit Hoorn zich aan soortgelijke onnoozelheid schuldig gemaakt?

Ten slotte de Minister.

En dan doe ik allereerst opmerken, hoe de Minister geen getrouw lezer van het *Bijblad* schijnt te zijn. Hij klaagde er toch over, dat het antwoord op een vraag, verleden jaar mij door hem gedaan, nu eerst verschenen was. In het verslag van de zitting van 11 November 1874 nu lees ik:

„Voorts heeft de Minister gewezen op een orgaan van de Christelijk-historische richting, de *Standaard*, en mij triomfantelijk gevraagd, of daarin niet hetzelfde stelsel aanbevolen werd, dat door hem in de Memorie van Beantwoording is verdedigd?

„Indien hetgeen een soldaat mag doen *buiten dienst* gelijk staat met hetgeen hij mag doen *in dienst*, dan zeer zeker heeft ook de Minister recht om te beweren: „*Na* de schooluren of *in* de schooluren, dat is om het even.”

„Voor mij echter is dit *niet* hetzelfde. De *Standaard* spreekt van godsdienstonderwijs *in*, de Memorie van Beantwoording van godsdienstonderwijs *na* de schooluren. Daarin ligt het verschil. Hetgeen men buiten de schooluren doet, blijft zodoende buiten den dienst en ligt buiten de

verantwoordelijkheid van de schooldirectie; terwijl het godsdienstonderwijs, dat in de schooltabel is opgenomen, aan de school zelve een eigen karakter geeft. In het eerste geval blijft de school kleurloos en in het tweede voert de school een eigen vlag. Weet nu de Minister zoo goed als ik dat, om het initiatief in Nederland voor de Javaansche school op te wekken, een prikkel onmisbaar is, en dat de prikkel van godsdienstige belangstelling het sterkst werkt, hoe kan hij zich dan voorstellen, dat ooit de energie der natie op zal waken voor een kleurloze school, een school zonder eigen signatuur of karakter?"

Dit schijnt den Minister dus bij de vele regeeringsbemoeiingen te zijn ontsnapt.

De Minister heeft mij voorts herinnerd aan een uitdrukking ten vorigen jare door mij gebezigd, dat ik zou „nachfragen bei seinem Nachfolger". Dat zal ik waar het algemeene beginselen betreft ook doen, maar waar het posten der begroting geldt, of de schriftelijke toelichting door den Minister daaraan gegeven, daar behoud ik mij het recht voor, ook bij *dezen* Minister aan te kloppen.

Nu heb ik, iedereen zal het toestemmen, ook ditmaal zoo goed als geen antwoord van den Minister bekomen. Hij erkende zelf, dat hij zich „*verschuilt*", dit was zijn letterlijke uitdrukking, „zich *verschuilt* achter het Regeeringsreglement". Die zich *verschuilt* gaat niet in de goede richting; men *moet* zich niet verschuilen, maar dient, op welk standpunt men ook sta, positie te nemen. Had de Minister dat gedaan, *positie genomen* op het Regeeringsreglement, dan zou ik hem vrij hebben laten uitgaan, maar die uitdrukking „*verschuilen*", die 's Ministers geestesrichting wonderwel kenteekent, verdient onze aandacht.

De rechtsgrond voor N°. 7 van het besluit van 1874 (*Staatsblad* No. 99), zegt de Minister, ligt op art. 125 van het Regeeringsreglement. Dat kan de Minister niet volhouden, want de rubriek van het besluit luidt: *Het subsidie voor de bijzondere scholen*, en de Minister weet, dat het Regeeringsreglement in art. 125 alleen spreekt van OPENBARE scholen.

Werkt, vraagt de Minister, dat besluit van 1874, No. 99, dan zoo slecht? En dan voert hij als tegenbewijs aan, dat in Bagelen alleen reeds 39 gesubsidieerde scholen bestaan.

Als men redeneert, zij men logisch. De vraag is niet, *hoeveel scholen er bestaan*, maar of het aantal daarvan *toeneemt*. Dit laatste had de Minister moeten aantonen, en dat deed hij niet.

Wanneer men iemand ontmoet, en deze op een vraag aan hem gedaan liever geen antwoord geeft, pleegt hij over de gedane vraag heen te glijden en een andere vraag te beantwoorden, die hem *niet* is

gedaan. Zoo nu doet ook onze Minister. Ik had duidelijk gevraagd, of de Minister bereid was het *initiatief te nemen*, om een kleine wijziging van art. 2 van het besluit van 1874, No. 99, te provoceeren, en de Minister antwoordt, dat, wanneer uit Indië daartoe *aandrang komt*, hij zich waarschijnlijk daartegen niet zal verzetten. Mij dunk, mijnheer de Voorzitter, dat dit antwoord verlegenheid verraaft; het is geen antwoord op mijn vraag, maar een antwoord op een vraag, die ik niet gedaan heb.

Ten slotte nog een enkel woord over een quaestie van constitutioneel belang.

De Minister zegt: Waar zou het heen, wanneer zoo bij de begrooting telkens algemeene theorieën ter sprake gebracht worden? Ik vraag op mijne beurt: Wanneer moeten die dan ter sprake komen? Is er eenig Parlement van Europa, waarin men ooit de stelling durfde verdedigen, dat men bij begrootingsdiscussien de algemeene beginselen van regeering niet kon bespreken?

Wanneer de Minister mij het Parlement wil noemen, waar dit ooit als de rechtzinnige leer van het parlementaire stelsel is aangenomen, spreek ik hem, maar ook dan alleen, vrij van constitutioneele *ketterij*.

9.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VAN NED. INDIE. DIENSTJAAR 1876 (OPIUMPACHT).

(Gehouden 19 November 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 435 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch bij deze alinea een woord te spreken over de opiumpacht. Mij dunkt, het zou niet goed zijn, indien dit middel dit jaar met stille trom de revue passeerde. De belangstelling in deze materie is toch vooral in het laatste jaar merkbaar opgewekt; allereerst door het debat in Juni over den opiumhandel in het Engelsche Parlement gevoerd, naar aanleiding van de motie van Mr. Mark J. Stewart; maar in de tweede plaats meer nog door de stichting van een anti-opiumbond, onder den naam van *The Anglo-oriental society for the suppression of the opium trade*, en dat een eigen orgaan bezit onder den titel van „*Friend of China*,” waarvan reeds zes of zeven nommers verschenen zijn. Op de groote conferentie voor sociale wetenschappen te Brighton gehouden, is evenzeer de opiumquaestie ter sprake gebracht, en als bijzonderheid mag hierbij vermeld, dat een paar Chineezers, in Engeland aanwezig, aan de beraadslaging over de middelen, waardoor de opiumhandel zou kunnen worden gekeerd, hebben deelgenomen. Naar aanleiding van die conferentie is door Mr. Pease, een man met aardse middelen wel bedeed, een aanzienlijke som uitgelooft tot bekroning van het beste antwoord op de vraag, welke de beste middelen zijn tot onderdrukking van het gebruik van opium.

Volgens het laatste nummer van *The London and China Telegraph* zijn verschillende antwoorden op deze prijsvraag ingekomen en is door de daartoe benoemde commissie de bekroning toegewezen aan twee geschriften, het eene van Mr. Turner en het andere van den thesaurier

van de *Society for the suppression of the opium trade*. En niet alleen dat in het *buitenland* de aandacht meer dan vroeger op dit punt is gevestigd geworden, maar in *ons eigen* land greep datzelfde plaats. Ja, schier allerwegen houdt men zich met de narcotica bezig. Volgens de opmerking van Mac-Guillery neemt het gebruik van narcotische middelen, hetzij uit een moreele, hetzij uit een tellurische oorzaak, bij alle volkeren in de laatste jaren op zeer verontrustende wijze toe. Niet alleen vinden wij daarvan in ons land de sporen in de telkens vermeerderde opbrengst van den accijns op het gedistilleerd, maar ook in Engeland, in Duitschland en Rusland hoort men over hetzelfde droef verschijnsel klagen. Uit Perzië hoort men, dat het gebruik van hennep als narcotium toeneemt, en uit Zuid-Amerika, waar het coablad gebruikt wordt, verneemt men daaromtrent dezelfde klachten. Dit nu geldt in alle Islamietische landen van den opium. Zoo ook in onze Oost. Welke oorzaak daarvoor zij aan te wijzen, laat ik nu in het midden. Genoeg, dat men zich hierdoor verklaren kan, dat de moreele en oeconomische vraag, wat wellicht van Regeeringswege of door particulieren te doen ware om de nadeelige gevolgen van het toenemend gebruik van narcotica te keeren, meer en meer hoofden en harten bezighoudt.

In ons land is dit jaar de opiumquaestie opnieuw ingeleid door den heer Jansz — en het prikkele den Minister nu niet te zeer, als ik zeg, dat ook die heer *een zendeling* is — want, volgens berichten van verschillende zijden verkregen, behoort de heer Jansz werkelijk tot die uitnemende zendelingen, die meer dan eenig emissaire des Ministers doet, wat naar 's Ministers program een Christen in onze Oost te doen staat, te weten: om door voorbeeld en levensuiting propaganda te maken voor dien zedelijken standaard, die in het Kruis van Christus gegeven is.

Welnu, die zendeling Jansz heeft een brochure uitgegeven, die in het bezit van de leden is, waarin hij er nogmaals op wijst, hoe allernrustbarendst het volksbederf door het gebruik van opium op Java toeneemt. Zijne woorden, Mijnheer de Voorzitter, zijn — misschien wel omdat het woorden van een zendeling waren -- eerst lange dagen gesmoord, maar toch later gereleveerd, toen er de aandacht op gevestigd is door een man, wiens naam ook in deze Kamer steeds een goeden klank had, die met den antirevolutionairen heer Mackay den heer Groen van Prinsterer terzijde stond in het ijveren voor hetzelfde beginsel, dat thans door den heer Jansz bepleit werd. Ik bedoel den heer Elout van Soeterwoude. Deze heeft in een maandschrift, in den loop van dezen zomer uitgekomen, het vlugschrift van den heer Jansz opzet-

telijk ter sprake gebracht, en er op gewezen, hoe het inderdaad op onzen weg lag om onze aandacht meer dan vroeger aan deze materie te wijden. De heer Esser, een man in onze koloniale toestanden ook geen vreemdeling, en wiens naam onlangs gereleveerd in het debat gemengd is, op een wijze die meer hem eert dan hen die oorzaak zijn dat zijne stem in onze Indiën niet meer weerklinkt, heeft van genoemd vlugschrift even gunstig getuigenis afgelegd.

Of wil men een naam, die aan de andere zijde der Kamer misschien meer gevallen is, welnu, ook dr. Wijnmalen heeft in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië dezelfde brochure besproken, en ook zijnerzijds de meening geuit, dat het alleszins onze plicht was, om het middel van de opium niet zonder verdere consideratiën te laten voor wat het was. Ja, zelfs weten wij uit de loopende geruchten, dat in het Indisch Genootschap eerlang opnieuw het debat over de opiumquaestie staat geopend te worden, ingeleid door den burgemeester van Hoorn, den heer Van Dedem, in opiumzaken een specialiteit.

Toch zal ik mij niet in algemeene beschouwingen over de opium verliezen. Ik geloof, dat daarvoor het oogenblik minder geschikt is. Het zal dunkt mij beter zijn, eerst de debatten in het Indisch Genootschap af te wachten; ook te wachten op de lectuur van die bekroonde prijsvraag, waarin de middelen worden aan de hand gedaan om het misbruik ten deze te keeren.

Zou het bovendien niet meer in de gedragslijn van dezen Minister vallen om in het debat over een begroting door hem verdedigd niet tot bediscuteeren van beginselen te komen? Zelfs het bespreken toch van zeer speciale punten, het doen van speciale vragen omtrent een met name genoemde wet, en met het cijfer aangewezen artikel uit die wet, ja omtrent een onderdeel van dit artikel, maakte nog onlangs op dezen Minister den indruk van *nevelachtige algemeenheid*. Hoe licht kon thans niet weder zulk een nevel tusschen de ministerieele tafel en deze banken opkomen!

Ik bepaal mij dus ook ditmaal tot een viertal zeer speciale vragen, waartoe het Koloniaal Verslag gereede aanleiding geeft.

In de *eerste* plaats veroorloof ik mij te wijzen op de zeer belangrijke nieuwigheid bij de verpachting ingevoerd.

In de pachtregeling van 1874 toch is voor het eerst aan de pachters de bevoegdheid gegeven, om naar willekeur voor één jaar of tegelijk voor 1875—1877, d. i. *drie jaar*, in te schrijven.

Het heeft volgens een enkele phrase uit het Verslag den schijn, alsof de Minister dat verschil gering acht.

Bij nauwkeuriger beschouwing en vergelijking wordt het echter duidelijk, dat het financieele resultaat van dit geringe verschil nog al van aanbelang is te achten. Op pag. 152 van het Koloniaal Verslag leest men toch in noot 2, dat voor den éenjarigen termijn f 5.211.960 en voor den driejarigen (per jaar) f 8.382.420 werd verkregen, een verschil dus van meer dan de helft: *drie* miljoen twee ton op *vijf* miljoen twee ton.

Hetzelfde verschil vinden wij terug bij de verpachting in de buitenbezittingen.

In alinea 1 van dezelfde pagina van genoemd Verslag, vergeleken met de daarbij gevoegde noot, vindt men, dat bijv. te Palembang de éenjarige pacht bedroeg f 69.000, terwijl de driejarige pacht opbracht per jaar f 94.080. Weer dus een verschil van de helft.

De Minister heeft dan ook blijkbaar behoefte gevoeld, om dat sterk in 't oog loopend verschil te verklaren, en zegt daarvan, dat de explicatie van dat verschijnsel mocht gezocht worden in een dubbele oorzaak.

Vooreerst daarin, dat de pachter, voor drie jaren tegelijk pachtende, de kosten van zijn benoodigde toestellen over de drie jaren omslaat; en ten tweede, dat hij bij een driejarige pachting maar éens in steê van drie malen de schade te lijden heeft van het verminderd debiet, veroorzaakt door de lagere prijzen, waarvoor zijn voorganger liquideerde.

Staan die beide oorzaken nu in evenredigheid met het verschijnsel, dat zij moeten verklaren? Dit zal blijken, indien wij naast elkander plaatsen, vooreerst het cijfer dat verklaard moet worden, en ten tweede dat wat de Minister ons aan de hand geeft. Het cijfer, dat verklaard moet worden, is f 3400..... neen, er moet meer verklaard worden dan dat. Immers, de Minister getuigt zelf, dat de gegadigden „zeer ingenomen” zijn met die driejarige verpachting. We dienen dus ook te letten op de overwinst, die zij nog bovendien denken te maken. Wij kunnen bij die f 3400 niet blijven staan, en wij gaan zeker niet te ver, wanneer wij het voordeel dat zij extra genieten, schatten op f 600.000. De meerdere opbrengst zal dus vier miljoen zijn.

Wat biedt nu de Minister ons ter verklaring van die vier miljoen?

Vooreerst het *apparaat*. Alsof in het land der vendutiën het bekomen der apparaten zoo hooge uitgaven met zich kon slepen, en het kader van onderpachters en hulppachters, die de vorige pachter gebruikt had, wanneer hij uit de pacht treedt, niet in de eerste plaats in aanmerking zou komen bij diens opvolger.

De Minister heeft dan ook zelf gevoeld, dat dit argument niet zeer zwaar woog; want hij leidt het tweede argument in met deze woorden: „Dit is wel van groote beteekenis”, een qualificatie die hij dus zelf aan zijn eerste argument onthoudt. Wat zegt de Minister nu omtrent het argument „van groote beteekenis”?

Ik herinner nogmaals, dat het argument van den Minister is: dat een pachter, die voor drie jaren pacht, minder verlies lijdt dan een één-jarig pachter, wijl hij slechts éénmaal te worstelen heeft met het mindere debiet in den aanvang, dat een gevolg is van de liquidatie van zijn voorganger.

Wat kan de liquidatie bedragen, Mijnheer de Voorzitter? Nooit meer dan den voorraad van één maand. En de *geheele* inslag van die maand natuurlijk niet eens, want het debiet kan wel zijn tegengevallen, maar hij heeft toch verkocht, het gebruik staat niet stil. Stel dat de helft van den inslag der laatste maand er in begrepen was. Als men dat nu aanneemt, en ik geloof, dat dit nog vrij ruim is, dan kom ik nog nooit verder dan tot de helft van één twaalfde, dat is tot $\frac{1}{24}$. *Eén vier en twintigste*, en *de helft* moest verklaard worden. Men voelt dat dit niet kan.

Nu zou mij dit op zichzelf nog minder verontrusten, indien er niet achter deze min of meer geheimzinnige zaak een andere, zeer bedenkelijke oorzaak kon schuilen, waarop ik meen de aandacht van den Minister te moeten vestigen. Zou het ook kunnen zijn, dat de driejarige pachter er kans op ziet om, bij den langeren termijn die hem gegeven wordt, *schuivers systematisch aan te kweeken*?

Wanneer men voor één jaar pacht, zou dit niet loonen; want tegen dat die candidaat-opiophagen op het standpunt zouden komen om voor den pachter productief te worden, treedt hij af, en zou dus geplant hebben voor het nageslacht en gezaaid voor zijn opvolger.

Maar als men dergelijken belanghebbenden bij het getal opium-schuivers drie jaren tijd geeft voor hunne kweekerij, dan zullen ze beginnen met in het eerste jaar gratis uitdeelingen te doen, om dengenen die nog niet den smaak van de opium hebben, dien te doen verkrijgen. Deze zullen dan in het tweede jaar reeds tot een matig gebruik gebracht zijn. En in het derde of laatste jaar zal de pachter ruimschoots de meerdere kosten goedmaken, welke hij zich vroeger getroost heeft, en *daaruit zullen dan de winsten komen*.

Ik zeg dit niet zonder grond. Bij het debat, in Juni van dit jaar in het Engelsche Parlement gehouden, is aan het licht gekomen, dat metterdaad dergelijk stelselmatig aankweeken van opiumgebruikers

plaats grijpt. De desaaangaande gehoorde getuige zegt in het verslag: „*The general plan was to open a shop with a few cakes of opium and to invite the young men and distribute it gratuitously. Then when the taste was established, the opium was sold at a low rate. Finally as it spread throughout the neighbourhood, the price was raised and large profits issued.*” En het gevolg van deze methode is geweest, dat Birma, waar het opiumgebruik vroeger met gestrenge hand geweerd was, zich thans geheel in de armen van de opium heeft geworpen.

Kan de Minister nu met zekerheid zeggen: „Weest daar niet ongerust voor”? Ik vrees. De opiumquaestie behoort tot die dingen, waarvan men zeggen kan: *Il n'y a plus de fautes à commettre.*

Immers er zijn reeds twee kapitale fouten in de opiumquaestie begaan, de eene door een liberalen en de andere door een conservatieven Gouverneur-Generaal. De eerste heeft in de Kamer zelf erkend, dat zijn bedoeling gefaald had, den tweeden ontbrak daartoe hier de gelegenheid. En in ernst, wie met de statistiek in de hand de ontzettende cijfers nagaat, waartoe we door den Gouverneur-Generaal Mijer gekomen zijn, wie nagaat hoe dat de slachtoffers — ik zeg niet van kwaad opzet, ik eer ook in hem de intentie, maar van een onvoorzichtigen stap — thans bij duizenden in onze bezittingen geteld worden, die moet het wel zijn plicht achten, om, waar mogelijk een derde dergelijke stap zou gedaan worden, de Regeering ernstig te waarschuwen.

De noodlottige gevolgen van het rampzalig besluit van den Gouverneur-Generaal Mijer waren toch, dat het gebruik van opium in het jaar 1872 klom tot 269.000 katti's, terwijl vóór de invoering van dat besluit het allerhoogste cijfer 108.600 was. Is zulk een ongehoorde toename in zulk een kort tijdsverloop niet ontzettend?

Hem, die de verantwoordelijkheid van den oorlog met Atjeh bij zich omdraagt, moet het vreemd temoede worden, als hij in het kabinet-Wirtz te Brussel, de welbekende schilderij van het *Chair de Canon* in het oog krijgt. Maar als Wirtz nog eens het penseel opnemen en „*les victimes de l'opiophagie*” met even sterke kleuren malen kon, zou ik me niet graag indenken in de ontroering, die bij het aanschouwen van dit stuk den man moet aangrijpen, die voor duizenden bij duizenden oorzaak werd van een zich verslaven aan zoo rampzaligen hartstocht.

Mijn tweede opmerking betreft de verhooging van de *maximaal verstrekking*, in het Koloniaal Verslag voorgesteld.

Op zichzelf heb ik tegen die verhooging niets. Bij het tot dusver gevolgde stelsel is het eisch, dat, waar men bespeurt, dat de verstrekking niet overeenkomt met de werkelijke behoefte, het maximum ver-

hoogd worde om den sluikhandel te keeren. Bestond er echter aanwijzing voor zulk een verhooging? Mij dunkt het tegendeel.

Ik verzoek den Minister zijn aandacht te willen wijden aan hetgeen hijzelf op blz. 157 van het Verslag aan ons medegedeeld heeft. Daar lezen wij, dat het maximum van verstrekking, voor het vorige jaar vastgesteld, niet door de pachters gebruikt is; dat zij het geheele maximum *niet* aangevraagd en zelfs van hetgeen zij aanvroegen nog een aanzienlijke hoeveelheid *teruggegeven* hebben, zoodat hijzelf mededeelt, dat er in de buitenbezittingen slechts verbruikt zijn tezamen 8280 katti's, dat zijn 3060 katti's minder dan als benoodigd was geraamd, en 4500 minder dan de voor 1875 bepaalde maxima. Nu zal hier misschien een andere oorzaak voor zijn, maar anders begrijp ik de logica niet, dat de maxima moeten *verhoogd* worden, als er eerst *minder* is verbruikt dan was aangevraagd, en dan nog van het aangevraagde een aanzienlijk deel is *teruggegeven*. Ik zou zeggen, dat er dan eer reden zou zijn geweest om te *vermindere*n.

Bovendien, is dat krijgertje spelen tusschen de maximum-verstrekking en den sluikhandel proefhoudend bevonden? Heeft die *steep-chase*, waarbij de maximum-verstrekking altijd den sluikhandel zoekt na te rennen en in te halen, zoodanig gebaat, dat men met kwistige hand verhooging mag voorstellen? Men heeft vroeger altijd gezegd, dat men een der aanduidingen voor den sluikhandel had in de uitvoeren uit de entrepôts; en wat heeft nu het Verslag van 1874 geleerd? Dat juist in dat rampzalige jaar 1872, toen het euvel, voortvloeiende uit het besluit van den Gouverneur-Generaal, het grootst was, bij een gezamenlijk verbruik van 269.000 katti's, de uitvoer uit de entrepôts van 894 op 1789 katti's was gestegen.

Zijn, nadat men met de maximum-verstrekingen altijd op den progressieven weg is gebleven, de sporen van den sluikhandel verdwenen? Al evenmin; want de Minister spreekt van een klimmend cijfer, het laatste jaar van 7547 aangehaalde katti's; en wat het meest afdoet: of er uitbreiding van gebruik is, blijkt niet op zichzelf uit hetgeen verstrekt wordt door het Gouvernement, maar kan alleen afdoende blijken — althans de meeste deskundigen hebben er zoo over geoordeeld — uit het dalen, rijzen of op dezelfde hoogte blijven van de prijzen. En wat zien wij nu? Dat juist de prijzen gaandeweg *zeer aan het dalen zijn*. Wanneer men in het Koloniaal Verslag de prijzen van 1866 met die van 1874 vergelijkt, vindt men bijvoorbeeld in de residentie Banjoemas een daling per matta van 48 cents in 1866 tot 22½ cent in 1874; in de residentie Samarang van 30 cents in 1866 tot

14 cents in 1874; in de residentie Tagal van 35 cents in 1866 tot 13 cents in 1874, enz. Er blijkt dus, dat, niettegenstaande de uitzetting der maximum-verstrekking, de prijzen blijven dalen, een bewijs, dat men, met al de middelen die gebezigd zijn om op die wijze den sluikhandel te keeren, het doel voorbij is gestreefd.

De directeur-generaal van financiën, de heer Castens, een deskundige, die met mij in dezen niet op het idealistisch standpunt staat, heeft van den sluikhandel gezegd: *Qui veut peut*, mits men systematisch te werk ga; maar de middelen, tot dusverre door het Gouvernement aangewend, hebben blijkbaar gefaald.

Altijd sterker heeft het Gouvernement de sporen moeten aanzetten, om in die steeple-chase met de sluikers niet achter te raken, en waar het Gouvernement ze al inhaalde, daar sprongen de sluikers steeds weer over een nieuwe barrière, waarachter zich een nieuwe kring opiumverbruikers opende, en het Gouvernement kon vannieuws aan den strijd met hen beginnen.

Naar aanleiding van de verhooring ook thans weder door de Regeering voorgedragen, doe ik daarom aan het Gouvernement de vraag: Is de houding, die gij bij die steeple-chase met de opiumsluikers aanneemt, in overeenstemming met uw digniteit en boet gij — al moogt gij van jaar tot jaar financieel iets winnen — daardoor niet uw zedelijk prestige in, dat, vooral bij een bevolking als de Javanen, misschien meer dan iets anders leiden kon tot het ook door de Regeering beoogde doel?

In de derde plaats wensch ik den Minister te vragen, of onder de consideratiën, die hij blijkens het Koloniaal Verslag (in zijn aanhef over de opiumpacht) gekregen heeft en die alle zeer ongunstig rapporteeren over de nieuwe middelen om, zoo mogelijk, het opiumkwaad te keeren, of, vraag ik, onder die consideratiën ook besproken wordt het denkbeeld om den kooper voortaan te licentieeren? De heer De Waal heeft mijns inziens zeer terecht in zijn bekende brochure over de opiumquaestie gezegd: „Men kan met maatregelen buiten onderling verband niet vorderen. Er moet systematisch gehandeld worden. Er moet eenheid van plan zijn;” en nu is juist het licentieeren van den *kooper* en de uitsluitende toelating van den kooper als wettige *gebruiker* de sluitsteen, waardoor het systeem ineen kan klemmen. De statistiek der katten is, gelijk de heer De Waal zeer overtuigend heeft aangetoond, het meest afdoend middel om het opiumverbruik te leeren kennen, en waar nu door de goede zorgen der Regeering en door de ingevoerde hervormingen de boekhouding ten aanzien der katten verbeterd is en de contrôle daarover gemakkelijker wierd, daar is (mits gevolg worde gegeven aan

een anderen wenk, reeds zoo lang aan de Regeering gegeven, om voor de opiumcontrôle een afzonderlijk ambtenaar in elk perceel aan te stellen), in deze *licentiën voor koopers* juist het middel aangewezen om vooreerst te leeren kennen het verschil tusschen gebruik en misbruik; in de tweede plaats om daar, waar nieuwe licentiën worden aangevraagd, te onderzoeken, of de nieuwe opiumverbruiker daartoe verleid is geworden door verkeerde praktijken van de pachters of anderen, dan wel uit eigen initiatief er toe overging; en in de derde plaats zou men, als eenmaal langs dien weg de statistiek in orde zal zijn gekomen, bij wijze van proef, beurtelings in elk van de pachtperceelen de regie kunnen invoeren, en zulk een regie voor één pachttermijn door een Gouvernements-ambtenaar laten beheeren.

Ernstiger nog is mijn laatste vraag. Allen die tot dusver over de opiumquaestie geschreven hebben, zijn het daarover eens, dat het Gouvernement, vooral in *moreelen* zin, positie moet nemen in Indië. Geschiedt dit? De Minister van Koloniën heeft in zijn repliek aan den geachten afgevaardigde uit Breda onlangs met zekere bravoure gezegd: „*Mij is gevraagd of ik een regent, die Christen werd, zou afzetten? Ja; ongetwijfeld, wanneer zulk een regent, Christen geworden, zijn invloed gebruikte om propaganda te maken voor zijn nieuw geloof!*” Dien moed zou ik minder toejuichen. Maar zou de Minister nu ook den moed hebben om, indien het bleek, dat een regent opium schoof, *dien af te zetten?* Uit de berichten in de officieele stukken opgenomen, blijkt genoegzaam, dat het in de richting van het Gouvernement ligt, om het opiumgebruik niet bij de hoofden te dulden. Nochtans blijkt uit dezelfde officieele stukken, dat dit misbruik in vrij sterke proportien bij de hoofden bestaat. Ook de circulaire van 1859 schijnt daarin weinig verbetering te hebben gebracht. Hoe nu komt aan dezen misstand een einde?

Waarom laat het Gouvernement voorts als pachter voor de opium toe een *Chinees-majoor* of *Chinees-kapitein*? Deze is een officieel, een door het Gouvernement erkend persoon. In moreel opzicht nu staat de opiumpachter volkomen gelijk met iemand, die in Den Haag of te Amsterdam het recht pachtte om bordeelen en slijterijen te openen. Zou het nu moreel denkbaar zijn, dat het Gouvernement hier te lande aan een persoon, met wien het officieel in contact staat, zulk een immoreele pacht gunde? En wanneer daarin *hier te lande* kwaad zou steken, vindt men er dan geen kwaad in, om aan een officieel persoon in Indië de pacht van het opiummiddel toe te staan?

Dan, wanneer er misbruiken plaats grijpen en door den rechter moeten berecht worden, laat men, om de opium te keuren, als experts

toe „*fijne proevers*”, menschen die het in het opiumgebruik het verst gebracht hebben. Kan dit er door? Wanneer men in moreelen zin het opiumgebruik brandmerkt als een kwaad, gaat het dan aan, om bij de beoordeeling van quaestiën, of bijv. een partij al of niet van de bedongen soort is, zijn toevlucht te nemen niet enkel tot de chemie, maar ook tot een bekenden fijnen opiumproever, dus tot een in de oogen der Regeering *hoogst onzedelijk* man?

De recherche laat veel te wenschen over. Dit is te verklaren; want de recherche, op deugdelijken voet ingericht, zou grof geld kosten. Maar de Minister baadt zich nu in de millioenen, *dank zij de driejarige pacht*, waardoor vier millioenen meer uit het opiummiddel zullen vloeien. Het kan niet de bedoeling van het Gouvernement zijn, om hieruit profijt te hebben. Maar wanneer men dat profijt nu niet beoogt, integendeel eer, gelijk hier het gebruik van gedistilleerd, zoo daar het gebruik van opium wil keeren, kon uit dat meerdere geld dan geen betere recherche bekostigd?

De Minister van Financiën heeft ons gisteren verrast met zijn proeve van arbeid op het terrein van belastinghervorming. Tot mijn vreugd is er bij zijn voorstellen ook één tot verhooging van den accijns op het gedistilleerd — waarvoor ik hem bij voorbaat dankzeg. Maar zou nu niet in gelijken zin ook de Minister van Koloniën krachtiger kunnen optreden, en, zij het ook met omgekeerd financieel resultaat als dat van zijn ambtgenoot voor Financiën, door verbetering van de recherche ons een wapen te meer bieden tot wering van het opiummisbruik?

Sir George Campbell heeft bij het debat in Juni ter verdediging van het Engelsche Gouvernement een woord gesproken, dat mijns inziens niet tot eer van zijn Gouvernement, noch van zijn natie strekt. In antwoord aan Mr. Mark J. Stewart zeide hij: „As far as I can see this case of opium is one of those few in which we are enabled to serve God and Mammon at the same time.”

Naar ik hoop zal het antwoord van den Minister van Koloniën ons Gouvernement voor zulk een zedelijken blaam vrijwaren. Ik ben daarvoor trouwens niet bevreesd, Mijnheer de Voorzitter. Ik behoor ten deze niet tot de drijvende idealisten, die de goede bedoelingen der Regeering willen miskennen. Ik weet, dat in de officieele stukken van 1862 en 1872 over de opiumzaak wijze, gulden woorden bij menigte uit de gouvernemententele pen zijn gevloeid; ik weet, dat het Gouvernement, naar aanleiding van het aan den Koning door den Minister van Koloniën ingediend rapport, duidelijk naar Indië heeft geschreven, dat niet het financieel voordeel, maar het *zedelijk welzijn* van den Javaan op den

voorggrond moest staan, en zelfs dat het meer dan tijd wordt, om, zoo noodig met opoffering van financieele middelen, den strijd tegen het misbruik van opium ter hand te nemen. De woorden van den heer Keuchenius in zijn vroeger advies, dat geen zegen kan kleven aan een opbrengst van eenige millioenen meer, verkregen door een pacht, die strekt ter verdierlijking van den Javaan, zouden door hemzelf thans niet meer als critiek op de Regeeringshandeling worden toegepast. Integendeel, het Gouvernement heeft in den laatsten tijd in zijn stukken steeds op den voorggrond gesteld, dat de „*algeheele uitroeiing van het opiumgebruik het einde van onzer weg moet zijn*” (31 December 1866, circulaire van den directeur van financiën aan de residenten op Java). Doch denk er wel aan, indien de Regeering zoo *schrijvende* in anderen zin *handelde*, dan, geloof ik, zou de positie, waarin ons Gouvernement zich plaatste, nog ongunstiger worden dan die van sir George Campbell. Of bestaat er geen aanleiding tot die opmerking? Mijnheer de Voorzitter, nadat de boven aangehaalde woorden in een officieel stuk en in het rapport aan den Koning waren gesproken, en een nieuwe *ligne de conduite* met opoffering van financieel voordeel was aangenomen, is de rampzalige periode van 1869—1872 (van onbegrensde verstrekking van siram) gekomen, ingewijd door het besluit van den Gouverneur-Generaal Mijer.

Wie aan de opium denkt, denkt als vanzelf aan de Chineezen.

Juist van de Chineezen nu hebben wij in dit laatste jaar herhaaldelijk gehoord, hoe zij over het opiumgebruik denken. En dan zou ik wenschen, dat elk Gouvernement van het Christelijk Europa daarin handelde zooals de Chineesche Regeering eertijds gedacht, gesproken en gehandeld heeft. In 1829 heeft dat Gouvernement den moed gehad, om een opium-waarde van 36 millioen in de haven van Canton onbruikbaar te laten maken en te vernietigen. Welk Christelijk Gouvernement heeft ooit de zedelijke kracht gehad tot zulk een daad? In een decreet van den Keizer van China van 1830 staan de schoone woorden, „dat het niet is de schade, die aan den eigendom van China zou worden berokkend, die hem bewoog zich daartegen te verzetten, maar dat daarbij ook betrokken was „the hurting of human beings,” en dat al ware het opiumgebruik voordeelig voor de financiën, het om de ziel van den Chinees moest worden geweerd.”

De Chinees, die op de Brighton-conventie van *Social Science* het woord heeft gevoerd, zeide, „dat de Chinees als spreekwoord om den opium te kenschetsen, den term gebruikte: „*’t Is living in a second hell.*” En een andere Chinees, die een afzonderlijk tractaat over het opium-

gebruik heeft uitgegeven, *Chin Sin Sew*, zegt: „If it only injured men's bodies this would be of less importance, but it also injures men's souls and sinks them to earth's prison.”

Wij, die men wel eens noemt de „Chineezers van Europa”, zouden er mijns inziens een eer in mogen stellen, indien wij ter zake van de opiumquaestie de Chineezers van Europa werden door het kloek innemen van dit humane standpunt.

Immers de toestand wordt met elk jaar hachelijker, Mijnheer de Voorzitter.

De geachte afgevaardigde uit Breda sprak er onlangs van, dat, indien wij Indië door onze eigen schuld thans moesten ontruimen, er wellicht niets zou achterblijven dan een ledige champagneflesch. Die woorden heb ik meer saillant dan waar gevonden; het zou nog droeviger, het zou onze schande zijn, indien we, Java eenmaal prijsgevend, er naast de ledige champagneflesch den uitgeteerden inlander moesten achterlaten, ontmenscht door den gruwel van de amfioen.

10.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING DER BEGROOTING
VAN NED. INDIË, DIENSTJAAR 1876, (OPIUMPACHT).

(Gehouden 19 November 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 441 v.v.)

Het is moeielijk te gissen, wat den spreker uit Hoorn in mijn rede dermate mag geprikkeld hebben, dat hij op zoo geaigreerde wijze repliceert. Waartoe zoo kort aangebonden? Immers, het doet er weinig toe, of de heer Franssen van de Putte hier min of meer op apodictischen toon komt verzekeren: *De driejarige pacht zal wel beter zijn*. Het zou ons in het debat verder hebben gebracht, indien hij ons eenige *der gronden* had medegedeeld, waarop zijn overtuiging desaangaande rust; te meer daar zijn opinie ten deze in strijd is met die, welke schier alle deskundigen in geschriften en officieele stukken hebben te kennen gegeven. Mij dunkt, men kan, wanneer men een meening uitsprekt, in strijd met die van alle deskundigen, niet met een eenvoudig *mihi constat*, met *sententia declaratoria* volstaan. Het uitgangspunt van de redeneering van den geachten afgevaardigde is: De cijfers van de verstrekkingen van het Gouvernement zijn door het besluit van den heer Mijer wel geaccresseerd, maar daaruit volgt niet dat het verbruik vermeerderd is; want het kan wezen, dat hetgeen vroeger gesloken werd, nu slechts aan het licht is gekomen. Natuurlijk is dat mogelijk; maar als de geachte afgevaardigde de adviezen der residenten in '61 en '71 nagaat, zal hij bevinden, dat de meerderheid der residenten, die met de locale toestanden hunner plaats bekend waren, verklaard hebben, *dat het verbruik wel terdege is toegenomen*. En waarom heeft de geachte afgevaardigde dan het alles afdoende argument niet wederlegd, dat ten deze alles beslist, namelijk *de verlaging van den prijs bij verkoop in het*

klein? Ik heb aangetoond, dat die niet eenigszins, maar aanzienlijk verlaagd was, in Banjoemas van f 0.48 op f 0.22⁵. Daar nu die verlaging een der verschijnselen is, waaruit de vermeerdering of vermindering van het verbruik het zekerst blijkt, begrijp ik niet, waarom spreker *dat* argument zijlings liggen laat.

Wat betreft dat ik volgens den geachten afgevaardigde de Nederlandsche Regeering zou hebben geattaqueerd, ook daarin dwaalt hij; ik heb haar integendeel alle louange gegeven. Ik heb eenvoudig gezegd: Zie toe, waar gij zulke schoone *woorden* gebruikt hebt, niet in strijd met die schoone woorden te *handelen*.

Heb ik dan het Engelsch Gouvernement boven het onze geprezen? De geachte spreker uit Hoorn behoeft mij niet te leeren, dat de opiumquaestie voor Engeland een gansch andere quaestie is dan voor ons; maar voor het overige, ik heb het Engelsch Gouvernement niet verdedigd, maar integendeel gezegd, dat de door mij voorgelezen verklaring van sir George Campbell de Engelsche Regeering *oneere aandoet*. En neemt nu de geachte spreker uit Hoorn het ten slotte tegen mij op, waar ik wijs op het voorbeeld van China, dan is, dunkt mij, op zijn standpunt ook dit argument weer even ongelukkig. Wat toch zegt hij? Dat die vernietigde opium niet aan het Chineesch Gouvernement toebehoorde, maar in de haven van Canton in beslag was genomen. Maar als dan die geachte spreker het Chineesch Gouvernement tot een dief maakt, is het toch een zonderlinge *dievenmanier*, om een waarde van 36 millioen, die men in handen wist te krijgen, niet te *verkoopen*, maar te *verbranden*.

De Minister is zoo goed geweest, mij op onderscheidene punten te repliceren. Ik zal niet elk *dezer* opnemen, maar slechts in een tweetal aantonen, wat mij in zijn antwoord niet bevredigde. Ik had gezegd, dat de verlenging van de opiumpacht tot drie jaren het verbruik zou doen toenemen door aankweeking van opiumgebruikers.

Maar, antwoordde de Minister; zij zouden geen opium hebben om uit te deelen, hun voorraad is beperkt! Dus *ontkent* de Minister nu weer het bestaan van *sluikhandel*; die bestaat dus nu weer niet; dat stuk van den sluikhandel speelt dus thans weer niet mede op het bord. Maar als ik daarna klaag, dat de maxima voor de Buitenbezittingen, bijvoorbeeld Sumatra, verhoogd zijn geworden, dan zegt de Minister: Hebt gij dan op de vorige pagina niet gelezen, dat van den vroegeren pachter zooveel *heimelijk ingevoerde* opium overgebleven was? Hier, waar het tepas komt, keert dus het stuk weer op het bord terug. Maar ik vraag: Hoe weet de Minister dit? Is dat *ontdekte* gesloken opium?

Eilieve, laat de Minister dan die opgaven overleggen, en ons mededeelen het cijfer katti's van de gesloken opium, die men gevonden heeft. Dan zullen wij kunnen zien, of dit aequivaleert met de vermeerderde verstrekking, die hij voorstelt.

Over de licentiën zal ik niet verder spreken. Ik heb den Minister geen oordeel daarover gevraagd, maar alleen, of er consideratiën op dit punt uit Indië ontvangen waren.

Ten slotte wensch ik mijzelf geluk, Mijnheer de Voorzitter, dat ik den Minister aanleiding heb gegeven, om nu voor het eerst sedert hij aan de Regeering is, een goed woord ten behoeve van de zendingen van de groene tafel te doen weerklinken. Het doet mij genoegen, dat het mij gelukte hem door mijn opmerking dit goede woord te ontwringen. Jammer slechts, dat het slot van 's Ministers antwoord op dien aanhef weer niet sloeg. In den aanvang toch releveerde de Minister het missionair, maar aan het slot kwam hij *niet* terug op zijn vroegere verklaring, dat hij een bekeerden regent, die het Christendom trachtte te bevorderen, zou ontslaan, maar onthield mij *wel* het antwoord op mijn vraag, *of hij een regent, die het opiumschuiven door zijn voorbeeld bevorderde, zou ontslaan*. Nu dunkt mij, dat zoolang den Minister ook te dien opzichte het *quos ego* niet over de lippen kan komen, er in zijn regeeringsbeleid meer ontzag doorstraalt voor een opiumschuivend regent, dan voor een regent, die, Christen geworden, het Evangelie zoekt te schuiven onder zijne bevolking.

BIJVOEGSEL TOT DE KOLONIALE QUAESTIE.

HET NEGENTIENDE HOOFDSTUK UIT „ONS PROGRAM”.

Toelichting op Art. 18 van het Program.

'S RIJKS BEZIT OVER ZEE.

Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt, belijdt zij, dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde, om de Koloniën voor de kas van den Staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting; en diensvolgens in de lijn, herhaaldelijk door antirevolutionaire staatslieden, wier inzicht op bestudeering der quaestie gegrond was, aangegeven, alle belemmering voor de vrije prediking van het Evangelie dient opgeheven; bij het lager onderwijs het bijzonder initiatief van het Europeesch bestanddeel aanvankelijk dient gesteund; tegenover het Mahomedanisme het Christelijk karakter der natie niet verloochend; en zoo de politieke als sociale en oeconomische verhouding in overeenstemming gebracht worde met den eisch der Christelijk-historische beginselen.

(Program, Art. 18.)

1.

Moederland en Koloniën.

§ 1. *Dissentieerende geestverwanten.*

Bij het bespreken van de koloniale quaestie wenschen we met de uiterste behoedzaamheid te werk te gaan. Hiertoe toch maant en de aard dezer quaestie zelve, en niet minder het dissentieerende gevoelen, dat nog tot op den huidigen dag door invloedrijke en gewaardeerde mannen onzer richting, tot zelfs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wordt gekoesterd en bepleit.

Uit eerbied voor hun afwijkende meening daarbij verzwijgen wat eisch van ons beginsel is, mogen we evenwel niet.

Om ons daartoe het recht te geven, zou toch door deze dissenteerende geestverwanten van tweeën één moeten geleverd zijn: t. w., of een steekhoudend betoog, waaruit bleek, op wat wijs hún denkbeelden met logische noodwendigheid uit het antirevolutionaire beginsel voortvloeien; of wel een afdoende aanwijzing, dat de door óns beleden gevoelens zich met de zuiverheid van dit beginsel niet wel laten rijmen. Zoolang echter van deze twee noch het eene ooit beproefd noch het andere ooit gewaagd zal zijn, en deze op menig ander terrein zoo hooggeschatte en treffelijke volkstribunen zich in koloniale zaken, wat regeersysteem en sociaal stelsel betreft, gelijk dusver, blijven bepalen tot het beamen en nader aandringen van de argumenten der conservatieve woordvoerders, zal ieder toestemmen, dat het voor ons met plichtverzaking zou gelijk staan, indien we den moed misten, om onbewimpeld neêr te schrijven wat oorzakelijk ten deze samenhangt met het karakteristieke van ons beginsel.

Waaruit echter door niemand in of buiten onze richting worde afgeleid, dat we derhalve deze pleitbezorgers in eigen kring van wat ons op antirevolutionair terrein onhoudbaar dunkt, met de conservatieve leidslieden op één lijn zouden stellen.

Dit toch zou dáarom reeds het uiterste der onbillijkheid zijn, wijl de heeren, op wie we het oog hebben, voor hetgeen ook ons hoofdeisch dunkt, t. w. *de vrije prediking van het Evangelie*, steeds derwijs moedig in de bres zijn gesprongen, dat ze reeds ter oorzaak van dit éene onvoorwaardelijke aanspraak op onze erkentelijkheid hebben, en door die éene, schijnbaar onschuldige, wijziging van het conservatieve program, feitelijk dit geheele program ontzielden en verscheurden.

§ 2. *De Koloniën behooren aan, niet tot het Rijk.*

En hiermeê tot de bespreking der quaestie zelve overgaande, bepalen we ons in dit eerste artikel bij de punten van koloniaal beleid, die saamhangen met het soevereiniteitsrecht, of, wil men, anders uitgedrukt, die den band raken tusschen Moederland en Koloniën.

De Grondwet kiest daarbij tot uitgangspunt de voorstelling, alsof Moederland en Koloniën saam één rijk vormden. Immers, in artikel één bepaalt ze: „*Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat in Europa uit de tegenwoordige provinciën Noord-Brabant,*” enz.; een bepaling, die blijkbaar onderstelt, dat het Koninkrijk der Nederlanden, behalve in Europa, nog elders deelen heeft, waaruit het in andere werelddeelen bestaat, en die dus de fictie aan-

neemt, dat onze Nederlandsche provinciën met Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Suriname, Curaçao enz. tezamen één rijkseenheid vormen, één geheel uitmaken en, voor wat de souvereiniteit aangaat, onder éénzelfde gezichtspunt vallen.

Dit nu mag noch kan door ons, antirevolutionairen, worden beaamd.

Aldus te oordeelen, is naar heidensch-Romeinsch staatsrecht; is wat de revolutie wil; beoogt wat in Frankrijk reeds is verwerkelijk.

In Frankrijk toch heeft men niet alleen naar de letter de Koloniën bij het rijk ingelijfd, maar dan tenminste ook ernst gemaakt met wat men zeide te willen, en aan elke kolonie een aantal zetels afgestaan in het Parlement.

Stelt men zich namelijk op het valsche, onhistorische en ongoddelijke standpunt, dat de mensch macht heeft om door de combinatiën, die hij wilkeurig ten uitvoer brengt, een rijk, en in dat rijk een natie, te vormen, dan natuurlijk is er tegen de vereenzelviging van Moederland en Koloniën geen afdoend bezwaar uitdenkbaar.

Maar keurt men daarentegen, gelijk elk antirevolutionair doen moet, dit menschelijk geknutsel af, en oordeelt men diensvolgens, dat een natie het product is van Gods bestel in de historie, en dat derhalve elk rijk begrensd is door de natuurlijke straallengte van het aldus gevormd nationale leven, — dan valt hiermeê ook vanzelf elk denkbeeld van mogelijkheid weg, om een Dajakker en een Fries, een Atjehnees en een Drentenaar als rijksgenooten van eenzelfde rijk in één organisch verband saam te vatten.

§ 3. *Vervolg.*

Tegenover de revolutionaire leer, dat de Koloniën behooren *tot* het Rijk der Nederlanden, plaatsen wij daarom het organisch denkbeeld, dat de Koloniën *aan* het Rijk toebehooren, en er deswege, als elk een eigen en een ander organisme vormend, door herkomst en historie, d. i. door Gods ordinantiën, van gescheiden zijn.

Welbezien hebben we derhalve te doen met een in zichzelf bestaand en afgesloten rijk, genaamd het Koninkrijk der Nederlanden, 'twelk deels door verovering, maar hoofdzakelijk door overneming van de Oost-Indische Compagnie, in het bezit is gekomen van uitgebreide landstreken over zee, waar door geheel andere volken, met een zelfstandig verleden en geheel eigen volksaard, een van het onze volstrekt onderscheiden en andersoortig leven wordt doorleefd.

Het oude heidensche Rome kon de volken van drie werelddelen tot één rijk saamsnoeren, overmits Rome noch een land noch een natie

was, maar slechts één stad, met veroverd en dan voor het minst nog aaneengeschalk gebied.

Zoo ook kon Buonaparte Napolitanen en Amsterdammers tot rijksburgers stempelen van éenzelfde rijk, wyl alles ineen- en te versmelten de ongoddelijke pretensie was, waarmee het Frankrijk der revolutie zich in zijn vrijheidsroes op de volkeren wierp.

En zoo ook kan nu nog een Constitutie, die op het staatsrechtelijk beginsel van het revolutionair systema rust, de fictie aandurven, dat zonder nationaal of organisch verband, zelfs gewesten, die elkaër niet raken, tot één rijk zijn saam te binden.

Maar zulk een tegennatuurlijke, onhistorische, in-revolutionaire gedachte mag noch kan ooit duurzaam wortel schieten onder mannen van óns beginsel; te minder nog waar het gewesten geldt, die de rijks-grenzen niet aanraken; en die, gelijk Curaçao en Celebes b. v., ook onderling elk punt van geographische of ethnographische verwantschap missen.

Meer dan een doode letter is deze ongerijmde gedachte van ons eerste Grondwetsartikel dan ook nooit geworden. Er zitten geen Dajaksche afgevaardigden naast de afgevaardigden voor de residentie in onze Staten-Generaal. De wetten van hier gelden ginds niet. Er is een onderscheiden bestuur. Een andere rechtspraak. Er heerschen andere ordonnantiën. En de eenige vrucht, die deze onhoudbare fictie dusver gedragen heeft, is waarneembaar in de politieke en fiscale schade, die de gestadige schermutseling tusschen het Plein en Buitenzorg, en evenzoo het sollen met bijdrage en batige sloten, ons nu deze dertig jaren berokkend heeft.

§ 4. *Souverein niet de koning maar het volk.*

Maar is dan nu het samenstel onzer Koloniën een bezitting, die niet *tot*, maar *aan* Nederland behoort, dan komt in de tweede plaats de vraag: Wie is soeverein over de Koloniën?

En dan gaan we niet meê met hen, die zonder meer antwoorden: de Koning.

Neen, niet de Koning, maar het Rijk der Nederlanden bezit de overzeesche gewesten.

Ze zijn geen kroondomein, maar domein van het Rijk.

In 1798 zijn de gezamenlijke bezittingen der voormalige Oost-Indische Compagnie niet door een soeverein *qua talis*, maar door het Rijk geëigend en verklaard te zijn „bezittingen van den Staat”. En dit terecht, wyl immers de oorsprong van heur bezit niet lag in tri-

omfen, door den souverain van Nederland behaald, maar veeleer in veroveringen, gemaakt door een lichaam, dat, alleen onder de auspiciën van den toenmaligen souverain, uit den boezem der natie, d. i. der maatschappij, en dus van het volk zelf, was voortgekomen.

Een kroondomein, gelijk Victoria dit in Ceylon heeft, mist onze Koning; en het hoogste wat van 's Konings autoriteit ten deze, naar recht en eisch der historie, kan gezegd worden, is, dat de Koning souverain is over een rijk, dat deze gewesten als koloniën bezit.

De souveriniteit, die over het Rijk der Nederlanden toekomt aan den Koning, komt over de Koloniën (wijl de souveriniteit ten deze uit het bezitsrecht voortvloeit) dus toe aan het Rijk.

Alleen door Koning en Staten saâm kan en mag dus ten opzichte der Koloniën worden beslist, en niets is onzedelijker geweest, dan het zoolang van oud-conservatieve zij volgehouden systeem, alsof de Koloniën, op den keper bezien, volmaakt gelijk stonden met een *dominium regale*, waarmee de Staten noch wat souveriniteit noch wat contrôle aangaat, ook maar iets hadden uit te staan.

En toch waren de conservatieven daarbij volkomen in hun recht tegenover de toenmalige liberale oppositie op koloniaal terrein, die de ongerijmdheid beging om de inmenging van de Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden te verdedigen op gelijke gronden, als waarop de bemoeiing der Staten met de aangelegenheden van het Moederland rust.

Dat was een volstrekt onverdedigbare theorie.

Voor het Moederland toch wortelt alle constitutioneele bemoeiing der Staten met het regeerbeleid in het recht van elke natie, om aan den vorst haar geld te weigeren of toe te staan.

Maar met dit voor het Moederland wel en deugdelijk gefundeerde recht kwam men op koloniaal terrein, zoodra men het masker aflei, natuurlijk geen duimbreed verder.

Immers, Friezen en Zeeuwen hebben wel een recht van zeggenschap over wat Zeeuwen en Friezen opbrengen moeten, maar voor wat Balinees of Javaan præsteert, zou hieruit, mits men logisch zijn wil, nooit eenige andere conclusie zijn te trekken, dan dat ook de Javaan of de Balinees hierover zeggensrecht kreeg.

Op hoogen toon een budgetrecht tegenover den Koning inzake Koloniën te eischen voor een geldelijk beheer, waar men zelf niet aan meê betaalt en nog tamelijk wat uit trekt, is spelen met woorden, is het recht geweld aandoen en opzettelijk verwarring brengen in de begrippen.

En het is daarom dan ook, dat wij het recht en den plicht der Staten-Generaal, om zich aan de Koloniën gelegen te laten liggen, in

het minst niet afleiden uit een gefingéerd en leugenachtig koloniaal budgetrecht; maar uitsluitend doen rusten op het onloochenbare historische feit, dat de Koloniën een bezit zijn, dat niet aan de Kroon toebehoort, maar aan *het Rijk* als, zoodanig.

§ 5. *Eigen beheer en bestuur.*

Uit deze overwegingen nu vloeit voor ons algemeen koloniaal regeeringsbeleid onmiddellijk voort, dat het bestuur en beheer der Koloniën door het Rijk in dier voege behoort te worden ingericht, dat het, geheel afgescheiden van de rijkshuishouding in het Moederland, op eigen wortel stoele; aan eigen levenswet gehoorzame; ruste op eigen zedelijke verantwoordelijkheid; en tere op eigen kracht.

Dit kan en moet natuurlijk dan nog nader gesplitst in een afzonderlijk beheer en bestuur voor elke groep koloniën, wier ligging, beteekenis of geaardheid dit eischt; zoo zelfs dat het alleszins overweging zou verdienen, om b. v. het uiterst belangrijke Sumatra allengs meer op eigen voet te brengen. Maar voor de generale quaestie, die ons thans bezighoudt, kan deze splitsing buiten geding blijven. Het komt thans slechts op het beginsel aan, dat de huishouding van het Moederland in zichzelf afgerond en afgesloten zij, en dat de overzeesche bezittingen, onder de hoogheid van het Rijk, een inrichting ontvangen, die strookt met haar belang, haar natuur en haar geaardheid.

Hetwelk in dezen zin te verstaan is, dat in de Koloniën alleen in naam des Rijks de wet gegeven, recht gasproken en daden van beheer en bestuur uitgeoefend worden; zóo echter, dat wat niet de hoogheid van het Rijk, maar de binnenlandsche aangelegenheden der Koloniën raakt, niet op het Plein zijn beslissing vinde, maar te Batavia en te Parimaribo zelf.

Het Rijk als souverain heeft het recht, zijn Commissarissen of Gouverneuren en Hooge Raden te benoemen, die de rijkshoogheid in de Kolonie vertegenwoordigen zullen; het recht om in wetten, van het Rijk, zonder inmenging der Kolonie, uitgaande, alle belangen te regelen, die deze rijkshoogheid over de Kolonie belichamen moeten; het recht ook om de wettelijke regeling der binnenlandsche aangelegenheden van de Koloniën van zijn goedkeuring en bloc afhankelijk te stellen; het recht voorts om de Kolonie, als zijn bezit, door verdragen te verbinden aan derden; en eindelijk het recht en den plicht, om het koloniaal bestuur aan zich rekenplichtig en dus verantwoordelijk te houden, zoo op sociaal en politiek als op financieel en fiscaal terrein.

§ 6. *Hoogheidsrechten van het Rijk.*

Afgescheiden van het koloniaal bestuur en beheer, als het hoogheidsrecht van het Rijk rakende, en derhalve, hetzij rechtstreeks onder den Gouverneur, hetzij onder een specialen Commissaris staande, zou dan slechts zijn: 1. het beleid der buitenlandsche aangelegenheden; 2. de militaire en maritieme macht; en 3. het beheer van de woeste gronden en verdere domeinen.

Het beleid der buitenlandsche aangelegenheden, wijl die den soeverein, d. i. ten deze het Rijk, mede verbinden; en bovendien nooit anders dan door den wettigen soeverein kunnen of mogen behandeld worden.

Maar ook de militaire en maritieme macht, voorzoover deze namelijk niet strekt om zeeroof tegen te gaan of de publieke orde te handhaven, maar er is en wordt aangewend, om aan het Rijk zijn koloniaal bezit tegenover een buitenlandschen vijand te waarborgen, of ook om aan het Rijk het rustig bezit van zijn Koloniën te verzekeren, tegenover mogelijke neiging tot opstand en muiterij.

Minstens de helft van de militaire en maritieme kosten behooren dus, naar recht en billijkheid, niet door de Koloniën zelf, maar door het Rijk te worden gekweten, om de eenvoudige reden, dat deze kosten niet ten behoeve van de Koloniën, maar te onzen bate, voor de hoogheid en de eer van het Rijk, gemaakt worden en uitsluitend strekken om onze soevereiniteit te handhaven.

Koloniën te bezitten is een eer; verhoogt ons prestige; geeft ons in Europa een geheel andere positie, dan we zonder heur bezit zouden innemen; doet over de zwakheid van ons tegenwoordig volksbestaan nog de glorie van een roemvol verleden schijnen; en moet uit dien hoofde aangemerkt als een voorrecht dat niet weinigen ons benijden, en welks handhaving ons dus ook iets waard moet zijn.

Maar hiertegen staat dan ook ten derde over, dat het Rijk, als soeverein, ook in de Koloniën het genot mag en moet hebben, waarover elk soeverein beschikt, om namelijk de *regalia* en de *bona vacantia*, d. i. met name Gouvernementstuinen en woeste gronden, als *Rijksdomein* te beheeren; waaruit dan de gelden kunnen gevonden worden voor alle bestuurs- en beheerskosten, die het hoog gezag raken, waaruit dan de kosten kunnen betaald worden voor bedwang en defensie; en waaruit een eventueel overschot kan aangewend tot delging van de Rijksschuld, overmits in die Rijksschuld schulden ook van kolonialen oorsprong schuilen.

§ 7. *Geen deeling van verantwoordelijkheid.*

Of eilanden en gewesten, die, uiterst karig bevolkt, zonder vertier of eigen leven, niet althans aanvankelijk onder meer rechtstreeksch beheer zouden te brengen zijn, blijve hierbij onbeslist. Waar geen eigen nationaal leven wortel schoot en dus geen organisch volksverband bestaat, heeft het antirevolutionair beginsel ook geen eisch te stellen. Dat beginsel wil alleen, dat ge de formatiën der volkeren en natiën, gelijk die onder het bestel van den Schepper geworden zijn, in heur zelfstandigheid en eigenaardigheid zult eerbiedigen, en uw hand af zult houden van elke poging tot ineensmelting van wat krachtens zijn aard onversmeltbaar is; komt er slechts tegen op, dat gij, als mensch, het recht om over de toekomst dier volkeren te beschikken, aan God uit handen zoudt nemen; en is dus voldaan, indien, behoudens de handhaving en waarborging van uw hoogheidsrechten, slechts zoo beslist van elke valsche vermenging met uw eigen Rijk worde afgezien, dat nooit of nimmer uw financieel belang aan het moreel belang dier volken in den weg sta.

Geen vaste bijdrage dus, noch ook batige sloten, maar een geheel ander stelsel met scheiding van dienst en van beheer; en dat wel met dien verstande, dat het Indisch beheer, om ons nu tot den Archipel te bepalen, niets meer met het Rijksdomein of het Rijksleger te doen hebbe; maar overigens uit de productie van eigen maatschappij goed-make, wat ze ten behoeve dier maatschappij te kosten legt.

Waren daarbij soms voorschotten, of, wat op hetzelfde neêrkomt, leeningen onder garantie van het Rijk noodig, dan zou hiertegen in beginsel geen bedenking bestaan; mits dit hulpbetoon maar nimmer weêr leidde tot die heillooze *deeling* van de verantwoordelijkheid, die blijkens constante ervaring steeds met *vernietiging* van alle verantwoordelijkheid gelijk staat, en voor Moederland en Koloniën beide om strijd noodlottig en verderfelijk bleek.

2.

Exploïtatïe, Kolonisatie, of Voogdij?

§ 8. *Drie stelsels.*

In ons eerste artikel kwam uitsluitend de formeele quaestie ter sprake over het verband, waarin, krachtens het souveriniteitsrecht,

Moederland en Koloniën over en weêr tot elkaêr staan. Thans gaan we over tot deze andere: *Wat moet en mag Nederland met zijn bezit over zee doen?*

Drieërlei is daarbij denkbaar.

Te weten: men kan òf zulk een bezitting exploiteeren, òf ze koloniseeren, òf ook voogdij over haar voeren.

Exploiteeren kan men een ander volk rechtstreeks of ook zijdelings.

Oudtijds deed men meest het eerste. Daartoe bedwong men het met wapengeweld, en lei het alsdan tribuut op. Maar, onze eeuw toonde het, men kan ook zijdelings, en nog wel zeer voordeelig, een ander volk noodzaken, om op eigen kosten en ten bate van zijn overwinnaar te leven, indien men de bittere pil slechts verzilvert en de roovende hand omwikkelt met een weefsel van sociale en oeconomische instellingen.

Koloniseeren daarentegen kan men slechts zulk een bezitting, waar het overheerschend volk een bodem en klimaat vindt, die passen bij zijn aard; en ook dan nog alleen onder beding, dat er genoegzame overbevolking voorhanden zij, en de geest van avontuur in deze overbevolking leve.

Zoo Engeland in Amerika en Australië. Zoo wij eertijds aan de Kaap.

Voogdij voeren eindelijk over een ons niet verwant volk wordt eerst mogelijk, als het zedelijk besef van plicht en van verantwoordelijkheid aan den Rechter óók der natiën opwaakt, en uit dit besef de gegevens geboren worden, waarzonder de volvoering van zulk een moeitevolle en vaak verdrietelijke taak schier ondenkbaar is.

§ 9. *Geen exploitatie, noch kolonisatie, maar voogdij.*

Van deze drie stelsels nu is het eerste in zichzelf geoordeeld; het tweede voor het grooter deel onzer Koloniën niet toe te passen; en dunkt alleen het derde ons in overeenstemming te zijn met de roeping eener Christennatie.

Exploiteeren mag ons Rijk een ander volk evenmin, als ik recht heb van den akker van mijn buurman te leven. Dat is zonde tegen het achtste gebod; volgens de schoone uitlegging van den Heidelberger: „God verbiedt niet alleen dat stelen en rooven, hetwelk de overheid straft, maar Hij noemt óók dieverij alle looze stukken en aanslagen, waarmede wij onzes naasten goed denken aan ons te brengen.”

En schier onder zwaarder oordeel nog valt het *zijdelings* exploiteeren van een ander volk, door dwang aan te doen aan zijn oeconomische instellingen. Immers, dat is zich tegenover *geheel een natie* bezondigen aan dezelfde schuld, die men ten opzichte van *enkele personen* „in

slavernij houden" noemt, d. i. aan een ander de vrije beschikking over zijn persoon te ontnemen en hem te noodzaken, dat hij het profijt van zijn arbeid afsta aan ons. Stelt dus reeds „slavernij", op den enkelen persoon toegepast, naar aller oordeel schuldig aan het zesde gebod, hoeveel te meer dan niet het in slavenstand brengen en houden van geheele volkengroepen; niet uit noodweer, of uit recht van repressaille, maar louter om profijt van winst.

Koloniseeren eindelijk kunnen we wel wat, maar niet veel. Er is geen volk over ten onzent, en in het volk dat er over is, zit pit noch geest. Bovendien, de plateau's op Java zijn door onverstandige beheersdaden nog niet in stoom-connectie met de kust gebracht, en Sumatra's toestand is voor het planten van een Hollandsche kolonie nog te ongestadig en te weinig gerust. Van dit stelsel, bij manier van *algemeenen* maatregel, kan dus voor ons zeer uitgebreid bezit geen sprake zijn.

Rest derhalve niet anders dan het eenig goede, geoorloofde en door de eer van ons Christelijk karakter geboden stelsel: *het stelsel van voogdij*.

Van voogdij, let wel, niet om deze volkeren aldoor onmondig te houden, maar om ze voor wat ze zijn, d. i. voor onmondigen te nemen, en alsnu tegenover deze onmondige natiën de drieërlei zedelijke verplichting te aanvaarden, waaronder elk voogd tegenover zijn pleegkind staat t. w. *a.* om het zedelijk op te voeden; *b.* om zijn bezit te zijnen meesten bate met overleg te beheeren; en *c.* om het in de toekomst, zoo God dit wil, het innemen van zelfstandiger positie mogelijk te maken.

Dit korte redebeleid is zoo klemmend en doorzichtig, dat, kwamen er geen andere drijfveeren in het spel, reeds hiermeê elk moralist zich overtuigd achten, en, zonder onderscheid, de conscientie van elk man, die Gods geboden eert, u onvoorwaardelijk zou bijvallen. Weshalve we dan ook geen oogenblik aarzelen, om het innemen van een lager standpunt voor een iegelijk, die in Christus de natiën in een nog *hooger* verband leerde saamvatten, alleen bestaanbaar te noemen bij verblindheid door vooroordeel of gemis aan strenge consequentie.

§ 10. *Het cultuurstelsel in zijn oorsprong.*

Reeds hieruit volgt, dat noch het conservatieve noch het dusgenaamde liberale systeem van koloniale politiek door de Christelijk-historische richting kan worden overgenomen.

Niet het *conservatieve*, wijl dit, in het *cultuurstelsel* belichaamd, een vermenging is van landsvaderlijke albemoeiing met ongeoorloofde zucht tot exploitatie.

Dát dit cultuurstelsel niet óók eenig goed heeft afgeworpen, is

daarmee niet beweerd; maar wel dat dit geringe goede geenszins opweegt tegen het vele kwaad dat het brouwde; en dat, zelfs al sloeg de evenaar anders door, het desniettemin geoordeeld zou zijn door het verkeerde beginsel waarin het wortelt, en de onzedelijke aanleiding die het deed ontstaan.

Over die aanleiding viel elke twist thans weg, nu vaststaat, dat graaf Van den Bosch dit keurig ineenzittend stelsel uitspon, toen hij op Java voet aan wal had gezet, niet met last om te overwegen hoe men den inlander aan meer welvaren, maar hoe men 's Rijks schatkist aan meer geld zou helpen.

Er moest geld zijn; en veel geld ook; en, dit eenmaal als uitgangspunt aannemend, moet men erkennen, dat het cultuurstelsel een geniale greep was, voor wie zich neêrlei bij het onverdedigbaar maxime, alsof kracht tot heiliging van een bedenkelijk middel ooit te ontleenen viel aan de deugdelijkheid van uw doel.

Niet alsof we ontkenden, dat er van meet af niet althans eenige toeleg bestond, om den last voor Java's bevolking zooveel doenlijk, mits er geld kwam, te verlichten; maar zóo, dat, zoo dikwijls het *geldelijk* belang van het *Rijk* en het *sociaal* of *zedelijk* belang van den Javaan in botsing geraakten, den Javaan op te offeren noodwendig uit het stelsel voortvloeide en twintig jaren lang, in toenemende mate, richtsnoer van gedraging werd. Een aanklacht, die reeds onweêrlegbaar bewezen zou zijn, al ware het slechts door het nog onlangs herinnerd advies van G. L. Baud: dat desnoods wat onzedelijk op den Javaan werkte en hem zijn eigen sociale toekomst deed verspelen, doorgezet en in stand moest gehouden, ter wille van Neêrlands financieel belang.

Reeds dit *vitium originis* drukt op heel dit stelsel een stempel, waarom het als verboden waar strengelijk geweerd dient op alle grens van het Christelijk terrein.

§ 11. *Het cultuurstelsel in zijn beginsel.*

Maar verkeerd was ook het *beginnel*, waarin het wortelt.

Dit toch was: gedwongen prijs van een in gedwongen arbeid op Rijksdomein geteeld product.

De geërfde inlander zou, in steê van verhoogde belasting te betalen, en zelfs in gedeeltelijke mindering van de reeds op hem drukkende lasten ($\frac{2}{5}$ der landrente) cultuurdienst op 's Rijks domein verrichten, en de opbrengst van dezen bouw leveren in handen van de Gouvernements-ambtenaren tegen een prijs, die meestal nog geen derde der reële

waarde bedroeg, en die dan nog een tijdlang werd uitbetaald in een koperen munt, die geen derde der muntwaarde inhield.

Bij de koffiecultuur, die, als verre de belangrijkste en ook nu nog gaafst in stand gehoudene, den toestand op Java beheerscht, kwam dit er op neêr, dat elk in dienst gesteld gezin tot 600 à 650 koffieboomen, soms op 10 à 12 palen afstands (12×1506 Ned. El) van zijn woning, te planten, te verzorgen, te plukken en de vrucht ervan te bereiden had. Een arbeidstaak, die minstens op 160 à 170 dagdiensten beslag lei, en (bij een gemiddelde opbrengst van 140 katties per 600 boomen, en een plantloon van f 8.50 tot f 14 per picol) betaald werd met f 11.90 à f 19.60; niettegenstaande naar een evenredige daghuur van 30 à 50 Ctr., de verschuldigde som voor dien arbeid niet minder dan f 48 à f 80 zou belooopen hebben. En dat, terwijl de zuivere opbrengst van deze 140 katties voor het Gouvernement in veiling niet zelden ver over de f 85 bedroeg en dus zeer wel ruimer betaling toeliet.

Immers, al stelt men ook, wat reeds exorbitant ware, dat naar billijkheid in het tot den prijs van f 11.90 à f 19.60 geleverde product nog een belasting *in natura* school, gelijk staande met een som van f 15 per gezin, en trekt men bovendien voor de pachtwaarde van den bodem insgelijks f 15 af, dan nog bleef er een bate van f 35 à f 40, voortgevloeid uit onbetaald gebleven arbeid, en die men den Javaan dwong ons af te staan, teneinde onze ontredderde financiën op streek te brengen, hier te lande verhooging van belasting overbodig te maken, en ons een rijksweelde te veroorlooven, die ons politiek gestel bedierf.

§ 12. *Het cultuurstelsel in zijn gevolgen.*

Dit stelsel nu zou, ook al had het niet dan goede vruchten voor Rijk en Kolonie beide afgeworpen, van uit ons standpunt niettemin reeds om het beginsel zelf moeten veroordeeld worden. En dat wel, overmits het een gewelddadig omzetten, door dwang, van den socialen toestand eener natie beoogde, als waartoe geen mensch, met wat autoriteit ook bekleed, het recht heeft of ooit kan hebben. Wie zulk een ondernemen bestaat, vermeet zich toch, geheel het organisme van het volksleven te onttrekken aan zijn natuurlijk inwonende levenswet; zet gewelddadig de spil, waarop het nationale raderwerk loopt, om; en pleegt derhalve in de hoogste mate een daad van zeer diep ingrijpende *revolutie*, waartegen op antirevolutionair terrein plichtshalve dient gereageerd.

Volkomen juist hebben dan ook de conservatieven in hun lateren strijd aan de liberalen het recht betwist, om gewelddadig Westersche

begripen op te dringen aan een Oostersch volk. Maar ze vergaten hierbij, dat ze zelven aan gelijk euvel, in nog veel beduidender afmeting, schuldig stonden, inzooverre de invoering van het cultuurstelsel een even gewelddadig dwingen was van Java's oeconomisch leven naar de eischen van een aan dit leven volstrekt vreemdsoortig belang.

En dieper tegenzin nog wekt dit stelsel, indien men *op het kwaad ziet, er door gebrouwen*.

In hoeverre Java's bevolking metterdaad onder de werking van dit stelsel verdubbelde, of slechts bij betere telling op dubbel cijfer uitkwam, blijve hierbij onbeslist; en we nemen voor het oogenblik aan, dat metterdaad Java's inwonerental wies, en, wat nog meer zegt, toenam in arbeidzaamheid en tijdelijk won in welvaren. Maar dan vragen we nóg, of men b. v. in de Engelsche fabrieksdistricten niet hetzelfde verschijnsel waarnam, en of iemand deswege den droeven moet zal hebben, het fabrieksleven als een *zegen voor de bevolking* te loven. En te minder nog staan we den conservatieven toe, hierop te pleiten, wijl hun beste en vroedste mannen het er opzettelijk op toelagden, om het „zoo gewonnen, zoo geronnen,” den Javaan in te prenten; ook al verdween het karig plantloon in de amfioen.

§ 13. *Vervolg.*

En terwijl alzoo het hooggeroemde voordeel van dit stelsel ons uiterst twijfelachtig dunkt, staat er tegenover:

1. dat het den natuurlijken ontwikkelingsgang van het nationale leven in onze Koloniën voor lange jaren onherstelbaar bedierf;
2. dat de knevelarij van den minderen man door zijn meerdere en zijn hoofden er door aangemoedigd en gesteund werd;
3. dat de Oost-Indische ambtenaarswereld tot de onnatuurlijke vermenging is gekomen van eensdeels gezag uit te oefenen en anderdeels opzichters eener industriele onderneming te zijn; wat op hoogst schadelijke wijze aan het plichtsbesef afbreuk deed en geldzucht en egoïsme deed insluipen in onze Europeesche Kolonie;
4. dat ons koloniaal beheer, door in een commercieele firma te ontaarden, volslagen uit zijn voegen is geraakt;
5. dat onze eigen rijksfinanciën, na een kunstmatigen bloei, thans hopeloos in de war raken;
- en 6. wat wel het ergste is, *dat de conscientie der natie vereeltte in steê van veredeld te worden*; en het besef van de roeping, die we tegenover God aan onze Koloniën te volbrengen hadden, er in den goudroes allengs uitsleet.

§ 14. *Tweeslachtigheid van 't liberale stelsel.*

Maar hieruit leide niemand af, dat derhalve de *liberale praktijken* nu wel in overeenstemming zouden zijn met de door ons beleden beginselen.

Wel schromen we niet, hun de hulde van onze sympathie te bieden voor zoo menige ergernis als ze wegruimden, en betering als ze aanbrachten; maar waar we wezen moeten, brachten ze ons *niet*.

En ze konden dit niet, krachtens hun standpunt, dat van den aanvang tot op den huidige dag een hinken op twee gedachten bleef, en te veel vat op zich gaf van wel schoon voorgestelde, maar in den grond onzuivere bedoeling.

Een stelsel toch als dat der cultures op hoog gezag kan er door of kan er niet door.

Kan het er *wel* door, welnu, torn er dan ook niet aan; want het sluit als een bus; heeft vóór zich dat het nu eenmaal bestaat, en proeve leverde van onverdachte profijtelijkheid.

Maar kan het er *niet* door; en dat mainteneerden de liberalen in theorie: ploeg er dan ook niet meê, maar heb den moed het uit te werpen; en toon in dien moed de oprechtheid van uw zedelijke verontwaardiging.

Onze liberalen daarentegen deden noch het een noch het ander, maar bedierven de cultures op hoog gezag, om daarnaast een vrije cultuur met Europeesch kapitaal in het leven te roepen, die juist door de instandhouding der verplichte cultuurlevering niet kón bloeien.

Vrije en Gouvernementscultuur zijn elkanders natuurlijke vijanden, omdat beide concurrent zijn op de arbeidsmarkt en een geheel verschillende socialen toestand onderstellen en helpen vormen.

En te minder kon deze anti-conservatieve koloniale politiek slagen, wjl ze gepaard ging met het streven, om, door bestuursmaatregelen, de begrippen van onze moderne, geliberaliseerde maatschappij te enten op den stam van een geheel andersoortig volksleven. Een streven, welks ongerijmdheid niet sterker in het licht kon treden, dan toen op het Plein door een schoolwetijveraar voor Indië een schoolreglement werd opgesteld, waarin deze snuggerè bureelist hoogwijs de wet van '57 zoo goed als kopieerde.

§ 15. *Fiasco door dit stelsel gemaakt.*

Vandaar dan ook de schier wreede teleurstelling, waarop zoo schitterende parlementaire worsteling tegen het conservatisme uitliep.

Want immers, de eígerlijkheden van het cultuurstelsel zijn wel op-

geruimd, maar het hoofddenkbeeld van een gedwongen leverantie, en daarmee de plooi, door dit stelsel aan het Javaansche leven geschonken, bleef.

In tal van opzichten is de afpersing der hoofden beteugeld, maar de hoofdkanker van een regeersysteem, dat èn dessahoofd èn landpatriciër naar willekeur op het volk laat drukken, woekerde voort.

De ambtenaarswereld staat nog op onzuiver voetstuk en kon daardoor haar magistrale waardigheid niet herwinnen.

En het einde van al het probeeren en reformeeren, van al het passen en meten, is, dat men door zijn halfheid alles *van* zijn plaats en niets *op* zijn plaats heeft gebracht, en nu rondtast in een chaotische verwarring.

Vandaar dat de nu uitgediende liberale koloniale politiek, die eens met zulk een edele geestdrift opstoot tegen dwinglandij en hebzucht, thans zelve in haar tente wegschoot; nauwelijks een teeken van leven meer toont; en ons een toestand achterliet, die, door van malaise in Nederland en van nog erger dan malaise in Indië te spreken, zeker niet te donker is gekleurd.

Juist op grond van deze schipbreuk der liberale koloniale politiek mag het dan ook uitgesproken, dat ons geen andere keus blijft, dan om of het cultuurstelsel weêr in eere te brengen, of een stelsel aan te nemen, dat elke gedwongen cultuur of cultuurleverantie uitsluit. En wijl nu, om redenen hierboven aangestipt, zich met het cultuurstelsel te verzoenen voor den consequenten antirevolutionair niet kán; en bovendien door niemand meer aan herstel van de cultures in heur ouden fleur gedacht wordt; zoo blijft ons niet anders over, dan om, na opheffing van dit dwangstelsel, met kalme bewustheid voor het stelsel der vrijheid te kiezen; en niet te vragen: „*Wat Java ons geeft?*” maar alleen: „*Wat wil God, dat we voor Java zijn zullen?*”

3.

Kerstening van Indië.

§ 16. *Zedelijke opvoeding van den inlander.*

Heeft ons Rijk jegens zijn bezit over zee plichten van *voogdij* te vervullen; en staat op de rolle dier voogdijplichten bovenaan de gehou-

denheid „om het pleegkind *zedelijk op te voeden*”; dan is ook een koloniaal program van antirevolutionaire zijde ondenkbaar, waarin de *kerstening van Indië* geen uitgangspunt zij.

Met klem en nadruk teekenen we dan ook protest aan tegen de vernederende meening, als kon men er tegenover het Christelijk-historisch beginsel ooit meê uit, door (politiek gesproken) eenvoudig conservatief of wel liberalistisch koloniaal man te zijn, en dan nog aan missie te doen bovendien. Neen, het zuurdeesem behoort *in* het brooddeeg gemengd, en mag nooit als toegift u *bij* het ongezuurde brood worden toegemeten. En zoo ook kan op het koloniaal program derhalve „Indië's kerstening” niet bijkomstig ingredient, maar *moet* bezielend hoofdbestanddeel zijn voor een iegelijk, die den Christus Gods ook als „den Heiland der natiën” huldigt.

Toch is een andere de weg, waarlangs *de kerk* of haar *leden* tot deze overtuiging geraken; en een andere de overweging, waardoor de *overheid* zich van dien plicht bewust wordt.

De kerk en haar leden staan op *geestelijk* terrein; belijden diensvolgens, dat aan den Christus alle macht is gegeven in hemel en op aarde; eeren Hem dies als Koning over alle volken en natiën; en weten zich dienovereenkomstig tot bekendmaking van Gods Woord ook aan de volken over zee gehouden door de drievoudige beweegreden: *a.* dat er gehoorzaamheid dient betoond aan het woord: „Gaaf henen in de geheele wereld en predikt het Evangelie aan alle creaturen!”; *b.* dat Koning Jezus tot zijn eere ook bij deze volken van den Archipel moet komen; en *c.* dat het behoud der zielen ons dient te prikkelen tot ontferming.

Maar anders oordeelt de overheid.

Zij weet als overheid alleen, dat zij geroepen is om den eenigen waren God te eeren, ook in de opvoeding der aan haar toevertrouwde natiën; dat derhalve noch heidensche noch Mahomedaansche afgoderijen door haar te eeren of te steunen zijn, en dat integendeel, krachtens het onwraakbaar getuigenis der historie, alleen bekeering tot het Christelijk levensbeginsel ook aan deze natiën uitzicht kan openen op volksontwikkeling in hooger en zinn.

Met dit laatste is bedoeld, dat feitelijk alleen de Christelijke volken in Europa en Amerika tot die zuiverder ontluiking van edeler kracht zijn geraakt, die een menschelijk samenleven schiep gelijk wij dit kennen; terwijl de vroegere, en nog ten deele in China en Britsch-Indië bestaande, heidensche beschavingen hiermeê in zedelijke kracht van verre niet vergelijkbaar zijn, en de Mahomedaansche levensvorm in de af-

brokkeling van Turkije en de barbaarsche zeden der West-Aziatische stammen zijn eigen vonnis met zich brengt.

Sluiten nu die beide, t. w. deze stellige overtuiging der overheid en dit plichtsbef van de kerk en haar leden, ineen, dan wordt hieruit vanzelf het gewenschte geheel geboren.

Immers, de overheid weet dan: „Indië *moet* gekerstend, maar zelve ben ik tot die kerstening onbekwaam”; terwijl ze dan als gewenschte hulpe de kerk en haar leden tegenover zich vindt, die slechts wachten, dat men de heirbanen openen zal, waarlangs ze aan deze natiën het Evangelie zullen brengen.

§ 17. *De Halve Maan en het Kruis.*

Alleen op dit standpunt is dan ook een politiek van zedelijke verplichting voor ons overzeesch bezit denkbaar.

Durft men toch als overheid deze uitgesproken voorkeur voor het Christelijk levensbeginsel *niet* aan, dan kan men o. i. niet beter doen, dan morgen den dag onze bezittingen te ontruimen. Dan toch kan noch zal men, met al zijn schoone plannen tot reformatie, nooit een stroobreed vorderen, en geen andere vrucht van zijn bemoeiing oogsten, dan dat men de huishouding dezer volken reddeloos onderstboven keert; en ze ellendiger maakt in steê van ze te beteren.

Dit immers staat vast, dat het niet om het leggen van een laag vernis op den vermolmden stam, maar om doordringing van dien stam met nieuwe levenssappen te doen is. Vast ook, dat deze doordringing kortweg ondenkbaar is, tenzij ze haar drijfkracht ontvange uit den wortel, of, wilt ge, uit het meest centrale en alomvattende van een volksbestaan: t. w. zijn godsdienst. En vast niet minder, dat èn blijkens de historie, èn blijkens het tragisch beeld dat de huidendaagsche Muzelmannen opleveren, de Islam, zelfs in zijn edelsten vorm, voor een volksbestaan als zoodanig nooit iets anders noch iets beters kan opleveren dan òf fanatisme òf versteening.

Wat ge dus ook aan de natiën van ons overzeesch bezit tornt of beproeft of te kosten legt; zoolang ze in de schaduw van de Halve Maan blijven omwandelen, vordert ge daarmee ter wereld niets. Kunt ge er brengen wat ge wilt, maar zal het nooit beklijven. En bereikt ge galvaniseering en polijsting *misschien*, maar levensbezieling en bloei nooit.

„Indiës kerstening” is alzoo het *primum verum*, waar we heen moeten!

Dat het, waaruit *alleen* een heuglijke toekomst dagen kan!

En als men dat „eenig noodige” niet aanwil noch aandurft, dan

steekt er o. i. nog wel zooveel gezond verstand in een cultuurstelsel, dat dan tenminste nog goud oplevert, dan in een beginselloos spel als dat der liberalisten, die, om Indië's kalen wand met groenend klimop te bekleeden, er wel den afgezaagden stam met zijn takken heensturen, maar tronk en wortel hier in den grond laten zitten, en het dus nooit verder brengen kunnen dan tot een bekleeden van dien wand met hout dat in zijn merg reeds doodging, en met blad dat verdort.

§ 18. *Paganisme en Mahomedanisme.*

Vraagt men nu voorts, op welke wijze ons Rijk zich tegenover Indië van deze uiterst gewichtige gehoudenheid zou kunnen kwijten, dan dient achtereenvolgens gewezen op *a.* de verhouding tegenover de in Indië bestaande afgoderijen; *b.* de kerk; *c.* de zending en *d.* de school.

a. De verhouding tegenover de in Indië inheemsche afgoderijen.

Tegenover de paganistische en Mahomedaansche afgoderijen, die thans nog bij de volken van den Archipel in eere zijn, behoort onze Gouverneur-Generaal, met zijn ambtenaarsstaf, als representant van een Christelijk-Europeesch rijk, zich niet slechts van elken schijn van medeplichtigheid of goedkeuring te onthouden, maar zelfs den waan der neutraliteit op te geven.

Men behoort onder Papoeaan en Madurees, onder Atjeher en Molukbewoner te weten, dat hun soeverein een *Christenvolk* is, en dus een volk, dat alle afgoderij als zonde afkeurt en daarom alleen niet met geweld uitroeit, wijl het de eere van den Christus te na zou komen, ooit anders dan door geestelijke invloeden zijn macht te willen vestigen. Het psychologisch Darwinisme, dat alle zedelijke veerkracht uit uw merg wegzuigt, door u diets te maken, dat al deze afgoderijen eigenlijk geen afgoderijen, maar veelszins schoone, zij het ook lagere, vormen van het dusgenaamd „godsdienstig besef” zijn, moet tegengestaan met alle kracht. En wat bovenal dient bestreden, is de door en door onware voorstelling, alsof de Mahomedaan geen afgodendienaar zou zijn, maar aanbiddend met ons van den eenigen waren God, slechts door Mahomed in den Koran, in steê van door Jezus ons in de Heilige Schriften vertolkt. Er moet weêr beleden en erkend, dat „Allah” een door den mensch zelf uitgedachte God is, die met den Drieëenigen God der Christenen zelfs den naam niet gemeen heeft. Weshalve dan ook elke uitkeering van Rijksgelden ten behoeve van dezen *Allah*-dienst onverwijld dient gestaakt; elke aanwezigheid van 's lands hooge dienaren op feesten van dezen „Allah” strengelijk dient verboden; elke accommodatie aan de *Allah*-

vereering, gelijk generaal Van Swieten zich ten laste liet komen, niet onberispt mag blijven; en een afgodisch komediespel van karbouw-offerande, als nog onlangs een chef in landsdienst zich ter ontduiveling van een locomotief veroorloofde, zonder aarzelen met afzetting dient gestraft.

Men behoort er onder de volken van den Archipel wel en deugdelijk van doordrongen te zijn, dat we hun afgoderijen vrij laten; volstrekt niet uit waardeering; noch ook uit vrees voor uitbarsting van hun fanatisme; maar alleen krachtens den eisch van het Christelijk beginsel zelf, dat niet anders dan langs den weg der overtuiging triomfeeren *wil!*

Door elke andere houding, hetzij van heimelijke accommodatie, hetzij van openlijke eering, verloochent het Rijksbewind het karakter der natie; zondigt tegen dien God, die de verloochening van zijn eer vooral in zijn overheid wreekt; en doet niet anders dan op Indisch terrein de kryptogaam „Neutralitas” overplanten, die het hier reeds nooit verder dan tot een ijel en spichtig sprietje bracht, en in Oostersch klimaat eenvoudig wegzweert in haar schimmel.

§ 19. *Kerkgenootschappen.*

b. De kerkgenootschappen.

De thans in onzen Archipel bestaande kerkinrichting is, voor wat den Protestantschen kerkgenootschappen aangaat, in zichzelf geoordeeld.

De Roomsche-Katholieken hebben wat ze behoeven; genieten vrijheid; beschikken over een corps belijdende, bekwame, ontwikkelde geestelijken; staan door den bisschop *in partibus* te Batavia met het Rijksbewind in officieel en toch onafhankelijk verband; hebben zich weinig te beklagen over gebrek aan belangstelling bij Roomsche-Katholieke ambtenaren; geven schier aan elk zendingsstation gemeentelijke inrichting; en staan aldus op vasten voet; winnen bij den dag; en genieten algemeene achting.

De Protestanten daarentegen zijn zichzelf in hun kerkinrichting een hinder; indien ze gelooven, een ergernis; en voor wat buiten is tot een aanfluiting. Ze vormen toch het ongerijmde en onbestaanbare van een algemeen-Protestantsche-Staatskerk; met gemeenten die onvrij, geestelijk verarmd en verlopen zijn; onder leeraars, die, van buiten door Rijksbenoeming ingebracht, schier allen zonder geloof of belijden, met hun eigen figuur verlegen staan; en boven en behalve door dezen drievoudigen jammer, nog droever schier door het onloochenbaar feit te schande gemaakt, dat de Europeesche Christenheid onder hen van alle hooger belijden af, indien niet maar ook aan dieper, heiliger levensernst gespeend is.

Reeds lang had men op Plein en Buitenzorg dan ook behooren in te zien, dat dit niet langer geduld kon of mocht. En de moeilijkheid, dat men aan de bestaande regeling zich bilateraal gebonden had, mag geen oogenblik als verontschuldiging aangevoerd voor de volslagen ontstentenis van een veerkracht, die slechts even had behoeven op te waken, om een zoo ontzenuwd lichaam als het Indische kerkbestuur tot het handelen naar heiliger richtsnoer te bewegen.

Het dient er toe te komen, dat deze onbestaanbare en zoo geestelijk als staatsrechtelijk geoordeelde Staatskerk door verdwijning ophoude de eere van den Christus in onze Koloniën te ontsluieren. Toe komen, dat de Gereformeerde gemeenten haar confessioneel en presbyteriaal karakter herwinnen. Er toe komen, dat elk gemeentelijk kader, dat geen stof heeft en dus levensvatbaarheid mist, eenvoudig vervalle, om elders te herleven in zendingsstations, die, bij uitzetting tot b. v. honderd leden, terstond in het kerkelijk kader dienden over te gaan.

§ 20. *De zending.*

c. De zending.

In het bloeien en welslagen der zending moest ons Indisch bestuur zijn eere stellen.

Immers, gelijk straks bleek, is het zelf voor de kwijting van zijn zedelijke roeping tegenover de Indische volkeren van Indië „kerstening” afhankelijk, en toch is het als overheid tot rechtstreeksch bekeeringswerk onbekwaam.

Wat kan aan het Indisch bestuur, onder dit dilemmatisch verband, dan gelegener komen, dan dat zich uit het Rijk zelf, door particulier initiatief, een stroom naar Indië keere, die, wel niet uit sociale of politieke berekening, maar dan toch met geestdrift en toewijding, zijn kracht aan deze ontzaglijke taak wil beproeven?

Doel van de Rijksvoogdij over Indië is, ook den daar wonenden volken de zegeningen deelachtig te maken, die de maatschappij hier te lande geniet. Dus moet hij wel een weg openen, waarlangs de *Christelijk-Europesche* maatschappij van hier met de *Mahomedaansch-Aziatische* maatschappij van over zee in aanraking kan komen, of meerder of minder naar zichzelf mocht vervormen; doende aldus ongezocht de voorwaarden ontstaan, waaraan voor de Rijksvoogdij zelve de mogelijkheid van plichtsvervulling gebonden is.

Op dien grond eischen we derhalve, dat het Gouvernement aan beide maatschappijen weten doe: dat het de zending niet langer, gelijk dusver,

tegen wil en dank als een noodzakelijk kwaad zal dulden; maar ze van nu voortaan accepteert en, met alle gevolgen van dien, *wil*.

Hieruit zou voortvloeien, dat het Gouvernement met de kerkgenootschappen, die zich hiertoe aanmeldden, of ook, waar deze achterbleven, met corporatiën van leden uit hun midden; mits steeds op den grondslag van een erkende kerkelijke confessie; in officieele aanraking trad, en de missie ongeveer in dezer voege regelde, dat *a.* elk kerkgenootschap zijn werkzaamheid op Java voorshands beperkte tot een enkele afdeeling of residentie; dat *b.* de geordende zendelingen rang zouden nemen op gelijken voet met de kerkleeraars; dat *c.* een inspecteur, door zulk een kerkgenootschap aan te stellen, de correspondentie zou onderhouden met het Gouvernement; dat *d.* deze genootschappen waarborg zouden leveren voor de uitzending van geschikt personeel; dat *e.* aan zulk een genootschap in vrij bezit een voldoende perceel Rijksdomein zou worden afgestaan, 'tzij in Gouvernmentstuinen, 'tzij op woeste gronden; en dat *f.* het Gouvernement op zich nam, eventueele woeling, die het gevolg mocht zijn van louter geestelijke overtuigingspogingen, in bedwang te houden met zijn politieke macht.

Beperking tot een enkele residentie wordt in dit stelsel geëischt om de drievoudige reden: 1°. dat het alleen zóo doenlijk zal bevonden worden, duurzaam voor de orde in te staan; 2°. dat het alleen zóo mogelijk zal blijken, de zending met een hooger en lager ambtenaarspersoneel te omringen, dat haar sympathetisch is; en 3°. overmits alleen op die wijs de hoogst schadelijke concurrentie der kerkgenootschappen onderling, die, zoolang er plaats te over is, immers niet hoeft, ongezocht wordt voorkomen.

§ 21. *De scholen.*

d. De scholen.

Op schoolterrein eindelijk moet, evenals bij de zending, het beginsel richtsnoer zijn: dat men de Christelijk-Europeesche maatschappij van hier op vrijen voet ten zegen late arbeiden aan de bewerking van de Mahomedaansch-Aziatische maatschappij daar.

Vrees voor verzet mag daar niet van afhouden, wijl er de eere van het Rijk in steekt, te toonen, dat het meester is en weet te blijven op zijn erf. En evenmin mag het Gouvernement voor zulk een maatregel terugdeinzen ter oorzaak van beweegredenen, aan het stelsel der „moderne sekteschool” ontleend; wijl het bederven door dit heilloos systeem van onze Nederlandsche toestanden wel allerminst oorzaak behoeft te zijn, dat ook Indië aan gelijksoortige proefneming worde onderworpen.

Het lager onderwijs, tot het geven waarvan een hier te lande geëxamineerd onderwijzer zich aanbood, zou daarom o. i. door het Indisch Gouvernement niet slechts geduld, maar ook financieel gesteund, zoo niet gedragen moeten worden. En ook hierbij zou men systematisch te werk dienen te gaan. Niet hier een school en ginds een klasse, wat op geldverspilling en ontmoediging uitloopt; maar ook hier saãmtrekking van de beschikbare, mits gelijksoortige krachten in een enkele residentie; liefst met de zending der kerkgenootschappen in behoorlijk verband.

En of men dan al bij zulk onderwijs óók kerstening van den inlander beoogde, zou, verre van daartegen een bezwaar op te leveren, veeleer aanbevelingsbrief er voor zijn, en mits een op dien voet geopende school slechts waarborg bood voor deugdelijk maatschappelijk onderwijs, onder behoorlijke contrôle stond, en niet beneden zeker vast te stellen leeringencijfer daalde, zou het Gouvernement ook aan zulk een school o. m. een perceel domein behooren af te staan, om uit de opbrengsten daarvan te leven.

Vanzelf zou aldus, door het *vis unita fortior* het Christendom in zulk een residentie een macht worden, die allengs ook de opleiding van den Javaanschen adel in middelbare scholen zich aantrok; en dusdoende zelfs van lieverleê den weg kon banen tot wat Java reeds vóór vijftig jaren had moeten bezitten: *een vrije universiteit*.

4.

Stelsel van Bestuur.

§ 22. *Kiezen of deelen.*

De conclusie waartoe we geraken, is alzoo deze: Nederland bezit de Koloniën, om zich te haren opzichte te kwijten van de zedelijke verplichtingen van voogdij. Aanvaardt nu ons Rijk deze grootsche taak met helder bewustzijn, dan kan dit strekken om de veerkracht der natie te verhoogen; haar in haar nationale eenheid te bezielen; haar te richten op een hooger levensdoel; en tegelijk het te enge levensterrein van haar volksbeweging merkelyk uit te breiden. Terwijl, ook afgezien hiervan, dit koloniaal bezit ons prestige verhoogt door de nawerking van een roemrijk verleden, en onze positie op het politieke schaakbord meer dan verdubbelt in beteekenis door het feitelyk gewicht dat het ons bijzet.

Intusschen dient Nederland zelf te beoordeelen, of het die taak aan wil en aan kan.

Immers, daartoe wordt geen mindere eisch gesteld, dan dat we: 1. een troepenmacht op de been en een vloot in zee houden, sterk genoeg om onze politieke hoogheid over de bevolking dier Koloniën te handhaven; 2. dat we een niet onaanzienlijk deel van de beste elementen onzer maatschappij voor de magistrale, paedagogische en industriele behoeften dezer gewesten afstaan; 3. dat we het risico aandurven, dat bij eventueele verwickelingen dit koloniaal bezit ons berokkenen kon.

Waar dan tegenover staat, dat Nederland als souverain, behalve zijn meerder prestige: 1. rechtstreeks beschikken kan over regalia en domeinen der Koloniën; 2. door het koloniaal bezit een werkkring ontsluit voor zijn overbevolking; 3. zijdelings materiele hulpbronnen opent voor zijn maatschappelijken bloei.

Oordeelde nu ons volk desniettemin, dat dit voorbeeld kwalijk tegen den last opwoog, en vond het geen hart in den boezem, om voor zoo verheffend levensdoel, desnoods tijdelijk, een deel van eigen rust en schat te wagen, dan zou een zoo ontzield geslacht de eere van zulk een bezit ook niet meer waard zijn, en hoe eer hoe beter de hand hebben af te trekken van een kostbaar pand, waaraan alsdan nooit dan schade voor eigen zedelijke ontwikkeling en schande voor een eens zoo goeden naam te ontleenen viel.

Maar wil men die conclusie niet (en wat Nederlander zou ze zonder diep van schaamte te blozen, aandurven?); dan dient ook toegetast; met bezonnenheid en heiligen zin; om een loop van zaken te stuiten, die de Koloniën tot een socialen puinhoop maakt en óns demoraliseert.

§ 23. *Vijf bedingen.*

Zooals het nu staat, doet Indië ons *geen goed* en wordt door ons Indië *bedorven*.

De kassiersrekening wordt telken jare verevend, maar in het nationale schuldboek wordt ál ingedragen; en ingedragen, dat het volk er wel niet aan denkt, en ons Rijksbewind er de oogen voor dichtsluit, maar dat het toch gezien wordt door een alwetend God en tegen ons roept bij den Rechter der natiën.

Hoe nu, om aan dit oordeel te ontkomen, de kerstening van onze Koloniën door de *maatschappij* hier te lande beproefd, en door het *Rijk* begunstigd dient te worden, werd aangeduid in ons vorig artikel. En zoozeer is zelfs die kerstening, en wel die kerstening onverwijld en rechtstreeks, ons hoofdzaak en uitgangspunt, dat zonder haar elke voog-

delijke bemoeiing met de Koloniën ons arbeid om niet dunkt en roekelooze verspilling van kracht.

Toch niet zoo, alsof hiermeê reeds alles gezegd ware!

Juist toch om zijn zedelijke meerderheid te toonen, heeft het Rijk óók zorg te dragen, dat het *bewind* over zijn koloniaal bezit vroed en beleidvol zij; dat het *recht* met hand en tand en onverbiddelijk, voor en tegen een ieder, gehandhaafd worde; dat de *geldheffing* doeltreffend en gelijkmatig zij; dat de *voorwaarde voor sociale ontwikkeling* zich vormen kunne; en dat de intellectueel zwakkere *inlander* tegenover de sluwheid van den gewetenloozen indringer veilig sta achter het schild van ons gezag.

§ 24. *Bestuur.*

Voor de *bewindvoering* over onze Koloniën dient de kracht gezocht niet in de veelheid, maar in de instructie, de qualiteit en de goede plaatsing van ons ambtenaarspersoneel.

Wat aangaat de *instructie*, behoort vast te staan, dat geen met gezag bekleed ambtenaar dan ook met iets anders dan de uitoefening van dat gezag te maken hebbe. Geen sprake dus van bemoeiing mag er voor den ambtenaar zijn met eenige industrieele onderneming of Gouvernementscultuur; sprake evenmin van de altoos noodlottige vermenging, die bewindsman en rechter in één persoon versmelt; maar sprake uitsluitend van *bestuursdaden*, ter handhaving van onze hooge autoriteit en ter hooghouding van ons zedelijk prestige.

Niet minder leggen we nadruk op de *qualiteit* van ons ambtenaarspersoneel, die, veel meer nog dan hier te lande, de hoogste eischen stelt. Niets is bedenkelijker dan de dwaling, dat Indië met minder toe kan dan wij. Integendeel moet, wjl in Indië de contrôle der publieke opinie zooveel geringer, de taak zooveel omvattender en de verleiding tot misbruik zooveel gereeder is, in elken man die ons daar vertegenwoordigen zal, een probiteit van karakter en zedelijken ernst wonen, als de gewone klasse van lieden noch hier noch ergens u biedt. Oók op kennis, maar meer nog op beleid en rijpheid van zin, komt het in zulk een exceptioneelen toestand aan; en een Gouvernement dat, om deze kostelijke ingredienten te winnen, en, eens gewonnen, te bewaren, niet meer doet dan dusver ons Departement van Koloniën deed, kweet zich stellig niet van zijn plicht.

En dan de *plaatsing*!

Illusie zou het zijn, te wanen, dat Nederland van dit goede personeel voortdurend stof te over kon opleveren, om allengs heel het bestuurs-

kader van Indië te bezetten. Tegenover het systeem, om telkens weer een tak van bestuur onder Europeesch personeel te brengen, plaatsen wij daarom het beginsel, om uitsluitend de „*Spitze der Behörde*”, gelijk onze naburen het noemen, uit het Moederland te nemen, en, ónder hen, den dienst te laten beheeren door wel onderleide en in strenge tucht gehouden zonen van de inlandsche aristocratie.

Maar dan ga die lijn van ons bestuur ook door tot op het gewone *dessahooft*, d. w. z. dat ook deze dorpschefs niet langer blijven mogen wat ze dusver waren; een door ons gebruikte schaaaphond om de kudde tam te houden; maar worden *moeten* personen, die, onder toezicht, een welomschreven gezag uitoefenen en voor hun diensten op vasten voet worden betaald.

§ 25. *Rechtsveiligheid.*

Rechtsveiligheid is, voor ál wat mensch heet en onder elke hemelstreek, de eerste en onmisbare voorwaarde voor de veredeling van karakter en de ontwikkeling van kracht.

Ontbreekt die, dan wordt de machtige tot knevelarij verlokt en zet zich in het hart van den mindere een wrok, die nijd baart en óf kruipend maakt óf verwildert. En daarom lette men er wel op, dat in de quaestie van rechtsveiligheid niet maar de vraag steekt, of men met of zonder revolver te bed zal gaan; maar veel meer het diep-zedelijk vraagstuk: of ge de plooi, die in het volkskarakter kwam bij wilkeur en machtsmisbruik, alsnu door karaktertrekken van edeler aard zult vervangen.

Daartoe nu is voor Indië *drieërlei* noodig, t. w. nauwkeurige beschrijving van wat als recht gelden zal; een strikt onpartijdige en der zake kundige rechtspraak; en een streng gedisciplineerde politie, die weet door te tasten.

Niet op invoering van ónze wetboeken, maar op codificatie, na zuivering, van het in Indië geldend recht, komt het aan; want alleen dat wortelt in Indië's historie en zit met weerhaken in de conscientie der bevolking vast.

En zoo ook niet op een geheel Europeesche rechterlijke hiërarchie moet men aanwerken. Och, wat verstaan die lagere rechterlijke ambtenaren, die zoo pas in Indië voet aan wal zetten, van taal, landaard en onderlinge verhoudingen? Maar op een inlandsche rechterlijke hiërarchie aan een universiteit op Java zelf gevormd, en voor wier onpartijdigheid men waarborg vinde in deugdelijke, met Europeesch personeel bezette rechtbanken van cassatie en appèl.

En eindelijk, die rechtspraak moet er op zijn ingericht, om aan élken

inlander tegen onbillijke ambtenaren, en aan den minderen man onder hen tegen zijn sociale verdrukken, recht te verschaffen. Een eisch, die gesteld moet, niet alleen opdat de klager recht krijg, maar ook als sleutel op het ambtenaarssysteem; wijl elk ander middel om inlandsche ambtenaren in den band te houden, hen of tot schade van het gezag vernederen zou, of in het beste geval nooit meer worden zou dan schijn.

5.

Financieel beheer.

§ 26. *Belastingwezen.*

Moeilijker nog laat zich voor onze Koloniën een doeltreffende inrichting vinden van *het belastingwezen*.

Een moeilijkheid, die nog aanmerkelijk verhoogd wordt door het pijnlijk droeve feit, dat de vier beste middelen van ons tegenwoordig beheer, t. w. de cultures, de landrente, de heerendiensten en de opiumpacht, ons in zedelijken zin reeds ontvielen.

Wel staat hier tegenover, dat de valsche weelde, waaraan de cultures onze Indische huishouding wenden, weér kan en moet ingekrompen, en dat de uitgave voor het toezicht op deze industrieën eens zal wegvallen. Maar ook na aftrek daarvan; en zelfs na aftrek van wat voor vloot en leger en hoog bestuur o. i. door het Rijk ware te kwijten; zal het budget van binnenlandsch bestuur voor de Koloniën toch nog steeds een millioenencijfer blijven aanwijzen, dat niet dan met inspanning uit Indiës eigen middelen zal te bestrijden zijn.

Waarom nu het cultuurstelsel hiervoor niet duurzaam in aanmerking kan komen, toonde ons tweede artikel reeds; terwijl, immers, de landrente, de heerendiensten en de opiumpacht al onder even onweêrlegbaar oordeel bezwijken.

§ 27. *De landrente.*

De *landrente* toch, d. i. het stelsel, om bij admodiatie een belasting op het product over de dessa's om te slaan, en nu voorts de dessa-hoofden voor de gereede betaling aansprakelijk te stellen, heeft er, blijkens alzijdige ervaring, toe geleid, dat de dessahoofden dezen aanslag uiterst wilkeurig en ongelijk verdeelen: hun vrienden er van vrijstellen;

er den kleinen man voor laten opkomen; en in den regel de helft meer innen dan het Gouvernement ontvangt. Een schandelijke toedracht van zaken, die reeds afdoende met dit korte woord uit de nota van den resident Van der Poel gesignaleerd is: „Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de vexatiën, willekeurigheden, onderdrukkingen en afpersingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dessahoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting, welke nog heden ten dage door de residenten en andere ambtenaren naar hunne zinnelijkheid wordt berekend en aangeslagen”¹⁾. Een declaratoir, waarop, om nog dezen éenen getuige te noemen, de heer Blommenstein, een man van zeer behoudende politiek, in zijn vlugschrift: „*Java en de Javanen*” het zegel drukt, als hij schrijft: „Met de landrente is het schreeuwend, en men kan aannemen, dat er van den landbouwer millioenen meer geheven worden dan de aanslag voor Java bedraagt!”

§ 28. *De heerendiensten.*

Even weinig bevelen zich de *heerendiensten* aan; een betaling van belasting in den arbeid, die, hoe ook reeds beperkt en aan haar wildste loten besnoeid, toch ook zoo nog een kanker blijft, die knaagt aan den welstand van de inlandsche bevolking. Zulk een belasting toch; in onvermengd Oostersche huishoudingen, bij ontstentenis van voldoende geldsomloop, een noodzakelijk kwaad, maar tenminste in dien toestand zelve een gedeeltelijk correctief vindend; ontaardt in een plage, van een vloek vaak weinig verschillend, zoodra zulk een huishouding Westersche elementen in zich opneemt; zich uit dien hoofde onevenredig uitzet; en aldus door verbreking van het sociaal evenwicht zijn correctief kwijtraakt. Waar geld kan gegeven, en voor dat geld arbeidskracht gehuurd worden, is heerdienst doellooze krachtsverspilling; levert gebrekkigen arbeid; kweekt wilkeur; en houdt den man, die ze presteert, zedelijk ten onder. Over het hierin schuilend kwaad is de stem dan ook bijna eenparig, en zelfs mannen als de heeren Smissaert en De Sturler, wier getuigenis men aan de overzij niet licht wraken zal, schreven, de een: „Voor al is het noodzakelijk, dat de afpersingen, vaak onder den schijn van heerendiensten gepleegd, gestrengelijk worden tekeergegaan;” en de ander: „Men klaagt over misbruiken die gemaakt worden van de heerendiensten. Die klachten erken ik voor gegrond!”

§ 29. *De opiumpacht.*

De *opiumpacht* eindelijk kan geen stand houden tegen de dubbele

¹⁾ Zie «Kol. Verslag» 1877. Bijlage N, pag. 20.

bedenking, dat en elke verpachting van welk middel ook tot misbruik aanleiding geeft, en de opiumpacht speciaal de overheid medeplichtig maakt (aldus geld uit zonde slaande) aan het zedelijk ondermijnen van de Javaansche bevolking. Volsta daarbij voor het kwaad, dat elke verpachting voor Indië met zich brengt, *dit* getuigenis van den minister G. L. Baud: „dat men, zijn plannen volgende, er toe geraken zou, om de zoo drukkende en tot vele vexatiën, afzettingen en straffen aanleiding gevende verpachte middelen, grootendeels, zoo niet geheel, af te schaffen” ¹⁾. En gunne men ons voor het speciale kwaad, dat in de opiumpacht schuilt, de verwijzing naar wat in een der vorige hoofdstukken van de bemoeiing der overheid met de hoererij is gezegd; als geldende in gelijksoortig geval, opzichtsens het zedelijk karakter der overheid, ook hier een even gestrengelijk afkeurend oordeel.

§ 30. *Conversie van een industrieelen in een publiekrechtelijken last.*

Tegenover dezen viervoudigen misstand nu zou men, ter herstelling van gerechtigheid, behooren uit te gaan van het beginsel, dat aan de Regeering uit de hulpbronnen van Java en zijn bevolking ongeveer gelijke inkomsten als thans gewaarborgd dienden te blijven, maar geconverteerd in een publiekrechtelijk zuiverder, zedelijk onberispelijker, en gelijkmatiger vorm.

We zijn niet overtuigd, dat de last voor Indië *te zwaar*, maar wel dat hij *verkeerd* drukt.

Met terzijzetting van de cultures is dezerzijds dus voor den Javaan *niet* bedoeld een ondenkbare vrijstelling van lasten, *maar wel een conversie van een industrieelen in een publiekrechtelijken last*. In de cultuuropbrengst schuilt: *a.* een pacht van den bebouwd grond; *b.* arbeidsloon; *c.* kosten van bereiding en vervoer; *d.* rente van kapitaal; en *e.* belasting van bodem, bedrijf en product.

Dat vermengde nu warre men uiteen. Inne de belasting als belasting. Betalc het arbeidsloon voluit. Doe het land zijn pacht opbrengen. Schenke aan zorgvuldige bereiding haar eigen industrieele kracht. En late het kapitaal zijn rente vinden langs den weg van koop, van pacht of van hypotheek.

Dit kan, blijkens de met name op Ceylon verkregen resultaten, ten gevolge hebben: 1. dat de roofof bouw, door intersiever bouw vervangen, bij aanwending van gelijke kracht, de opbrengst schier verdubbelt; en 2. dat de zorgvuldiger bereiding de kwaliteit van het product derwijs verbetert, dat de prijs 11 pCt. opgaat. Verschillen, voor het minder

¹⁾ Zitting van 14 Maart 1849. Bijbl. v. 59.

vruchtbare Ceylon aanwijsbaar in deze sterksprekende cijfers, dat Java drie katties op hoogstens *tien* boomen oplevert, terwijl gelijk getal katties in Ceylon van *vier* boomen zijn geplukt; en dat de op Javaansche wijs bereide *native coffee* met gemiddeld *f* 0.48, tegen de beter bereide *plantation-coffee* van *f* 0.55 per picol het onderspit dolf.

Reeds in deze elf procent op de qualiteit zouden dus, desvereischt, de gegevens aanwezig zijn, om, met vrijlating van de helft der thans bij de cultures ingedeelde personen voor anderen arbeid en met behoud voor het Gouvernement van reëel gelijke inkomsten als thans, voldoende rente te bieden aan het Europeesch kapitaal.

§ 31. *Opheffing van 't cultuurstelsel en daarbij behoorende maatregelen.*

Het doel zou dan moeten zijn, er door geleidelijken overgang allengs toe te raken, dat al het domein (woest of reeds bebouwd) in erfpacht uitging; de Javaan, van cultuur en heerendienst ontlast, vrijkwam, om, tegen onverkort loon, geheel dit domein te bewerken; en dat dan door de pachters aan het Rijk voldaan werd pacht en grondbelasting, patent en uitvoerrecht. Een verhouding, waaruit dan, na het vormen van nieuwe kampongs en het zich ontwikkelen van een natuurlijken toestand, geleidelijk de mogelijkheid zou geboren worden, om later het alsdan prijzig geworden erf met voordeel te verkavelen en door amortisatie, uit de opbrengst, van Rijksschulden, een duurzaam vast gewin te verkrijgen in mindering van rentelast.

Gepaard hiermeê zou alsdan de vijfvoudige maatregel behooren te gaan: 1. dat geheel Java kadastraal opgemeten en de landrente in een gelijkmatige grondbelasting werd omgezet; 2. dat de heerendiensten afkoopbaar werd gesteld; 3. dat de dessahoofden een vast aantal opcenten op de grondlasten ontvingen; 4. dat de opiumverkoop gebracht werd onder de *licentiën*; en dat 5., wijl in- en uitvoerrechten *regalia* zijn en het Rijk der Nederlanden, als ten deze souverain, toch niet aan zichzelf kan betalen, de Nederlandsche vlag geoordeeld werd een handels-eenheid tusschen Nederland en zijn bezit te vormen, die rechten heffen kan en moet van wat onder de vlag van andere natiën uit- en ingaat, maar nooit van vracht die uit- of inzeilt onder onze eigen driekleur.

Voor het Indisch Bestuur zou dan ter beschikking komen alle bate van verbeterde grondbelasting enz., met uitzondering van het domein en de *regalia*, als in- en uitvoerrechten, vischvijvers enz.; terwijl aan het Rijksbeheer over de Koloniën zou ten goede komen: de opbrengst van pacht, patent en grondbelasting op het domein, alsmede de rechten van in- en uitvoer en verdere *regalia*.

Waartegenover dan staan zou, dat het Rijksbewind zelf zijn Gouverneur-Generaal bekostigde, die als Rijkscommissaris bij het Indisch bestuur zou fungeeren; zelf de douanenwacht aan de grenzen betrok; en zelf een aanmerkelijk deel van vloot en leger onderhield, om desnoods de Koloniën in onderwerping te houden en bedwang.

Niet *geheel* de militaire macht; want een deel van vloot en leger zou de Kolonie toch moeten onderhouden, ook indien ze volstrekt autonoom ware. Maar wel dat andere deel, dat men in Indië op staanden voet zou afdanken, indien men onzerzijds, uit gebrek aan zedelijke veerkracht en tekort aan nationaal besef van eigenwaarde, roekeloos den band met Indië verbrak.

§ 32. *Bescherming tegen exploitatiezucht van den particulier.*

En dat ander deel moet dáarom rechtstreeks onder het Rijksbewind blijven, overmits Nederland aan plichtverzaking schuldig zou staan, indien het de aan zijn hoede toevertrouwde volkeren ooit ofte immer in handen speelde of overliet aan de kleine groep van Europeesche herkomst, die haar tabernakelen in de tropische gewesten opsloeg.

Den goeden toch niet te na gesproken, is het onbetwistbaar, dat deze dungezaaide kolonisten niet door zedelijke, maar uitsluitend door financieele motieven tot deze overbrenging van domicilie besloten, d. i. om door huwing van eigen kapitaal en intelligentie aan Java's bodem en werkkracht een hooger winst te maken, dan de verhouding in het Moederland toeliet. En het is deswege, dat we ten slotte nog afzonderlijk klem legden op de zedelijke verplichting van het Rijksbewind, om èn tegen het Indisch bestuur èn tegen den Europeeschen kapitalist de rechten van den inlander op een vrije ontwikkeling, naar eigen aard en inborst, te beveiligen.

Want dit versta men wel: men mag de revolutie *van het cultuurstelsel* niet ontloopen, om zich de *revolutie der doctrinaire politieken* in de armen te werpen.

Wat men doen mag en moet, is: de strak toegeregen snoeren van het keurslijf lossen, om aan het leven zijn vrije beweging te hergeven. Maar of dit leven, eenmaal vrijgemaakt, zich, om dit éene te noemen, communaal dan wel individueel ontwikkelen zal, dit en zooveel meer staat niet aan reglement of ordonnantie ter beoordeeling, maar aan Hem alleen, die ook aan Indië's volken een eigen aandrift inschiep en naar die aandrift ze leidt.

6.

's Rijks bezit buiten Java.§ 33. *De Buitenbezittingen.*

In den Indischen Archipel vormt Java het natuurlijk middelpunt van ons koloniaal bezit. Ligging, aard en cijfer van bevolking, historie en bodemgesteldheid dragen hiertoe bij.

Toch mag het bezit buiten Java daarom aan dit koloniale centrum nog niet opgeofferd; iets wat dusver maar al te dikwijls in tweeërlei opzicht geschied is; en wel ten eerste, doordien men het op Java ingevoerde regeersysteem pasklaar achtte voor heel den Archipel; en ten andere, overmits men, om Java niet tekort te doen, de Buitenbezittingen meest stiefmoederlijk afscheepte.

Voorzoover ook hierbij de beginselen van staats- en volkenrecht betrokken zijn, moest ons Rijksbewind er daarentegen naar streven, om 1. zijn souvereiniteit over den geheelen Archipel uit te breiden; 2. die souvereiniteit niet dan uiterst langzaam en geleidelijk te laten voortwerken; en 3. onder het schild dier souvereiniteit voor elk eiland zich dien eigendommelijken toestand te laten ontwikkelen, die bij den aard van zijn bevolking en zijn geographische ligging past.

De Archipel vormt metterdaad één groep van eilanden, die saamen bijeenhoort. Lotgemeenschap is voor deze groep dus het best en natuurlijkst. En is Nederland nu eenmaal feitelijk soeverein in ruim twee derden van zijn bewoonde uitgestrektheid, dan ligt het voor de hand, dat ook onder ónze vlag de herzameling van deze verstrooide eilanden tot een volkereneenheid plaats vinde.

Inzóoverre spreekt dan ook in de neiging van de mannen te Batavia, om ons bezit steeds verder uit te breiden, slechts de uiting van een natuurlijken drang, en moet zelfs de poging, die men bij Kotta-Radja deed, om althans van Sumatra's Noordkust elke andere Europeesche of Amerikaansche souvereiniteit te weren, allerminst op ondoordachte wijze gewraakt. Zoo weinig gewraakt zelfs, dat veeleer de onverschilligheid, waarmede men op Buitenzorg de noordkust van Borneo geworden liet en bij het overgaan van de Soeloe-eilanden aan Spanje toezag, als blijk van bekrompen politiek en weinig berekenend beleid dient afgekeurd.

Gelijk toch immers uit de door het *Handelsblad* publiek gemaakte correspondentie tusschen den heer Woudrichem van Vliet en den hoogleeraar Leone Levy blijkt, is de neêrsetting bij Broeneï wel terdege nog

in een tijd geschied, toen een Engelschman geen andere souvereiniteit kon aanvaarden dan ten behoeve van Englands Kroon; terwijl anderzijds de nu publiek gemaakte stukken over den afstand van de Soeloe-eilanden aan Spanje zeer ernstiglijk de vraag doen rijzen, in hoeverre het aan den Sultan van de Soeloegroep behoorende stuk van Borneo duurzaam vrij zal blijven, of wel meê overgaan onder het gouvernement van de Philippijnen.

§ 34. *Hun eigendommelijkheid eerbiedigen.*

Deze tactiek van lijdelijkheid nu dunkt ons in hooge mate bedenkelijk, en, zien we wel, dan moest men, zoo op het Plein als op het Buitenhof te 's-Gravenhage, standvastiglijk het doel voor oogen houden, om alsnog op Borneo en elders geheel de vrije hand te verkrijgen en onze souvereiniteit, langs vredelievenden weg en bij minnelijke schikking, over geheel het grondgebied van den Archipel uit te breiden.

Dus niet op Atjeh door overhaaste vredebreuk en met onevenredig geweld. Dit toch ruïneert ons militair en financieel; geeft ons prestige een knak, zonder onzen invloed te verhoogen; en staat, door rechtskrenking, in moreelen zin, aan verdere uitbreiding van ons gezag eer in den weg.

Niet *vreezen*, maar welkom heeten en zegenen, en dies ontzien moet men de verschijning van Neêrlands vlag op deze eilandengroep.

Eerst dan zijn we tegenover God en menschen verantwoord!

Dit brengt dan tevens met zich, wat we in de tweede plaats aanstippen, dat de vestiging van onze souvereiniteit uiterst langzaam moet voortschrijden. Een fort aan den mond van bevaarbare rivieren en bij baaien of havens met redelijken diepgang, ware voorshands het eenig noodige; maar dan ook het op elk punt van den Archipel voor ons onmisbare. En indien we, in steê van honderd millioen tusschen Poeloe-Penang en Kotta-Radja te verspelen, voor dat goede geld, en in Atjeh, en op Borneo, zulke forten hadden aangelegd, zou onze naam vrij wat minder geleden hebben en onze feitelijke macht thans vrij wat beter gevestigd zijn. Zulke forten toch, mits met goeden torpedodienst voorzien, en aldoor in voeling gehouden door een gestadiglijk kruisend eskader, konden uitnemend wel voor den daar te duchten vijand onneembaar gemaakt worden, en zouden, als handelsstations, met heffing van rechten voor de vreemde vlag, zichzelf van lieverleê bedruipen en een zegen voor de bevolking kunnen zijn.

Voor al indien men ook op het derde punt lette, t. w. om op elk eiland met den eigen aard van de daar wonende volken te rade te gaan.

Een Sumatraan in het gareel te willen dwingen, waar de Javaan zich in buigen liet, is een onvergeeflijke fout. Er zit ook in deze nog half wilde volken wel terdege een onderscheiden karakter. Wat den Javaan een vanzelfheid dunkt, krenkt den Sumatraan op het bitterst. En daarom, vorderen zullen we in den Archipel eerst op blijvenden voet, als elk dezer eilanden een man van energie aan het hoofd zal hebben, die, „land en luyden” kennend, kiest wat bij hen wortelen kan en schept wat vat heeft op hun gemoed.

Waar ten slotte nog bij sta, dat ook het zendingswerk, om organisch den Archipel te bewerken, niet rusten mag of kan, eer het van den zoom en den buitenkant en den bijna vergeten omtrek naar het hart en het centrum van deze volkerengroep zijn beste krachten saamtrok. Want in ernst, wie, met de kaart voor zich, die vele stations in de Minahassa, op Halmaheira en Nieuw-Guinea, met dat karig bezetten van Java en Madura vergelijkt, die voelt toch, dat de Christophobie van het Gouvernement hier met de te weinig middelpuntzoekende neiging van de zending heeft saamgewerkt, om een verhouding in het leven te roepen, die juist het omgekeerde is van wat ze moest zijn.

§ 35. *Suriname.*

Ook over Suriname moeten we, tot ons leedwezen, kort wezen. Toch niet zoo kort, of er sta hier een woord van ernstig protest tegen de onverschilligheid en koelheid, waarmee het prachtig bezit van deze Kolonie gemeenlijk op beurs en markt ten onzent bejegend wordt.

Immers, Suriname behoort tot onze oudste aanwinsten; is niet minder dan vijfmaal zoo groot als heel Nederland; had jaren van productie tot een totaal (naar de tegenwoordige geldswaarde) van meer dan dertig millioen; kende zijn tijd, toen het heel Java in opbrengst van stapelproducten overtrof; kan als Amerikaansche Kolonie hoogere politieke beteekenis verkrijgen dan onze Oost; ligt merkbaar dichter bij ons; heeft in de stations der Moravische Broeders een toonbeeld van geslaagde zending; en kon in de toekomst, als de Archipel onder de zuiging van Australië raakt, voor onzen handel nog wel eens belangrijker worden dan Insulinde.

En toch, hoe bitter ellendig en schreiend droef is het in deze heerlijke Kolonie gesteld! Van de 2800 □ geogr. mijlen, die het op den bodem beslaat, zijn er weinig meer dan 10, zegge: *tien*, in bebouwing; in een land, vijfmaal zoo groot als heel Nederland, wonen niet meer menschen dan in het éene Utrecht; de sterfte overtreft er de geboorte; de productie is tot op een tiende van vroeger gedaald; de

afgoderij neemt er, blijkens het laatste Koloniaal Verslag, toe; plantage bij plantage ligt woest en verlaten; de kolonisatie aan de Saramacca is op het jammerlijkst mislukt; Nederland mag jaarlijks eenige tonnen bijpassen; en naar West-Indië te gaan geldt in onze publieke opinie reeds als zoo doorslaand bewijs van algemeene onbruikbaarheid, dat ook de sociale toestanden er waarlijk niet schitteren.

Eerste oorzaak hiervan was ongetwijfeld de te groote weelde, die in het midden der achttiende eeuw de toenmalige kolonisten verslapte en ontzenuwde; hun de kracht roofde om het hoofd te bieden aan de tegenspoeden, die herhaalde oorlogen, door belemmering van de slavenmarkt en van den productie-uitvoer, met zich brachten; en ze al te wilig, door verpanding van hun goed aan Amsterdamsche kapitalisten, onder de macht zetten van een vreemde beurs. Vooral in 1770 werd dit opnemen van Amsterdamsch geld een razernij, die in weinig weken schier heel de Kolonie om haar onafhankelijkheid bracht, en een schuld van 50 millioen (= thans 150 millioen) op het bebouwde erf vestigde.

Dit brak natuurlijk de energie. Voor vreemden werkt men niet. Zoo dunden de kolonisten en kwamen de zetbazen; hierdoor week het pit uit industrie en landbouw; en het resultaat was, dat reeds lang vóór de slavenonteigening de koloniale luister was gebluscht. Die ont-eigening, waarvan de gelden natuurlijk meest aan Amsterdamsche heeren ten goede kwamen, sloopte toen het weinige, dat nog was staan gebleven, en deed een tijdlang de meening veld winnen, dat er met deze Kolonie niets meer viel uit te richten. Meer dan eens is zelfs over haar verkoop, vooral door *Indo-manen* reeds gedacht!

§ 36. *Vergelijking met Britsch-Guyana.*

En toch, voor zulk een moedeloos en onvaderlandsch oordeel bestond allerminst oorzaak.

Vlak naast Suriname liggen Demerary, Berbice en Essequébô, die vroeger ons toebehoorend, en nu onder Engeland gekomen, gelijk lot met Suriname deelden, en ook wel in een ver van bloeienden toestand verkeerden, maar er dan toch merkbaar beter aan toe zijn.

Terwijl Suriname bij ons bedelen moet, komt Britsch-Guyana uit en houdt soms zelfs over. Het had toch in '71 slechts 338.000 P. St. uitgaaf tegenover 379.000 P. St. inkomst, en in '77 niet meer dan 344.000 P. St. kosten, tegen 364.000 ontvangst. Op een driemaal grootere bevolking besteedt het 's jaars slechts vier millioen, terwijl ons beheer, bij gelijke reden, er vijf zou kosten. De uitvoer bedraagt er een totaal van circa dertig millioen, tegen drie à vier millioen in Suriname, wat bij

gelijke verhouding tien miljoen moest zijn. Dienovereenkomstig gebruikte de handel er dan ook 200.000 ton scheepsvracht, tegenover slechts 20.000 ton in onze Kolonie; wat wederom, bij gelijke reden van bevolking, 65.000 moest zijn. Terwijl we alleen in het schoolwezen, dank zij den uitstekenden diensten der Moravische Broeders, op een bevolking van 60.000 zielen in Suriname met 5000 scholieren, tegenover 16.000 in Britsch-Guyana, bij een populatie van driemaal meer, een eervolle positie innemen. Vooral aan vierderlei hangt dit, t. w. *a.* aan ons Regeeringsreglement; *b.* aan de mislukte kolonisatie; *c.* aan het karakter der in de Kolonie toongevende kringen; en *d.* aan het gemis van ondernemingsmoed bij het Nederlandsch kapitaal.

§ 37. *Critiek op den bestaanden toestand.*

Niet alsof ons Regeeringsreglement voor Suriname geen kostelijke elementen zou bevatten. Denk slechts aan artt. 107 en 159, die we voor Java en ons eigen land aan Paramaribo benijden. Art. 107 toch bepaalt nu reeds juist wat wij voor de Oost wenschten: t. w. dat de Gouverneur en het militair niet door de Kolonie, maar door het Rijk worden bekostigd; slechts met de kapitale fout er bij, dat men desniettemin domein en regalia aan de Kolonie overliet; wat uiteraard ongerijmd is. En art. 159 regelt het onderwijs juist in dier voege, als wij dit voor Nederland en de Oost wenschen zouden: t. w. *door de bijzondere school als regel te stellen en de overheidsschool aanvulling te doen blijven*; gelijk men weet, met uitnemend resultaat.¹⁾

De fout van dit reglement schuilt dan ook elders. Dáarin namelijk, dat men, naar Engelsch model gekopieerde wetten voor een niet-Engelsch publiek uitvaardigend, het heft uit handen heeft gegeven, eer het tijd was. De instelling van Surinames Koloniale Raad, in alles een nabootsing van de Engelsche parlementen, met recht van amendement, wetgevend initiatief en budgetrecht, is bij zoo dun gezaaide, zoo wijd verspreide en sociaal zoo achterlijke bevolking, een politieke misgreep geweest, te meer nu men die, om toch kiezers te vinden, kiezen liet over heel het territoire. Dit inzetstuk toch in de koloniale machine mist de zedelijke kracht, om constitutioneel te werken; deelt de verantwoordelijkheid; en breekt de energie van den Gouverneur.

¹⁾ Art. 158. Het geven van onderwijs staat vrij aan een iegelijk, die voldoende bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid levert.

Art. 159. Zooveel de middelen gedoogen, zorgt de overheid, dat het lager onderwijs de verkrijging der allereerste kundigheden onder het bereik brenge ook der minvermogenen. Zij doet dit door ondersteuning van bijzondere of oprichting van openbare scholen.

Even nadeelig werkt nu nog de mislukte kolonisatie aan de Saramacca na, een der droefste bladzijden uit onze historie, van Hollandsche landverhuizers die letterlijk zijn opgeofferd, en weg zijn geslonken als sneeuw voor de zon. Ondanks de gunstige getuigenissen van Dr. Landré, Dr. Dumonthier, Jhr. Van Sypestein en anderen, blijkt het ook nu weêr uit het Koloniaal Verslag, dat de Nederlandsche boer er niet op is aangelegd, om in zulk een tropisch klimaat zelf te spitten. Negers, koelies en Chineezers zijn de eenige werkrachten, die men duurzaam op zulk een terrein bezigen kan. En een kolonisatie van Suriname zal nooit in iets anders bestaan kunnen, dan in het derwaarts overbrengen van domicilie door ondernemende kapitalisten, knappe industrieelen, geschikt personeel voor opzichters en lieden voor kleine industrie. Zeer ten onrechte trekt men derhalve uit het toen mislukte plan nadeelige conclusiën tegen het zich vestigen in deze Kolonie. Maar de verkeerde indruk is eenmaal zeer diep in de publieke opinie geprent. En het duurt lang, eer zulk een indruk weêr uitslijt.

Oók schuilt er kwaad in den sociaal lagen toestand van de toongevende kringen. De sociale atmosfeer is er niet gezond, en kan dat niet zijn, wijl een droef verleden nog nawerkt en er lucht en frissche beweging ontbreekt. Herinner u slechts het feit, dat een man als Dr. Zaalberg de daar als „herder” begeerde was; en, wilt ge, dit andere, uit het Koloniaal Verslag van dit jaar, dat er op de 203 van Hervormde zij gedoopten 158 onechte kinderen waren en slechts 45 echte. Dan zijn de Engelsche kolonisten een ander slag van lieden, die, waar ze ook komen, beginnen met een kerkelijk middelpunt te zoeken, en van daar uit de digniteit der menschelijke persoonlijkheid laten stralen over omgang en beroep.

En wat aan al dit gebrekkige den doorslag ten kwade geeft, is de couponknipperiĳ van onze Nederlandsche kapitalisten; het pitlooze van ons jonge Holland; en het uitgeputte van een door sociale zonde ondermijnde natie hier te lande, die, nauwlijks in staat zelve op de been te blijven, de kracht tot assimilering van andere landstreken totaal verloor.

§ 38. *Kolonisatie van Suriname.*

Het zou er derhalve heen moeten, dat men (wat volkomen constitutioneel ware) op grond van het Rijkssubsidie, de macht van den Gouverneur weêr onbeperkter maakte; een energiek man van deze onbeperkter macht tot herschepping en bezieling van de Kolonie gebruik liet maken; de ingezetenen sociaal vooruithielp; en desnoods vreemd kapitaal en vreemde ondernemers naar den overrijken bodem henenlokte.

Ziet men te Amsterdam dan, dat er goud en meer dan goud uit

dien bodem te kloppen valt, dan zal men, als anderen het leergeld hebben betaald, ook wel durven. En dan kan en zal het beter worden, mits men er geen kapitaal *heensture*, maar er zelf met zijn kapitaal heenga, met het besluit om er zich duurzaam te vestigen. Onpersoonlijke vereenigingen nutten een Kolonie niet. *Personen* moeten er heen, die wat weten en wat willen. En indien deze de Staatsimmigratie zelf overnemen; aan de koelies en Chineezzen op de plantages zelf onderkomen verschaffen, om munterij bij opeenhooping te keeren, en de Christenzendingen aanmoedigen vooral onder deze koelies te arbeiden, dan kan hier, bij wijze van overgang, een feodaal verband tusschen planters en werkvolk ontstaan, waarbij beiden welvaren.

Het Gouvernement zou daarbij niets te doen hebben, dan rechtsveiligheid voor planter en koelie beiden te waarborgen; de afvoerwegen en kreken goed te houden; en door in kaart brenging en opmeting van terreinen die vollediger kennis onder de Nederlandsche bevolking te verspreiden, die voor het wekken van den ondernemingsgeest geëischt bleek.

§ 39. *Defensie van 's Rijks bezit over zee.*

En komt men dan ten slotte nog op de hoogst gewichtige vraag naar de *defensie* zoo van deze als van onze Oost-Indische bezittingen, dan stemt ieder toe, dat alleen tegenover Engeland een gestadig op zijn hoede zijn zaak is. Van andere mogendheden hebben we dáarom niets te vreezen, wijl Engeland nooit ons koloniaal bezit in handen van Frankrijk of Duitschland zou laten overgaan. En de *chimères* vóór nu vier jaren voor het opstoomen van een Turksche vloot vaar Atjeh gekoesterd, zullen, nu die Turksche vloot haar onbeduidendheid, zelfs tegenover Russische schepen van veel kleiner charter, heeft doen uitkomen, wel door niemand meer worden gedeeld.

Maar Engeland is gevaarlijk. Gevaarlijk om zijn schier eindeloos assimilatievermogen en zijn onverzadigbare hebzucht, die met de Transvaal en Afghanistan heusch nog niet aan haar laatste bete toe is.

Maar zou bovenal gevaarlijk worden, indien de antinomie tusschen St. James en Berlijn-Petersburg zich nog scherper ontwikkelde, en men, in ons tusschen beiden inliggen, een dekking van zekere grenzen zocht.

Dan zou Engeland ons wel weêr de goede diensten van het begin dezer eeuw willen bewijzen: „om onze Koloniën in bewaring te nemen.”

Maar juist dit vooruitzicht doet dan ook de vraag rijzen, of wij dan toch niet van vroeder zin blijf zouden geven, door ons tijdig met een andere mogendheid te verstaan, aan wie wij c. q. ons bezit in bewaring zouden *geven*.

Juist door zijn eigen precedent heeft Engeland ons recht daartoe, en wat onszelf en wat deze andere mogendheid betreft, onbetwistbaar gemaakt. Welke mogendheid hiervoor alleen in aanmerking zou komen, is licht te gissen. En zou dan al, bij tractaat, voor zoo goede diensten (bleef het slechts *bewaringstaak*) in geld, en, werd het *oorlog* om onzentwil, dan in land, behoorlijk loon door ons te kwijten zijn, dan vergete men niet, dat Engeland voor zijn diensten het loon eenvoudig nam, *en weêr nemen zou naar eigen goedvinden*; en verlieze evenmin uit het oog, dat reeds de wetenschap, dat zulk een tractaat bestond, Engeland, juist om geen derde macht in de Oost-Indiën te doen opkomen, licht van elken aanval op ons koloniaal bezit deed afzien.

SOCIALE QU AESTIE.

II.

SOCIALE QUAESTIE.

9.

REDE BETREFFENDE DEN KINDERARBEID.

(Voorstel VAN HOUTEN.)

(Gehouden 29 April 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 1347 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, het voorstel van den geachten afgevaardigde uit Groningen heeft voor mij een dubbele aantrekkelijkheid, vooreerst wijl het doel, door hem beoogd, mijn onverdeelde sympathie heeft, maar ook in de tweede plaats, omdat het voor 't oogenblik een noodbrug legt tusschen de antirevolutionaire partij en de actieve liberalen, waarlangs een communicatie kan worden geopend, die ik op prijs stel. Een *vaste* brug over de kloof, die ons scheidt, kan nooit gelegd worden, maar een noodbrug kan als tijdelijk middel van communicatie zijn nut hebben.

En toch, niettegenstaande mijn sympathie voor het doel dezer voordracht, in weerwil van de eigenaardige aantrekkelijkheid, die ze voor mij heeft, kleven er bezwaren aan, die, worden ze niet opgeheven, het voorstel, gelijk het daar ligt, voor mij onaannemelijk maken. De geachte spreker uit Groningen liet onlangs verluiden, dat de *gouvernementele* kracht aan deze zijde der Kamer niet verhoogd was; mij komt voor, dat de *legislatieve* kracht van de overzijde allerm minst in de bepalingen van zijn voorstel schittert. Toch wil ik mijnerzijds medewerken, om het ontwerp, dat, gelijk het daar ligt, geen wet kan worden, in dier voege

te vervormen, dat de strijd tusschen het beoogde doel en het geboden middel wegvalle. Ik zal daartoe de bespreking van de quaestie *in beginsel* afscheiden van mijn advies over dit *concept*.

Wat de zaak in beginsel betreft, staan wij voor de ernstige vraag: Bestaat er metterdaad ten opzichte van den kinderarbeid een zedelijk kwaad, dat voorziening eischt? En dan wordt, mijns inziens, geen schildering van aandoenlijke tafereelen vereischt, om te kunnen zeggen, dat dit ergerlijke feit geconstateerd is. Waar uit de opgaven van industrieelen zelf blijkt, dat in ons land kinderen van zeven jaar in den tijd van zes dagen 85 à 87 uren arbeiden, spreekt het feit zóo vanzelf, dat het van alle verder betoog ontslaat. Het kwaad is zóo ernstig, dat ik weet, hoe men kinderen van vijf en zes jaar, om ze 's morgens naar de fabriek te doen gaan, maar niet wakker kon krijgen, ze uit het bed moest nemen, in letterlijken zin wakker schudden en met water het hoofd bedruipen, om in dat geparalyseerde lichaam weder eenige beweging te doen komen. Zóo sterk wordt de fysieke welstand van die kinderen onderdrukt, dat men hun soms des morgens bij het uitgaan gezouten haring moet geven, zullen ze niet flauw vallen en de buitenlucht kunnen verdragen. Mij dunk, waar dergelijke feiten bestaan, behoeft nauwelijks meer te worden geconstateerd, dat althans de *fysieke* ontwikkeling van het kind dermate lijdt, dat dringend voorziening gevorderd wordt.

Maar ook uit een *zedelijk* oogpunt is verbetering dringend nodig. De Staatscommissie verklaart wel in haar rapport, dat ze uit de fabrieksteden vrij gunstige berichten ontvangen heeft, en wijst voorts op het klein aantal onwettige geboorten en gedwongen huwelijken, om daaruit de conclusie te trekken, dat in het algemeen de zedelijke toestand onzer fabrieksteden niet achterstaat bij elders. Maar ik vraag: Mag men afgaan op de berichten van zulk een officieele autoriteit eener fabriekstad? Bezit deze macht de autoriteit, is ze bevoegd en in staat over het zedelijk gehalte van onze fabriekbevolking een oordeel te vellen? Zou niet een andere autoriteit, de Kerk, die met de huisgezinnen zelven in aanraking komt, beter in staat zijn geweest, om den zedelijken toestand dier klasse op te nemen? Wat spreekt men van onwettige geboorten, alsof niet juist het zedelijk kwaad bij de fabriekbevolking bestaat in een onkuisheid in woorden, gebaren en feiten, die wel niet tot onwettige geboorten leiden, maar juist daarom te pernicieuzer en onzedelijker zijn? Welk recht heeft men, zich te beroepen op het aantal gedwongen huwelijken, alsof daarin een zekere maatstaf ware geboden voor den zedelijken toestand van zulk een klasse. Er zijn streken in ons land, waar de gedwongen huwelijken schier naar costumier recht aan de orde zijn en niettemin de

zedelijke standaard hooger staat dan in menige stad, waar het cijfer der gedwongen huwelijken zeer laag daalde.

Evenzeer wordt het *huiselijk* leven van den fabriekarbeider bedorven, zoodra zijn kinderen op dezen voet medearbeiden, wijl het kind niet langer in den vader zijn verzorger ziet, maar meester wordt en zich gevoelt als iemand bij wien vader tehuis ligt. Het is dan de vader, die door zijn kinderen wordt onderhouden. De kinderen weten dit zeer goed en laten er zich maar al te veel op voorstaan, dat zij het geld verdienen voor hun ouders en dat dezen het door hún slavernij goed hebben. Ook zij vertellen het elkander, dat de ouders door de kinderen meer ontvangen dan zij danken aan eigen arbeid. Daardoor ontstaat de onnatuurlijke verhouding, dat het kind tot den vader zegt: „Indien gij u niet naar mij schikt, zoek ik een ander kosthuis, en verliest gij mij, dan verliest gij uw inkomen.” Zoo wordt de zedelijke ordonnantie Gods, die in de schepping ligt, in haar tegendeel verkeerd en valt de basis van het huisgezin weg.

Voor het *godsdienslige* leven geldt hetzelfde. De Staat als Staat mag nooit godsdienst kweeken. Dat is niet van zijn roeping; maar wel is het zijn taak, gelegenheid tot aankweeking van godsdienstige beginselen te openen voor hen wier roeping dit is. Zooals nu de fabriekarbeid geregeld is, bestaat er voor de Kerk of voor philanthropische genootschappen geen gelegenheid, om het kind te naderen. De geheele week zijn zij op de fabriek, en op den Zondag, hun eenigen vrijen dag, volgt door natuurlijke reactie ontspanning na inspanning, die het kerkelijk leven afsnijdt, en zoo komt er van opleiding tot hoogere beginselen niets.

Zulk een toestand mag niet voortduren. Dien toestand heeft de voorsteller niet te sterk gekarakteriseerd, toen hij in zijn Memorie van Toelichting van een *misdad* sprak. Zoo is het. We staan niet enkel voor een gebrek in den maatschappelijken toestand, maar tegenover iets misdadigs, te gruwelijker, indien men, in staat het te verhinderen, het onbelemmerd laat voortkankeren. Dat het slechts 1000 kinderen onder de twaalf jaren geldt, doet niets ter zake. Op het aantal komt het niet aan. Zoodra geconstateerd is, dat er een misdad gepleegd wordt, is het bestaan reeds van zeer enkele gevallen reden genoeg om tusschenbeide te treden en dat misdadige te keeren.

In ernst, wat Leon Faucher schreef, geldt ook voor ons land: „Gij hebt uw millioenen uitgegeven om in de Koloniën slaven af te schaffen, en gij sluit het oog voor die arme slaven, die op uw eigen erf, in slavernij geboren, geen andere bestemming kennen dan het leiden van

een veeteerend leven, tot zij wegsterven in het graf." Terecht heeft men tot de Kerk het verwijt gericht: „Gij zendt uw zendelingen naar de heidenwereld, maar vergeet de heidensche bevolking in uw eigen heggen en stegen!" Maar zoo ook zeg ik tot den Staat: „Gij spant uw uiterste kracht in, om een einde te maken aan wat in het buitenland uw zedelijke naam zou bevleken. Uitnemend; maar gij hebt nog een andere, nog hoogere verplichting, om te waken voor uw zedelijke eer op dat verborgen terrein, waar het oog van den buitenlander niet doordringt, een verplichting om toe te zien op hetgeen in uw eigen land met de kinderen uws volks geschiedt!"

Voorziening is derhalve noodig; maar nu de niet minder gewichtige vraag: *Van welke zijde moet ze komen?* Hieromtrent verschil ik wellicht van den geachten voorsteller. Hij denkt schier uitsluitend aan den Staat. Toch biedt hij mij ook bij de beantwoording der vraag een aanrakingspunt. Hij zegt in zijn Memorie van Beantwoording, „dat de Staat *een* der krachten is, die geroepen zijn om in den misstand te voorzien". Zóo uitgedrukt, beaam ik zijn thesis; al gis ik, dat steeds dit verschil zal blijven, dat de geachte voorsteller den Staat als daartoe in de eerste plaats geroepen zal beschouwen, terwijl mijns inziens de Staat nooit anders dan de laatstgeroepene kan zijn, bij ontstentenis van anderen. Waarom ik zoo oordeel, Mijnheer de Voorzitter? Wjl het kwaad, dat we keeren willen, niet op zichzelf staat, maar ingeweven is in het geheel van onzen maatschappelijken toestand. Het is een kwaad, dat profluëert uit verschillende factoren: uit het verzwakt gevoel van verantwoordelijkheid der ouders, uit het verzwakt humaniteitsgevoel der werkgevers, uit het verzwakt zedelijkheidsgevoel van de publieke opinie. Immers waren deze factoren minder krank, er zouden geen feiten in onze fabrieken hebben kunnen voorkomen, gelijk nu plaats vonden. Maar juist wjl er bij uitstek zedelijke factoren in het spel zijn, meen ik, dat de Staat, die door den sterken arm heerscht, slechts in de laatste plaats kan helpen, en de Kerk de eerstgeroepene moet zijn. Deze toch beschikt over macht, die de Staat mist; zij werkt met *de macht der liefde*, die geroepen is om de strijdige factoren van het sociaal leven met elkander te verzoenen, terwijl de Staat hoogstens de concurrerende factoren door een uitwendigen band kan saamhouden, of door veiligheidsmaatregelen beletten, dat ze in botsing geraken en elkaër vernielen.

En waarom is men van oordeel, dat thans deze Kamer tusschenbeide behoort te treden? Eenvoudig wjl de Kerk haar plicht niet deed en op dit oogenblik niet vervullen kan. Ze deed haar plicht niet. Dit mag ook in deze Vergadering wel eens luide uitgesproken worden. Als

de Staat bescherming verleent aan de kerkgenootschappen, heeft de Staat ook het recht, zedelijke plichts vervulling van de Kerk te eischen. Die zedelijke roeping is, dat ze door geestelijke macht de vijandschap in het sociale leven overwinne, en niet alleen troostend in het lijden, maar ook praevenieerend ter voorkoming van het lijden optrede. Doch, helaas, dit heeft zij niet gedaan. Zij heeft uit het oog verloren, dat zij ook een roeping had voor het sociale leven; ze heeft niet bevroed, dat zij de eerstgeroepene was, om te waken dat zulk een kwaad niet *kon* voorkomen!

Had zij, overeenkomstig haar roeping, het gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid bij de ouders en den werkgever weten wakker te houden, wij zouden thans niet staan voor zoo ernstige feiten als we te betreuren hebben.

Toch draagt de Kerk niet alleen deze schuld; ook de Staat was oorzaak, dat de Kerk niet kon doen wat zij moest. De Staat heeft de Kerk blijvend gebonden, en maar niet willen inzien, dat alleen volledige scheiding van Kerk en Staat het afdoend redmiddel is, om de Kerk aan haar roeping te doen beantwoorden. Scheiding van Kerk en Staat, wel te verstaan niet in den zin waarin er straks over gesproken werd, alsof beiden voortaan niets met elkaër te doen zouden hebben; maar met dien verstande, dat de samenkoppeling door onnatuurlijke banden ophoude, en weer onbelemmerd die van God gegeven verbinding werke, die niet in uitwendige reglementen of financieele banden haar kracht vindt, maar in die zedelijke factoren, waardoor in het éene lichaam der natie de eene macht op de andere ingrijpt. Daarom moet de Staat ter eener zij de Kerk tot vervulling harer taak oproepen, maar ook ter anderzijde die vervulling mogelijk maken; óók in den geest van dit wetsontwerp, door aan de Kerk in haar betrekking tot de fabriekskinderen dat vrije terrein te verzekeren, waarop de Kerk heeft.

Intusschen, ik herhaal het, de Kerk heeft haar plicht niet gedaan. Wel zijn er harerzijds enkele pogingen ten goede aangewend. Wij hoorden dit dezen morgen nog van Noord-Brabant, en men weet, dat ook de kerkeraden van Leiden en Venendaal zich openlijk deze quaestie aantrokken, en dus toonden iets van hun verantwoordelijkheid te beseffen. Maar dit zijn levensteekenen voor de toekomst, meer niet. Op dit oogenblik kan de Kerk niet met zulk een kracht handelen, als noodig is om het kwaad te keeren, en de maatschappij kan niet wachten tot de Kerk sterk genoeg zal zijn om als arts op te treden. Welnu, waar de Kerk insolvent is, komt de beurt aan den Staat, *indien deze tot handelen bevoegd is.*

Die bevoegdheid van den Staat is een zeer teeder punt.

Ik zal mij daaromtrent zoo formeel mogelijk uitspreken, opdat geen oogenblik twijfel ontsta, of een lid der antirevolutionaire partij ooit ook maar een enkele schrede zou willen zetten op den weg, die tot apothéose van den Staat leidt. De Staatsmacht heeft haar grenzen. Ze zijn van tweeërlei aard; eensdeels bepaald door de rechten, die historisch in het volksverleden voor individuen en corporatiën geboren zijn — aan die rechten dankt ook deze Volksvertegenwoordiging haar ontstaan; hier is het dat die rechten moeten worden verdedigd; — maar ook anderdeels door de conscientie. Ten opzichte van de conscientie wordt die grens bepaald door het individu zelf. Wanneer ik dan ook in dit wetsontwerp schijn of zweem kon ontdekken van iets waarmee het geweten in strijd kon komen, dan zou ik er mij onvoorwaardelijk tegen verklaren en den Staat alle bevoegdheid van regeling ontfeggen. Nu dit niet het geval is, geloof ik, dat wij de quaestie van de grens der Staatsmacht van die zijde niet behoeven te bewaken.

Blijft een andere vraag of, wat de eerstbedoelde grens betreft, *de patria potestas* niet wordt gedeerd? Steeds heeft men de pogingen ter verbetering van het lot der fabriekskinderen zoeken te vrijdelen door den pleitbezorger hunner belangen tegen te werpen: „Gij raakt aan het vaderlijk gezag, dringt het familieleven binnen en stoort dusdoende de natuurlijke orde der maatschappij.” Ik deel dit bezwaar niet. Integendeel wordt, mijns inziens, de *patria potestas* door soortgelijke bepaling niet bedreigd, maar eer beschermd en verdedigd. Toch is de vergissing begrijpelijk. Men verkeert in de dwaling, dat men ten deze alleen te spreken heeft van den vader en het kind, en vergeet den industrieel. Door dezen is juist de vader *niet* vrij. Zijn *patria potestas* is gebonden door het overwicht van een derde sociale macht, waartegen hij niet op kan. Nu is juist het streven van soortgelijk voorstel, om de *patria potestas* van deze belemmering te ontheffen. Die dwang bestaat. Men stelle zich dien zelfs niet te licht voor. In onze kleine fabriekplaatsen vooral is de fabrieksheer zulk een machtig personage in het sociale leven, dat hij den toestand dwingen kan en tot den vader zegt: „Wanneer gij uw kind niet geeft, neem ik ook u niet”, of is het kind reeds op de fabriek: „Wanneer een uwer kinderen weggaat, dan moet gij allen weg!” Zoo is het zelfs meermalen gebeurd, dat wanneer ouders, wier dochters op een leeftijd kwamen dat zij liever een anderen weg in de maatschappij kozen, door bijvoorbeeld te gaan dienen, daarin verhinderd zijn, eenvoudig omdat de werkgever kortaf zeide: „Wanneer gij uw dochter gaan laat, beboet ik u met de straf van wegzending van het geheele gezin.” Er wordt

dus metterdaad in die fabriekplaatsen een middellijke dwang uitgeoefend, die zoo sterk is, dat de vader er zich niet tegen verzetten *kan*. Daardoor wordt de vader, die wel anders zou willen, indien hij zijn kind liefheeft, gedwongen en in de noodzakelijkheid gebracht om toe te geven, en dusdoende zijn vaderlijke macht over zijn kind te laten breken door de groote sociale macht van den industrieel. Wat geschiedt nu door dit voorstel? Immers de *patria potestas* wordt er niet door beperkt, maar juist de beperking weggenomen, waardoor zij, dank zij die groote sociale industriele macht, gebonden was, en de vader erlangt de beschikking over zijn kind terug. Waar dit geschiedt, wordt aan de vaderlijke macht, mijns inziens, niets tekortgedaan, maar wordt zij juist geëerd en in haar recht hersteld.

Hetzelfde geldt van het andere beginsel bij dit vraagstuk betrokken, het beginsel van *den vrijen handel*. Wanneer dit wetsontwerp het beginsel van vrijen handel miskende, behoorde het reeds daarom verworpen te worden. Dat beginsel toch moet gehandhaafd. De vraag is slechts: Wat eischt het? Immers dat ieder geacht worde zijn eigen belang beter voor zichzelf te kunnen beoordeelen, dan de Staat voor hem, en dat indien men eenvoudig een ieder voor zijn eigen belang late waken, de natuurlijke concordantie van krachten in de maatschappij tot het voor allen meest gewenschte resultaat zal leiden.

Wordt met dat beginsel hier gebroken? Immers neen; want wij hebben hier te doen met een individu, dat zijn eigen belang *niet* kent, een kind van zeer jeugdigen leeftijd. Bovendien een individu, waarover beschikt wordt en dat derhalve, ook al kon het zijn eigen belang beoordeelen, toch naar de vnzige fabriek zou moeten gaan; dat niet vrij is en niet kan doen wat het wil, omdat het onder de macht van een ander geplaatst is. Nu is de vraag: Mag worden ondersteld, dat de vader voor het kind subintreert. En dan antwoord ik ontkennend; want de belangen van vader en kind zijn hier *strijdig*. Wanneer die belangen overeenkwamen, dan diende voorzeker toegegeven, dat wel het kind zijn eigen belang niet kent, maar de vader voor hem oordeelt. Dit gaat echter niet op, nu blijkbaar het belang van den vader is, om van zijn kind loon te trekken, en het belang van het kind, om opgevoed en onderwezen te worden. Waar de belangen zoo tegenover elkander staan, is er geen overdracht van verantwoordelijkheid, staat het kind weerloos en kan dus niet worden beweerd, dat het beginsel van vrijen handel, mits zuiver opgevat, door zulk een wetsvoorstel zou worden geschonden.

Maar zoo dan de Staatsbemoeiing ten deze noch de *conscientie* deert, noch de *patria potestas* raakt, noch het beginsel van *free trade* schendt,

bestaan er dan toch wellicht tegen de invoering van een dergelijke regeling *onoverkomelijke bezwaren?*

Men wijst op de belangen der *industrie* en van den *fabriekarbeider* zelve. Men zegt: De industrie zal er onder lijden, door verlies van arbeidskrachten. Ook al ware dit zoo, Mijnheer de Voorzitter, dan zou ik nog zeggen: Liever voor het oogenblik een knak aan de industrie toegebracht, dan bestendiging van zulk een gruwel! Maar zie ik wel, dan staan we voor die keuze niet, en zijn ook hier de zedelijke belangen zeer goed met de materiele overeen te brengen.

Immers, de industrie van een land mag men niet enkel nemen als winstgevend bedrijf van *deze* generatie. De industrie van een land is een algemeen belang, dat zich over verschillende generatiën uitstrekt. Ik herinner hierbij aan het schoone woord van lord Peel, die er op wees, dat men, door het overmatig gebruik maken van kinderarbeid, teerde op zijn levend kapitaal, waarvan het gevolg moest zijn zulk een fysieke en moreele verzwakking van het toekomstig geslacht, dat de concurrentie met het buitenland ten laatste onmogelijk zou worden. Zoo is het. Het individu zal natuurlijk het meest zien op de belangen van het oogenblik, maar en Kerk en Staat hebben juist deswege te letten op de eenheid der verschillende generatiën, en zorg te dragen dat de zedelijke en fysieke kracht der bevolking niet afneme. Zij hebben niet enkel met het thans levende geslacht te rekenen, maar ook te gedenken, dat in dit geslacht de kiemen schuilen van het geslacht dat daarna komen zal, en dat het gehalte dier nieuwe generatie zal afhangen van de wijze waarop het nu levende geslacht gebruik maakt van zijn kracht. Heeft nu de industrie er belang bij, de volkskracht te verbruiken? Let men slechts op een enkel decennium, dan voorzeker. Maar vraagt men, of haar belang met het oog op de toekomst dit gedooft, dan ontken ik het ten sterkste. De industrie heeft belang niet bij verlies, maar bij winst van kracht, en de Nederlandsche industrie zou op den langen duur zichzelf dooden en het onderspit delven, indien men niet waakte, dat ook na dit decennium het kapitaal van voldoende werkkrachten ongeschonden aan de volgende generatie werd overgeleverd.

Maar nu de huisgezinnen der *arbeiders zelve*. Ook zij zullen lijden, beweert men. Edoch, ook in die vrees schuilt overdrijving. Men stelt zich den fabriekarbeider schier altijd voor als behoorende tot de armste klasse van de maatschappij, als nauwelijks zijn brood hebbende! Maar dit is niet zoo. Er zijn gezinnen, bij ploegen arbeidend, die f 25 tot f 30 's weeks verdienen. Dat is betrekkelijk weelde, en het gevolg dan ook is, dat menig gezin, na de geheele week in de fabriek gewerkt en

gesloofd te hebben, door die voor hun stand vrij groote som gelds verlokt wordt, om op den Zondag meer dan goede sier te maken. Wie nooit in die hutjes geweest is, beeldt zich niet licht in, hoe goed de tafel er dan wordt aangerecht en hoe mild de beker rondgaat.

Dat door loonstijging de uitkomsten zooveel zouden verbeteren, geloof ik niet, en stem daarom toe, dat er enkelen onder lijden zouden. Vooral weduwen met kinderen zouden bij aanneming van het tegenwoordig wetsontwerp tijdelijk metterdaad haar middel van bestaan verliezen. Het moet erkend, weduwen die thans zelfstandig kunnen bestaan, zouden, indien het ontwerp wet werd, afhankelijk worden. Ik vraag echter, of volgens den gewonen regel der Christelijke philanthropie niet juist weduwen als vanzelf zijn aangewezen om ondersteund te worden, 'tzij door de Kerk of door philanthropische inrichtingen óf desnoods door den Staat? Een onoverkomelijk bezwaar zie ik ook hierin metterdaad niet. Dezelfde argumenten, die dezen morgen werden aangevoerd, zijn ook in Engeland, Frankrijk en Pruisen te berde gebracht; ze komen telkens terug; ze zijn werkelijk internationaal geworden; maar even dikwijls als ze zijn aangevoerd, heeft de uitkomst ze gelogenstraft.

Om slechts één voorbeeld te noemen: ook in Engeland heeft men gezegd: „De industrie zal achteruitgaan!” en toch is na invoering van de Factory act in 1833, de katoennijverheid in zeventien jaren tijds met 365 pCt. vermeerderd; natuurlijk niet door dezen maatregel, maar althans ten bewijze, dat er geen belemmerende invloed door is uitgeoefend. Slechts in een verkeerde wet zou gevaar schuilen, maar een goed gemaakte wet kan alle belangen gelijkelijk bevredigen.

Drie belangen zijn hier in 't spel. Van de ouders, van de kinderen en van de werkgevers.

Men heeft dus te zorgen, dat de ouders *geld* krijgen, dat de kinderen *opvoeding* ontvangen, en dat de arbeidgevers over *arbeidskracht* kunnen beschikken.

Dit brengt mij vanzelf tot mijn tweede vraag: Wat te oordeelen *van dit voorstel*? Voldoet het aan die voorwaarden? En dan moet ik tot mijn leedwezen antwoorden: Neen! De belangen zijn hier inderdaad willekeurig geregeld, wijl het ontwerp niet rekent met de actualiteit.

Mijn grootste bezwaar tegen het voorstel is dan ook, dat het een verkeerd legislatief beginsel huldigt. Dat beginsel is, om dáár waar iets verkeerd in de maatschappij bestaat, kortweg een principe, een idéé, een stelling op den voorgrond te plaatsen, die thesis tot wet te verheffen, en voorts de maatschappij naar dat idéé te modelleeren. Hiervan nu ontken ik de mogelijkheid. De geachte voorsteller spreekt zelf in de

Memorie van Beantwoording van een zekere zucht tot generaliseeren, die tegenwoordig scheen te heerschen. Ik stem dit toe, maar heeft de geachte spreker zich niet zelf aan die fout schuldig gemaakt? Wetgeving is niet zulk een gemakkelijke taak.

Om een goede wet te kunnen maken, dient men in de eerste plaats den toestand te kennen, dien men regelen wil, niet alleen in enkele groote omtrekken, maar in de details. Een wet kan dan alleen goed zijn, als men, na kennis genomen te hebben van al de variatiën der behoeften in de verschillende omstandigheden, die alle *gelijkelijk* in het oog houdt, en een toestand in het leven zoekt te roepen, waarbij elk dier behoeften tot zijn recht komt.

Zoo heeft Engeland zijn wetten gemaakt. Men heeft daar nooit een algemeene thesis op den voorgrond gesteld, om voorts Staat en maatschappij daarnaar te hervormen. Volstrekt niet. Men volgde daar steeds de *inductieve* methode; nooit de *deductieve*. Steeds heeft de werkgever daar tot zichzelf gezegd: „Ziehier een toestand, dien ik van alle zijden kan overzien; eerst wil ik trachten dit concrete ziektegeval te genezen, en de werking van mijn arts enij afwachten, om daarna, rijper in ervaring, van lieverlede voort te schrijden en verder te gaan.”

Daardoor heeft men in Engeland ook op dit stuk een uiterst gevarieerde wetgeving in het leven kunnen roepen, berekend naar de verschillende soort van arbeid, naar gelang men werkte in een fabriek, een werkplaats, op 't veld of in het huisgezin; ook naar verschil van ouderdom en kunne. Maar *niets* van dit alles vind ik hier. In dit wetsontwerp zie ik slechts een poging, om met één slag wel niet alles in orde te brengen, maar toch alle maatschappelijke toestanden, die onder het bereik van den sterken arm vallen, alle vakken van industrie en arbeid over één leest te schoeien.

Daarmede nu, meen ik, dat men een verkeerden weg zou opgaan. Men miskent zodoende het beginsel, dat al de verschillende belangen, die hierbij in het spel zijn, *gelijkelijk*, maar ook „elk naar hun aard”, moeten bevredigd worden.

In Engeland heeft men, na lang zoeken, dit doel vooral bereikt door het systeem van „half-time”, dat op den duur en voor het kind, en voor de ouders, en voor den industrieel het proefhoudendst is bevonden. „Combination of employment and education” is de sleutel tot het geheim, dat het kind opvoeding doet ontvangen en toch de arbeidskracht vermeerdert, en dusdoende twee schijnbaar tegenstrijdige belangen zoo in overeenstemming weet te brengen, dat ze voortaan hand in hand gaan.

De mogelijkheid nu van dat stelsel wordt hier wel aangenomen bij

kinderen boven de twaalf jaren, maar voor kinderen onder de twaalf jaren zal kortweg de algemeene stelling gelden, dat ze voor geen arbeid mogen gebezigd worden.

Bovendien, wil het voorstel aan de eene zijde *te veel*, aan de andere zijde omvat het weer niet genoeg. Er is niet in gewaakt tegen de gevaren, waaraan de kinderen in de fabrieken blootstaan. Er is geen sprake van holidays, die naar het uitmuntend Engelsch stelsel elk kind ten goede komen (minstens acht „half-holidays” elk jaar), opdat het zich ook eens zou kunnen ontspannen zonder altijd den Zondag daarvoor te kiezen. Er ontbreekt een regeling voor de hygiëne. Veel is op sommige fabrieken hiervoor reeds gedaan. Ik erken het. Maar als men beweert, dat de hygiëne op de fabrieken zóo uitnemend is, dat de kinderen er beter zijn dan thuis, vergeet men, dat in tal van fabrieken de aard van het fabrikaat den dampkring bederft. Ook de vraag, of het kind, zonder onderzoek naar zijn physieken toestand, onbepaald mag worden toegelaten, zoodra het den vereischten leeftijd heeft, blijft onaangeroerd. Volgens het Engelsche stelsel moet een *surgical certificate* daarover uitspraak doen, en heeft dus een geneesheer te beoordeelen, of een kind, ook al heeft het de jaren, wel de lichaamssterkte bezit om in fabrieken op te treden. Waarom ook dit niet in de wet opgenomen? Althans indien voldoende bescherming van kinderen, die tot arbeid gebezigd worden, doel moet zijn dezer wetgeving, — maar op bijna niets van dit alles is gelet.

Ik herhaal, de voorsteller heeft getracht een eerste schrede te doen, maar heeft dit ten onrechte gedaan, door eenvoudig een algemeen beginsel, een algemeene thesis in den vorm van een wetsartikel te gieten, en had daardoor geen oog voor het bijzondere.

Mijn laatste bezwaar tegen het wetsontwerp zelf, men zal het kunnen vermoeden, ligt in het zesde artikel, over *den leerplicht*.

Ik verschil in mijn oordeel over den leerplicht van de meesten mijner medeleden, die dezen morgen van deze zijde gesproken hebben.

Leerplicht op zichzelf acht ik niet in volstrekten zin ongeoorloofd. Onder zekere omstandigheden zou ik ze zelf wenschen. Ik zie niet in, waarom, indien de zedelijke volksopinie zóo algemeen het nut van het onderwijs inziet, dat men slechts hier en daar nog een enkelen vader of moeder vindt, die, bij uitzondering, liefdeloos genoeg zijn, om voor hun kinderen geen onderwijs te begeeren, de maatschappij zich langer zou moeten blootstellen aan het gevaar, dat uit de willekeur van deze enkele individu's zou kunnen voortvloeien. Onder het gestelde beding geloof ik veeleer, dat er alleszins bevoegdheid toe zou bestaan, en geef niet toe,

dat er inbreuk zou worden gemaakt op de patria potestas, wanneer men meende, mits zonder bedekten conscientiedwang, tot de invoering van den algemeenen leerplicht te moeten komen.

Maar wat wil nu de voorsteller? Hij wil geen algemeenen leerplicht invoeren, maar de beslissing aan de gemeentebesturen overlaten. Gaat dat aan? Waar het onderwijs geregeld is door de algemeene landswet, mag men daar een hoofdbeginsel in zake van onderwijs overlaten aan de regeling door plaatselijke besturen? Zou daaruit niet voortvloeien, dat de locale regeling telkens in strijd kwam met de generale Rijkswet? Bovendien, door locale regeling zou men het doel niet treffen, dat men wenscht te bereiken. Zal de eene localiteit met de andere de concurrentie kunnen volhouden, dan moeten uiteraard op alle plaatsen dezelfde regelen gelden. Wordt nu op de eene plaats schoolplicht ingevoerd en op de andere niet, dan kan van gelijke voorwaarden voor de concurrentie niet langer sprake zijn, en zal de industrieel zich terecht over privilege beklagen. Daarbij komt, dat juist in die plaatsen, waar het kwaad het ergst is, de invloed van de industrieelen op burgemeester en wethouders en op den gemeenteraad altijd sterk genoeg zal werken, om de invoering van den leerplicht tegen te houden. Maar afgescheiden van deze industriele belangen, vraag ik, of op dit oogenblik reeds leerplicht *mag* worden ingevoerd? De voorsteller heeft er zelf op gewezen, dat zulk een invoering zeer fellen en scherpen tegenstand zou uitlokken. Ze zou het zeer zeker, een onoverwinnelijken tegenstand, dien niemand zou kunnen breken; zelfs geen Staatsmacht! Waarom? Omdat de geachte voorsteller zich vergist, indien hij meent, dat zelfs ook in die gemeenten, waar het bijzonder onderwijs het meest bloeit, reeds voldoende in de behoefte aan dat onderwijs wordt voorzien. Te Amsterdam, bijvoorbeeld, zijn de lijsten van kinderen, die plaatsing op de Diaconieschool van de Hervormde Gemeente verlangen, nog altijd met vijf- à zeshonderd namen ingevuld. Dat geldt niet alleen voor Amsterdam, maar evenzeer voor Rotterdam en andere groote gemeenten. Staat het nu zoo reeds in plaatsen, waar het bijzonder onderwijs het meest kracht ontwikkelt, dan zal de gevolgtrekking wel niet gewaagd zijn, dat in andere plaatsen het bijzonder onderwijs op verre na niet in de bestaande behoefte kan voorzien. Is dit zoo en werd toch leerplicht ingevoerd, dan zouden deze candidaatscholieren, die nog geen plaats op de Christelijke school kunnen vinden, derhalve gedwongen worden, naar de Openbare school te gaan, en de geachte voorsteller zal zelf gevoelen, dat het voor elk lid der antirevolutionaire richting onmogelijk is en steeds zal blijven, hem op dien weg te volgen.

Al werden dus ook door amendeering de eerste artikelen van het wetsontwerp aannemelijk gemaakt, toch zou ik, indien art. 6 gehandhaafd bleef, reeds daarom alleen tegen het voorstel stemmen moeten.

Hieruit blijkt weer, Mijnheer de Voorzitter, dat niets zoozeer aan onze politieke ontwikkeling in den weg staat, als de wet van 1857. Ons staatkundig *malaise* spruit vooral daaruit voort, dat elke betere partijformatie belet wordt door de onderwijsquaestie. Metterdaad, indien men eens, in steê van op het stuk van onderwijs steeds fel en onverbiddelijk tegenover elkander te staan, in twee legerkampen gedeeld, tot het inzicht kwam, dat in de onderwijsquaestie het hachelijkst gevaar schuilt voor het staatkundig leven van ons volk als natie, zou elke poging, om op een wijze, die aller belang bevredigen kon, die pijnlijke quaestie tot oplossing te brengen, de uitnemendste weldaad voor het land zijn. Eerst dan zouden zij, die *radicaal* willen handelen, dat is: die het kwaad in den wortel wenschen aan te tasten, zich op zuiver terrein vereenigen kunnen, en de mogelijkheid geboren worden van iets, ja veel goeds tot stand te brengen, dat nu, altijd door de wet van 1857, verhinderd wordt.

Maar wat nu te doen? Eenvoudig het voorstel afstemmen? Neen, bij de warme sympathie, die ik voor het doel van den voorsteller koester, en bij het diep gevoel, dat er gehandeld *moet* worden, wil ik, al komt het voorstel, gelijk het daar ligt, mij onaannemelijk voor, ook mij den wenk van den geachten voorsteller in zijn Memorie van Antwoord ten nutte maken, als hij zegt, dat wie het doel wil, wel begrijpen moet, hoezeer hij, door op zijn bezwaren te drukken, aan de tegenstanders van den maatregel een ongeoorloofd voordeel gunt.

Ook mijnerzijds wil ik daarom, ofschoon niet ongenegen om ook in andere voorstellen te treden, mijn denkbeelden aan het oordeel van den geachten voorsteller onderwerpen.

Vooreerst dan zou ik wenschen, dat de considerans kon veranderd worden. Die considerans luidt thans: „Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat eenige maatregelen behooren te worden genomen, teneinde overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen tegen te gaan.”

Daarmee is het beginsel niet uitgesproken, dat ik gaarne op den voorgrond zag treden, en waartegen, naar ik gis, ook de geachte voorsteller geen overwegend bezwaar zal hebben. In zijn Memorie toch heeft hij het zelf uitgesproken. Ik bedoel het beginsel van *bescherming*.

De considerans stelt zich nu op het standpunt van iemand, die vrij beginselloos eenvoudig eenige maatregelen wenscht te nemen, niet op het standpunt van iemand, die krachtens een beginsel handelt. Hij spreekt verder van een zeker tegengaan van *verwaarloozing*. Maar ook „verwaarloozing” is hier het goede woord niet. Verwaarloozing is een lijdelijk begrip, en hier wordt iets in actieven zin verkeerd gedaan; het kind wordt *mishandeld*. Daarom zou, dunkt mij, de voorsteller zijn denkbeeld taalkundig juist formuleeren en voor de antirevolutionairen aannemelijker maken, indien hij ongeveer in dezen geest schreef: „Alzoo Wij in overweging hebben genomen, *dat de wet bescherming behoort te verleenen aan kinderen, die tot loongevenden arbeid gebezigd worden.*” Of iets in dier voege. Ik sta op de bewoordingen niet. Voorts zou ik wenschen, dat na de beslissing over art. 1 de zaak gerenvoyeerd werd, hetzij aan den voorsteller, hetzij aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, met uitnoodiging om de regeling te ontwerpen in art. 1 bedoeld. Het artikel zelf zou dan m. i. ongeveer aldus moeten luiden: „Loongevende arbeid van minderjarigen in fabrieken of werkplaatsen, op het veld en in het huisgezin, wordt niet toegelaten dan onder de bepalingen van deze wet.” Dan komt men nog wel niet aanstonds tot arresteering eener wet, maar verkrijgt toch dit resultaat, dat niet slechts enkele leden der Kamer individueel zich verklaren, maar dat de Kamer in haar geheel uitspraak doet over het groote beginsel, of zij aan kinderen, tot loonarbeid gebezigd, bescherming wil verleenen al dan niet. Verklaart men dit te willen, dan komt in de tweede plaats de vraag aan de orde, hoe, naar gelang van het verschil in den aard der industrieën, van het verschil tusschen fabrieken en werkplaatsen, van het verschil tusschen den arbeid op het veld en dien in het huisgezin, van het verschil van leeftijd en van het verschil tusschen de sociale gegevens in de onderscheidene deelen des Rijks, maatregelen te verordenen zijn, die wel zeer omslachtig zullen zijn, maar juist daarom te beter doel zullen treffen. *Eenvoudige* codificatie is *slechte* codificatie. Alleen een wet, die omslachtig is, wijl ze tot in de *détails* afdaalt, heeft kans van billijk en rechtvaardig te zijn.

Intusschen, vond dit denkbeeld bij den voorsteller geen ingang, dan ben ik toch niet ongenegen, voor zijn eerste artikel of voor het amendement van den heer Mackay te stemmen, ter betuiging van mijn sympathie aan het doel, mij natuurlijk voorbehoudende, het wetsontwerp zelf af te stemmen, indien tegemoetkoming aan de bezwaren, die ik geopperd heb, ondoenlijk bleek.

Het zou mij spijten, indien ik hiertoe genoodzaakt werd. Ik hoop

daarom van harte, dat het den voorsteller of eenig ander lid der Kamer, die met ons hetzelfde doel beoogt, gelukken zal een middel te vinden, waardoor die bezwaren kunnen wegvallen. Dan zal de qualificatie, door lord Shaftesbury aan de eerste poging van dien aard in Engeland gegeven, ook van toepassing blijken op den stap, door den heer Van Houten gedaan en zijn wetsvoorstel in onze annalen prijken als „*a prelude to other hailing and beneficent measures!*”

10.

REDE BETREFFENDE DEN KINDERARBEID.

(Voorstel VAN HOUTEN.)

(Gehouden 1 Mei 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 1382 v.v.)

Straks een kort woord ter repliek aan de geachte sprekers uit Tiel, uit Breda en uit de residentie, Mijnheer de Voorzitter; maar eerst het hoofdmoment van het debat. De Kamer is op dit oogenblik te zeer vervuld met de hoofdgedachte der rede van den heer Van Houten. Het zou niet goed zijn, die gespannen aandacht aanstonds te verbreken door de bespreking van incidenteele quaestiën. Daarom terstond een antwoord op de degelijke en schoone uiteenzetting door den heer Van Houten van het hem bezielend denkbeeld gegeven.

En dan begin ik met te constateeren, dat door die rede de quaestie een andere phase is ingetreden. Wat ik bij mijn eerste rede slechts dorst vermoeden, is nu gebleken waarheid te zijn; zoo zelfs, dat ik alle hulde breng aan de oprechtheid en rondheid, waarmede de geachte voorsteller zijn socialistische, in merg en been revolutionaire beginselen heeft uiteengezet. Maar daarom meen ik dan ook in zijn geest te spreken, zoo ik beweer, dat de antirevolutionaire partij — ik bedoel niet een partij in deze Kamer, maar de antirevolutionaire partij in objectieven zin — den eerbied voor zichzelf verliezen zou, als zij na dergelijke uiteenzetting zweeg. Het vermoeden zelfs mag niet rijzen, dat ze bij zulke ideeën zich nederlegt.

De heer Van Houten formuleerde *zijn* denkbeeld in den term: *regeling van den arbeid*; waartegenover ik de formule: *bescherming van het kind*, plaats, inzoover het tot loonarbeid wordt gebezigd. Tusschen die beide formules ligt de diepe kloof, die ons scheidt. Immers, naar de voorstelling van den heer Van Houten staan we voor een maatschappij, die wel

krank is en geneesmiddelen behoeft, maar èn op die kwaal èn op die geneesmiddelen heeft hij een blik, die geheel afwijkt van de zienswijze der antirevolutionaire partij. Volgens hem is die maatschappij in de war geraakt, doordien men niet of niet tijdig genoeg de vereischte *maatregelen* nam, of ook wel zich tot verkeerde maatregelen verleiden liet. Vermoedt men nu, gelijk de geachte voorsteller, geen dieperen wortel voor het kwaad, dan ligt het in den aard der zaak, dat hij, naar den stelregel van „gelijke wapenen”, ook dat kwaad door andere en betere *maatregelen* meent te kunnen bezweren. Juist in die meening schuilt, mijns inziens, de feil. Neen, de krankheid der maatschappij is niet eenvoudig uit verkeerd beleid en minder goede maatregelen van het voorgeslacht te verklaren. De wortel ook van het maatschappelijk kwaad ligt in *de zonde*, heeft dus een geestelijke oorzaak, waaruit volgt, dat men, om met gelijke wapenen te strijden, ook een geestelijke kracht behoort aan te wenden, om den geestelijken kanker te genezen.

Waar beginselen zóo scherp tegenover elkander staan, is protest plicht, samengaan onmogelijk. Michelet heeft dit in zijn: *Nos fils*, aan het slot der voorrede niet te scherp uitgedrukt, toen hij zeide: „Al naar gelang men in de zonde al of niet den wortel onzer sociale ellenden ziet, neemt men plaats in twee verschillende levenstreinen, die op het centraalstation wel met de achterste waggons aan elkander raken, maar, eenmaal in beweging, met elke minuut zich steeds verder van elkaër verwijderen, om elkaër nimmer weer terug te vinden.”

En waaraan ontleen ik nu het bewijs, dat ten deze het antirevolutionair beginsel overeenstemt met de gegevens van natuur en waarheid, en dat het revolutionaire beginsel van den heer Van Houten hierop schipbreuk lijdt? Eenvoudig aan het door hemzelf geformuleerd artikel. In zijn wetsformule, in art. 1, zullen wij dan nu het resultaat hebben van de wetenschap, de onfeilbare uitspraak der wijsheid, waarnaar het socialisme ten deze handelen zal. En wat vinden we? Een bepaling, die, volgens den voorsteller zelf, geheel *willekeurig* is. Hij zegt zelf, eenvoudig een greep in de jaren te hebben gedaan, en in zijn overgangsbepaling drukt hij althans tijdelijk den stempel op den leeftijd van tien en elf jaren.

Blijkt hieruit niet overtuigend, dat zij, die zich op revolutionair standpunt stellen, juist die vaste gegevens missen, waarop een methode van medicatie te baseeren ware?

Kon men door de empirie, door waarneming van de verschijnselen des maatschappelijken levens, metterdaad tot een evidente, onomstootelijke *aanwijzing* van den *absoluten* regel komen, die den arbeid beheerschen

moet, ik zou onmiddellijk tot den geachten afgevaardigde overgaan en zeggen: Is dit in absoluten zin waar gebleken, dan moet ook volgens dien regel gehandeld worden.

Maar daartoe zal noch de geachte spreker, noch iemand ooit komen, eenvoudig wijl de maatschappij, die men regelen wil, een zedelijk organisme is, dat gedurig wisselt. Stel dat ge een regel vindt, die, toegepast op onzen tijd, in onze toestanden, in dit bepaald land, feilloos werkte, — straks, als men eenige decennia verder is, of als men zich in een ander land verplaatst, zult ge zien, dat de regel zijn toepasselijkheid reeds verloren heeft.

Is dit zoo, dan vraag ik, welk recht men heeft om de organisatie der maatschappij op zoo ingrijpende wijze te hervormen? Men verwijt den antirevolutionair telkens, dat hij zich steeds beroept op het Woord en de ordonnantiën Gods, en dicht ons dan de meening toe, alsof we met beroep op eenige plaats der Schrift kortweg den levensregel willen vaststellen voor Staat en maatschappij. Dit is onjuist. Voortdurend is ook onzes inziens rekening te houden met de resultaten der wetenschap en de eindelooze wijziging, die verscheidenheid van landaard en tijden eischt. Maar als de geachte spreker zijn stelsel à toute force op onze maatschappij wil toepassen, vraagt hij dan voor zijn regel niet nog sterker autoriteitsgeloof, dan aan deze zijde ooit gevraagd is voor de ordonnantiën Gods? Immers hij eischt, dat we als onomstootelijke waarheid den regel zullen aannemen, dat een kind onder de twaalf jaren niet *mag* arbeiden.

Vanwaar toch het bewijs voor die stelling? Hoe kan ooit aange-toond worden, dat het werkelijk naar de verordeningen der natuur en naar de eischen van het maatschappelijk organisme ongeoorloofd is, dat een kind onder de twaalf jaren eenigen arbeid verrichte? En is dit bewijs *niet* te leveren, wat vergt de geachte spreker dan anders van ons dan een autoriteitsgeloof, dat ik althans hem niet schenk, en veel onredelijker is dan de eerbied, die onzerzijds, naar onze beginselen, gevraagd wordt voor wat naar onze overtuiging is een openbaring Gods?

Waar zulk een principieele tegenstelling in de discussie sluipt, kan de antirevolutionaire partij natuurlijk niet eenvoudig medegaan in ander spoor, maar behoort ze haar eigen gedachte te formuleeren. De Kamer zal dan te kiezen hebben tusschen het beginsel door den heer Van Houten uiteengezet, en het beginsel, dat er onzerzijds tegenover wordt geplaatst.

Die twee beginselen zullen het eenvoudigst, het meest practisch en voor een ieder het meest bevattelijk worden ingekleed, wanneer ik ze tegenover elkander plaats als het *Engelsche* en het pseudo-*Pruisische*

stelsel. Ik zeg het *pseudo*-Pruisische stelsel. Want in Pruisen zelf is men bij de bepaling van den twaalfjarigen leeftijd *niet* doctrinair te werk gegaan, maar heeft dien leeftijd aangenomen, wijl ze reeds in de Pruisische schoolwet als termijn van leerplichtigheid was vastgesteld. Dat de heer Van Houten metterdaad in een Duitsche atmosfeer leeft, blijkt te over uit een uitdrukking door hem in zijn Memorie en nog dezen morgen gebezigd: „de kinderen ten arbeid *stellen*.” Dat is noch Nederlandsch gedacht, noch op zijn Nederlandsch gezegd. Alleen in Duitschland „*hat man sich zu stellen*”. Tegenover dat *pseudo*-Pruisische stelsel nu van den geachten voorsteller plaats ik het Engelsche. Het eerste vertegenwoordigt *de regeling van den arbeid*, het andere *de bescherming van het kind*. Het Pruisische generaliseert, het Engelsche specialiseert. Het eerste is *deductief*, het tweede *inductief*. De *pseudo*-Pruis maakt er zich van af met een idéé, maar geeft dan ook geen vruchtbaar beginsel voor de toekomst, terwijl het Engelsche systeem een zaadkorrel aan de aarde toevertrouwde, die, allengs ontkiemend, straks tot een boom wierd, onder welks takken de kinderkens der arbeidende klasse reeds schaduw vinden tegen de hitte des daags, waaraan ze blootstonden, Juist wijl die beginselen zoo scherp tegenover elkander staan, had, dunkt mij, de voorsteller oprechter moeten zijn in zijn considerans. Niet alsof ik hem verdenk van opzettelijke onoprechtheid. Ook dezen morgen is hij zoo rond en open voor zijn denkbeelden uitgekomen, dat niemand recht zou hebben eenige subjectieve onoprechtheid achter zijn woorden te zoeken. Maar er is objectieve onoprechtheid in den considerans, wijl sprekers beginsel er niet in is uitgedrukt. Stelt de geachte spreker prijs op een hulde aan dit beginsel gebracht, dat hij dan ook uitdrukke wat hij wil, en schrijve: „Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat de wet *den maatschappelijken arbeid behoort te regelen*.” Dan is het doel, waartoe hij komen wil, duidelijk geformuleerd, en kan er éen zuivere stemming plaats hebben. Ter bestrijding van dat beginsel zou ik dan mijnerzijds, gelijk ik gisteren reeds aanstipte, in overweging geven, dat men las: „Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat de wet den loonarbeid van minderjarigen *behoort te beschermen*.”

Beschermen, dat is het wat de antirevolutionair wil. Het Evangelie is de geestelijke kracht, die de wereld ingaat om de geestelijke krankheden der maatschappij te bestrijden. Maar desniettegenstaande kunnen er misbruiken in de maatschappij bestaan, die de overheid wel degelijk geroepen is tegen te gaan en te voorkomen.

Maar natuurlijk bij wijziging van den considerans kan men niet staan blijven. Bij een anderen considerans hoort ook een ander artikel éen, en ik wensch daarom nogmaals aan te dringen op de wijziging in

het eerste artikel, die ik reeds eergisteren te berde bracht, toen ik voorstelde te lezen: „Loongevende arbeid van minderjarigen in fabrieken of werkplaatsen of op het veld, is gebonden aan de bepalingen dezer wet.” Vooral na de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat hij tot het voorstellen van wettelijke maatregelen bereid is, bestaat er, dunkt mij, niet langer bezwaar tegen een zoo ver van de oorspronkelijke redactie afwijkend amendement. De Kamer, ik begrijp dit, wil tot een practisch resultaat komen. Welk zal dit resultaat zijn? Van mijn standpunt beschouwd, in de eerste plaats, dat de Kamer met unanimititeit verklaart: Er bestaat een ergerlijk kwaad, dat voorziening eischt; en ten tweede, dat deze tak der Volksvertegenwoordiging een keuze doet tusschen de beide stelsels, opdat de Regeering, aan den arbeid tiggend, wete, op welke lijn ze de Kamer zal kunnen ontmoeten.

Zoodoende zullen wij tot een resultaat komen, niet alleen het voordeeligt voor de fabriekskinderen, maar ook het meest gewenscht voor onze nationale politiek, nadat eenmaal door den heer Van Houten het diepste beginsel van staatkunde in deze quaestie betrokken is.

Eerst als dit in discussie komt, zal er gelegenheid zijn, om de practische vóór- en nadeelen van het Engelsche en Pruisische stelsel meer in bijzonderheden aan te toonen, weshalve ik mij reserveer hierop terug te komen na de indiening van mijn amendement. Ik wenschte nu alleen aan te geven, waarom ik bij mijn voornemen blijf om met den heer Van Houten mede te gaan, voorzoover zijn voorstel strekt om een maatschappelijk kwaad te keeren; maar tevens meen, na zijn rede van dezen morgen, ietwat scherper het wederzijdsch standpunt te preciseeren. Eenerzijds wordt toch verklaard: „regeling van den arbeid door den Staat”, en anderzijds „bescherming door den Staat te verleenen aan wat verdrukt wordt en mishandeld”.

En nu ten slotte nog een kort woord van repliek aan de geachte afgevaardigden uit Breda, uit Tiel en uit de residentie.

De geachte afgevaardigde uit Breda heeft mij gisteren verweten, dat ik ten onrechte *de Kerk* zou beschuldigd hebben, toen ik zei, dat ze niet genoeg had gewaakt voor onze sociale belangen.

Vergun mij, Mijnheer de Voorzitter, allereerst tot den geachten afgevaardigde de vraag te richten, of het aangaat in de Kamer van een bepaald kerkgenootschap als *de Kerk*, de eenige en ware, te spreken. Ik heb er niets tegen, indien dit geschiedt als subjectieve geloofsbelijdenis; maar is het hier op zijn plaats?

Toen door mij van *de Kerk* gesproken werd, heb ik natuurlijk dat „Gesammtbegriff” bedoeld, dat alle bestaande kerkgenootschappen in zich sluit.

Hoe is dan met de verwijzing naar wat een enkel der veertien kerkgenootschappen deed, mijn klacht tegen *de Kerk* ontzenuwd, tenzij men dat éene kerkgenootschap als *de Kerk* beschouwe? Hiertegen moet ik protesteeren. Bedoelde de geachte spreker daarentegen, dat door eenige kerkgenootschappen wel terdege iets gedaan is tot leniging van het bestaande kwaad, dan heb ik tot verweer, als had ik dit miskend, slechts voor te lezen, wat ik eergisteren gezegd heb. Zelf heb ik toen het feit erkend, waarop de geachte spreker zich thans beroept.

In het *Bijblad* toch lees ik op blz. 1349:

„Intusschen, ik herhaal het, de Kerk heeft haar plicht niet gedaan. Wel zijn er harerzijds enkele pogingen ten goede aangewend. Wij hoorden dit dezen morgen nog van Noord-Brabant, en men weet, dat ook de kerkeraden van Leiden en Venendaal zich openlijk deze quaestie aantrokken, en dus toonden iets van hun verantwoordelijkheid te beseffen. Maar dit zijn levensteekenen voor de toekomst, meer niet. Op dit oogenblik kan de Kerk niet met zulk een kracht handelen als noodig is, om het kwaad te keeren, en de maatschappij kan niet wachten, tot de Kerk sterk genoeg zal zijn om als arts op treden.”

Ik heb dus ook hetgeen in Noord-Brabant geschied was, allerminst geïgnoreerd. Maar is daardoor nu bewezen, dat de Kerk, die in Noord-Brabant het grootste deel der bevolking in haar bedehuizen verzamelt, vrij is van schuld? Mij dunkt, neen. Of is het niet waar, dat een halve eeuw geleden ook in die Kerk de revolutionaire begrippen zoo sterk doordrongen, dat haar geestelijkheid niet meer bij machte was den zedelijken factor, waarop het hier aankwam, te weten de ouderlijke verantwoordelijkheid, zoo krachtig te doen werken, dat er één natuurlijk tegengif in geboden was tegen het sociale kwaad, waartoe de hooge vlucht der industrie dra moest verlokken? Mijns inziens bood ook in Noord-Brabant de Kerk dit tegengif niet. Ik zeg dit, niet om minder beleefd te zijn jegens den geachten afgevaardigde uit Breda, die gisteren de welwillendheid had om aan een Protestantsch land den eerepalm op het stuk van opvoeding te reiken, toen hij op Pruisen wees als het land waar het volksonderwijs de uitnemendste vruchten had gedragen. Het komt niet in mij op, zooveel onpartijdigheid te reciprocereen met een minder welwillend woord aan zijn adres. Integendeel, ik erken, dat er ook in Noord-Brabant tegen dit sociale kwaad geijverd wordt. Maar ik vraag: Wanneer is in Noord-Brabant die tegenwerking begonnen? Inimmers eerst nadat het kwaad zich had geopenbaard. Men heeft repressief gewerkt, in steê van het kwaad te voorkomen. En nu houd ik vol, dat de repressieve kracht der Kerk, ook van de Roomsche-Katholieke, *op tijd* werkt, en dat Staat

en maatschappij onmogelijk wachten kunnen, tot de zedelijke invloed der Kerk groot genoeg zal zijn geworden om het kwaad te bezweren.

De geachte afgevaardigde uit Tiel meende, dat ik art. 1 ten onrechte van doctrinarisme had beschuldigd. Mijnheer de Voorzitter, wat is voor een goeden gang bij elke wetgeving noodig? Immers, dat men zijn beginsel uitspreke in den considerans en de toepassing van dat beginsel, naar den eisch van tijd en landaard beperkt, imperatief formuleere in het hoofdartikel der wet. Maar in dit artikel is geen beginsel uitgesproken. Elk beginsel toch moet voldoen aan twee vereischten: er moet iets uit kunnen voortkomen, en het mag niet willekeurig zijn. Het moet het begin *van iets* zijn en vaststaan. Maar beide die vereischten ontbreken hier. Er kan uit dit artikel niets voortkomen. Het zegt eenvoudig, dat kinderen onder twaalf jaren niet zullen mogen werken. Welk volgend wetsartikel wil men daaruit nu deduceeren. Dat het voorts op geen vaste gegevens steunt en dus willekeurig is, stip ik slechts aan; ik heb dit straks reeds aangetoond.

Nog rest mij een enkel woord aan den heer Wintgens, wijl ik gisteren in zijn oog en in dat der Kamer allicht den schijn van onbeleefdheid aannam, door de zaal te verlaten, toen de geachte afgevaardigde sprak. Dit was niet uit luim, allermint onbeleefdheid. Een imperatieve reden drong mij, samenhangende met iets waarvan ik hier geen mentie zou maken, indien de heer Wintgens mij niet zelf vroeger de eer had aangedaan het hier ter sprake te brengen. Mijn heengaan stond in verband met . . . *de Standaard*.

En nu deze korte verklaring. De geachte spreker wees gisteren op een novelle van Cremer, waarin een zeer treurig tafereel werd opgehangen van het fabriekleven in de academiestad, en legde daarnaast het adres door de Kamer van Koophandel uit datzelfde Leiden ingezonden, thans reageerend tegen dit wetsvoorstel. De heer Wintgens voegde er bij, dat dit wel ietwat *contrasteerde*.

De rede gisteren door den heer Wintgens uitgesproken, zou, dunkt mij, werd ze gelegd naast een andere redevoering door dienzelfden afgevaardigde een klein jaar geleden gehouden, ook mij aanleiding kunnen geven, om op soortgelijk contrast te wijzen. Gelukkig mag ik er bijvoegen, dat *dit* contrast voor mij een winst is aan welwillendheid van den geachten afgevaardigde te mijwaart.

11.

REDE BETREFFENDE DEN KINDERARBEID.

(Voorstel VAN HOUTEN.)

(Gehouden 2 Mei 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 1390 v.v.)

Slechts een kort woord tot toelichting van mijn amendement, Mijnheer de Voorzitter. Vooreerst wensch ik er op te wijzen, dat de geachte voorsteller, door art. 6 los te laten, zijn eigen systeem verzwakt heeft.

Hij zegt in zijn Memorie van Toelichting, na gesproken te hebben over leerplicht bij partieele invoering: „Ziehier *de hoofdbeginselen*, waarop het aangeboden ontwerp van wet steunt.” In dit wetsontwerp rust derhalve dit artikel niet slechts zijdelings, maar rechtstreeks op leerplicht als hoofdbeginsel. Wordt dan het systeem niet uit zijn verband gerukt door de uitlichting van art. 6? Het vroeger geopperd bezwaar, dat men het kwaad eenvoudig verplaatsen zal, komt daardoor met volle kracht terug. De Staat zal nu arbeid in fabrieken en werkplaatsen, en ook ten deele op het veld, waar men het desnoods nog kan contro-leeren, verbieden; maar er bestaat geen waarborg, dat kinderen niet in huizen of in schuren, soms zeer ongezonde lokalen, gebezigd zullen worden tot een arbeid, die aan alle contrôle ontsnapt.

In de tweede plaats wil ik doen opmerken, dat de voorsteller zichzelf niet geheel gelijk is gebleven in zijn Memorie van Beantwoording, vergeleken met de Memorie van Toelichting. Er zijn twee beginselen, waaruit men hier kan handelen: of dat er bescherming behoort te worden verleend aan het kind, of dat de Staat den maatschappelijken arbeid moet regelen. Op welk van die beide standpunten heeft nu de geachte voorsteller zich oorspronkelijk geplaatst? Het antwoord op die vraag wordt gevonden in zijn Memorie van Toelichting.

Daarin toch zegt de geachte voorsteller, na gewezen te hebben op

die velen, die wenschen, „dat de wetgeving het kind *bescherm*e tegen de achteloosheid zijner wettelijke verzorgers, en tegen de zucht der industrieelen en werkgevers naar goedkoopere arbeid”: „De ondergeteekende wenscht, dat aan dit, in zijn oog rechtmatig verlangen voldaan worde.” Zijn uitgangspunt is derhalve: bescherming te verleenen aan het kind tegen de achteloosheid zijner ouders en tegen het misbruik der industrieelen. In bijna de gansche Memorie van Toelichting vindt men dit denkbeeld terug. Op pag. 2 bovenaan leest men: „De zorg voor kinderen, die niet voor zichzelf kunnen handelen, behoort uit den aard der zaak en volgens alle rechtstheorieën tot de bevoegdheid van het Staatsbestuur.” In de 3de alinea van die bladzijde wordt gewezen op het „*misbruik* van loonarbeid”, in de 5de alinea op „*misbruik* van huisarbeid”. Geheel de tournure van de Memorie van Toelichting zoekt dus de Kamer te bewegen, dat zij zal optreden om het kind te *beschermen* en misbruik van loonarbeid tegen te gaan. Voorts wordt nog over leerplicht gesproken, maar met geen enkel woord zelfs is er sprake van oeconomische regeling van den arbeid door den Staat. En toch schrijft de geachte voorsteller na deze uiteenzetting van motieven: „*Op deze hoofdbeginselen* steunt het aangeboden wetsontwerp.”

Hiermede is geconstateerd, dat de geachte voorsteller bij de aanbieding van het ontwerp uitging van het hoofdbeginsel: *bescherming van het kind*.

En wat heeft nu de geachte voorsteller ons gisteren verklaard? Gisteren heeft hij zich uitsluitend gedragen aan een alinea der Memorie van Beantwoording, waar men in § 3 leest: „Het doel van het voorstel en het standpunt, van hetwelk de voorsteller is uitgegaan, zijn in de toelichting niet duidelijk genoeg geweest om misvatting uit te sluiten.” En nu volgt er — ik geef het gaarne toe — een dubbele aanwijzing: vooreerst, *negatief*, dat hij niet wenscht te handelen uit een philanthropisch beginsel, en ten tweede, *positief*, dat hij het verkeerde in den *toestand der maatschappij* door deze regeling zoekt te verbeteren. Maar wat in de Memorie van Beantwoording nog slechts even was aangestipt, en ten deele voor een andere uitlegging vatbaar bleef, is gisteren zoo uitsluitend, zoo sterk op den voorgrond getreden, dat de voorsteller zich zelfs veroorloofd heeft verschillende bedenkingen, tegen zijn voorstel ingebracht, kortweg af te snijden met de opmerking: „Deze bezwaren en bedenkingen raken mijn voorstel niet, wijl ik iets anders beoog, naar een ander doel streef dan mijn opponenten.” Bestaat er dan, indien deze feiten niet zijn te weerspreken, geen aanleiding, om hen te disculpeeren, die aanvankelijk met meer sympathie dan na de ge-

houden replek het voorstel hebben toegejuicht? Zelfs de Memorie van Beantwoording liet, zei ik, nog een anderen uitleg toe. Immers sentimentaliteit is een ziekelijk en kwaad verschijnsel. Zij onderscheidt zich van de ware helpende liefde daarin, dat de echte liefde mede lijdt, de smart die zij waarneemt mede draagt, en er een prikkel aan ontleent tot energiek handelen. Sentimentaliteit daarentegen speelt min of meer met het leed, en schept er behagen in om aan de smart eigen hulpvaardigheid en deernis te laten schitteren. Dat tegen zoo ziekelijke passie te velde moet getrokken, erkent elk ernstig man. Tevens zal elk toestemmen, dat eenige tijdelijke verbetering van den oeconomischen toestand het gevolg zou kunnen zijn van soortgelijke wet, zonder dat dit behoefde af te schrikken, wyl loonsverhooging, werd dit voorstel aangenomen, aanvankelijk slechts in zeer geringe mate zou ontstaan.

Zonder te treden in de geheimen van andere vergaderingen meen ik er toch op te mogen wijzen, dat de algemeene vergadering van het Werkliedenverbond juist daarom zoo met klem is opgekomen niet alleen voor dit voorstel, maar vooral voor de uitbreiding van den termijn van twaalf op vijftien jaren, wyl de werklieden uitnemend gevoelden, dat de te verkrijgen loonsstijging, bij wegvalling enkel van den arbeid van kinderen beneden de twaalf jaren, altijd uiterst gering zal zijn, en eerst dan haar invloed zou doen gevoelen, indien de termijn uitgestrekt wordt minstens tot de grens van vijftien jaren. Opmerkelijk is, dit terloops, dat op die vergadering de eigenlijke fabriekplaatsen niet waren vertegenwoordigd. Van Enschedé, Almeloo, Venendaal, uit Noord-Brabant, zelfs uit Leiden — wel was uit Leiden een afgevaardigde ingeschreven, maar niet namens de fabriekarbeiders — waren geen vertegenwoordigers opgekomen. Waaraan dit toe te schrijven? Misschien aan mindere belangstelling; maar het kon ook zijn, dat het gevoel van zelfstandigheid bij den arbeider in de fabriekplaatsen, juist dank zij de verkeerde praktijken, dermate is gedaald, dat het hem faalt aan den moed om openlijk voor zijn belangen op te treden. Dan zou het een bewijs te meer zijn, dat de fabriekarbeid door zijn generaliseerend vermogen de zedelijke kracht breekt en knakt.

Maar dit slechts in het voorbijgaan. Op het verschil van standpunt wijs ik. Of is het niet een geheel ander standpunt, of men tot deze Kamer komt met de klacht: Neem dit wetsontwerp aan, *want het lijden is te hard*, het mag niet langer zonder voorziening blijven! dan wel of men zegt: Dat lijden vind ik ook wel hard, maar ik ben niet sentimenteel, en laat mij door het gevoel niet medeslepen; ik beoog een gansch ander doel: stijging van het loon door beperking der arbeids-

krachten. Immers dat doel zou de geachte spreker najagen, óók indien dit lijden *niet* bestond. Ondersteld dat op dit oogenblik alle misbruik in de fabriekplaatsen ware weggenomen en de kinderarbeid, door werking van de zedelijke factoren der maatschappij, van alle schadelijk element ware gezuiverd, kortom, dat van mishandeling van het kind in de verte geen sprake meer ware, dan zou de geachte spreker, krachtens *zijn* stelsel, toch nog moeten zeggen: Gij, Staat, verbied den arbeid van kinderen beneden de twaalf jaren! Maar behoort dan ook aan den geachten voorsteller het recht niet betwist te worden, om in den considerans en de Memorie van Toelichting zijn wetsvoorstel aan te bevelen door een uitsluitend beroep op het misbruik, dat moet worden tegengegaan? Men onderscheide wel. En zij, die gezind zijn met den voorsteller een bestaand misbruik weg te nemen, en zij, die met den heer Van Houten in zijn rede van gisteren den maatschappelijken toestand willen regelen, bedoelen beiden de genezing van een kwaad; maar de een verstaat hieronder een misbruik, een zedelijk kwaad, dat zijn geweten raakt, terwijl de ander slechts een feil in de regeling der maatschappij bedoelt, het niet goed loopen van een rad in het groote raderwerk. Naarmate men het een of het ander wil, moet men ook komen tot een verschillende conclusie. Daarom acht ik het raadzaam, de Kamer in de gelegenheid te stellen tot een keuze tusschen beide. Middel hiertoe kan mijn amendement zijn, waarin het beginsel, dat ik tegenover den heer Van Houten plaatste, scherp is uitgedrukt. De amendementen van de heeren Van den Berch en Gratama zijn onvoldoende, wijl ze geen antithetisch beginsel belichamen. Dat van den heer Gratama is enkel gradueel van het wetsvoorstel zelf onderscheiden en aan dat van den heer Van den Berch ligt wel een verschillend beginsel ten grondslag, maar zóó beperkt, dat het meer naar een bepaling zweemt tehuis behoorende in den Code Pénal. Ze biedt analogie met de in verschillende steden bestaande bepaling, dat in huizen van ontucht geen dienstboden beneden de zestien jaren zijn toe te laten. Deze bepaling beschermt ook een zeer klein deel der lagere klasse. Maar wie zal beweren, dat in deze uitstekende bepaling een beginsel is uitgesproken, dat antithetisch tegenover dat van den heer Van Houten treedt? En of men dit nu al uitbreidt tot die enkele honderden kinderen onder de twaalf jaar, die in fabrieken en mijnen arbeiden, dit brengt er het beginsel niet in. Wij hebben te kiezen tusschen twee wegen. Wat wil men? Uitgaan van het denkbeeld: De oeconomische wetenschap heeft de regelen op te sporen, waarnaar de maatschappij zich beweegt, en na de ontdekking dier regelen heeft de Staat zijn burgers te dwingen,

overeenkomstig die regelen te leven, opdat door haar toepassing geluk en welvaart volkomen worde? Of wel, gelooft men met mij, dat ook in de maatschappij het beginsel van *selfgovernment* heerscht, en de Staat eerst *dán* tusschen beide mag treden, als door excessen van zedelijk kwaad of verstoring der maatschappelijke orde dusdanige misbruiken ontstaan, dat de onderdrukking van het kwaad en voorkoming van herhaling alleen van den sterken arm is te wachten? Deze beide systemen nu zijn, naar ik meen, tamelijk zuiver in het Pruisische en Engelsche stelsel belichaamd. In het Engelsche stuit men op geen willekeurige bepaling, straalt geen poging door om de maatschappij, gelijk zij leeft en streeft, naar vaste regelen te dwingen, en bindt de wet slechts voorzooverre het misbruik is gesignaleerd.

In het Pruisisch stelsel daarentegen wordt een willekeurige grens aangenomen en kortweg een verbod gesteld, waartoe de Staat niet bevoegd is. Immers, wie bewijst, dat het niet wel degelijk in de orde der natuur ligt en tot de factoren der maatschappij behoort, dat een deel van de arbeidstaak voor rekening kome van de bevolking tusschen acht- en twaalfjarigen leeftijd? Slechts *hiertegen* behoorde dan gewaakt, dat aan kinderen op dien ouderdom niet een verkeerd deel van den gemeenschappelijken arbeid werd opgelegd, niet stemmend met hun krachtsontwikkeling.

De beide systemen bieden eigenaardige voor- en nadeelen; maar toch slaat de evenaar voor het Engelsche zeer verre over. Dat stelsel toch is het, dat het beginsel van vrijheid huldigt en reeds daarom bij een Nederlandsche Volksvertegenwoordiging op sympathie aanspraak maakt. Wel is gisteren gezegd: „Burgervrijheid in Nederland” is een groot woord; wij hebben toch successievelijk reeds afstand gedaan van een tal onzer vrijheden en beklagen ons daarover niet, maar juichen er veeleer in; waarom zouden wij dit minimum van vrijheid dan ook niet ten offer brengen? Althans wanneer het er op aankomt, een deel van onze individueele vrijheid te offeren ten nutte van het algemeen, *zonder dat een beginsel er door geschonden, of ons geweten er door gedeerd wordt.* Dan moeten wij dit offer brengen. Maar hier is wel terdege een beginsel in het spel. Stel, het gelukt u de maatschappij te reglementeeren, dan zal voor het oogenblik ongetwijfeld veel verkeers gestuit worden, maar de *zedelijke* veerkracht der maatschappij zal tevens verbroken zijn. Ze zal zich nog bewegen, maar kunstmatig, mechanisch, als de ledepop; niet meer met die organische kracht, die eisch is voor alle leven. En niet alleen dat dit stelsel de vrijheid huldigt, maar het rekent ook met de eischen der maatschappij. Immers,

de ervaring heeft geleerd, dat de verschillende soorten van bedrijf en industrie verschillende eischen en belangen hebben, die alleen dan tot hun recht komen, indien men tot een codificatie geraakt, die naar de verschillende behoeften varieert. Dit is evenzeer van belang voor het kind. Wij weten, dat niet alle kinderen van twaalf jaren fysiek even sterk zijn. Er zijn kinderen van elf jaren, aan wie men veel beter arbeid kan toevertrouwen dan aan andere kinderen van dertien. De gesteldheid van het lichaam is vooral bij kinderen zeer onderscheiden. Er zijn zwakke kinderen, maar sterke ook. Gaat het nu aan, om, zonder op dat verschil te letten, allen over eenzelfden kam te scheren en een onfeilbaren maatstaf aan te nemen?

Toch gevoel ik, dat de vorm, waarin mijn amendement is gegoten, beter geschikt zou zijn voor een motie dan voor een amendement, omdat, werd het aangenomen, de Kamer niet verder zou komen, de behandeling van het voorstel zou zijn geïnterrompeerd. Immers voor de bepalingen, waaraan de verschillende arbeid zou te verbinden zijn, zou op dit oogenblik de bouwstof ontbreken. Moest dan ook het amendement als zoodanig, door de Kamer hetzij niet worden ondersteund, hetzij niet worden aangenomen, dan reserveer ik mij, het in den vorm van een motie in te dienen, nadat, zooals ik hoop, de verschillende redacties van het eerste artikel zullen zijn afgestemd, of ook indien na aanneming van artikel één, in welken vorm dan ook, het geheele wetsontwerp mocht worden verworpen. Ik wensch mij dit te reserveeren, omdat ik niets zoozeer zou betreuren, dan dat na zoo uitvoerige discussies de gansche zaak eenvoudig in het vergeetboek werd gedeponeerd. Ik geloof, dat de Kamer het hier althans over eens is, dat er reeds op dit oogenblik een stap moet worden gedaan, die tot iets leidt.

Slechts een enkel woord over de door mij gebezigde uitdrukking „minderjarigen”. Ik heb die uitdrukking gebezigd, niet alsof ik meenen zou, dat een jonkman van achttien of twintig jaren nog zooveel bescherming behoeft, maar omdat „minderjarigen” de eenige term is, die volgens de wet kan gebruikt worden, zoolang men nog niet wil specialiseeren. Wie specialiseert, kan de term „minderjarigen” vermijden; maar ik, die op mijn standpunt elke willekeurige bepaling van leeftijd wil zien uitsluiten, moet wel tot den term „minderjarigen” komen; een term, die bovendien nog daarom zich aanbeveelt, wijl, naar ik meen, voor vrouwen en meisjes althans, tot den leeftijd van meerderjarigheid eenige bescherming van den Staat niet overbodig zal zijn.

Resumeerende, stel ik mijn amendement dus aan de Kamer voor, als belichaming van het protest, dat de Staat niet mag ageeren in de

richting, waarin de heer Van Houten ons wil leiden, en die ik reeds gisteren signaleerde als leidende naar het socialistisch terrein, of wil men, als belichaming van het beginsel, dat de Staat de maatschappij aan de werking harer zedelijke factoren moet overlaten, om eerst dan en alleen daar tusschen beide te treden, waar zich misbruik openbaart.

Over het gebruik van de qualificatie „socialistisch” nog een enkel woord. De heer Van Houten heeft, en terecht, verklaard: Ik ben geen socialist, en op dien grond er zeer ernstig tegen geprotesteerd, dat men die uitdrukking op zijn voorstel toepaste. Toch meen ik, dat dit niet ten onrechte is geschied. Wie eenmaal een weg inslaat, aan welks einde de mechanische opvatting van den Staat ligt, wordt zijns ondanks al verder en verder voortgedrongen. Men roept een geest op, dien men zelf niet meer kan kan bezweren; ook dan niet, als men zelf persoonlijk vijandig tegenover het socialisme staat en het hart zich met alle kracht tegen zijn propaganda verzet. Volgde de Kamer den geachten voorsteller op zijn weg, dan zou de uitkomst ook hem toonen, hoe gevaarlijk het was, een macht in het leven te roepen, waarvan later het socialisme tegen zijn zin en wil gebruik zou maken ter verwezenlijking van zijn ideaal.

De voorsteller zei gisteren wel in zijn dupliek: „Wij hebben hier niet met wijsgeerige stellingen van doen; uw daad reikt niet verder dan mijn voorstel gaat. Verder gaat dan ook uw verantwoordelijkheid niet.” Maar mij dunkt, zulk een scheiding tusschen den voorsteller en zijn ontwerp gaat toch al te ver, nu hijzelf in zijn repliek goedvond, beiden zoo innig te vereenigen, dat zelfs de discussie op sommige punten werd afgesneden met het kort beweren: „Ik blijf met de verdediging van mijn voorstel op de lijn, waarop ik mij met dat voorstel zelf beweeg.”

12.

REDE BETREFFENDE DEN KINDERARBEID.

(Voorstel VAN HOUTEN.)

(Gehouden 4 Mei 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1412 v.v.)

Ik ga een laatste poging wagen, Mijnheer de Voorzitter, niet om ook maar een enkele stem te winnen voor mijn als amendement gedeguiseerde motie, noch ook om de schaal der stemming ten gunste van het amendement Van der Berch, of ten nadeele van de redactie van den heer Van Houten te doen overslaan; mijn doel reikt verder; mijn laatste, als mijn eerste poging, beoogt den triumpf van wat voor mij een beginsel is.

Aanvankelijk mag ik mij met eenig succes in dien strijd gelukwenschen. Het doel toch, waarmede ik mijn amendement voordroeg, was tweeledig.

Voorreerst — dit gaf ik reeds in mijn eerste rede aan — om de Kamer te bewegen, noch dit voorstel, noch eenig amendement aan te nemen, maar de zaak te renvoyeeren aan de Regeering. Beter voorbereid, konden we dan tot een afdoende regeling dezer materie geraken, overeenkomstig met de behoeften van het land en de eigenaardige eischen van de verschillende takken onzer industrie.

Maar ik had nog een *tweede* doel. Na de repliek van den geachten voorsteller was het mijns inziens onafwijsbaar noodzakelijk, protest in te dienen tegen de wijsgeerige beschouwing, die hijzelf aan de redactie van zijn voorstel had vastgeknoot. Althans dit tweede doel nu is zóo volkomen bereikt, als ik mij nauwelijks had durven voorstellen. De geachte voorsteller wierp mij zoo straks tegen: Gij staat geïsoleerd, uw isolement wordt voldongen! Maar mij dunkt, ik mag dit retorqueeren met

de tegenstelling: Volkomener dan *uw* isolement is geen isolement schier denkbaar. Wat toch zagen we gebeuren? Na de repliek, waarin de voorsteller zijn stelsel uiteenzette, is niet één enkel lid in algemeene beschouwingen getreden, of hij verklaarde uitdrukkelijk, ook al ondersteunde hij het voorstel zelf, *zich los te maken van de daaraan vastgeknoopte theorie*. Dit hoorden we niet alleen van deze zijde, maar van de overzijde evenzeer. Ook daar is dit protest telkens herhaald, zoowel door hen die we als specialiteiten op oeconomisch gebied begroeten, als door dezulken die anders gewoon zijn het naast aan de zijde van den heer Van Houten te staan. Geen enkele stem ten gunste van zijn systeem ging op, zelfs niet uit den voor hem anders meest verwanten kring.

Mag ik dan niet zeggen, dat mijn succes althans op dit punt volkomen is? Metterdaad, indien *ik* geïsoleerd sta met mijn amendement, volkomener nog is het isolement, waarin de geachte voorsteller zich bevindt met zijn beginsel. Ik verblijd mij er dan ook over, te mogen constateeren dat de Tweede Kamer, nadat in haar midden, ik zal niet zeggen het revolutiebeginsel, maar dan toch een revolutionair beginsel, *in zulk een vorm* bepleit was, zich eenstemmig er tegen heeft verklaard.

Maar, zal men allicht vragen: als gij dit doel bereikt hebt, wat wilt gij dan nog meer? Wat ik nog meer wil, Mijnheer de Voorzitter? Ik heb te veel achting voor den heer Van Houten om hem onder de blaam van onnoozelheid te laten. Ook hij verliest zijn doel niet uit het oog, maar weet zeer goed, dat, heeft de Kamer slechts eerst zijn ontwerp, dat op dergelijk stelsel gegrond is, aangenomen, hiermeê een weg zal zijn betreden, waarop ze, na de eerste schrede gezet te hebben, krachtens de wet der helling, verder zal moeten gaan.

Mij dunkt, men mag niet veronderstellen, dat indien de heer Van Houten een voorstel doet, dat blijkens zijn eigen indicatie steunt op zijn eigen inzicht in de oeconomischen toestand der maatschappij, hij dit niet terstond zou intrekken, wanneer de Vergadering zich van dat beginsel kon losmaken, ook al maakt ze het voorstel wet. Integendeel, de geachte voorsteller weet zeer goed, dat de kracht der consequentie ook hier sterker is dan wil of neiging, en dat, al neemt men op dit oogenblik dit voorstel ook niet aan *om zijn beginsel*, men toch zijns ondanks zal aanlanden dáar waar hij de Vergadering wenscht te brengen.

Daarom heb ik mij in den vorm van amendement ook pogen te verzetten tegen de redactie van den heer Van Houten. U, Mijnheer de Voorzitter, zeg ik dank, dat gij mijn amendement in dien vorm hebt willen aannemen, zonder vooraf de prealabele quaestie te stellen. Immers,

ik ben zelf zoozeer overtuigd, dat het den gewonen vorm van amendement mist, dat, ware de prealabele quaestie gesteld, weinig door mij ter verdediging zou zijn ingebracht. Dien dank breng ik ook aan het vijftal leden, die de beleefdheid hadden het te ondersteunen. Het spreekt vanzelf, dat ze daarbij geen ander doel hadden, dan het in discussie te brengen. Dat zelfs een der leden, die mij secondeerden, verklaarde mij te zullen bestrijden, was volkomen normaal.

Maar kon ik den vorm van amendementen vermijden? Mij dunkt neen. De considerans komt eerst aan de orde, nadat de artikelen zullen zijn afgehandeld. Dan was het te laat. En had ik mijn amendement terstond in den vorm eener *motie* gegoten, dan zou deze eerst na de behandeling van het eerste artikel in behandeling zijn genomen, wyl ze zonder voorafgaande stemming over de redactie van den voorsteller geen zin zou hebben gehad. Ik moest dus wel den vorm van amendement kiezen, zou ik de Kamer kunnen bewegen noch de redactie van den heer Van Houten, noch een der voorgestelde amendementen aan te nemen. Alleen langs dezen weg was ze er toe te brengen, om, met volle sympathie voor de zaak zelve, toch op dit oogenblik nog niet te handelen.

In dat amendement school drieërlei tegenstelling met de redactie Van Houten: opzichtsens het *doel* dat men beoogt; den *rechtsgrond* waarop men kan handelen, en den *modus quo*, de wijze, waarop men handelen moet. Ten opzichte van het doel is die tegenstelling: niet *regeling* van de maatschappij, maar *bescherming*. Dit heb ik uitgedrukt in den considerans. Ten opzichte van den rechtsgrond: niet *Staats-omnipotentie*, maar zorg van den Staat voor *minderjarigen*. Eindelijk wat den modus quo aangaat: een *historisch geworden* en dus gevarieerde codificatie, niet het *stellen eener thesis*.

Al ligt het nu in den aard der zaak, dat dit amendement niet als zoodanig in stemming kan komen, toch acht ik het noodzakelijk, dat met betrekking tot deze drie punten tusschen het denkbeeld van den heer Van Houten en het mijne gekozen worde. Na bestrijding der redactien, door hem en den heer Van den Berch geleverd, kom ik daarom op deze drie punten terug.

Eerst dan de redactie Van Houten. Naar allen gezonden regel van redeneerkunde moet hij, die een voorstel indient, aantoonen, dat zijn redactie, zijn formuleering op goede gronden steunt. Ook voor de redactie moet een ratio sufficiens bestaan. Welke is nu deze ratio sufficiens voor de redactie des heeren Van Houten? Vrage: Wat moest door hem werden aangetoond? Tweeërlei: *Voor eerst* dat *alle* arbeid van kinderen onder de twaalf jaren in strijd is hetzij met de orde der natuur, hetzij met

de wet der maatschappij. En in de *tweede* plaats: dat dit aldus gesignaleerde kwaad op doeltreffende wijze door zijn redactie zal worden verhinderd. In hoeverre is nu bewezen, *niet* dat aan een kind onder de twaalf jaren de arbeid niet mag opgelegd waartoe het, nu vaak wordt gebezigd, neen, maar dat een kind onder de twaalf jaren geen arbeid hoege-naamd, hoe licht ook, mag verrichten, noch gedurende den geheelen dag, noch gedurende een gedeelte van dien. De heer Van Houten zei zelf eerst: Het is, zoo men wil, een greep! Later eenigszins hiervan terugkomend, meende hij, dat er toch eenige grond voor bestaat, terwijl metterdaad enkele leden van de overzijde hem met argumenten te hulp kwamen.

In het voorbijgaan ben ik den heer Van Houten nog een incidenteel antwoord schuldig. De geachte spreker vraagde mij, of men op ander terrein ook niet soortgelijken lossen greep doet; waarop bijvoorbeeld de bepaling van den *zevendén* dag als rustdag dan toch gegrond is? Ik laat mij hier niet lokken op het veld van theologische beschouwingen, maar verwijst den geachten voorsteller toch naar een werk niet van een mijner geestverwanten, maar van een zeer liberaal schrijver, naar *Baehr* in zijn *Symboliek*. Daar zal hij, dunkt mij, op blz. 180 van het eerste deel een voldoende antwoord vinden. Of mocht hij liever niet, door inzage van een theologisch auteur, een veld betreden, waarop niet zelden voetangels en klemmen liggen, laat mij hem dan verwijzen naar Marcus Varro, van wiens hand een interessant artikel over deze materie ons bewaard is in de *Noctes Atticae* van Gellius. Inzage hiervan zal den geachten spreker doen begrijpen, dat de keuze van het getal *zeven* voor den rustdag alles, behalve een losse greep is. En mocht het den geachten spreker ooit in den zin komen, om in navolging van de Nationale Conventie te Parijs ook ten onzent den tienden dag als rustdag te vieren en decaden in te voeren, dan zou ook hij ontwaren, hoezeer dit denkbeeld afstuit op de reële gegevens onzer maatschappij.

Dit geldt ook de bedenking van den geachten afgevaardigden uit Zuidhorn.

Hij vraagt, of ikzelf niet een even willekeurige bepaling maak door te spreken van „*minderjarigen*”, en of de drie-en-twintigjarige leeftijd dan ook geen willekeurige greep is. Ik meen niet. De leeftijd van den mensch is door de natuur onderscheiden in verschillende perioden, gelijk dit zeer juist onder anderen door den deskundige, den heer Rombach, bij ditzelfde debat is aangetoond. Elk dier perioden heeft zijn natuurlijke grenzen. Zoowel de kinderleeftijd als die van den knaap, zoowel die van den mannelijken leeftijd als van den ouderdom. Wil men een getuige, men

zie dan het interessant artikel in Wageners „Lexicon der Staatswissenschaften“:

„Während der ganzen Kindheit had die Natur selbst *genau begrenzte Abschnitte* durch gewisse beständig auftretende Erscheinungen angedeutet.“ „Das kindliche Alter hat seine ganz bestimmten Grenzen. Es beginnt von der Geburt an bis zum Beginn des sogenannten jugendlichen Alter.“

Welke zijn die onderafdeelingen door de natuur zelve aangeduid? Vooreerst die van het eerste levensjaar; dan van het tweede tot het voleinde zevende jaar; daarna de leeftijd van den knaap tot het veertiende of vijftiende jaar. Wil men zich dus op de natuur beroepen en naar de natuur regelen, dan zou men juist moeten doen wat ik wensch en een indeeling overeenkomstig het *Engelsche* stelsel behooren te maken.

Het beroep van de heeren Van Houten en Mackay op de natuur baat dus niet, tenzij zij bewijzen, dat de natuur zelve zich onvoorwaardelijk tegen allen arbeid van het kind, ook tusschen het achtste en twaalfde jaar verzet. Aangetoond moet dan worden, óf dat de natuur tot welken arbeid ook aan het kind op dien leeftijd de kracht onthoudt, óf wel dat, waar die arbeid wordt toegelaten, de verdere ontwikkeling van het kind er door wordt benadeeld.

En dit diende men te bewijzen niet door enkele voorbeelden van overmatigen arbeid aan kinderen opgelegd, maar door aan te toonen, dat *elke* arbeid, hoe licht of kort ook, voor het kind nadeelig was. Zoolang dit bewijs ontbreekt, ontbreekt ook de *ratio sufficiens* voor elk absoluut verbod van arbeid onder de twaalf jaren.

Voorts beroept men zich op het positieve recht, zooals dit door de wetgeving in andere landen is vastgesteld. Maar ook dit is min juist. Er is nog zeer weinig positief recht op dit punt in het leven geroepen. Het *jus constitutum* van de meeste landen dateert pas van 1850, 1854 en 1869. Het eenige land, waar men kan zeggen dat een historisch recht ontstond, dat de proef van een halve eeuw heeft doorgestaan, is Engeland. En juist met dát positief recht komt men in strijd door de vaste bepaling, die men hier wenscht.

De Staatscommissie acht den arbeid van het kind op dien leeftijd in strijd met den *aard* van het kind. Dit zijn, dunkt mij, beweringen, waarop men letten moet; maar wij behoeven meer; ons moet het te doen zijn om argumenten. Zoolang deze niet zijn aangevoerd, beteekent zulk een verklaring der commissie niets. We kennen geen jurare in verba magistri.

Eindelijk heeft men gezegd: De gemiddelde leeftijd is dan toch bijna in alle landen voor het lager onderwijs door een terminus ad quem van

twaaalf jaar afgesloten. Ook dit is niet afdoende. Het bewijst wel tegen hen, die onderwijs en arbeid *niet* willen combineeren, maar is machteloos tegen het sustenu derzulken, die juist in die „combination of employment and education” heil zoeken, en zich ten doel stellen, om ook deze twee belangen, die op dit oogenblik in onze maatschappij strijden, te vereenigen.

Voor de peremptoire bepaling van zijn redactie is door den voorsteller derhalve geen enkelen afdoenden bewijsgrond aangevoerd. En nu vraag ik: Mag, waar die ontbreekt, de Kamer, des ondanks, zulk een redactie aannemen?

Was hij dan misschien gelukkiger in het leveren van zijn tweede bewijs? Heeft de voorsteller aangetoond, dat door deze bepaling het doel zal worden bereikt? Ook dat niet. Zweek noch schijn van bewijs zelfs is daarvoor te berde gebracht. Hoogstens een gratuite verzekering, dat, wanneer men verhinderd werd zijn kinderen naar de fabriek te zenden, ze dan wel naar de school zouden gaan. Hieraan hecht ik zeer weinig. Leefde de voorsteller werkelijk in die overtuiging, dan zou hij in zijn oorspronkelijk ontwerp geen leerplicht hebben voorgesteld, zij het ook slechts bij gedeeltelijke invoering. Door uitlichting van het desbetreffend artikel is dus de veiligheidsklep van geheel den toestel verdwenen. Neemt men desniettemenstaande dezen wettelijken maatregel, het zal alleen *verplaatsing* van het kwaad tengevolge hebben.

Dat ik mij evenmin met *de redactie van den heer 'Van den Berch van Heemstede* kan vereenigen, heeft in de eerste plaats daarin zijn grond, dat ook hij geen ratio sufficiens voor zijn bepaling aangeeft. Hij toont niet aan, dat het in strijd met de orde der natuur of de zedelijke ordonnantiën is, dat een kind beneden de twaalf jaren in fabrieken of mijnen eenigen arbeid zou verrichten. Voorts toont de bijvoeging van het woord „*mijnen*” genoegzaam, dat wij in deze redactie niet te doen hebben met de vrucht van een onderzoek naar onze nationale toestanden, maar eer met zekere kopie van wat in andere landen is bepaald, waar mijnen een integreerend deel van de nationale industrie zijn. Het zou in ons land al den schijn krijgen van een persoonlijk feit tegen den directeur van de mijn te Kerkrade. Dan, zal deze redactie doel treffen, dan moet er een inspectie worden ingesteld, die volgens globale raming allicht f 50.000 's jaars zal kosten. Zijn nu de rapporten van de Staatscommissie juist, dat onder de twaalf jaar slechts 1000 kinderen in fabrieken arbeiden, waarom dan niet liever door die f 50.000 's jaars die duizend kinderen zelve geholpen. Maar mij dunkt, om voor een maatregel, die het kwaad slechts verplaatst en hoogstens duizend kinderen omvat, 50.000 gulden aan inspectie uit te geven, gaat te ver. Maar mijn laatste bezwaar drukt het sterkst, dat men namelijk, neemt de Kamer het amen-

dement Van den Berch aan, er bij zal blijven staan, en zich inbeeldend, althans dit kleine kwaad voor het oogenblik te hebben weggenomen, van het veel uitgebreider kwaad de aandacht zal aftrekken. Men zal dan achten voorshands zijn plicht gedaan te hebben, en ook de Regeering zich allicht ontslagen achten van den plicht tot voorbereiding van nadere voorstellen. Op die gronden, Mijnheer de Voorzitter, bestrijd ik de beide redactiën en heb ik in mijn amendement de aandacht der Kamer op een ander beginsel zoeken te vestigen, dat de voorsteller in zijn Memorie van Toelichting zelf aangaf, en dat, naar ik vertrouw, ook de heer Van den Berch van Heemstede eert, al vind ik het in zijn redactie niet, te weten het denkbeeld van *bescherming*.

Bescherming en dat alleen zij ons doel. Nu heeft men wel tegengeworpen: „Wanneer gij in uw amendement schrijft, dat loonarbeid in fabrieken, op werkplaatsen en op het veld gebonden zal zijn, dan geeft ge zelf het denkbeeld van bescherming prijs en gaat over op het terrein van den voorsteller; dan wenscht gij zelf regeling van den arbeid.” Maar ik acht dit woordenzifterij. Er is een *dubbele* wijze van bescherming; maar bij alle bescherming is er iets, dat *gebonden* en in zijn vrije beweging beperkt wordt. Men kan beschermen of door te binden *id a quo periculum*, of door te binden en te beperken *id in quod periculum imminet*. Ontstaat er gevaar voor hondsdelheid, dan kan men de maatschappij beschermen, door den honden den muil te binden; zoo doet men gewoonlijk; maar men zou ook een andere wijze van bescherming kunnen in 't leven roepen, door de burgers zelven in hun vrijheid te beperken, als men eenvoudig zei: Alle burgers moeten tehuis blijven, geen hunner mag op straat komen! Op soortgelijke wijs nu wordt de band door den voorsteller en den heer Van den Berch aangelegd. De voorsteller en de geachte afgevaardigde uit Leiden binden de zaak in *quod periculum*, niet datgeen *a quo periculum*. Zij binden het *kind*, dat door gevaar bedreigd wordt, en zeggen: Opdat het kind geen gevaar overkome, ontnem ik het kind zijn vrijheid, zijn recht om te arbeiden. Mij komt het rationeeler voor, dat ook ten deze, *id a quo periculum*, dat is de industrie beperkt worde. Zal ooit van afdoende bescherming sprake zijn, dan moet de arbeid zelf, die het gevaar in het leven roept, door wettelijke bepaling worden gebonden.

Maar bovendien, ik heb nog andere principieele bezwaren tegen dezen gang van zaken.

In de eerste plaats, dat men, door het voorstel Van Houten of het amendement Van den Berch aan te nemen, een rechtsbasis legt, die niet gerechtvaardigd is en die in onze wetgeving niet mag worden opgeno-

men; het alles beheerschend beginsel is, of men een willekeurige bepaling als basis van recht mag aannemen, of wel eerst dan handelen mag, indien de billijkheid van het recht deugdelijk is aangewezen. Zoolang dit laatste niet is gedaan, doet men eenvoudig een greep in onzen toestand en bereikt men meer het poneeren van een thesis dan het behartigen van het belang der kinderen. Mag men willekeur als grond van recht in onze wetgeving opnemen? Of geschiedt dit hier niet? Er is een orde der dingen, die de betrekking regelt, waarin de mensch staat tot de maatschappij en op haar beurt de maatschappij tot de natuur of wel tot de aarde waarop wij wonen. Die orde der dingen leert ons, dat er onder de menschen verschil in kracht is; dat er zijn, die kracht bezitten om veel en zwaren arbeid te verrichten; anderen, zwakken, die alleen gewonen arbeid kunnen doen; en eindelijk zeer zwakken, slechts voor zeer lichten arbeid geschikt. Hiermede nu komt overeen dat zich ook bij de industrieelen zware, lichte en zeer lichte arbeid aanbiedt.

Vind ik dus tegenover zwaren, lichten en zeer lichten arbeid een gelijk verschil in kracht onder de menschen, die den arbeid te verrichten hebben, zoodat er menschen zijn van bijzondere spierkracht, anderen alleen geschikt voor lichten arbeid, en kleinen alleen voor zeer lichten arbeid, dan dunkt mij, dat het de orde der natuur handhaven, het spoor der natuur volgen is, indien men dien zeer lichten arbeid voor rekening laat komen van hen, die voor zeer lichten arbeid geschikt zijn. Het is iets onwaardigs, iets wat niet goed is, het degradeert, wanneer men zeer lichten, onbeduidenden arbeid laat verrichten door personen volwassen naar lichaam en geest. De bezigheid bijvoorbeeld, waarop den heer Van den Berch wees, het plakken van zakjes, waarvoor volstrekt geen lichaams- of geestkracht vereischt wordt, dehumaniseert den volwassen persoon. Evenzeer miskent men de geaardheid van het kind, als men het eerst op later leeftijd aan den arbeid laat deelnemen. Van zijn eerste tot zijn zevende jaar speelt het kind, maar in de tweede levensperiode, die met het achtste jaar begint, ontstaat vanzelf het verlangen om niet meer enkel te spelen, maar ook eens „aan iets te helpen”, eens iets *wezenlijks* te mogen doen. Het kind acht zich daardoor gereleveerd in waarde; het leeft op, als het eens door moeder uit de speelkamer geroepen wordt, om al is het maar de garenstreng voor de te breien kous te mogen ophouden. Zoo is er een gansche voorraad zeer lichten, onbeduidenden arbeid, die den volwassen menschen verlaagt, maar het kind opheft, door het te plaatsen op een hooger niveau dan zijn speelwereld. Is nu zóo de geaardheid en het karakter van het kind, en stemt hiermee het feit, dat de gradueel gevarieerde arbeid concordeert met het gradueele verschil

van de werkkrachten, die in de maatschappij aanwezig zijn, dan beweer ik, dat er een ongemotiveerde greep gedaan wordt in de orde der natuur, indien men kortweg de periode van twaalf jaar decreteert, om recht tot dienstarbeid te verkrijgen.

Maar er is meer! — Het voorstel huldigt een eenzijdig intellectualisme, waarop ik te meer druk na de dupliek van den voorsteller. Hij zeide: „C'est le ridicule qui tue,” veroordeelde dit, en zal er dus zichzelf wel nooit aan schuldig maken. Hij was dus ernstig, toen hij, sprekende over het onderwijs, verluiden liet, dat hij het onderscheid niet begreep tusschen gewoor en Christelijk leeren lezen of rekenen. Maar verraadt het dan niet een sterk geaccentueerd intellectualisme, indien men het verschil tusschen Staatsonderwijs en Christelijk onderwijs in het lezen en rekenen zoekt, en *dit* dus, als de hoofdzaak van het onderwijs beschouwt? Mij dunkt, zulk een intellectualisme moet bestreden worden. De opvoeding van kinderen omvat verschillende elementen, naar gelang van hun verschillende bestemming voor het leven; en bij kinderen, bestemd om later met hun handen hun brood te verdienen, zijn die elementen drie in aantal; voor hen is opvoeding noodig van *hart, hoofd en hand*.

De ontwikkeling dier drie factoren moet gelijken tred houden en hand aan hand gaan. Geen scheiding tusschen hart en hoofd bij de opvoeding, maar ook geen scheiding tusschen hoofd en hand. Anders toch zal de arbeider ook later, geroepen om door handenarbeid in zijn onderhoud te voorzien, zijn intellectuele ontwikkeling als op zijn twaalfde jaar afgevoeren beschouwen en alleen leven voor de praktijk. De fabriekarbeider zal dan denken, gelijk maar al te velen denken: Ik heb nu niet meer te lezen, mijn intellectuele ontwikkeling is voltooid, alleen aan mijn ambacht heb ik mij te wijden. Dit verhoogt het peil van verstandelijke ontwikkeling niet, maar verlaagt het.

Ik sta in deze beschouwing over gesepareerd intellectuele opvoeding niet alleen, en wijl de geachte voorsteller wees op mijn isolement, wensch ik ten deze een getuige op te roepen, die ook in zijn oogen wel eenige waarde zal hebben. Mill, wiens woord vooral aan de overzijde der Kamer wel zal wegen, zegt in zijn *Principles of Political Economy*, V, XI, § 6: „Instruction is only one of the desiderata of mental improvement; another almost as indispensable, is a vigorous exercise of the active energies: labour, contrivance, judgement, selfcontrol and the natural stimulus to them in the difficulties of life ¹⁾).

¹⁾ Onmiddellijk vooraf gaan deze woorden: The business of life is an essential part of the practical education of a people without which book and school instruction, though most necessary and salutary does not suffice to qualify them for conduct and for the adaptation of means to ends.”

Wijst dus zelfs Mill er op, dat de ontwikkeling van het volk niet uitsluitend door de school geschiedt, dan zal men, dunkt mij, ook van de overzijde moeten toestemmen, dat de opvoeding van het kind uit zijn geheel wordt gerukt, indien men eerst een uitsluitend intellectueele opvoeding voorop laat gaan, om eerst daarna te komen tot de ontwikkeling der spieren en de opvoeding tot die tact en handigheid, die het kind behoeft voor de taak, die het later zal te vervullen hebben.

Een derde bezwaar is, dat een eisch voor elke wetgeving uit het oog is verloren. Goede wetgeving moet gebaseerd zijn op de bepaalde behoeften van het land, waarvoor het wetsontwerp wet zal worden. Of heeft ook ons land niet zijn eigenaardige verschijnselen op het gebied van industrie en werkzaamheid; en is, zoo vraag ik, van dat eigenaardige en gevarieerde van ons eigen nationaal leven, hetzij in het voorstel, hetzij in de amendementen ook maar een spoor te vinden? Mij dunkt, het voorstel is slechts een kopie van wetgeving in het buitenland. Maar wil men kopieeren, laat men dan tenminste het beste voorbeeld als model kiezen, wetgevers volgen, die experts zijn op dit punt en zich niet op sleeptouw laten nemen door hen, die kortweg een doctrinair stelsel hebben gedecreteerd, zonder op eenig resultaat van voorafgaand onderzoek te kunnen wijzen.

Engeland nu, Engeland alleen, heeft recht van spreken in deze materie; want alleen in dat land heeft men een reeks van jaren zijn wetgevend vermogen aan dit punt van sociale wetgeving beproefd. Al wat men elders gedaan heeft, bestond eenvoudig in het formuleeren van een thesis, die men naar willekeur aannam. Bovendien, buiten Engeland valt over de vrucht dezer wetgeving nog in het minst niet te oordeelen, terwijl men in Engeland resultaten heeft en weet dat die goed zijn. Men wil hier doen wat men in Pruisen, Oostenrijk en Frankrijk deed; maar in Frankrijk en elders heeft men nog geen experientie van zulk een wet, eenvoudig, wijl de wet zelve in die landen dusver nog te jong is. Gaat het nu aan om, waar men de keus heeft tusschen een model met rijke en goede resultaten en een ander, waarvan de werking nog niet te beoordeelen is, het laatste te kiezen, en dus de wetgeving te kopieeren van een Staat, die nog tot geen resultaten kwam, terwijl men een anderen Staat, die reeds uitnemende resultaten vond, ignoreert?

Eindelijk nog een laatste bedenking:

Door de redactie van den heer Van Houten zullen maatschappelijke belangen, die verzoend *moeten* en *kunnen* worden, in strijd en botsing worden gebracht. Immers de taak van den wetgever is juist,

om elementen, die in de maatschappij met elkander strijden, in harmonie te brengen, en nooit ze van elkaër te scheiden.

Dat ook dit doel bereikt kan worden, toont weer het voorbeeld van Engeland. Drie belangen zijn bij deze discussie betrokken; ik wees er reeds in mijn eerste rede op: de school, de ouders, de industrie, — en in Engeland is men er werkelijk in geslaagd, deze zóo te regelen, dat al de betrokkenen zich gelijkelijk gelukwensen met den nieuw ingeslagen weg. Maar wat zal men nu hier doen? Men provoceert een maatregel, die zich aan het evenwicht dezer belangen niet stoort, industrie noch onderwijs baat, en eer beiden in conflict brengt. Immers de industrie zal thans oordeelen, dat haar belangen opgeofferd worden, en dit zonder dat het onderwijs wordt gebaat. Indien dit onvermijdelijk bleek, zou men er toe moeten besluiten. Maar nu Engeland door zijn „half-time”-stelsel bewijst, dat dit niet behoeft, betwist ik, aan wien ook, het recht, om den maatschappijken toestand op zulk een wijze te regelen, dat men, in plaats van vrede te stichten, den strijd dreigt aan te wakkeren en de onderlinge tegenstellingen in de maatschappij al scherper en scherper maakt. Verzoening is mogelijk. Dit resultaat der Engelsche wetgeving wordt niet alleen door de Engelschen zelven geconstateerd, maar ook van Fransche zijde erkend, en dus door hen, die zelf onder het doctrinaire stelsel leven. Zoo noemt bijvoorbeeld Le Play, in zijn *Réforme sociale en France*, de in Engeland verkregen resultaten dermate gunstig, dat de publieke opinie de handhaving van het stelsel reeds heeft overgenomen en alle reglementeering allengs overbodig wordt.

Uit dien hoofde dus, wijl men hier niet alleen een verkeerde basis voor het recht kiest, niet alleen tot een eenzijdig intellectualisme verlokt, en tot slechte codificatie geraakt, maar ook in steê van de maatschappij bij haar worsteling te hulp te komen, haar tegenstellingen accentueert, wensch ik, dat de Kamer dien weg niet opga. Het is een gewichtig oogenblik, waarop voor de eerste maal dit sociaal belang in debat komt. Er kan geen ernstiger materie aan de orde komen. Immers, zonder de gave der profetie te bezitten, weten we allen, dat de sociale belangen in de eerste decenniën de wereld-historie maken zullen. Zonder overdrijving mag gezegd, dat in de sociale quaestie een macht naar het legislatief bewustzijn dringt, die al meer onze wetgeving zal beheerschen. Bestudeering der sociale belangen werd reeds de eerste en moeilijkste plicht van den staatsman. Maar juist, wijl wij voor dien nieuwen, zoo onzekeren weg staan, dient te ernstiger beraden, hoe wij de eerste schrede op dien weg zullen zetten.

De stap, dien wij nu zullen doen, beslist te veel, dan dat die genomen mag worden zonder *zekerheid*. Daarom is mijn advies: Neem op dit oogenblik nog geen decisieve maatregelen, verwerp en de redactie van den heer Van Houten en het amendement van den heer Van den Berch, en voorkom, dat niet door overhaasting een erger kwaad gesticht worde dan de misstand, dien gij door uw artikel wilt wegnemen. Mij dunkt, ook de heer Van den Berch moet hiermede instemmen, althans nadat de geachte voorsteller verklaard heeft: „Als het amendement van den heer Van den Berch wordt aangenomen, trek ik mijn voorstel in.” Immers, dan heeft de Kamer c. q. toch slechts een opinie geuit, en geldt dus tegen de redactie Van den Berch hetzelfde bezwaar, dat tegen mijn gedeguseerde motie is aangevoerd, dat het niet nu reeds tot een wettelijke regeling kan leiden, een opinie uit, maar geen zaken afdoet. Maar zelfs den geachten voorsteller durf ik vragen, of hij ten behoeve van het belang, waarvoor hij opkomt, niet beter doet, door dit wetsvoorstel als een *ballon d'essai* te beschouwen, opgelaten om in de Kamer de overtuiging te vestigen, dat handelend optreden noodig is. Dan zal de uitkomst toonen, dat hij niet alleen als overwinnaar uit het strijdperk treedt, maar zelfs de geheele Kamer aan zijn zijde vindt.

Vooraf, nadat de Regeering zich pertinent bereid heeft verklaard, niet slechts om dit voorstel in overweging te nemen, maar ook om aan de zaak zelve de hand te slaan, dunkt mij, dat de voorsteller, die voor dit volksbelang opkwam, juist het in het belang der bevolking wenschen moet, dat de zaak niet dan na behoorlijke voorbereiding en niet dan op afdoende wijze worde geregeld.

Hiertoe kan men uiterst eenvoudig geraken, door op de wijze als de heer Van Nispen reeds aangaf, na suspendeering dezer discussie, een motie van orde te arresteeren, waarbij de Kamer verklaart, dat zij, „van oordeel dat door de wet bescherming behoort te worden verleend aan nog niet volwassenen, die tot arbeid om loon gebezigd worden, alsmede gehoord de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken op den 1sten Mei jl., den wensch uitspreekt, om zoo spoedig doenlijk van de Regeering een daartoe strekkend wetsontwerp te mogen ontvangen.”

Zou daardoor, gelijk te voorzien is, de wettelijke regeling dezer zaak allicht één of twee jaren worden vertraagd, waarom dan niet, indien sommige bezwaren zoo peremptoir, bij sommige industrieën het kwaad zoo in het oog springend en exorbitant is, dat *onmiddellijke* voorziening geëischt is, in het amendement van den heer Van den Berch met name de soort fabrieken aangewezen, waar het kwaad het ergst is. Doch dan zij het een overgangsbepaling en worde er daarom

in de wet zelve bijgevoegd, dat ze na een bepaalden termijn, liefst een zeer korten, vervalt. Zulk een termijnsbepaling zal dan afdoenden waarborg bieden, dat de zaak, verre van in het vergeetboek te geraken, onverwijld door de Regeering wordt ter hand genomen.

Ben ik nu, met tot die conclusie te komen, van opinie veranderd? Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter.

Reeds in mijn eerste rede heb ik verklaard, wat ook nu mijn overtuiging is, dat tusschen den geachten voorsteller en mij een klove ligt. Zoo diepgaand zelfs is het verschil *van beginsel*, dat ons scheidt, dat ik mij geen de minste illusie maak over de mogelijkheid, om op het stuk van beginselen ooit met hem tot overeenstemming te geraken; zóo diep, dat er tusschen ons op het stuk van beginselen zelfs nooit anders dan een strijd *zonder kwartier* kan zijn. Maar evenzeer heb ik toen ook gezegd en herhaal het ook nu, dat er niettemin overeenstemming tusschen hem en mij bestaan kan, en zelfs in mijn oog wenschelijk is, op het stuk van *formeele praktijk*. Oorzaak hiervan is het feit, dat hij, evenals ik, wars is van elk dobberen in halfheden en evenals ik wil doordringen tot den wortel der dingen. Ook bij het scherpst verschil in beginsel zijn we nochtans één in de overtuiging, dat alleen door *trouw* aan beginselen iets goeds voor maatschappij en volk kan worden gesticht.

Dat was mijn standpunt in mijn eerste rede; dat is mijn standpunt nog. Ten bewijze kan ik volstaan met naar de toen gekozen formule te verwijzen. Ze was letterlijk wat ik nu schreef in mijn amendement.

De sympathie, die ik den geachten voorsteller betuigde, is zoo onnatuurlijk niet. Immers, zijn standpunt zoowel als het mijne brengt mede een beroep op het volk achter de kiezers. Ons beider protest gaat tegen het *pays légal*, die gekunstelde natie, die men in de natie geplaatst heeft; die de conscientie-uiting van het volk onderdrukt en het opleven belemmert van de hoogere levenskracht, die door God in onze natie is gelegd. Slechts dit verschil scheidt beider streven, dat, waar hij dat volk achter de kiezers schier uitsluitend tot zijn recht wil doen komen door verzorging zijner materieele en intellectueele belangen, ik allereerst in hun spiritueele sympathie mijn kracht zoek en dus nooit die intellectueele en materieele belangen van de moreele en spiritueele scheid.

Met hem draag ik dat volk, ook achter de kiezers, op het hart. Zelf een burgerkind, uit die klasse der maatschappij, die niet te ver staat van de lagere standen om ook hun waardij en tevens hun nooden te leeren kennen, heb ik een oog voor de nationale kracht, die

in hen schuilt. Daarom juist protesteer ik dan ook tegen een uitdrukking door den heer Van Houten gebezigd, en waarin hij dat volk, mijns inziens, verkeerd beoordeeld heeft. Hij zeide: „De werkman komt *nu nog* met den olijftak in de hand tot ons.” Mijnheer de Voorzitter, ik ben overtuigd, dat de Nederlandsche werkman *nooit anders dan met* den palmtak in de hand in de Volksvertegenwoordiging zal komen; hem zou geen recht geschieden, indien men zijn zedelijken ernst niet waardeert.

Laugel (de Fransche auteur, ook hier bekend door het overzicht van Motley's werk over Barneveld in de *Revue des Deux Mondes*) heeft recht doen wedervaren aan den Engelschen werkman, toen hij schreef:

„Rendons cette justice à l'ouvrier Anglais: il n'abuse pas trop de ses droits nouveaux. Il sait attendre. Il n'a jamais, nouveau Samson, dans un jour de féroce désespoir, ébranlé les colonnes du temple, pour le faire écrouler sur ses propres épaules. Il ne sépare point son sort de la destinée nationale, ses intérêts des intérêts du pays. Il conserve, dans ses souffrances, je ne sais quel respect touchant pour tout ce qui représente à ses yeux la patrie!” ¹⁾

Welnu, dienzelfden lof wensch ik ook mijnerzijds aan den Hollandschen werkman te geven. Ook hij zal nooit als een nieuwen Simson de armen om de zuilen slaan, waarop het maatschappelijk gebouw rust, om het te doen nederstorten ook op zichzelf. Ook hij heeft dien zedelijken ernst, die maakt dat hij zijn eigen lot niet scheidt van het lot zijner natie en steeds een aandoenlijken eerbied blijft koesteren voor al wat het vaderland voor zijn geest roept.

Ik resumeer, Mijnheer de Voorzitter. Er zij spoed, haast desnoods, maar geen overhaasting. Gehandeld moet er worden; maar men handele niet willekeurig, niet onvoorbereid.

Al ware het ook, dat ik met die overtuiging geïsoleerd bleef staan, dan zal ik nog vrede vinden in het gevoel dat ik mijn plicht heb gedaan, waar ik getuigd heb tegen een maatregel, die naar mijn innige convictie den wettigen grond van het recht miskent, een intellectualistisch streven bevordert en de maatschappij niet verzoent, maar integendeel den strijd in die maatschappij zal bestendigen. Als op één na het jongste lid dezer Vergadering, hoop ik nooit tekort te schieten in bescheidenheid; slechts in één ding gunne men mij voor niemand onder te doen: in warmte en beslistheid van overtuiging.

¹⁾ LAUGEL, *l'Angleterre politique et sociale*, p. 305.

13.

REDE BETREFFENDE DEN KINDERARBEID.
(Voorstel VAN HOUTEN.)

(Gehouden 4 Mei 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 1419 v.v.)

Nog een enkel woord ter beantwoording van die geachte sprekers, die mij de eer aandeden het door mij gesprokene te critiseeren.

Eerst aan den heer Van Kerkwijk, die, ook nadat ik zelf verklaard had: Mijn amendement is slechts een gedeguseerde motie, — niettemin de moeite nam tegen dat onwezenlijke van den vorm op te komen, zonder dat hij in het fond der zaak trad.

Het vermaak om te spelen met dat slechts tot *deguiseering* bestemde kleed, gun ik hem gaarne. Als hij daarentegen captie maakt op de weinige legislatieve kracht, die in mijn voorstel als motie zou gebleken zijn, dan vraag ik vooreerst, waar ik mij die heb toegeëigend, en veroorloof ik mij voorts de opmerking, dat het beginsel, gelijk het door mij geformuleerd werd, bijna de letterlijke vertaling is van een phrase, die de geachte afgevaardigde kan vinden bij Mill. Deze toch schrijft; „It is right that children *and young persons*, not yet, arrived at *maturity* should be *protected*, so far as the eye and the hand of the state can reach, from being *overworked*” (*Princ. of polit. economy* XI. 9).

Daar vindt men juist wat ik beoogde. *Vooreerst* wordt daar niet alleen van kinderen, maar ook van *young persons* gesproken; *ten tweede*, de alleen goede rechtsgrond aangegeven: *not yet arrived at maturity*. *Ten derde*: bescherming als doel gesteld, niet regeling van de maatschappij. En eindelijk niet tegen allen arbeid, maar alleen tegen overmatig werken van kinderen gewaakt.

Met een man als Mill aan mijn zijde geloof ik over de legislatieve vruchtbaarheid dezer formule gerust te mogen zijn.

Dan een antwoord aan den geachten afgevaardigde uit Tiel.

Hij heeft gezegd: Om hetgeen gij zooeven gesproken hebt te wederleggen, behoeft gij slechts uw rede van 28 April te herlezen. Mijnheer de Voorzitter, indien de geachte afgevaardigde zichzelf de moeite wil geven om, als ook deze redevoering in het *Bijblad* zal zijn opgenomen, haar te vergelijken met de vorige, dan zal het hem blijken, dat ik èn in de eerste èn in de laatste, beide malen, verklaard heb, dat ik het wetsontwerp zooals het daar lag *verwerpen* zou. Waar dit met zoovele woorden in mijn eerste rede staat neêrgeschreven, ontzeg ik hem het recht om te beweren, dat ik nu sprak in lijnrechte tegenspraak met wat ik in mijn eerste advies gezegd heb. Op het stemmen voor of tegen de wet komt het aan. Beide malen nu heb ik verklaard, dat de zaak, door den heer Van Houten ter hand genomen, mijn onverdeelde sympathie heeft, en dat ik niet liever wensche, dan het bestaande kwaad zoo spoedig doenlijk te verhelpen, maar dat ik *op dezen voet niet medewerken* mocht.

Eindelijk zei de geachte afgevaardigde uit de hoofdstad, de heer Stieltjes, te betreuren, dat een lid dezer Kamer verklaard had, „dat ook op het geld moet gezien worden, en dat nog wel waar het bescherming van kinderen gold!”

Ik veroorloof mij daarop ten wederwoord: Indien er ooit eenige maatregel hier wordt voorgesteld, waardoor bedoelde kinderen metterdaad afdoende zullen te helpen zijn, al mocht het dan ook millioenen kosten, kan ieder voorsteller rekenen op mijn stem. Maar zoo het, gelijk bij aanneming van het amendement Van den Berch, een maatregel geldt, die, naar mijn overtuiging, volstrekt *doelloos* zou zijn, dan, acht ik, is elke cent, dien men uitgeeft, te veel!

En hiermeê verklaar ik mijn amendement in te trekken. ¹⁾

¹⁾ Men heeft in 1874 gemeend, mijn optreden in zake het voorstel Van Houten »een jammerlijk fiasco» te moeten noemen. Blijkbaar was deze meening het gevolg van den indruk, dat ik, na met warmte voor het sociale vraagstuk te zijn opgekomen, weigerde mijn stem aan het wetsvoorstel te geven, en alzoo scheen terug te deinzen voor de consequentie van mijn uitgangspunt. Het zij mij geoorloofd, hiertegenover de verklaring te stellen, dat ik eerst bij de discussie over hetzelfde onderwerp in 1875 er achter kwam, hoe volstrekt onmogelijk het was, dat de Kamer in 1874 mijn tegenstelling begreep. In 1874 wierd mijn bespreking van de noodzakelijkheid, om tot een wetgeving op den arbeid te komen, met hoongelach, zelfs van de ministerieele tafel, begroet, terwijl nu, 15 jaren later, elke partij in alle Europeesche parlementen toestemt, dat het daarheen moet. Had ik daarom in 1874 geweten, wat in 1875 aan het licht kwam, zoo zou ik mij ongetwijfeld omstandiger over het punt in geschil hebben uitgelaten, teneinde een misverstand te voorkomen, dat nu niet uitblijven kon. Ook thans echter zijn we m. i. nog volstrekt niet waar we wezen moeten. Immers ook nu nog beoogt men te veel *regeling* van Staatswege, en zoekt daarom in een *enquête* heil; terwijl mijn stelsel blijft: Geef aan den arbeid gelegenheid om zich te organiseren, en organisch haar behoefte aan rechtsbeschouwing te formuleeren; en handele de Overheid nooit dan op grond van aldus verkregen kennis.

14.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK IV DER STAATSBEGROTING, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 28 Nov. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 343 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, het verheugt mij, dat mijnerzijds de eerste ontmoeting met den Minister van Justitie een zeer welwillende zijn en de politieke dialoog datzelfde vriendschappelijk karakter dragen kan, dat de meer intieme dialoog in den maatschappelijken omgang steeds droeg.

Overbodig is deze verklaring niet. Immers, al zie ik niet in, waarom overgang van de groene banken naar den fauteuil verandering zou behoeven te brengen in onze persoonlijke vriendschapsbetrekkingen, toch mag ik de waarschuwing niet uit het oog verliezen, ons door mijn geachten vriend, den heer Van Wassenauer, gegeven, die zeer ter snede herinnerde, dat noch persoonlijke vriendschap, noch persoonlijke antipathie ooit invloed mogen oefenen op de vervulling van onzen plicht als volksvertegenwoordigers. Juist daarom verheugt het mij, vooralsnog ook mijnerzijds een bloempje te kunnen vlechten in den tuil van welwillendheid, waarmede de Kamer dusver als om strijd de Regeering heeft omkranst. Bij voorkeur sluit ik mij daartoe aan bij de betuiging van welwillendheid, door den heer Van Wassenauer in zijn rede bij de algemeene beraadslaging voor deze begroting der Regeering aangeboden, al ontveins ik niet, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, mijns inziens meer behendig dan voorzichtig, voor de Kamer wel wat uitsluitend de geuren en de kleuren van het roosje hem door den heer Van Wassenauer aangeboden, spelen liet, terwijl het steeltje met de doornen in de hand verborgen bleef. Althans mijn bloemke is een natuurlijke

roos met steel, die steel met doornen, bestemd niet om te wonden, maar ter beveiliging van den knop.

Na dit op den voorgrond te hebben gesteld, wensch ik bescheidenlijk drie punten te bespreken. Ik wensch een enkel woord te zeggen over:

1°. de wet van 29 Mei 1841 (*Staatsblad* n°. 20) over de krankzinnigen;

2°. enkele quaestiën betreffende de rechtspositie van de Hervormde Kerk; en

3°. de rechtsbescherming van den arbeid.

I. Wat het eerste betreft, Mijnheer de Voorzitter, er heeft, naar het gerucht wil, schending plaats gehad van onze *habeas corpus* acte. Niet dat wij een wet van dien naam hebben, maar de bescherming van de rechtsveiligheid voor het individu is toch ook ten onzent immers een der eerste beginselen van den modernen Staat. Ieder Nederlander behoort zekerheid te bezitten, dat hij nooit door willekeur uit de maatschappij kan worden geëlimineerd.

Nu loopen er geen *losse* geruchten, maar geruchten, gesteund door authentieke stukken, waarvan de onderteekeningen gelegaliseerd zijn door officieele besturen, dat werkelijk aan een Nederlander zijn maatschappelijke vrijheid zonder oorzaak ontnomen is en nog steeds onthouden blijft.

De zaak is aan de Kamer uit de dagbladen genoegzaam bekend. Tegen zekeren heer Van der Laan zijn door zijn familie vermoedens van krankzinnigheid opgeworpen; door de arrondissementsrechtbank te Rotterdam is een machtiging tot plaatsing in een stichting over hem uitgesproken; de heer Van der Laan heeft dientengevolge eenigen tijd in een gesticht vertoefd maar... hij is ontvlucht, heeft zich eerst een tijdlang in ons land schuilgehouden, maar toen hij bespeurde dat zijn signalement in het *Algemeen Politieblad* geplaatst was, met verzoek tot aanhouding, de wijk genomen naar Antwerpen en van daar in Januari dezes jaars verzoek ingezonden aan den Minister van Justitie, om in zijn rechten hersteld te worden.

Nu rijst de vraag: Is die persoon wel krankzinnig? Is hij het, dan natuurlijk moet het gevaar, dat voor anderen uit zijn aanwezigheid in de vrije maatschappij zou kunnen ontstaan, door de bevoegde macht worden voorkomen. Maar ook, is hij het niet, staat het niet wiskundig vast, dat hij metterdaad krankzinnig is, dan, spreekt het vanzelf, wordt hem onrecht, gruwzaam onrecht gedaan.

Hoor nu, hoe deze heer Van der Laan zich in Antwerpen heeft voorgedaan, welken indruk hij daar gemaakt heeft op zijn omgeving.

En dan wijs ik op twee attesten, niet door eenvoudige particulieren, maar door *experts* ten deze, zelfs directeuren van krankzinnigengestichten, door de heeren Van Berchem en Schäfer, ten behoeve van den heer Van der Laan afgegeven en in de dagbladen medegedeeld; waarbij men in het oog houde, dat de heer Schäfer vooral een man van zeldzame bekendheid is op dit gebied. Deze beide experts nu hebben in attesten, met hun naam onderteekend, openlijk verklaard, dat zij *den heer Van der Laan eene maand lang gadegeslagen hebben, zonder een enkel verschijnsel van krankzinnigheid bij hem te ontdekken*. De predikant der Hervormde gemeente te Antwerpen, die aanhoudend met den heer Van der Laan heeft omgang gehad, verklaart even openlijk, dat hij zich voor doet als ieder ander. Patient is, volgens zijn attest, in Antwerpen voor een talrijk publiek opgetreden en heeft, zonder dat iets aan hem te bespeuren viel, een weldoordachte rede gehouden. Ten overvloede getuigen de onderscheidene familiën, bij wie hij aan huis kwam, dat men niets bij hem bespeuren kan, wat naar krankzinnigheid ook maar zweemt.

Nadat die geruchten naar hier overgekomen waren, heeft de directeur van het krankzinnigengesticht, waaruit de heer Van der Laan ontvlucht was, zich naar Antwerpen begeven, om met de heeren Van Berchem en Schäfer te confereeren. Als resultaat dier conferentie is door den Nederlandschen directeur volgehouden, dat de heer Van der Laan inderdaad krankzinnig was; maar vreemd, uit het verslag der conferentie, door de heeren Van Berchem en Schäfer openbaar gemaakt, schijnt te blijken, dat de familie niet ongenegen was, een verzoek om opheffing van de machtiging tot plaatsing in een krankzinnigengesticht bij de rechtbank in te dienen, mits de heer Van der Laan in eenige hem gestelde voorwaarden, rakende het beheer van zijn vermogen, wilde treden.

De patient heeft zich daarop, gelijk ik straks herinnerde, in Januari van dit jaar tot het Ministerie van Justitie gewend, met verzoek dat althans zijn signalement uit het *Algemeen Politieblad* zou worden weggenomen. Dusver echter is hieraan geen gevolg gegeven en blijft hij dus gebannen uit de maatschappij.

Nu vraag ik den Minister van Justitie *vooreerst*: Bestond er recht volgens de wet, om client, nadat hij ontvlucht was, nog te signaleeren als een persoon die moest worden aangehouden? Ik vraag dat aan den Minister van Justitie, omdat op hem, zoo ik wèl zie, de verantwoordelijkheid rust van hetgeen in het *Algemeen Politieblad* voorkomt. Immers de ministerieele circulaire, als instructie voor dat blad uitgevaardigd, geeft uitdrukkelijk aan, dat wel de officieren van justitie en andere dienst doen als correspondenten, maar dat de plaatsing uitgaat

van den Minister van Justitie. Er staat: „Zullen alle officieren van justitie de kennisgevingen, signalementen enz., welke mededeeling hun in het belang der Rijkspolitie dienstig en voor openbaarmaking door middel van het *Algemeen Politieblad* geschikt voorkomt, ten spoedigste rechtstreeks doen geworden aan den Minister van Justitie, met aanduiding op het adres, enz.” Hem, den Minister van Justitie, vraag ik derhalve: Met welk recht heeft die aanduiding in het *Algemeen Politieblad* plaats gehad? Of mag ooit een *legis reticentia*, het zwijgen van de wet, ten nadeele van den betrokken persoon worden aangewend? En nu zal bij inzage der wet toch ieder mij toestemmen, dat de wet van 29 Mei 1841 geen enkele aanwijzing bevat wat te doen, als een krankzinnige ontvlucht is; en ontbreekt zulk een aanwijzing, welk recht heeft men dan om den heer Van der Laan, nadat hij ontvlucht is, officieel te signaleeren als iemand, die moet worden aangehouden? Immers hij mag onder geen voorwaarde beschouwd worden als een misdadiger, die een *vonnis* te zijnen laste heeft!

Ten tweede vraag ik, of de Minister genegen is, thans dat signalement in te trekken? Gevaar kan hierbij niet bestaan. Immers, wanneer de bedoelde persoon, nadat het signalement weggenomen is, terugkomt en toch werkelijk krankzinnig is, zal dat hier te lande kunnen geconstateerd worden en bestaan middelen te over, om hem alsdan te brengen ter plaatse waar hij behoort; hem eenvoudig op de verklaring van één enkel geneesheer buiten het vaderland te houden, gaat in geen geval aan.

Er is, dit weet men uit de bladen, een gerucht van schandaal. Eén van beide nu: het is waar of het is *niet* waar. Is het niet waar, dan mag noch hier, noch buitenslands het vermoeden blijven bestaan, dat zoo iets in Nederland zou kunnen plaats grijpen; of ook, heeft het wel plaats gehad, dan is het dringend noodig, dat er zoo spoedig mogelijk een einde aan kome, door herstelling van recht.

Dit leidt mij vanzelf tot een verwante vraag: Hoe denkt de Minister van Justitie over een herziening der wet van 1841? Er werd mij straks door een mijner medeleden gezegd: Die wet op de krankzinnigen is zelve krankzinnig. En mij dunkt, Mijnheer de Voorzitter, als men opsomt, wat ook in deze Kamer reeds zoo dikwijls gedebatteerd is over de leemten en gebreken, die die wet ontsieren, dan zal ieder moeten toestemmen, dat zij een der ellendigste producten van wetgevenden arbeid is, die wij in het *Staatsblad* bezitten. Gold het bijkomstige quaestiën, ik zou zwijgen; maar bij herziening van deze wet hebben wij allen belang. Wat sommigen zeggen dat thans den heer Van der Laan overkomen is, kan morgen u, Mijnheer de Voorzitter, of mij evenzoo overkomen. Denk, er wordt

een intrigue gesmeed om u of mij uit de maatschappij te verwijderen, welke waarborgen geeft de wet ons dan, om ons daartegen te verdedigen? Art. 16 der wet van 1841 zegt, dat bij het verhoor om te beoordeelen of een persoon al dan niet krankzinnig is, de krankzinnige persoon nooit kan worden gehoord. Ware er sprake van hooren onder eede, ik zou er niets van zeggen; maar er wordt uitdrukkelijk bepaald, dat het geen beëdigde verklaringen zullen zijn, en het artikel beschouwt niettemin iemand reeds als krankzinnig, eer zijn oordeel door de rechtbank is uitgesproken; zoo krankzinnig, dat hij zelfs niet mag worden gehoord. Wel wordt aan den officier van justitie gelast de gestichten te bezoeken, om te beoordeelen of er bezwaren bestaan; maar hij heeft niets te beoordeelen dan of alles wettelijk toegegaan is; is er dus een attest van een geneeskundige, zijn de wettelijke vormen geobserveerd, wat aanmerkingen heeft hij dan te maken? In alle opzichten is de betrokken persoon van verweermiddelen ontbloot en hulpeloos overgeleverd in de macht van één enkel individu. Zoo de geneeskundige directeur van het gesticht slechts verklaart, dat hij zekere patient nog als gevaarlijk beschouwt voor de openbare rust en orde, kan hij hem schier voortdurend in het gesticht houden. Waartoe dit leidt, bleek ook bij den heer Van der Laan. Hoe toch is het te rijmen, dat de geneeskundige directeur te Utrecht, voor wien ik alle hoogachting heb, een attest heeft afgegeven van gevaar voor de publieke orde, als te Antwerpen, volgens het schriftelijk getuigenis van de heeren Van Berchem en Schäfer, sprake was van een compromis en voorwaarden om hem vrij te laten, mits hij eenige concessiën ten genoegen van zijn familie deed? Zoo zou op naam van de openbare rust en orde komen, iets waarbij enkel het belang eener familie in het spel was.

Het oordeel van één persoon, hoe kundig ook, mag niet beslissen. Ik heb alle respect voor de heeren geneeskundigen, maar erkenning van infaillibiliteit zullen zelfs onze geachte medeleden, die tot den medischen stand behooren, de heeren Rombach en Idzerda, wel noch voor zich, noch voor hun collega's eischen. En staat nu de feilbaarheid ook der doctoren vast, is er dan, zoo vraag ik, rechtsveiligheid voor onze personen, wanneer één enkel geneeskundige uit vergissing — want aan opzet denk ik van verre niet — het in zijn macht heeft ons te bannen uit de maatschappij? Mij dunkt, dat punt is van het uiterst gewicht, en deze Minister van Justitie, tot een Kabinet behoorend, dat op het afdoen van *zaken* den nadruk legt, zal, hoop ik, zijn ministerieelen zetel, dien hij lang moge sieren, niet verlaten, voordat althans in deze leemte zal zijn voorzien.

II. Een tweede punt, dat ik wensch aan te roeren, betreft *den reehstoestand der Hervormde Kerk*. Ik kan daarover kort zijn; want wilde ik breeder uitweiden, ik zou niet beter kunnen doen, dan uit het *Bijblad* de nette, juiste, welsprekende betoogen voor te lezen, door den vroegeren afgevaardigde uit Tiel over deze zaak bij een reeks van discussiën gehouden. Inderdaad, de welsprekendheid is door hem in deze materie uitgeput. Waar ik dus bij hem niet, gelijk hij bij zijn voorganger, nog eerst de kennis dezer materie behoef aan te brengen noch het hart op te wekken, bij den man die altijd in de voorste rij der strijders voor de vrijmaking der Hervormde Kerk werd aangetroffen, kan ik volstaan met eenvoudig den eisch te noemen, en hem te vragen: Zijt gij, als Minister van Justitie, thans bereid dienzelfden eisch te vervullen, door uzelf zoo dikwerf, met zulk een klem, aan andere Ministers gesteld? Wilt gij den Koning voorstellen de besluiten van 7 Januari 1816 en 23 Maart 1852 op de organisatie der Hervormde Kerk in te trekken? Ik vertrouw het. Althans, ik zal mijn verzoek bij dezen Minister niet aandringen met voor te lezen wat hij in 1869 tot een zijner voorgangers zeide: „*Begrijpt gij, Regeering, dien eisch, dien ik u stel? Kunt gij er u rekenschap van geven? Vraag, indien ge naar iets ten deze vraagt, althans niet naar een utiliteitsbegrip*” (*Bijbl.* pag. 475a.) Bij hem ware dit een *qui pro quo*.

Een tweede punt raakt den *toestand der floreenplichtigen in Friesland*. Deze zaak verkeert in het ongereede. Daarover is gesproken in het Voorloopig Verslag, en nu heeft het mij wel eenigszins bevreemd, dat de Minister zich min of meer van de zaak afmaakte door een verwijzing naar wat de kerkelijke autoriteit heeft gedaan. Dit was immers de quaestie niet. De quaestie is: Staakt men al dan niet naar recht hier en ginds de betaling der floreenen? Daarom wensch ik thans den Minister de meer juridische vraag te doen: Oordeelt gij, dat het recht van verkiezing van predikanten was een lust, voortspruitende uit den last dien men op zich had genomen, of wel, dat de verkiezing van predikanten, evenzeer als het betalen der floreenen, een verplichting was aan het ambt als zoodanig opgelegd? Ik behoef ook daarvan niets meer te zeggen. De Minister kent het besluit van het departementaal bestuur en is ook in die quaestie geheel op de hoogte.

Een derde punt geldt *het kerkelijk beheer bij de Hervormden*. Ook daarover twee zeer korte vragen. De Minister Pické heeft in zijn zeer kort ministerieel leven een daad verricht, die de tegenwoordige Minister van Justitie hem zeker benijdt, al weet ik, dat deze ze beter en anders zou hebben gedaan. Hij heeft het kerkelijk beheer *vrij verklaard*.

Doch door een Koninklijk besluit, dat *zeer onvolledig* was. Daardoor is een chaotische toestand in het kerkelijk beheer ontstaan, die zeer te betreuren is. Men weet niet waaraan zich te houden. Tal van processen zijn aanhangig gemaakt, maar *tot capita tot sensus*, zooveel vonnissen zooveel wetsinterpretatiën. Alle uniformiteit ontbreekt. Vrage: Is de Minister bereid door een nieuw Koninklijk besluit de interpretatie van het besluit van 1866 te verzekeren?

Een andere daarmede samenhangende quaestie is deze. In 1823 heeft de Koning het toezicht op het beheer der Hervormden aan zich getrokken, daarover de voogdij geïsurpeerd. Intusschen is dit niet volkomen gelukt. Er bestond ook destijds bij vele gemeenten wilskracht om, desnoods tegenover een Koning, de rechten te verdedigen van dat zedelijk besef van maatschappelijke zelfstandigheid, waarin Oranje steeds zijn kracht zocht. Onder andere de Hervormde gemeente te Amsterdam. Immers, toen men ook die gemeente dwingen wilde om zich aan de Koninklijke organisatie te onderwerpen, ging haar kerkeraad, met den heer Broes aan het hoofd, ter audientie, om den Koning, getrouw aan het beginsel door den kerkeraad in de zestiende eeuw (zie Van Beuningen) aldus geformuleerd: „*Wy willen niet dat anderen in onsen eijgenen pot kijken*”, eerbiedig doch vastberaden te verklaren: „*Wy zullen ons nooit aan uwe organisatie onderwerpen!*” En toen de Koning hierop hernam: „Dan zal de Amsterdamsche kerk moeite hebben ooit eenige gunst van Staatswege te verkrijgen!” antwoordde de kerkeraad zeer kalm, dat het gevaar voor de Amsterdamsche kerk om hulp van Staatswege te behoeven, niet licht komen zou, zoolang de troon van Oranje veilig in het land stond. De Koning gaf toe. Vandaar de dusgenaamde exceptiën op de Koninklijke besluiten, die aan de gemeente haar eigen beheer lieten, en in dien toestand verkeeren vele gemeenten thans nog. Dit doet de vraag ontstaan: Is met het besluit van 1866 ook de exceptioneele regeling vervallen, of wel, bestaat die wettig voort? Is hier van toepassing het slotartikel van het besluit van 1866, of moet men aannemen, dat de oude organisatie blijft voortbestaan? Ook daarover bestaat een verschillende jurisprudentie. Aangenaam zou het mij daarom zijn van den Minister te vernemen, in hoever hij tot opheffing ook van dit bezwaar zou willen en kunnen medewerken.

Ziedaar wat ik over den rechtstoestand der Hervormde Kerk te zeggen heb. Ik wees er op met het doel om de vrijmaking ook van die kerk te bevorderen. Wil men, men beoordeele dan naar dien eisch, met welk recht men de antirevolutionaire partij een *kerkelijke* partij gelieft te noemen. Ik zou zeggen, Mijnheer de Voorzitter: Een zonder-

linge kerkelijke partij, die niets vuriger verlangt dan de financieele banden tusschen Staat en Kerk hoe eer hoe beter los te maken, en ook in de Kamer steeds haar krachten inspande, om het oogenblik te verhaasten, waarop hier ter plaats het laatste woord over de Kerk zal gesproken zijn.

III. Ik kom tot het derde en laatste punt, waarover ik mij een enkele opmerking zal veroorloven. Ik vraag den Minister van Justitie, in hoever er bij hem genegenheid bestaat, om voorbereidend, onderzoekend, overwegend de hand te slaan aan wat noodig is om allengs te komen tot een Nederlandsch *Wetboek van den Arbeid*?

Ik doe die vraag aan den Minister van Justitie. De heer Van Houten meende gisteren, dat de zaak meer eigenaardig bij het Departement van *Binnenlandsche Zaken* behoort. Doch van zijn zijde vat ik die opmerking niet. Die geachte afgevaardigde stemt mij ongetwijfeld toe, dat handel en nijverheid vooralsnog partijen zijn *tegenover* den arbeid; en is dit zoo, behoort het dan niet juist tot de roeping van den Minister van Justitie, het recht op bescherming ook van den arbeid te handhaven desnoods tegenover de vaak partijdige eischen van handel en nijverheid?

Nog dit. De heer Insinger zeide eergisteren, dat men hier niet over beginselen moest spreken, zoo dit niet terstond leiden kon tot een practisch resultaat. Hierin ligt iets waars. Woorden zonder levenskracht, waaruit niets worden kan, mogen hier niet inheemsch worden en woekeren op den nationalen tijd. Toch vergete men hierbij de zeer juiste opmerking van den heer Storm niet, die, toen er sprake was om aan den geachten vroegeren afgevaardigde uit Tiel voor de derde maal het woord te verleen, de Kamer herinnerde, dat men onderscheid behoorde te maken wat het gold: een praatje dat nutteloos ten beste werd gegeven, of wel het bespreken van beginselen, waarbij zeer ernstige nationale belangen betrokken waren. En mocht dit den heer Insinger nog niet overtuigen, dan zij de vraag geoorloofd, wat hem dunkt zou van den hovenier, die geen stekjes planten wilde, tenzij zij nog hetzelfde jaar vrucht droegen, en of niet het stekken zetten in een boomgaard is, wat we hier met discussie over beginselen bedoelen? In dien zin veroorloof ook ik mij den Minister een stekje aan te bieden, of het in den justitieelen tuin een goede aarde mocht vinden. Dat het allengs vruchten dragen zou, durf ik hopen. Of de Grondwet het nu reeds gedoogen zou, laat ik daar, en mocht de Minister mij al tegenwerpen, dat in art. 146 alleen sprake is van een Nederlandsch Wetboek van Koophandel, welnu, dan laat ik de woorden *Nederlandsch* en *boek* vallen. Het zij voorshands dan een *wet*, zonder meer. Bij de aanstaande Grondwetsherziening, die

spoedig komen moge, zie men dan, of een desbetreffend artikel behoort te worden ingelascht.

Omtrent de zaak zelve zij het mij vergund drie overwegingen aan het oordeel der Kamer te onderwerpen.

Vocreeerst: Is het een eisch van recht, dat er zulk een Wetboek van den Arbeid kome? Ik meen, alleszins. Hoe toch is de gang der rechtsontwikkeling geweest? Eerst had men alleen het recht van contract; maar zoo dikwijls in de Christelijk-Europeesche maatschappij georganiseerde groepen uit het volksleven tot zekere macht kwamen, heeft elke groep op haar beurt begrepen, dat zij een eigenaardig leven had ontvangen met een eigen kracht en een eigen karakter, en eigen signatuur, en eigen cachet, en dat dit leven, om aan zijn eigenaardige roeping te beantwoorden, ook bijzondere wetten noodig had, zou het gezond blijven en dus opgewassen zijn tegen de taak, die het in de maatschappij te vervullen had.

Het eerst kwam de groep der geestelijkheid tot invloed, en zij riep terstond een eigen *canoniek* recht in het leven. Toen volgde de groep van den adel, die, in verband met het vorstelijk gezag, haar eigen codificatie tot stand bracht in het *leenrecht*. Zoo bleef het tot de Fransche revolutie, en toen heeft ook de *bourgeoisie*, de *tiers état*, het handelsdrijvend en neringdoende deel der natie, aan de deur van justitie aangeklopt en op haar beurt een eigenaardigen vorm geëischt, waarin zij leven en naar roeping vervullen kon. De derde stand is in dat pogen geslaagd en heeft ijlings, na verovering van het staatkundig overwicht, de oeconomische toestanden zoo zoeken te leiden, dat hij in de Wetboeken van *Koophandel* en *Scheepvaart*, de wetten op de zeevisscherij, enz., alleen een wetgeving verkreeg, die beantwoordde aan de eischen van zijn leven. Maar nu komt een vierde groep, en stelt harerzijds nogmaals dienzelfden eisch. Dit kan niet anders, en moet zoo voortgaan, zoolang er nog gedeelten der maatschappij overblijven, wier organisch leven nog niet tot vastheid kwam. Ook in dien stroom volgt de golfslag, die komt, steeds in het spoor der voorafgaande.

Vroeger kon er van een Wetboek van den Arbeid geen sprake zijn, omdat zijn voorloopige organisatie een geheel privaatrechtelijk karakter droeg, en alle publiekrechtelijk verband met de overige maatschappelijke groepen ontbrak. Maar sinds is de toestand van Europa dermate gewijzigd, dat men alleszins met recht kan vragen: Waarom aan den Arbeid langer zijn eigenaardige rechten en wettige levensvormen onthouden, die geëischt worden door de eigenaardigheid zijner natuur? Mij dunkt zelfs, dat deze nieuwe groep dien eisch met nog meer recht kan stellen

dan eertijds de bourgeoisie. Immers bij haar gold het bijna uitsluitend de bescherming van materiele voorwerpen, land, geld en warenbezit — en zeker, ook de rechten daarop moeten heilig zijn; ik stem volkomen toe, dat geen Staat zonder dat beginsel denkbaar is, en eisch met u, dat het recht van eigendom een der steunpilaren blijve van onze maatschappij; maar ik vraag toch: waar het toen gold materie, geldt het hier niet levende personen, een maatschappelijke groep, die haar kapitaal in zichzelf draagt, in hun armen en spieren, en staan deze niet verder in verband met hun zenuwleven, dat leven met hun geest, zoodat metterdaad de levende persoon zelf in het sociale spel betrokken is? Thans is de arbeider nog in de conditie geplaatst, dat hij door het *simple contrat* moet concurreeren met de andere groepen in het maatschappelijk leven, die reeds het privilege van eigen wetgeving bezitten. Hij moet dus met zijn levenden persoon als inzet op voet van het eenvoudig contract wedijveren met de in voordeelige positie verkeerende macht van het kapitaal. Staan die kansen gelijk? Voert dit niet velen tot den ondergang?

Maar, vraagt ge, is de tijd rijp daarvoor?

Ook dit beantwoord ik toestemmend. Lange jaren heeft nu de Europeesche maatschappij gestaan onder de heerschappij van de Smithsche school, die in Stuart Mill haar krachtigsten vertegenwoordiger vond, en kan gekenmerkt worden als de school van het *individualistisch* beginsel, dies de *zelfzucht* tot haar hefboom kiest, en het najagen van *utiliteit* tot hoogste doel stelt. Nu wensch ik allerminst over de verdiensten dier school den staf te breken. Maar ik vraag: Is haar beginsel op den duur houdbaar? En indien nu haar heerschappij op *oeconomisch* gebied gepaard gaat met een even individualistische richting in de *staatkunde*, als sinds de Fransche revolutie door het *contrat social* aan de orde is gekomen en nog steeds onzen politieken toestand beheerscht, wordt het dan niet tijd, een ander, edeler en hooger beginsel op te zoeken, waarop het gebouw van onzen Staat rusten zal; in steê van de *zelfzucht*, die scheidt, de *liefde*, die saambindt? Men schatte toch de beweging, die en train is, niet te gering! In sommige bladen deed men het onlangs voorkomen, alsof de woeling der Internationale ten einde liep. Geloof het niet. Wie in de lagere sferen der maatschappij bekend is, zal begrijpen, dat de vertooning, die onlangs te Brussel gehouden is, in het minst geen thermometer biedt ter beoordeeling van de wezenlijke kracht der elementen, die in gisting zijn. Is het niet bedenkelijk wat men verhaalt, dat, tijdens den jongsten oorlog, alleen een toeval den generaal Voight-Retz den toeval deed ontdekken en verhinderen, om, toen het leger op Franschen bodem stond, Duitschlands groote steden aan plundering prijs

te geven? Het wordt nu reeds in zeker naburig land gedrukt — ik zou er anders niet van reppen — dat men onder de hoogere klassen er reeds met elkander over spreekt, wat de beste wijze zal zijn, om in het oogenblik van gevaar zijn schatten in veiligheid te brengen; dat onder de officieren van het leger de vraag besproken wordt, in hoever men bij het uitbreken der sociale beweging zal kunnen rekenen op de gewapende macht. Moet nu, waar we zulk een beweging in werking zien, niet gevraagd worden: Waaraan ontleent ze haar kracht? Het kwaad zelf draagt nooit een beginsel van kracht in zich. Zien we dus toch kracht oefenen, dan is dit slechts daaruit te verklaren, dat er een deel van recht en waarheid bij veel zondigs en verkeerd door zulk een beweging verdedigd wordt. Welnu, open dan voor dat deel van recht en waarheid het oog; laat de Staat, die belang bij orde en rust heeft, trachten dat ware beginsel tot zijn recht te doen komen, en de macht van het kwade is gebroken. Daartoe nu is eisch een staatsrecht, dat niet langer uitsluitend rust op geldelijk bezit en census; maar een Staat, gevest op de hoogere, zedelijke beginselen, op beginselen van waarheid en recht.

De resultaten van de tot dusver gevolgde oeconomie heeft, dunkt mij, Rawson Birks zeer juist in deze korte uitdrukking geschetst: „*The greatest happiness of the greatest number, has been the professed aim, the greatest discontent of the greatest number, seems almost to be the result.*”

Mijn laatste vraag is deze: Loop ik geen gevaar, dat ik door dergelijken voorslag schijn over te loopen naar het kamp, waarbij de heer Van Houten met zulk een trouw en vastberadenheid, en met een overtuiging die ik waardeer, de wacht betrokken heeft? Heeft het niet den schijn, alsof de Christelijk-historische richting — wanneer iemand, die er een eere in stelt tot haar gerekend te worden, voor zulk een belang opkomt — min of meer afdwaalt op den weg door enkelen aan de overzijde betreden? Mijn antwoord is: Zóo weinig, dat ik voor den voorslag, dien ik aan den Minister deed, juist den steun kan inroepen van mijn geachte medeleden aan deze zijde. Immers, ik ben daarbij zeker van den steun vooreerst van alle Kamerleden, die met mij als hun hoogst verpersoonlijkt ideaal Hem eeren, die onder allen uit vrouwen geboren het diepste medelijden gehad en geoefend heeft met allen nood en jammer der menschheid. In ernst, wanneer men vraagt, wie de denkbeelden van barmhartigheid, die thans alweêr naar den voorgrond dringen, het eerst, het kernachtigst en het diepst heeft uitgesproken, wie antwoordt dan niet: *Jezus Christus*. Of, ook al laat ik de woorden door Hemzelve gesproken hier terzijde, zegt het niet iets, wanneer een zijner volgelingen, een apostel van dien Jezus, reeds vóór achttien eeuwen schrijven dorst:

„Welaan nu, gij rijken! weent en huilt over uwe ellendigheden, die over u komen. Uw rijkdom is verrot, en uwe kleederen zijn van de motten gegeten geworden; uw goud en zilver is verroest; en hun roest zal u zijn tot eene getuigenis, en zal uw vleesch als een vuur verteren; gij hebt schatten vergaderd in de laatste dagen. Ziet, de loon der werklieden, die uwe landerijen gezaaid hebben, welke van u verkort is, roept; en het geschrei dergenen, die geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren van den Heere Sabaóth.”

Indien nu die woorden, die, had ik ze zelf op de lippen genomen, u radicaal en revolutionair zouden klinken, gevloeid zijn uit de pen van een apostel des Heeren, wie zal dan den Christus belijden, en niet ijveren voor den daglooner, als hij klaagt?

Maar speciaal doe ik een beroep, en mij dunk met volle recht, op den steun van mijn Roomsch-Katholieke medeleden. Immers onder de grootsche figuren, waarop de Roomsch-Katholieke Kerk onzer dagen bogen mag, bekleedt mijns inziens een eerste plaats de krachtige persoonlijkheid, vol riddermoed en mannenkracht, van den bisschop van Maintz, Von Ketteler. En nu, heeft deze bisschop niet (ik behoef het aan mijn Roomsch-Katholieke medeleden niet uitvoerig aan te toonen) in nog veel sterker bewoordingen dan ik bezigen dorst, gepleit voor diezelfde belangen? Heeft zijn dom-kapitularis Monfang in de toespraak bij zijn *poll* te Mainz gehouden, niet voor zijn kiezers denzelfden eisch ontvouwd? Verschijnt niet van Roomsch-Katholieke zijde te Aken een weekblad, onder den schoonen titel van „*Christliche socialen*”, waarin gelijke eisch gedurig wordt aangedrongen? Ja, behoef ik nog te wijzen op de vergadering in Elberfeld gehouden, waar zelfs eischen gesteld zijn, die mij — ik wil het gaarne bekennen — te ver gaan?

Er is meer nog. Ik waag ook een beroep op den steun mijner conservatieve medeleden, en mij dunk, ook bij hen klopt ik niet zonder reden aan. Immers de geachte afgevaardigde uit de residentie heeft in een zeer bekende redevoering hier verklaard, dat er politieke affiniteit bestond tusschen de conservatieven ten onzent en de groote conservatieve wereldpartij. Hij vroeg, of men meende dat de conservatieve partij onbeduidend werd, wijl ze wegslonk? Of ze dan niet een der twee grootste staatspartijen was in alle Staten van Europa? Nu laat ik de juistheid van dit beweren in het midden. Maar gesteld het is zoo, is er dan ook niet een conservatieve partij in Pruisen en is niet van die partij het orgaan de *Kreuz-Zeitung*. Misschien wel van haar donkerste tint. Welnu, niet nu pas, maar reeds in 1865 stond in die *Kreuz-Zeitung* het volgende te lezen:

„Die Signatur der Zeit ist eben die Auflösung und Zersetzung aller überkommenen Institutionen und Organismen, darunter auch diejenigen, welche bis dahin den Gewerbebetrieb und die Stellung der darin beschäftigten Arbeiter geordnet und geschützt, und die „Arbeiterfrage“ ist eben die Aufgabe, an Stelle dessen, was verloren gegangen und nicht mehr zu halten ist, anderwege zeitgemässe Institutionen und Organismen zu begründen und zu gestalten, und damit dem Fortschritte der Zersetzung einen Damm entgegen zu stellen.“

Mag ik mij ook niet beroepen op het conservatieve orgaan *Die Berliner Revue*, althans aan de conservatieve leden dezer Kamer ongetwijfeld bekend? Ook niet op Rudolf Meyer, die er telkens en telkens in zijn geschriften op aandringt, dat ook de conservatieve partij in deze uiterst belangrijke quaestie haar eigen programma zal ontwikkelen?

Maar bovendien, het is niet nu voor het eerst, dat de Christelijk-historische richting een lans breekt voor dit heilig belang. De woordvoerders onzer richting stonden reeds voorlang op de bres. Denk aan *Maurice*! Had ik een maand geleden diens naam genoemd, wellicht had ik dan iemand geïntroduceerd, die niet aan alle leden der Kamer bekend was.

Maar nu de hoogleeraar Quack in het jongste *Gids*-nommer den gewezen hoogleeraar van Cambridge geschetst heeft als een der grootste figuren van het Engeland onzer eeuw, en hem geteekend heeft in zijn geestesmacht, zijn schitterend talent, zijn alomvattende werkzaamheid; aantoonde, hoe het *Maurice* was, die in vereeniging met mannen, in zijn school gevormd, de sociale beweging in Engeland heeft gewijd; wees onder anderen op het weekblad „*The Christian Socialist*“ door hem uitgegeven, en herinnerde, hoe de bill over de rechtsbevoegdheid der coöperatieve vereenigingen juist door het initiatief van zijn school is ingeleid, dan dunkt mij, dat ik voor Engeland zwijgen kan, en door Quacks artikel mijn pleit reeds bij u gewonnen heb.

Voor Duitschland wijs ik op mannen als Wichers, den director van het *Rauhe Haus*, die reeds vóór vijf en twintig jaren het lot van den arbeider in geschriften bepleitte; en evenzoo op Nassen en Huber, in het weekblad *Concordia*, uitsluitend opgericht met het doel om die verwaarloosde sociale belangen te verdedigen.

Voor Nederland herinner ik aan de *Werkmansvriend*, geredigeerd door een man van Christelijk-historische richting, onze Wolbers; aan Gunning, in de *Protestantsche Bijdragen*, en vooral niet minder aan het pas uitgekomen uitnemende werk van Mr. De Savornin Lohman, die allen dit teeder volksbelang met ernst ter toetse brachten. En vraagt men

nu, of, waar met zulke kracht en energie op zulk een beschrijving van het recht dezer nieuwe organisatie gedrongen wordt, daarvan geen gevaar te vreezen zij, dan aarzel ik geen oogenblik. Zie de Fransche revolutie; zij vond, zij het ook voorloopig en privaatrechtelijk, de maatschappij organisch in haar geledingen gevormd. Maar die organisatie was verouderd, en al school in de beginselen dier revolutie het principielele kwaad, nochtans erken ik volmondig, dat zij een goede vrucht ook daarin heeft opgeleverd, dat zij het gebrekkige en onhoudbare van dergelijke voorloopige organisatie deed inzien. Zij vernielde dat organisme, en sinds hebben wij dan ook geleefd in een gedesorganiseerden toestand. Dat kan zoo niet blijven. Er moet en kan een nieuw organisch leven komen, mits die organisatie niet van Staatswege worde opgelegd, maar eerst in 't vrije leven door usantierecht zich vorme, om daarna door den Staat te worden gecodificeerd.

Slaat men dien weg in, dan vrees ik niets. Immers dezelfde Christus, in wiens naam ik hier met ernst en uit volle overtuiging voor deze belangen opkom, liet en zond ons ook het gebod: „Gij zult niet begeeren; gij zult niet stelen; gij zult niet doodslaan!” Er heeft, ja, goederenverkoop ten behoeve der armen plaats gehad in zijn eerste gemeente; maar de apostel voegde er nadrukkelijk bij: „Indien gij het behouden hadt, bleef het niet het uwe?”

„Gij zult niet begeeren!” daarmee is elk denkbeeld van plundering; „Bleef het niet het uwe!” daarmee is elk denkbeeld van communisme uitgesloten!

En nu, is vrijmaking van de Kerk en behartiging van de belangen van den arbeid een rhapsodische samenvoeging? Ik geloof het niet, en meen de innerlijke verwantschap tusschen beide niet beter te kunnen aanduiden, dan door het wedergeven van een indruk, dien ik onlangs te Parijs ontving.

Bij het opgaan van de trappen der Madelaine trof het mij, dat ook boven de portiek van den hoofdingang door de communards de woorden geschilderd waren: *Liberté, égalité, fraternité*, en dat de kerkfabriek den richtigen tact heeft gehad, om die woorden niet uit te wisschen, maar ze te laten als program, mits daaronder de prachtige in brons gedreven medaillons bleven, symbolisch voorstellende de geboden des Heeren.

In dit beeld zij het standpunt geresumeerd, dat ik inneem.

Ik zeg: Bescherm óók den arbeid, plaats onder de bescherming van uw wet óók het eigenaardig leven van de lagere groepen der maatschappij, en vrees dan geen gevaar; mits ge tegelijk de *vrijgemaakte* kerk die maatschappij inzendt met het hoog gebod der zedelijkheid: „Gij zult niet stelen; niet BEGEEREN zelfs!”

15.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK IV DER STAATSBEGROTING, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 30 Nov. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 371 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, ik zal de Kamer niet vermoeien met een uitvoerige gedachtenwisseling over de sociale vraagstukken van Arbeid en Kerk. Hoe verleidelijk zulk een voortgezet debat ook voor mij zijn zou, toch bepaal ik mij tot een korte repliek. De heer Godefroi zeide straks: Geen lid der Kamer zal wel zijn hulde onthouden aan de rede des Ministers; ziehier de mijne. Nu geen language de fleurs meer. Slechts dit: Geen mozaïek kan kunstiger en keuriger ineengezet zijn dan 's Ministers rede.

Ook daarvoor den Minister innigen dank, dat ik hier constateeren mag, dat de heer Van der Laan, dien ik niet ken, noch ooit zag, hier te lande, zelfs in Den Haag vrijelijk kan terugkomen, zonder gevaar van te worden gemolesteerd. Moge hij hier spoedig verschijnen, ook om den Minister op zijn audientie zijn dank te brengen voor zijn welwillende verklaring. Mijn dank eindelijk niet het allerminst voor zijn bereidwilligheid om de ellendige wet van 1841, althans het gewraakte punt, te herzien. Maar geen dank, neen, een betuiging van leedwezen over de verklaring van den Minister ten opzichte der Hervormde Kerk. Leed doet het mij, dat deze Minister van Justitie den toenmaligen Minister Van Bosse gelijk geeft in zijn proces tegen den heer Van Lijnden. Leed, dat blijkens de gegeven inlichtingen de Hervormde Kerk voor haar vrijmaking althans van dezen Minister van Justitie niets heeft te hopen. Wel meende de Minister zijn wijziging van denkbeelden te kunnen rechtvaardigen, door het te doen voorkomen, alsof we nu in

een andere phase verkeerden, er op wijzende, dat thans de Staat zich niet met de Kerk bemoeit en indachtig is aan de wet van 1853. Mijnheer de Voorzitter, is dat een nieuwe phase intreden, als men nu aan een wet denkt, die in 1869 reeds bestond, waaraan men destijds evenzeer heeft kunnen en behooren te denken?

Tot den Minister van Financiën, niet van Justitie, had ik mijn verzoek moeten richten. Ik veroorloof mij hierop aan te merken, dat de toenmalige geachte afgevaardigde uit Tiel zich niet slechts tot den Minister van Financiën heeft gericht, maar tot de geheele *Regeering*; de term komt in zijn toenmalige rede herhaaldelijk voor.

Eindelijk facto zouden de besluiten reeds vervallen zijn, en de Kerk kunnen doen wat ze wilde. Destijds, Mijnheer de Voorzitter, heeft het lid voor Tiel er bijgevoegd, dat hij niet alleen eischte intrekking van de Koninklijke besluiten, maar ook het nemen van *overgangsmaatregelen*. Vrage: Waarom toen de eisch tot het nemen van overgangsmaatregelen, als er nu gezegd wordt, dat de Kerk raeds vrij is? Zij is vrij; o ja, maar vrij als de ongelukkige, dien men overlang in het blok gesloten heeft, en nu, nadat hem de spierkracht in de beenen verlamd is, loslaat en toevoegt: Gij zijt vrij, sta op en ga werwaarts ge wilt! Mij dunkt, zeer terecht heeft de toenmalige afgevaardigde uit Tiel er daarom dan ook bij de Regeering op aangedrongen, dat zij, na eerst de Kerk ongelukkig gemaakt te hebben, ze thans niet maar eenvoudig aan den dijk kon zetten, maar verplicht was haar de behulpzame hand te bieden om tot een *restitutio in integrum* te geraken.

Ik kom tot den geachten afgevaardigde uit de residentie. Deze heeft, naar aanleiding van mijn rede, critiek geleverd over een daad van Mr. Groen van Prinsterer, en zich daarbij een uitstap veroorloofd naar hoofdstuk V, Onderwijs. Ik geloof, dat het beter zal zijn, mijn antwoord daarop tot de behandeling van dat hoofdstuk uit te stellen; toch wensch ik den geachten afgevaardigde nu reeds dank te zeggen voor het geleverd bewijs, dat zijn welwillendheid te mijwaart standhoudt. Immers, hij heeft mij wel willen waarschuwen voor een gevaar, waarin ik geraken kon, indien het stuk geschut, waarbij ik heb postgevat, wellicht mocht springen. Mijnheer de Voorzitter, ik wil die waarschuwing niet in den wind slaan, en zal het stuk nogmaals door den gieter, aan wien dit wel is toevertrouwd, laten keuren. Maar mocht ik daarna toch door mijn eigen stuk verpletterd worden, dan geloof ik, dat de geachte spreker ook in mij den soldaat zal eeren, die den moed bezit om, op het gevaar af dat het stuk hem in zijn springen verbrijzelen, te blijven palstaan.

Voorts waagde de geachte afgevaardigde de opmerking, dat mijn voorstellingen omtrent hetgeen in het belang der werklieden ons te doen stond, te nevelachtig, niets dan nevelen waren. Mijnheer de Voorzitter, *accipio omen!* Wie ooit de bergen beklom, weet, dat ook daar nevelen hangen, maar nevelen die schaars in malsche druppelen neêrvallen; hoe uit druppels zich beekjes vormen, en uit die beekjes allengs een stroom ontstaat. Moge zoo ook uit den nevel, dien ik hier deed opgaan, van lieverlede druppelen; uit die druppelen een beekje worden, en dat beekje zich allengs verbreeden tot een frisschen stroom, die ons maatschappelijk leven dragen kan.

De heer Van Houten vroeg, of ik, door te spreken gelijk ik deed, niet te ver ging, te radicaal en revolutionair werd. Vergun mij de wedervraag: Oordeelt ook gij dan niet, dat het regelen van den rechtstoestand der coöperatieve vereenigingen, afgescheiden van het organisme van den arbeidsstand, eer ten nadeele dan ten voordeele van de lagere klasse strekken zal?

Geldt dan de zoo dikwijls reeds gemaakte en ook in de *Gids* door professor Quack herhaalde opmerking niet, die ook den Minister ter overweging zij gegeven, dat het organiseeren van coöperatieve vereenigingen de strekking heeft, om met den werkenden stand te doen, wat het hof eertijds met den adel deed, met het doel om zijn macht te fnuiken, om namelijk zijn beste elementen naar het hof te lokken, en daardoor van den overigen adel af te scheiden? Zoo zal men ook hier geen ander resultaat verkrijgen, dan dat de beste elementen der arbeidende klasse naar een hooger stand worden overgebracht, en deze van haar natuurlijke hoofden beroofd wordt. De coöperatieve vereenigingen zijn een uitstekend middel tot zedelijke verheffing van den werkman; maar regelt men ze eenzijdig, buiten verband met het arbeidsrecht, dan worden ze slechts de toepassing van Guizot's wachtwoord in zijn doctrinaire periode: *Enrichissez-vous*.

Dat ik het woord *stand* gebruikt heb, is mij euvel geduid door den geachten afgevaardigde uit de residentie. Maar, eilieve, heeft de geachte spreker niet zelf in zijn rede, die ik hier gedrukt voor mij heb, bij herhaling gebruikt het woord *ambtenaarsstand*. Spreekt niet ieder van militairen- en burgerstand, boerenstand enz., en waarom zou ik dan ook niet van den *stand* der werklieden mogen gewagen; altoos gelijk ik deed, niet in *staatkundigen*, maar in *maatschappelijken* zin?

Ten slotte zij het mij vergund, te rectificeeren de verkeerde voorstelling, die de Minister van mijn bedoeling gegeven heeft, als had ik geëischt, dat hij nu reeds een wetsontwerp op den Arbeid zou indienen.

De Minister heeft mij in dat opzicht verkeerd verstaan. Mijn gedach-
tengang was deze: Het feit zal door ieder erkend en kan niet geloof-
chend worden, dat er nu reeds feitelijk voor elk bedrijf en elke nering
een usueel recht bestaat, waardoor de verhouding van werkgevers en
arbeiders wordt geregeld. Dit recht kent niemand. Daarom wensch
ik, dat dit onderzocht worde, en dat men de gegevens zodoende ver-
zamele, om over den vorm, waarin dat recht leeft, te kunnen oordeelen.

Voorts wensch ik, dat aan de arbeidersklasse gelegenheid worde
gegeven om zich nauwer aaneen te sluiten en beter te organiseeren of
te associeeren. Ook bij die klasse der maatschappij mogen de indivi-
duen geen op zichzelf drijvende eenlingen blijven, maar is het eisch
der redewet, dat zij zich kunnen vereenigen en ordenen overeenkomstig
de innerlijke levenswet van hun stand en beroep. Maar is men daartoe
eenmaal gekomen, dan ontstaat de vraag: Empiëteert gij, arbeidersklasse,
nu niet op het recht van die andere standen, wier macht meer in het
kapitaal schuilt? Mits ook omgekeerd: Empiëteert gij, groep die in
het kapitaal uw overwicht bezit, niet te zeer op het terrein der arbei-
dersklasse? Die vraag komt; en wie zal dan, waar van, beide zijden
rechtsoverschrijding beoogd wordt, wie zal dan tusschen de strijdvoeren-
den beslissen? Wie anders dan de Staat, wiens eerste roeping het juist
is, het recht te handhaven? Ontbreekt die rechtsmacht, dan zal het
worden de *pot de fer* en *poi de terre*, die samen wandelen gaan. Wien
men het recht onthoudt, als hij over geen metaal kan beschikken, diens
kruik breekt.

Eindelijk, de heer Van Houten had de goedheid nu ook zijner-
zijds te verklaren, dat er tusschen hem en mij een tamelijk scherp ge-
teekend verschil bestond. Ik ben hem erkentelijk voor die verklaring.
Mogen we ondanks dat verschil steeds vereenigd blijven in wederzijdsche
waardeering en niet minder in warme belangstelling voor den arbeiden-
den stand.

16.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK IV DER STAATSBEGROTING, DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 30 Nov. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 374 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, de Minister van Justitie zal mij toegeven, dat de beantwoording zijner laatste vraag, zoo ik die uitstel tot de behandeling van de begroting van Financiën, tot een profijtelijker discussie leiden kan.

Het komt mij echter voor, dat het laatst gesprokene door den heer Wintgens van dien aard is, dat het met een enkel woord dient beantwoord te worden.

De beelden zet ik daarbij voorgoed terzijde; de zaak is er te ernstig voor.

De heer Wintgens heeft thans verklaard, dat hetgeen hem l.l. Zaterdag zoo sterk prikkelde en oorzaak werd van bijzondere verheffing van toorn, alleen daarin lag, dat ik het gewaagd heb in dit debat „Gods heilig Woord” te brengen.

De juistheid van dit feit betwist ik; maar ik voeg er aanstonds bij: Al had ik het gedaan, dan nog zou mijn antwoord zijn: „Het is u gelukt *den Bijbel uit de school* te bannen; maar niemand zal mij hier als volksvertegenwoordiger het recht betwisten, om, indien dit mij goeddunkt, hier dien Bijbel, Gods heilig Woord, te brengen.” Maar, gelijk ik zeide, ik heb het ditmaal niet gedaan. Ik heb niet een plaats uit de Heilige Schrift voorgelezen en daarvoor als zoodanig de onderwerping geëischt, die ieder schuldig is aan het Goddelijk gezag. Wie mij gehoord heeft, weet, dat ik mij eenvoudig op een schrijver uit de school van Jezus

heb beroepen en een citaat uit diens geschrift voorlas. Mag ik vragen: Is dan het drijven tegen den Bijbel reeds zoo ver gekomen, dat men een schrijver, alleen wijl zijn geschrift in dat boek staat, op den *Index* plaatst en hier wel alle denkbare auteurs, maar niet hem zou mogen aanhalen?

Voorts oordeelde de geachte afgevaardigde, en dit maakt allerminst mijn gevoeligheid gaande, dat hetgeen ik l.l. Zaterdag hier gesproken heb, er toe leidde, om communisme en Christendom met elkander in verband te brengen. Ook dit feit ontken ik. Ik heb het communisme niet bepleit, maar *bestreden*, en juist de middelen zoeken aan te geven, waardoor men de rampzaligheden van dat gruwzaam stelsel, die ook onze maatschappij bedreigen, kon voorkomen.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, of niet een dergelijk advies, als ik mij veroorloofde, ons zou terugleiden naar de droeve tijden van het verleden, toen een verkeerde vermenging van godsdienst en staatkunde de hartstochten ten onzent ontvlamd en ons op den rand van den afgrond gebracht had. De praemissaire qualificatie neem ik aan. Werkelijk heeft godsdienstige verdeeldheid in de zeventiende eeuw ons vaderland met zeer ernstig gevaar bedreigd; maar indien de geachte spreker het waagt daaruit de conclusie te trekken, dat historisch onze beste tijd eerst daagde, toen het stelsel ingang vond, dat op staatkundig gebied met geen godsdienst behoeft gerekend te worden, dan doe ik ook mijnerzijds een beroep op de historiekennis van den geachten spreker, en vraag hem of dan niet de tijd van Willem den Zwijger bovenal een tijd van glorie voor ons vaderland is geweest, en of men diens woord tot Adolf dan is vergeten: „*Wat let het, of wij ondergaan, mits Gods Kercke maer een veilige erve vindt?*” Dan vraag ik den geachten spreker, of dan ook niet tot de glorieuze bladzijden in onze landshistorie het tijdperk dier Republiek behoort, die als Staat juist deed, wat de heer Wintgens in mij misdadig keurde, en wijl ze Gods Woord tot steunpunt had gekozen, op haar munt de zinspreuk sloeg: *Hac nitimur hanc tuemur!*

ELECTORALE QU AESTIE.

III.

ELECTORALE QUAESTIE.

17.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK V DER STAATSBEGROOTING, DIENSTJAAR 1876.

(Gehouden 6 Dec. 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 583 v.v.)

Ik wensch bij de algemeene beraadslaging over hoofdstuk V een kort woord te spreken over *de electorale quaestie*.

Wel weet ik, dat de parlementaire dampkring op dit oogenblik voor het bespreken van beginselen minder gunstig is; maar toch is die atmosfeer ook weer niet zóo ongunstig, of de bespreking van algemeene vraagstukken kan althans wel worden opgevat.

Bewijs daarvan bood nog de zitting van laatstleden Vrijdag (die ik tot mijn spijt, voorzooveel de morgenuren aangaat, niet kon bijwonen) in de door haar vorm schitterende, en om haar inhoud uiterst gewichtige redevoering van den geachten afgevaardigde uit Haarlem. Een redevoering, die ik te liever in de *viva vox* gehoord had, wíl ik althans op éen punt gaarne mijn warme adhaesie aan het toenmaals gesprokene door den geachten afgevaardigde uit Haarlem had betuigd; te weten inzooverre hij, mijns inziens volkomen terecht, een regeling in het burgerlijk recht *eischt* van den rechtstoestand der kerkelijke goederen, althans voor de Hervormde Kerk. Een instemming, die ik te liever uitspreek, omdat ik mij steeds verplicht zal zien, elke poging van den geachten afgevaardigde, om in beginsel de Staatsmacht over de Kerk te doen heerschen, nadrukkelijk te bestrijden.

Dit *in parenthesi*. Ik kom nu tot ons *kiesstelsel*.

De electorale quaestie is ten vorigen jare met een enkel woord besproken door den heer Van Wassenauer van Catwijk, die echter op zijn desbetreffende vraag, van den Minister slechts een min of meer onbestemd bescheid ontving. Maar ook al ware dit antwoord in besluiten zin geweest, dan nog zou ik meenen, dat de quaestie van ons kiesstelsel nu toch *weer* ter sprake moet komen. Immers tusschen de beraadslagingen van het vorige en van dit jaar ligt een zeer gewichtig feit: *de stembus van Juni*. Ons kiesstelsel is toen opnieuw aan de vuurproef onderworpen. Er is opnieuw gelegenheid geweest om de werking van dat stelsel na te gaan, en de publieke opinie heeft, met de resultaten der stembus voor oogen, nogmaals gelegenheid gehad, om haar oordeel over de waardij van dit stelsel op te maken.

Dit oordeel van het publiek over ons kiesstelsel, Mijnheer de Voorzitter, (het mag niet verheeld) is niet ten gunste van de bestaande regeling uitgevallen.

In onze politiek klaagt men algemeen over zeker malaise, over gebrek aan veerkracht, over ontstentenis van dat scheppend vermogen bij de wetgevende macht, waarvan wij in het tijdperk van 1848 tot 1854, althans wat de *productiviteit* betreft, zulke uitmuntende proeven zagen, maar dat daarna allengs afnam, tot wij eindelijk in een toestand van volslagen onmacht verzonken zijn, waarin dat scheppend vermogen *geheel* week. En zoo dikwijls men nu over de oorzaken van dit malaise een oordeel verneemt, hoort men er steeds bij, dat *mede het kiesstelsel* daaraan niet geringe schuld heeft. Men klaagt het kiesstelsel in niets minder aan, dan dat het in zedelijken zin verderfelijken invloed heeft uitgeoefend zoo op de *politieke partijen* als op de *Kamer*, zoowel op de *Regeering* als op ons *regeeringsstelsel*.

Vergun mij bij elk dezer vier punten, bij het eerste nog het langst, even stil te staan.

Ons kiesstelsel werkt demoraliseerend op de *politieke partijen*.

In welken zin?

Ook in Juni namen wij bij de stembus het hinderlijk verschijnsel waar, dat de politieke partijen, haars ondanks, gedwongen werden zich te splitsen in *twee* groepen. Ons kiesstelsel steunt op het denkbeeld van *duïteit*, en of nu al behalve de twee oorspronkelijke nog verschillende andere partijen bezig waren zich te ontwikkelen, het baatte niet met al; zoo niet bij eerste stemming, dan toch zeker bij de herstemming, was men wel, uit zelfbehoud, gedwongen zich te rangschikken in *twee* groepen, en dusdoende vaak zeer heterogene bestanddeelen bijeen te voegen.

Dit gedwongen uiteengaan in *twee* groepen, dat zich samenvoegen of coaliseeren, ook al is men niet één in beginsel, sleepte bovendien nog *dit* nadeel na zich, dat men bij de keuze van zijn kandidaten niet vrij was; en niet, gelijk het behoorde, in de eerste plaats kon vragen: Wie representeert het best en het scherpst het door mij beleden beginsel? en ook: Wie zou in de Staten-Generaal dit beginsel met de meeste klem kunnen verdedigen? maar dat het hoofd- en levensvraag werd: Wie zal bij herstemming *persona grata* zijn bij de andere partijen, wier steun mij wellicht bijvalt? Dat leidt er toe, om bij het bespreken van een candidaat niet diens *beginzelen* op den voorgrond te doen treden, maar op *nevenzaken* de aandacht af te leiden.

Hierdoor nu worden de politieke partijen gedemoraliseerd, dat zij ook in dit opzicht zich gedwongen zien, te volharden bij de eenmaal bestaande formatiën van haar kader, uit vreeze dat een verbreken van het bestaande kader tot tijdelijke mindering van krachten bij de stembus zal leiden. Ieder weet, hoe er een zekere omkeering in de formatie der politieke partijen, gelijk die sedert 1848 bestonden, aan het komen is. Ontbreekt nu bij de leiders dier partijen de wil en de lust, om zich op een anderen voet te formeeren, opdat het heterogene uiteengaan en het gelijksoortige zich aansluit? Allerminst, althans niet zoolang de stembus uit 't gezicht is; maar zoodra nadert de tijd der verkiezingen niet weder, of ijlings bekruipt hen weder de vreeze, dat men door veranderde formatie zijn vorige kracht en invloed ten deele zou kunnen verliezen. Door dat instinct geleid, doet men het dan telkens maar weder met het oude wel weer passende kader, wetende dat men steeds veel voor heeft, indien men de conventioneele vormen als voertuig voor zijn belangen in het district benuttigen kan.

Dat leidt tot onwaarheid in de politiek en werkt in onzedelijke richting. Een kwaad, waarbij ik de partij, waartoe ikzelf behoor, alderminst uitsluit. Ook bij de antirevolutionaire partij waren verschijnselen waar te nemen, die gissen doen, hoe het bederf ook bij die richting, anders op haar isolement zoo tuk, insloop. Men heeft toch van die zijde een strooibiljet verspreid ter gelegenheid van de gemeenteraadsverkiezingen, waarin met even zoovele woorden gezegd werd: „Neemt ditmaal den Katholieken candidaat als betoon van dankbaarheid voor den steun u door de Katholieken voor de verkiezing der Tweede Kamer ten behoeve van uw candidaat geboden.” Men bespeurt het, een *do ut des* zoo duidelijk mogelijk uitgesproken. Evenzoo nam men het verschijnsel waar, hoe het valsche beginsel naar den voorgrond drong, dat de candidaat *alleen* omdat hij den Christus beled, man onzer keuze

moest zijn. Derhalve bij de verkiezing op staatkundig terrein een zuiver kerkelijke maatstaf. Behoeft het nog betoog, dat dusdoende het politieke karakter der verkiezing teloorgaat?

Heerscht nu dit euvel alleen bij de antirevolutionairen? Ik zou willen vragen, of het zittend lid, dat voor Haarlem, en het zittend lid, dat voor Amsterdam door de vereenigde liberale partijen naar de Tweede Kamer werd afgevaardigd, nu juist op elkander gelijken als twee druppelen water? Mij dunkt, ik heb, al behooren zij niet tot mijn partij, zonder gevaar van persoonlijk te worden, volkomen recht dit te vragen. Immers het programma, verleden jaar door den geachten afgevaardigde uit Haarlem hier ontwikkeld, is in 't openbaar van liberale zijde in pers en vlugschrift besproken en weêrsproken.

Evenzoo zou men kunnen vragen, of het voor onze Roomsche-Katholieke landgenooten niet hard is, om in een district, waar zij meer stemmen dan eenige andere partij uitbrengen, bijvoorbeeld in Haarlemmermeer of in het toekomstige district Woerden of Loenen, hun eigen candidaat, den man naar hun hart en naar hun keuze, te moeten weglaten, en uit vreeze dat de drie overige partijen zich bij herstemming tegen hen coaliseeren zouden, zich tevreden te moeten stellen met een conservatief of antirevolutionair.

Die verkeerde invloed strekt zich ten tweede ook uit tot de Kamer. Waarom?

Zal het goed zijn, dan moet in de Kamer teruggevonden worden het resultaat, dat bij de stembus verkregen werd; zal het wèl zijn, dan moet de collectieve stem, die hier wordt uitgebracht, het zedelijk resultaat van de besluiten dezer Kamer, volkomen samenvallen met het resultaat, dat vrucht was van de stemming der kiezers.

Is dit nu het geval?

Een liberaal orgaan, en ik beroep mij liefst op organen van de tegenpartij, wjl ik dan de defensie aan anderen kan overlaten, de *Arnhemse Courant*, heeft beweerd: „Ons kiesstelsel is oorzaak, dat de verhouding van de liberale en de niet liberale stemmen, die bij de stembus als 30 tot 40 stond, in de Kamer geheel omgekeerd uitkomt, zoodat zij, die bij de stembus met een zeer aanmerkelijk cijfer in de minderheid bleven, hier integendeel over de meeste, en wel over een aanzienlijk grooter aantal stemmen beschikken.” Nu laat ik in het midden, of die cijfers juist waren, en volsta met de vermelding van het feit, maar vraag dan toch, of het niet reeds ver gekomen is, dat een liberaal orgaan optreedt, om zulk een grief in te brengen tegen een kieswet, die uit den liberalen hoek gekomen was.

Wat is de eenige quaestie, waarin men zeggen kan, dat 'de Kamer werkelijk hetzelfde gelaat vertoont, dat gezien werd bij de stembus? Immers in de *onderwijsquaestie*.

Wanneer we bij de afdeeling Onderwijs, in den loop van deze week, tot een stemming mochten komen, durf ik hopen, dat men elk lid hier juist zóo zal zien stemmen, als de kiezers verwacht hadden bij de stembus. Waarom? Mij dunkt, krachtens het *vitium originis*, dat de onderwijsquaestie, ik zeg niet ten onrechte, ik constateer slechts, geheel de verkiezingen heeft beheerscht, en gold als eenig *shibboleth*.

Over de vele andere vraagstukken van staatsbeleid had men zich òf niet òf zeer zwevend uitgelaten, en gevolg hiervan is, dat de gekozen leden hier niet zelden stemmen in anderen zin dan hunne kiezers zouden vermoed hebben; niet in anderen zin dan zij zich door antecedenten of in geschrifte verklaard hadden, maar anders dan men uit hun *stil-zwijgen* had vermoed.

Ook op de *Regering* werkt dit in de *derde* plaats ongunstig. De Regeering mist hier een vaste, vindt slechts een dobberende meerderheid, doordien hier het resultaat van de stembus niet doordringt. Gevolg waarvan is, dat men wel telkens aaneensluiting op *bepaalde* ondergeschikte punten van politiek ziet geboren worden, maar nòch aan deze, nòch aan de andere zijde, saambinding vindt krachtens overeenstemming op *algemeene* beginselen van staatsbeleid. Zoo ziet men dan bij elke volgende stemming de pas verbonden leden weêr uiteengaan, om straks op andere wijs verbonden groepen te vormen, naar gelang het dan aanhangig punt de stemmen verdeelt. Hierdoor mist het Gouvernement in deze Kamer een krachtige ministerieele partij, waar het op leunen kan, en ontbreekt evenzeer die georganiseerde oppositie, die, krachtig door eenheid van beginselen, het Gouvernement rusteloos bestrijdt, maar gelijk een „*loyal opposition*”, die een scherp geteekende positie inneemt, dit alleen doen kan en mag.

Maar het *droevigst* bederf, waar ik ten *vierde* van sprak en waarop ik meen dat men niet genoeg wijzen kan, is dat het *constitutioneele stelsel* zelf allengs in discrediet raakt. Er zijn nu reeds maar al te veel sporen en in de pers en bij het volk waarneembaar, die toonen, hoeveel graden de eerbied en de liefde voor het constitutioneele stelsel reeds van lieverlede gedaald zijn.

Had men maar een ander stelsel *fix und fertig* er tegenover te plaatsen, men zou eens zien, hoevele duizenden, die jaren lang met het

constitutioneel stelsel hebben gedweept, thans reeds bereid zouden gevonden worden om 't, o zoo gaarne, voor iets beters uit te ruilen. En mij dunkt, dit gevaar is dubbel bedenkelijk, eenerzijds bij de autocratische neiging, die zich in een aanzienlijk gedeelte van Europa meer en meer openbaart, maar ook niet minder, indien men er op let, hoe we langs de *pente fatale* al steiler hellen naar het algemeen stemrecht, dat, in Duitschland ingevoerd, door den machtigen invloed, dien de Duitsche geest op ons volk oefent, ook hier meer en meer proselieten maakt. En hoezeer ik dan ook van de andere zijde volgaarne erken, dat er een nog niet vertegenwoordigd gedeelte van de natie is, dat niet ten onrechte verlangt ook zijn vertegenwoordigers hier te mogen zenden, zoo zal men toch gevoelen, hoe het algemeen stemrecht, als logische consequentie van de lijn waarop we ons thans bevinden, eenvoudig zou leiden tot overheersching van het meer ontwikkelde, fijnere, edeler element van de natie door de groote massa. Wie nu kan dit wenschen? Wie zou dit met mij niet ten ernstigste willen bestrijden?

Is er dan, indien ge dit allen aanneemt, geen oorzaak voor de vrees, dat het scheepke van ons kiesstelsel werkelijk lek is? Ik wil niet zeggen zoo lek, of met aanhoudend pompen zal het nog wel een tijdlang boven water zijn te houden, maar toch wrak genoeg om de vraag te wettigen, of het allengs op stapel zetten van een nieuwen bodem wel zoo geheel overtollig zou zijn?

Of hebben wij hier te doen met een voorbijgaand verschijnsel? Licht al dit verkeerde niet in het stelsel zelf, maar in de bijkomende omstandigheden? Ware dit zoo, dan kon er geen spraak zijn van tot een ander stelsel over te gaan, en zouden we slechts op betere tijden hebben te wachten.

Toch zal dit, dunkt mij, wel door niemand beweerd worden. Het wezen van het constitutioneele stelsel ligt daarin; dat het aan de *maatschappij* wettigen invloed geeft op de ontwikkeling van het Staatsbestuur. Ware nu de maatschappij sinds 1848 gebleven wat zij was, dan zou ook de verhouding tusschen haar en den Staat in hoofdzaak kunnen blijven wat zij in 1848 geweest is, en zou de noodzaak voor verandering vervallen. Maar hoe te ontkennen, dat de gesteldheid van het maatschappelijk leven juist sinds 1848 dusdanige verandering onderging, dat de band tusschen maatschappij en Staat, die destijds nog voldoen kon, thans zou klemmen?

Gneist heeft de fout, die het kiesstelsel, dat thans nog in de meeste Staten van Europa geldt, aankleeft, volkomen juist hierin aangewezen, dat

elke groep in de maatschappij, die door het bestaande stelsel den krachtigsten invloed uitoefent op de wetgevende macht, ook de bevoegdheid, de neiging heeft, om geheel de macht van het Staatsbestuur te haren bate te exploiteeren ¹⁾; en dat derhalve ons streven er op moet gericht zijn, om den Staat weer die genoegzame zelfstandigheid te hergeven, die hem tot een schild voor de bedreigde minderheden kan doen zijn.

In 1848, kon men dit nog niet inzien. Men vleide zich destijds nog den politieken strijd te kunnen mijden en *Vertrauensmänner*, geen politieke mannen, naar de Staten-Generaal te kunnen zenden.

Is dit echter geen illusie gebleken? En zal iemand thans nog beweren, dat bij onze stembus het zoeken naar *Vertrauensmänner*, en niet het candideeren van vertegenwoordigers onzer beginselen, ik zeg niet afdoende beslist, maar toch de leidende gedachte is?

Ons constitutioneel stelsel steunt bovendien, gelijk dit in onze kieswet belichaamd is, zoodra men er den politieken strijd in toelaat, op het denkbeeld van de *duïteit*, van een strijd tusschen *twee* staatkundige partijen. Zoolang er dus ook ten onzent slechts twee politieke partijen bestonden, was er met ons kiesstelsel verder te komen; doch wat nu te doen, nu er, in plaats van de oude twee, reeds vier of vijf, straks zes partijen om burgerrecht vragen? Sluit het feit, dat de *duïteit*, de *tweeheid* van de partijen, verbroken is, niet vanzelf in zich, dat het tegenwoordig stelsel niet houdbaar meer is? En is het niet reeds daaruit blijkbaar, dat er geen sprake kan zijn van een voorbijgaande ongesteldheid in ons politiek leven, maar dat wij metterdaad ontgroeid zijn aan het stelsel, waarin wij ons dusver bewogen?

Bij het stellen der quaestie wensch ik het te laten, Mijnheer de Voorzitter, en niet te treden, zelfs niet in een vluchtige uiteenzetting van de bekende nieuwe methoden, waardoor de verkeerdheden van ons tegenwoordig stelsel zouden vervallen. Ik onthoud mij hiervan, wijl ik niet geloof, dat òf het Gouvernement òf de Kamer er op dit oogenblik aan toe zijn, om in breede gedachtenwisseling over deze quaestie te treden. Bleek dit wel het geval, dan zou ik ook mijnerzijds gaarne de middelen van redres bespreken. Thans volsta ik met er op te wijzen, dat de Regeering, mijns inziens, *drie* wegen openstaan; drie wegen, om nu de Grondwetsherziening, waarvoor ik vermoed, dat bij de Regeering minder sympathie zal bestaan, maar geheel terzijde te laten.

¹⁾ Die in der Geschichte herrschenden Klassen bemächtigen sich des Staatswillens durch die Verfassung, der Ausführung des Staatswillens durch die Verwaltung. Sie bilden sich, sobald diess geschehen, durch die Rechtsprechung und die Gesetzgebung eine Gesamtbürgerschaft zur ausschliesslichen Behauptung des Besitzes, auf welchen ihre Herrschaft beruht. Der *Rechtsstaat*, § 8.

Immers het Gouvernement zou *een geheel ander stelsel* kunnen aannemen, en dan behoef ik noch aan eenig lid dezer Kamer, noch aan den Minister te herinneren, welke nieuwe stelsels achtereenvolgens in het wetenschappelijk debat aan de orde zijn gekomen. Alleen wensch ik de kleine opmerking hier in te lasschen, dat het nieuwe stelsel, dat in zijn verschillende variatiën aan den naam van Hare is verbonden, thans iets verder is gekomen, doordien het ten deele bij de Engelsche *schoolboards* is ingevoerd, en in drie of vier *constituencies* in Engeland ook voor de Parlementskeuze gedeeltelijke toepassing vond, zoodat over de werking dezer theorie reeds valt te oordeelen.

De tweede weg, die voor het Gouvernement openstaat, zou zijn, met behoud van het stelsel, *regel in de plaats van willekeur* te stellen; door bijvoorbeeld eens voorgoed te bepalen, of men enkelvoudige of meervoudige kiesdistricten zal hebben; welke de vaste regelen zullen zijn, waarnaar de herziening van de kiestabel zich heeft te richten, enz.

Of waar het Gouvernement ook dit te veel achtte, zou ten derde nog overblijven een eenvoudige *herziening van den census*.

Welken van deze *drie* wegen de Minister nu bij een eventueele wetsvoordracht zou hebben op te gaan, staat aan hem ter beoordeeling; maar wel meen ik, dat men vooral bij *dezen Minister* er eenigszins met kracht op mag aandringen, dat hij bij zulk een malaise, als waarin onze politiek verzonken is, de electorale quaestie vooral niet op den achtergrond schuive. Of is hij niet in de eerste plaats meer dan iemand de man om dit vraagstuk ter hand te nemen? Is hij het niet, die zich het vaderschap kan toeëigenen van de geheele electorale beweging in ons vaderland? Is hij het niet, die door zijn bekend amendement den stoot heeft gegeven tot bijna alles wat op het stuk van Reformbeweging de opiniën in gisting bracht? Is hij niet in de tweede plaats opgetreden als Kabinets-formeerder, nadat een ander Kabinet juist op de Reform-quaestie was gevallen? En is niet in de derde plaats een Gouvernement, dat in zekeren middentoon tusschen de uiterste partijen in deze Kamer speelt, misschien het meest geschikt om een zoo netelig vraagstuk ter hand te nemen?

Eén leed hoop ik, dat de Minister mij ten deze besparen zal. Hij verwijze mij niet naar de discussie over de kiestabel. Men zal toch toestemmen, dat de kiestabel, hetzij de Minister het thans aanhangig wetsvoorstel, waar alle frischheid reeds lang af is, intrekke, dan wel met een frisscher en beter voorstel aankome, op zichzelf, ook al kan ze er bij ter sprake gebracht, met de Reform-quaestie in beginsel niets uitstaande heeft. Het zou mij dan ook leed doen, indien de Minister mij

daarheen verwees; want ik geloof in ernst, dat spreken van de zijde van het Gouvernement vooral in dit vraagstuk noodig is; niet om een programma in bijzonderheden te geven, maar toch om in duidelijke woorden te verklaren, of wij van hem al dan niet de genezing te wachten hebben van een zoo gevaarlijk euvel, als door een gebrekkig kiesstelsel al meer in onze staatkundige toestanden insloep.

De Minister kent de spreuk: *Regis ad exemplar totus componitur orbis*, 'tgeen voor onzen tijd en in onze taal dus ware over te zetten: *Het is de plicht der Regeering in zedelijken zin de volksopinie te leiden*. Wordt die nu, zoo vraag ik, geleid, als de Regeering *zwijgt*? Ik geloof, dat de onbestemde toon, waarop deze Regeering zich, meê tengevolge van ons kiesstelsel (ik wees er zelf op), zoo dikwijls meent te moeten uitlaten, drangreden te meer is om te vragen: Geef in deze quaestie, waar dat groote verschil tusschen de partijen niet bestaat, geef in deze quaestie althans een niet onzuiver geluid.

De Minister is thans in zijn volle kracht, *in den zomer*, als ik mij zoo mag uitdrukken, van zijn ministerieel leven. Er is alle grond om te verwachten, dat schermutselingen als van heden hem slechts de aanneeming van zijn begrooting voorbereiden. Maar juist daarom roep ik den Minister, om nu de spreuk door hemzelf reeds gebezigd en Vrijdag nog herhaald, het „*Vita brevis, ars longa*,” niet weer over te nemen, in den zomer van zijn ministerieel bestaan de even klassieke spreuk toe: „*Non aestas est diu laeta, componite nidos*.” Die zomer zal niet lang van duur zijn; haast u daarom het vogelnestke in gereedheid te brengen, waarin ge die *betere* wetten zult kunnen uitbroeden, die ons staatkundig leven uit de malaise, waarin het thans verzonk, weer kunnen opheffen tot welstand en kracht.

ONDERWIJSQUAESTIE.

IV.

ONDERWIJSQUAESTIE.

18.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK V DER STAATSBEGROTING, DIENSTJAAR 1875.
(Lager Onderwijs).

(Gehouden 7 Dec. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 488 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, ik hoop mij niet schuldig te maken aan nationale dagdieverij, indien ik verlof vraag, bij dit artikel, voor 't eerst, misschien voor éens slechts, mijn opinie te zeggen over de quaestie van het lager onderwijs. Te meer doe ik daarbij een beroep op de welwillendheid der Kamer, wijl ieder mij zal toestemmen, dat, zoo ooit, dan van deze materie gezegd kan worden: *Facilius est incipere quam reperire finem*. Intusschen, waar het kan, zal ik bekorten.

En dan stel ik op den voorgrond, dat het allerminst mijn bedoeling is, een partijprogramma te geven in den kwaden zin van dat woord, alsof ik daarbij uitsluitend de behartiging der belangen van één enkele groep, één enkele richting, één enkel streven dat zich in de natie openbaart, op het oog had. Mij dunkt, een staatkundige partij voldoet dan eerst aan de eischen, die men haar stellen moet, indien zij zoodanig programma uit haar beginselen weet af te leiden, waardoor zij niet alleen de belangen harer geestverwanten, maar allereerst die van het volk als volk weet te waardeeren en te behartigen.

Ook mij is het daarom van deze plaats niet te doen, om de uitsluitende verdediging van de belangen der Christelijk-nationale school, maar van de volksschool in het algemeen. Ik zou zelfs meenen tekort

te doen aan de verplichting, die op mij als volksvertegenwoordiger rust, als ik alleen lette op de 60.000 kinderen, die op de bijzondere school gaan, en mijn hart niet even warm liet kloppen voor de honderdduizenden, die hun geheele opvoeding aan de openbare school ontvangen.

Maar juist daarom kan ik mij dan ook niet laten opsluiten in het dilemma, waarin tot dusverre deze quaestie nog hing. Het dilemma: „Gezindheidsscholen, of het schoolstelsel gebaseerd op den voet van schijnconcurrentie” heeft zijn tijd gehad. Althans mij komt het voor, dat die antithese verouderd is; zeer *ad rem* was een tiental jaren geleden; geheel paste in het kader van den strijd, die hier tusschen de liberale en conservatieve partij is gestreden; maar ons niet meer kan worden opgedrongen, nu van lieverlede blijkt, dat de politieke ontwikkeling andere banen zoekt.

Te minder aanvaard ik dit dilemma, omdat, naar mijn vaste overtuiging, de schoolwet van 1857 en het daarin gehuldigd systeem, in stede van aan ons vaderland den verwachten zegen te brengen, veeleer een diepe scheur door ons nationaal leven trok. Het moest mogelijk zijn ook ons land een schoolstelsel te geven, waarbij geen partijpolitiek in het spel behoefde te komen. Het onderwijs is mijns inziens niet allereerst een politieke, maar een sociale quaestie, en ik beaam te dien opzichte zonder voorbehoud het gevoelen van den Engelschen secretary for education, Mr. Forster, die, toen hij zijn motie deed for leave to bring in the bill of Elementary education, in het Parlement verklaarde: „There never, I believe, was any question presented by any Government to this House, *which more demanded to be considered apart from any party consideration.*”

Te minder nog, wijl ik met den geachten spreker uit Utrecht, die dezen morgen het woord voerde (al is het, dat tusschen zijn zienswijze en de mijne misschien blijken zal eenig verschil te bestaan) inzooverre instem, dat ook uit paedagogisch oogpunt, voorzooveel het onderwijs zelf betreft, het schoolstelsel van 1857 de vruchten niet heeft gedragen, die men er van verwachten kon.

Het door hem gesprokene herhaal ik niet, maar wil toch op enkele cijfers wijzen ter vergelijking met een elders verkregen resultaat. In Engeland is het nieuwe schoolstelsel nog geen drie jaren in werking, en op welke resultaten kan men nu reeds wijzen? Volgens het laatste rapport aan het Parlement medegedeeld, bestond de schoolbevolking in Engeland en Wales in 1869 uit 1.824.306, en dat cijfer was onder de werking van het nieuwe schoolstelsel, in nog geen twee jaar, gestegen tot 2.369.000. Evenzoo waren er onder het oude stelsel 14.404 scholen;

onder de werking van het nieuwe schoolstelsel was dit getal in drie jaren tijds reeds geklommen tot 17.056. Als men die gegevens vergelijkt met de bij ons verkregen resultaten, zooals die blijken uit het verslag van de tienjarige werking onzer wet, dan vindt men, dat er in die tien jaren bij ons zijn bijgekomen 70.000 kinderen en 251 scholen, ongeveer 7000 kinderen en 25 scholen per jaar. En nu zal ik de Kamer niet vermoeien met cijferberekening; men kan mij narekenen; maar de resultaten hier en in Engeland pondspondsgewijze tegenover elkander stellend, vind ik, dat onze schoolbevolking met ruim 20.000 kinderen en met 215 scholen per jaar had moeten toenemen, om met Engeland gelijken tred te houden. Er is dus allerm minst reden om te roemen over de uitnemende werking van het vigeerend schoolstelsel; reden waarom ik, alvorens tot de vraag te komen, welke verbeteringen ik, bij behoud van Art. 194 der Grondwet, in de bestaande schoolwet mogelijk acht, die andere vraag wensch te stellen: Welk schoolstelsel is voor onze natie het geschiktst? Na deze twee beide, ten slotte nog kortelijk de actueele vraag: Is 'er winst te beloven van overmaat van ministerieele ondubbelzinnigheid?

I. Voor wat mijn eerste vraag betreft: *Welk schoolstelsel is voor onze natie het geschiktst?* stel ik in de eerste plaats den eisch, dat het onderwijs eindelijk eens kome tot het recht eener *zelfstandige positie*.

Het lager onderwijs kon die aanvankelijk niet veroveren; en natuurlijk. Immers, het lager onderwijs dateert, althans in den zin waarin wij dat woord verstaan, van de vijftiende eeuw. Kort vóór de Hervorming vindt men de eerste verschijnselen van een eigenlijk gezegde volksschool. De Hervorming heeft toen die scholen gearripieerd voor de Kerk, en ze mijns inziens althans ten deele misbruikt als middel tot bevordering en propageering van haar kerkelijke denkbeelden. Ik zeg niet, dat zij dit gedaan heeft met verkeerde bedoelingen; óók niet dat ze het niet had moeten doen; veeleer is haar daad een zegen geweest. Maar te ontkennen valt niet, dat de afhankelijkheid der scholen van de Kerk wel moest medebrengen, dat onder de schoolgerechten de religieuze schotel allengs de *hoofdschotel* werd, en dat uit den aard der zaak het seculaire onderwijs niet tot zijn volle kracht kon komen. Zoo bleef het tot 1789. Eerst omstreeks dat jaar is, in het eene land iets vroeger, in het andere iets later, een revolutie in de denkbeelden omtrent het schoolwezen ontstaan, met dat gevolg, dat althans ten onzent de Staat op zijn beurt de school heeft gearripieerd, om zich op zijn wijze schuldig te maken aan dezelfde verkeerdheid, die eertijds de Kerk beging, door de school te emancipeeren voor het Staatsidee. Ook daarvan zeg ik: De Staat deed destijds goed; het was noodzakelijk, dat iemand zich de ver-

latene school aantrok. Maar het onvermijdelijk gevolg was, dat de school nogmaals in een toestand van *afhankelijkheid* kwam. Want ook de Staat poogde uit den aard der zaak hetzelfde te doen, wat eertijds de Kerk deed: eigen denkbeelden te propageeren door middel van de school.

Dit nu behoeft niet, zoo ik wel zie, en mag zoo niet blijven. Het onderwijs is een *eigenaardig* volksbelang. Het onderwijs raakt een van de ingewikkeldste en neteligste quaestiën, waarbij alle vraagstukken, en daaronder de diepste vraagstukken, die het menschelijk weten tot onderzoek uitlokken, betrokken zijn; vraagstukken van anthropologie en psychologie, van religie en sociologie, van paedagogiek en moraal. Vraagstukken, die, kort gezegd, in alle vertakkingen van het sociale leven ingrijpen. Nu komt mij voor, dat zoodanig element van het maatschappelijk leven alleszins recht heeft op een volstreckte *zelfstandige organisatie*; altijd in dien zin, dat het onderwijs optrede in den geest van wat de Engelschen noemen *a body corporate*.

Daartoe nu zou men mijns inziens kunnen geraken, indien de ouders, voorzoover zij geheel of gedeeltelijk het schoolgeld voor hun kinderen betalen, een *gemeentelijken schoolraad* kozen, waarbij ik de quaestie openlaat, of in dien raad ook van Regeeringswege een lid moet worden aangesteld, en op wat wijze de onderwijzersstand daarin vasten voet moet verkrijgen. Uit die gemeentelijke schoolraden kon men dan opklimmen tot *provinciale schoolraden* en daaruit weder tot een *Rijksschoolraad*. Aan deze hiërarchie zou ik in mandaat willen geven: 1°. om het gansche beheer over het schoolwezen te voeren; 2°. om waar het recht van vrijheid van geweten het eischt, zelf scholen op te richten in strikt neutralen zin; en 3°. om gehoorzaamheid af te dwingen aan de bepalingen, die van Staatswege voor het onderwijs zijn gemaakt. Men versta mij wel. Wat ik bedoel is geenszins een hiërarchie in den zin van de Fransche *Academie*, maar integendeel een hiërarchische schoolraad in den zin van de Engelsche *schoolboards*. Het verschil is bekend. De Fransche wet zegt in Art. 10 der wet van 1850: „Quatre membres du conseil général, *désignés par le Ministre* (élus par le conseil général), dont deux ou moins pris dans son sein.” Terwijl de Engelsche bill van 1870 in Art. 29 zegt: „The school board shall be elected in manner provided by this Act, in a borough *by the persons whose names are on the burgess roll* of such borough for the time being in force, and in a parish not situate in the metropolis *by the ratepayers*.” Of ik dan Staatsinmenging wil buitensluiten in dien zin, dat de Staat als Staat het onderwijs niet als Regeeringszaak zal hebben te beschouwen? Integendeel, ik ben het volkomen eens met die leden dezer Kamer, die van oordeel zijn, dat een

Staat zijn roeping ten eenenmale miskennen zou, indien hij zichzelf den waarborg niet verschafte, dat het thans levende, in zijn verband met het toekomstige geslacht, dus de natie in de continuïteit der geslachten, wierd opgevoerd en bleef op zoodanig peil van intellectueele ontwikkeling, als geëischt wordt, om ons volk met goed gevolg de concurrentie met andere natiën te doen volhouden.

Het verschil loopt dan ook slechts over de vraag, *op welke wijze* de Staat zich van die taak moet kwijten. De geachte afgevaardigde uit Haarlem, die afgevaardigde uit Haarlem, die het dichtst bij de ministerstafel is gezeten, gaf hier onlangs een enkel woord over het onderwijs ten beste; en heden den geachten afgevaardigde uit Utrecht hierop hoorende repliceren, heb ik mij afgevraagd, of ik mij dan wellicht in de opvatting van het Haarlemsch program had vergist. Wyl die geachte afgevaardigde mijn oudere is, ben ik geneigd te gelooven, dat hij juist zag. Toch zal de geachte spreker uit Haarlem zelf mij de liefste als interpreet van zijn eigen woorden zijn. Ik wil hem daarom zeggen, hoe ik zijn woorden heb verstaan. Ik acht het voorzichtiger niet te vuren, zoolang ik niet weet waar het wild zit. Zoolang ik niet met zekerheid kan nagaan, waar de geachte afgevaardigde positie neemt, wensch ik nadere inlichtingen af te wachten.

En dan kom ik er voor uit: Het trof mij, dat in zijn program zoo-veel werd toegestemd en erkend, wat van deze banken eertijds met zoo-veel talent door den heer Groen van Prinsterer werd verdedigd. Onder het hooren zijner rede meende ik mij te mogen verheugen, dat de antirevolutionaire begrippen metterdaad vorderingen maken. Ik wijs slechts op een tweetal punten, steeds met logische consequentie door den heer Groen van Prinsterer bestreden: op het valsche denkbeeld van een *contrat social* en op het voor een degelijk staatsrecht onbestaanbaar uitgaan van de *individuen*. Nu voerde de geachte afgevaardigde ons terug naar den tijd, toen werkelijk een machtige partij in den lande die meeningen koesterde, en zei er van: „Als wij vijf en twintig jaren terugblikken, dan zien wij, dat de algemeene opvatting deze was, dat de Staat niets anders is dan een groote politiemacht, die slechts te zorgen had voor de veiligheid van de personen en goederen der tijdelijk onder zijn hoede tezamen levende ingezetenen, en *dat ieder van dezen een deel van zijn vrijheid en van zijn bezittingen moest opofferen, om zich daarvoor die bescherming van den Staat te koopen*”, en hij vonniste die zienswijze in dier voege: „*Maar die redeneering gaat niet meer op.*”

Is dit iets anders dan de bestrijding van het *contrat social* en van dat individueel beginsel, door Renan zoo geestig gestigmatiseerd en

gecastigeerd, toen hij schreef: „Le code de la révolution ne semble avoir été fait, que pour *celui qui naîtrait enfant trouvé et qui mourrait célibataire*”, dat is: voor hem die zonder banden des bloeds in de wereld kwam en haar verliet zonder betrekkingen na te laten?

Maar er is meer. Steeds heeft de heer Groen van Prinsterer van deze banken met kracht het *historisch* beginsel gehandhaafd; en nu vind ik weder in de rede van den geachten afgevaardigde uit Haarlem, dat ook door hem de continuïteit der geslachten in het nationale leven met ernst wordt bepleit. Ik zal de uitvoerige woorden niet volgen; ieder die ze hoorde weet, dat de geachte afgevaardigde uitvoerig aandrang op de erkenning van het *solidair* verband der natie in haar geslachten. Toch is daarmede het pleit nog niet beslist. De Fransche revolutie toch kende een *dubbele* phase, die van 1789 en die van 1793; die van 1789 de sterk geprononceerde overdrijving van het individueele standpunt, en 1793 de sterke en even gevaarlijke prononceering van het despotisch gezag, het Staatsabsolutisme.

Janet erkent in zijn pas geschreven: *Philosophie de la Révolution*, die keerzijde der revolutie met zoovele woorden. „La révolution”, zegt hij, „a voulu atteindre le droit et n’a su employer que la force, de sorte qu’en même temps qu’elle cherchait à établir la justice, elle la violait.”

Welnu, bleek metterdaad, dat het Haarlemsche program strekte, om hier die tweede phase der Fransche revolutie, dat Staatsabsolutisme, in te leiden, dan ware de principieele tegenstelling uitgemaakt; maar ook dan vrees ik niets; want dan sta ik met den heer Messchert van Vollenhoven in de vaste en onwrikbare overtuiging, dat niets in ons goede Nederland met zijn alouden zin voor burgervrijheid, die altijd de hartader onzer politiek is geweest, zoo onmogelijk zou kunnen slagen, als een dergelijk streven.

Intusschen ik beslis nog niet. Op het speciale stuk van het *onderwijs* vind ik veeleer in de rede van den geachten afgevaardigde uit Haarlem veel, dat mijn sympathie heeft. Hij wil *Grondwetsherziening*; ik ook. Hij erkent, „dat de Staat niet voor alles zelf kan zorgen”, en zegt, dat het dan geschieden moet door particuliere krachten, georganiseerd in vereenigingen, en wenscht, dat deze een *publiekrechtelijk* karakter zullen erlangen. „Natuurlijk”, zoo zegt die geachte afgevaardigde, „*kan dat alles niet ondernomen worden door den Staat alleen*; hij moet *particuliere* krachten te hulp roepen, en ook die zouden tekortschieten, wanneer zij niet konden gebruik maken van het middel van *vereeniging*. Dergelijke vereeniging werke als rechtspersoon; zij heeft, al blijft zij burgerlijk maatschappelijk, altijd een *publiekrechtelijk* karakter.” Spreker doelde

hierbij op *materieele* belangen; maar bestaat er nu bij hem bezwaar, om ditzelfde denkbeeld toe te passen ook op de *zedelijke* volksbelangen? Beantwoordt de geachte spreker deze vraag toestemmend, dan onderschrijf ik op mijn beurt gaarne zijn woorden, waar hij zegt, „dat de Staat niet kan overlaten aan het toeval de zorg voor het onderwijs”. Evenzeer stem ik hem toe, „dat de concurrentie op dat stuk onmogelijk is”. „Men spreke,” dus liet hij zich uit, „niet van concurrentie; want mijns inziens is deze evenmin denkbaar tusschen particulier en openbaar onderwijs, als tusschen de rechtspraak door scheidslieden, en die tusschen rechters van den Staat.” Kon dus ook hij tot het stelsel komen, dat de Staat moet waken voor het onderwijs, maar, zelf niet bij machte zijnde daarin te voorzien, de particuliere krachten moet te hulp roepen en aan deze, in den vorm van *corporatiën* optredend, een publiekrechtelijk karakter behoort te geven, dan komt hij het Engelsche stelsel, dat mij toelacht, reeds zeer nabij; een stelsel, dat hier nog te beter kan slagen, wijl wij bezitten, wat in Engeland ontbreekt: de *gewestelijke, provinciale* tusschenschakel tusschen het Rijksgouvernement en de gemeenten.

Den Staat zou ik willen plaatsen voor een *recht* en een *plicht*.

Aan den Staat het recht 1°. van *indirecten schooldwang* (hierover straks); 2°. recht van *legislative*, dus ook tot bepaling van het peil, waarop het onderwijs staan zal; 3°. het recht van *contrôle* en *inspectie*, en 4°. het recht van *diplomceering*, of wil men, het recht tot uitreiking van onderwijsakten.

Maar dan ook een *plicht* tot het uitreiken van akten van bekwaamheid aan hem die onderwijzen wil. Een plicht, gegrond op het recht van den Staat om *indirecten* schooldwang op te leggen. Let wel, *indirecte* schoolplicht, dat is: ik acht den Staat alleszins bevoegd, om het volle genot van de rechten, die hij als Staat aan zijn burgers toekent, afhankelijk te stellen van zekere conditiën, waaraan zijn burgers moeten voldoen. Betwist niemand aan den Staat het recht, om iemand, wiens denkvermogen in het ongereede kwam, zekere rechten te ontnemen, die hij anderen gunt, dan zie ik niet in, waarom men het volle genot van die rechten niet evenzeer afhankelijk zou mogen stellen van het voldoen aan zekere minimaal-eischen van intellectueele ontwikkeling.

Maar hieruit vloeit dan ook een *plicht* voort. Wanneer de Staat eischt, al is het *indirect*, dat ieder, die de rechten, die hij verleent, genieten wil, lager onderwijs zal ontvangen, dan behoort de Staat ook te rekenen met het feit, dat niet alle ouders het geldelijk vermogen bezitten, om te voorzien in de kosten van onderwijs voor hun kroost; en deswege zijn plicht erkennen om financieel te helpen, in dien zin, dat, stel het gemid-

delde cijfer van kosten van elk kind ware *f* 25 — een raming veel hooger dan tegenwoordig geldt — de Staat verplicht zou zijn om aan de ouders te betalen alles of zoovele deelen van deze som, als aan hun eigen vermogen tekortschoot; dus niet, om gelijk men thans doet, de leden der maatschappij te verdeelen in *twee* klassen: *vermogenenden* en *onvermogenenden*, — (die verdeeling is onwaar. In de werkelijkheid vindt men zeer verschillende toestanden. Men vindt ouders die alles, anderen die een deel, anderen die twee of meerdere deelen, en eindelijk dezulken die niets kunnen betalen) — maar volgens een *tarief*, zoodat elk van Staatswege ondersteuning ontving overeenkomstig zijn vermogen. Kon dat stelsel gevolgd worden, dan zou ik aan de tegenstanders willen vragen: Wat verlangt ge nu nog meer voor den Staat? Dan toch hadt ge de zekerheid, dat *alle kinderen van uw volk* onderwijs ontvangen, en dat *dat onderwijs beantwoordde aan de door den Staat gestelde eischen*. Mij dunkt, slechts één antwoord zou op die vraag te geven zijn. Ik hoop echter, dat het niet gegeven zal worden. Men zou namelijk kunnen zeggen: Dan missen wij nog dat eene voordeel, dat wij thans hebben, om het Kantiaansche deïsme aan de jeugd in te prenten. Ik geloof *niet*, dat men dat antwoord zal geven; maar let wel, indien het aanvaard werd, was daarmee tevens het afdoend bewijs geleverd, dat er waarheid school in de karakteriseering door den heer Groen van Prinsterer van de Staatsschool gegeven: dat ze is de *geprivilegieerde sekteschool van een zeker godsdienstig stelsel*.

Nog op een tweeden plicht van den Staat wijs ik u: *het waken voor de gewetensvrijheid*. Zal het goed zijn, dan dient er waarborg te bestaan, dat de gewetensvrijheid op het schoolterrein nooit kan worden gekwetst. Het stelsel zou er weinig gevaar voor bieden; maar kwam het voor, dan diende de Staat tot het uiterste die vrijheid te veiligen, en wel op vierderlei wijs: 1°. door de oprichting van *strikt neutrale scholen* aan de schoolraden te gelasten; 2°. door *huisonderwijs*; 3°. door het verleenen van *alterum tantum*, en 4°. en hierbij heb ik speciaal het oog op zeer enkele kinderen van Israelieten, die in sommige provinciën ten platte-land verspreid wonen en toch op godsdienstig onderwijs prijs stellen, door het oprichten van *provinciale kostscholen*. Gaat men de financieele zijde van dit stelsel na, dan zal men zien, dat de meerdere kosten daarvan slechts zouden bedragen *één millioen*. Op dit oogenblik worden door het Rijk, door de provincie en de gemeente gezamenlijk voor het openbaar lager onderwijs reeds besteed *vijf en een half millioen*. Komen hierbij de circa 90.000 kinderen, die thans nog buiten de school zijn, dan zullen natuurlijk de kosten van het onderwijs met circa een vierde vermeederen.

Dit brengt ons reeds op circa zeven millioen. De kosten voor de belooningen van het onderwijzend personeel op de lagere school, die nu reeds ruim *f* 2.980.000 zouden bedragen, eischen verhooging. Men wil het minimum van *f* 400 op *f* 900 brengen. Reken hierbij, dat personeel voor de klassen zal vermeerderd worden, en een meerdere som van *twee* millioen is stellig niet te hoog geraamd. In de onderstelling, dat het tegenwoordige stelsel goed en consequent wierd uitgevoerd en dus de vrije school al weer wegslonk, wat nieuwe Staatsuitgaven vorderen zou, kan men dus veilig het budget op bijna elf millioen ramen, terwijl het stelsel door mij aangegeven ongeveer twaalf millioen zou kosten.

En vraagt men nu, wat de voordeelen van dit stelsel zijn zouden, dan antwoord ik: 1°. *dat men uit de abstractie der theorie tot de eischen van het concrete leven zou terugkeeren*. De Staat heeft, waar van onderwijs sprake is, te doen met *kinderen*, en bij kinderen vooral gaat de separatie van de onderscheiden deelen van hun leven niet op. Eerst de volwassen, en wel de ontwikkelde mensch bezit het vermogen, om zoo te abstraheeren, dat hij de onderscheidene uitingen van zijn leven *vaneenscheidt*. Niet alzo het *kind*. Bij het kind is èn het sociale, èn het zedelijke, èn het godsdienstige, èn het intellectueele leven nog in eenzelfden knop saamgevat.

Ik geef volkomen toe, dat bijvoorbeeld de natuurkundige het volste recht heeft om te zeggen: Als ik de natuur waarneem, leg ik mijn hart het zwijgen op, abstraheer mijn werkelijke persoonlijkheid, en gebruik eenvoudig mijn instrumenten om waar te nemen en straks mijn waarnemingen door mijn denken te verbinden. Maar, wat ik bij den natuurkundige geoorloofd acht (mits hij niet de fout bega, die zoo dikwijls begaan wordt, om stelsels op te bouwen omtrent geestelijke dingen, waarvan de natuur hem niets leert), zoo betwist ik niettemin aan den Staat het recht om zulk een separatie reeds bij het kind te maken.

Hoe wil men het zedelijk, godsdienstig en intellectueel leven bij het kind zich doen ontwikkelen, tenzij men het neme in *die* eenheid, die in het werkelijk leven voor het kind de eenige bestaansvorm is?

De geachte afgevaardigde uit Utrecht wees er op, dat onder het tegenwoordig schoolstelsel de zedelijke standaard van het nationale leven niet vooruitging. Nu laat ik in het midden, of er metterdaad aanleiding voor is, om dergelijk verwijt aan ons schoolstelsel te doen; steeds zal het moeilijk zijn zulk een pleit te beslechten. Maar onloochenbaar is het, dat, wanneer de lagere volksklasse meer tot bewustzijn van haar kracht komt door de meerdere kennis, die men haar brengt, de vraag ernstige overweging verdient: Is het kweeken van kennis niet het geven van een

wapen in een hand, waar het dan alleen veilig is, indien die hand tevens in een zedelijke richting wordt geleid? Let op een mededeeling in de *Quarterly review* van deze maand, waarin erkend wordt, dat bij het opmaken van de laatste statistische gegevens voor de strafrechtspleging te Londen, gebleken is, hoe de vermindering der wanbedrijven voor het grootste gedeelte te wijten is aan den invloed der Christelijke philanthropie. Een uittreksel van die statistiek vindt men onder anderen in *Het Vaderland*.

Voorts, een ander, niet minder belangrijk voordeel is 2°. *de emancipatie van het onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis*. Zal ons volk niet langzamerhand ontaarden in een groep van wereldburgers, maar het echt nationale leven voortdurend gekweekt worden, dan is — wie stemt het niet toe? — het onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis daartoe het vanzelf geboden middel. Denk nu aan een recent voorbeeld. Ik haal het aan, *sine ira ac studiis*.

In de eerste zitting van de vorige week heeft de heer C. van Nispen, op mijn beweren, dat ook het tijdperk van Willem den Zwijger en van onze republiek een schoone bladzijde in onze geschiedenis besloeg, geantwoord: Hoe kunt gij van mij vergen, dat ik een tijdperk schoon zal vinden, waarin mijn geloofsgenooten vervolgd zijn? Ik eerbiedig die overtuiging ten volle. Maar let op de gevolgtrekkingen, die er uit voortvloeien. Hij keurde dat tijdperk natuurlijk niet daarom minder schoon, omdat des heeren Van Nispens *geloofsgenooten*, maar omdat burgers om des geloofs wille vervolgd werden. Ga nu terug. In het tijdperk, dat daarachter lag, was de geloofsvervolging van nog vrij wat erger natuur; onverschillig waar ze trof; en in de grafelijke regeering vinden we tot zelfs in de elfde en twaalfde eeuw sporen van vervolging, bij ontdekking van ketterij. En evenzoo, na 1789 vinden we in de *histoire contemporaine* weêr sporen van soortgelijke vervolging, ditmaal van de Afgescheidenen. Respecteer nu, gelijk ik doe, elks overtuiging en elks smaak, maar dan vraag ik toch: Wat blijft er, als men, gelijk de wet, en mijns inziens terecht, eischt, op de neutrale volksschool zulk een overtuiging ontzien moet, van uw onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis?

Een derde voordeel zou zijn, dat het onze *politiek verbeteren zou*. Onze politiek — wie erkent het niet? — is bedorven, juist doordien de onderwijsquaestie de spil is geworden, waarop die politiek zich beweegt. Welnu, eerst wanneer op dit punt de partijen verzoend en aan elke richting recht en gewetensvrijheid zal gewaarborgd zijn, kan de mogelijkheid voor ons politiek leven geboren worden, om uit het keurslijf en het gewrongen verband, waarin wij thans gekneld zitten, los te komen;

en eerst dan zal een nieuwe en frissche stroom ontspringen, waaruit nieuwe stelsels en programmata, en daardoor zuiverder partijformatiën, in het leven kunnen treden.

Eindelijk 4°., ook de ouders komen eerst door zulk een stelsel tot hun recht. Thans zijn school en ouders twee, en hoogst bedenkelijk de gevolgen uit die scheiding voortvloeiende. Of is het wonder, dat de banden van gehoorzaamheid en onderwerping, die de kinderen aan de ouders moeten verbinden, verzwakt worden door het tegenwoordige schoolstelsel? Kinderen, die school gaan, staan het grootste gedeelte van den dag onder de leiding van den meester. Is nu deze, in vele opzichten, anderen denkbeelden toegedaan dan vader en moeder, moet dan het kind, dat reeds uit zijn aard dikwijls tehuis tegen de denkbeelden zijner ouders in verzet kwam, in de opvattingen van zijn meester geen steun vinden tegen zijn ouders, en moet daar niet uit volgen tekortschieting in den eerbied, dien zij aan hun ouders verschuldigd zijn? Dit zijn geen hersenschimmen. Van soortgelijke feiten kan ieder zich in de huisgezinnen overtuigen. En is het dan, of is het niet, vooral waar de sociale quaestie zich al sterker doet gelden, van het uiterste belang, dat de beginselen van orde en gezag, die in de samenleving van het gezin hun oorsprong vinden, eer versterkt worden dan verzwakt? Ik voeg er nog dit bij: *Het stelsel, dat ik aanpreeks, rust op echt Nederlandsche beginselen.*

De heer Tak heeft onlangs in deze Kamer, bij de discussie over den waterstaat, geëischt, dat toch op dit gebied vooral de Nederlandsche beginselen moeten gehandhaafd en de Fransche zooveel doenlijk verbannen worden. Terecht, zoo ik meen. Want meer dan iets anders heeft onze waterstaat, door zijn *vrij en corporatief* bestuur van dijken en polders, van waterschappen en heemraadschappen, ons nationaal karakter gevormd. Waar ik nu niet anders beoog, dan om op het onderwijs dat *vrije en corporatieve* stelsel toe te passen, schenkt gij mij wel elk nader bewijs, dat wat ik aanprijst werkelijk op *Nederlandsche beginselen* berust.

Slechts twee bezwaren zouden mijn stelsel in uw oog kunnen drukken: of dat het te veel kosten zal, of dat er Grondwetsherziening toe noodig is. Welnu, op het eerste antwoord ik met den heer Haffmans: Wij zijn rijk genoeg om fatsoenlijk te leven. Op het tweede, tot Grondwetsherziening: Wij mogen het willen of niet, het komt toch.

II. Dit brengt mij vanzelf tot het tweede punt, dat ik bespreken wilde: *Wat is er nu reeds te doen, door herziening der schoolwet, tot verbetering in den bestaanden toestand?*

Het stelsel van publiekrechtelijke corporatie, het spreekt vanzelf, is onder de tegenwoordige Grondwet niet te bereiken. Immers Art. 194.

handhaaft 1°. niet slechts het recht van legislatie en contrôle, maar wil ook, dat de Staat, langs *administratieve* weg, zelf onderwijzend optrede; 2°. het stelsel van *schijnconcurrentie*; 3°. twijfel ik, of onder onze tegenwoordige Grondwet een *conscientieclausule* zou te vinden zijn, die de gewetensvrijheid in Nederland ten volle waarborgde.

Nu wil ik ook ten opzichte van de schoolwet geen partijprogramma in den kwaden zin van dit woord geven; maar mij op het standpunt van de Grondwet stellend, met de meeste loyaleiteit vragen: Wat is er reeds op het oogenblik te verbeteren binnen de perken, die ons gesteld zijn? In de bekende rede, die dreunde van het laden en springen van zeker kanon, werd mij door den geachten afgevaardigde uit de residentie verweten, dat ik niet *precies* genoeg was. Toen verwees ik naar dit debat, en wensch daarom thans de toen gemaakte bedenking, mij dunkt het veiligst, te rescontreeren door nu *zeer precies* te zijn.

Welke eischen ik dan aan de tegenwoordige schoolwet zou willen stellen? Of ik nóg schrapping van het woord *Christelijk* vraag? Mijnheer de Voorzitter, ik zie van dien eisch af, en zal u zeggen, in welken zin. Men weet, Jean Maria Farina heeft zijn proces tegen zijn concurrenten laten varen, zoodra de gebruikers der *Eau de Cologne*, juist door zijn proces, op heel de wereldkaart het verschil tusschen de *Josephs-* en de *Jülichsplatz* kenden. Welnu, in den zin van *lucus a non lucendo*, sta het woord *Christelijk* mijnentwege in de schoolwet. Heel het volk weet thans, dat het is *christiana a non christianisando*. Was daarom het eerste program van den heer Groen van Prinsterer doelloos? Integendeel, zijn doel is bereikt; het moest dienen om de natie de oogen te openen, en heel de natie weet thans, wat er van het Christelijk karakter onzer Staatsschool zij. Daarna heeft men geëischt herziening van Art. 194 der Grondwet, en thans *algemeene Grondwetsherziening*. Strijdt dat? Neen, mits men in het oog houde, dat hierbij in het spel is niet slechts *een* staatkundig beginsel, maar *het* al beslissende beginsel, dat alle staatkunde beheerscht.

Wat is de groote grief, die de Christelijk-historische richting tegen de tegenwoordige Staatsinstellingen heeft, een grief zelfs gedeeld door velen, die niet tot onze richting behooren? Dit, dat onze tegenwoordige Staatsinstellingen aan een coterie of partij, die eenmaal tot de hoogste macht is opgeklommen, het recht en de bevoegdheid geeft om het geheele Staatsgezag te exploiteeren te zijnen bate. Let wel, in dien zin, dat zulk een partij de geheele immense macht van het Staatsgezag besteden kan, om de natie met haar beginselen te endoctrineeren door de school. Dat is niet billijk; dat moest niet zoo zijn; en indien

de geachte afgevaardigde uit Utrecht de tirannie, die hij brandmerkte, in dien zin bedoelde, sluit ik mij van heeler harte bij hem aan. Tegen dat stelsel sta ook mijn protest. Daaraan juist hangt het groote, alles beheerschende staatkundig beginsel, of gij al dan niet aan de minderheden in den Staat waarborg wilt geven, dat zulk een ondragelijke tirannie tevens onmogelijk zij. Wilt gij dien waarborg, dan moet ge het terrein van het beschreven recht zooveel mogelijk uitbreiden; wat aan de willekeur der administratie verblijft, zooveel doenlijk beperken; en daardoor de kracht der meerderheid aan de banden leggen van het recht. En omgekeerd, looft gij het stelsel, dat op dit oogenblik ten onzent vigeert, maak dan het beschreven recht zoo kort mogelijk en verbreed het terrein, waarop de partij-invloed kan heerschen.

Maar vergeet dan ook den nooddwang, dien dit laatste stelsel uzelf oplegt. Immers, dan *kunt* ge er niet voor terugdeinzen, om, hebt ge eens den voet in den stijgbeugel, den tegenstander desnoods met uw sporen het aangezicht open te rijten; want dit weet ge, gelukt het hem u uit den zadel te lichten, dan ook aan hem het recht om u te tiranniseeren en op zijn beurt diezelfde universeele Staatsmacht, die eerst u ten dienste stond, te gebruiken tegen u, om de natie te endoctrineeren met beginselen, die u vijandig zijn.

Daarom: wijziging van Art. 194 der Grondwet of wel generale Grondwetsherziening is in politieken zin een volstrekt eensluidend program. Het is beide malen eenzelfde protest tegen *het tekort in waarborg van gewetensvrijheid, waarover we ten laste van onze Staatsinstellingen klagen*.

En nu de speciale wijzigingen, die ik zou meenen, dat nu reeds in onze schoolwet zijn aan te brengen. Ze zijn van tweeërlei aard: wijzigingen uit hoofde van het *paedagogisch*, en wijzigingen rakende het *rechtsbeginsel*.

Voorzooveel de paedagogische beginselen betreft, wensch ik: 1°. dat het *uitgebreid lager onderwijs* in dier voege zich naar de werkelijkheid schikke, dat het voldoe aan de vereischten, die het volksleven zelf stelt. Immers, het volk is niet om de school, maar de school om het volk. Het uitgebreid lager onderwijs moet daarom verschillen, naarmate het gegeven wordt op het platteland of in de steden. Op het platteland moet het dienen voor de *a. urbanc kolonie*, die men, op onze dorpen vindt; en *b.* voor de *theorethische opleiding van den landbouwer*. In de steden daarentegen moet het voldoen *a.* aan de behoefte naar iets hoogere ontwikkeling *van de lagere burgerklasse*, en *b.* door middel van *vakscholen*, strekken tot *theoretische opleiding voor de ambachten*.

2°. Dat men bij scholen van lager onderwijs *drie rangen invoere voor*

het onderwijzend personeel. Ook dit is een eisch aan den werkelijken toestand van het volksleven ontleend. Een dorpsschool van 120 à 150 leerlingen is geheel iets anders dan een stadsschool van 500 scholieren, komende uit een bevolking, die intellectueel doorgaans hooger staat. De vrijheid om hulponderwijzers aan het hoofd eener school te plaatsen, vermeerdert het aantal rangen niet. Veeleer is Art. 20 van de wet van 1857 een vlek op onze wetgeving. En zijn er metterdaad *twee* soorten van scholen, dan is ook *een dubbele rang* van onderwijzers onmisbaar. Wil men den eenen rang dien van *hoofdonderwijzers* en den anderen dien van *onderwijzers* noemen, mij om het even, mits voldaan worde aan den eisch, dat het onderwijzend personeel voor onze steden een hogere intellectuele ontwikkeling bereike, uitgedrukt in hun qualiteit.

3°. *Herstel van de schoolhiërarchie.* Thans wordt een hulponderwijzer door den gemeenteraad aan den hoofdonderwijzer *toegevoegd*. Dit strijdt met het monarchaal karakter van eenheid van de school, en daarom wensch ik, dat de hulponderwijzers niet zullen benoemd worden dan op voordracht van de hoofdonderwijzers.

4°. *Differentieele regeling der schooluren voor het land en voor de steden,* opdat het onderwijs ten plattelande zich kunne schikken naar de behoeften van den veldarbeid, en niet deze misstand voortbesta, dat de dorpskinderen week op week de school verzuimen, zonder in hun geweten te gevoelen dat hierin iets kwaads steekt; wijl de natuur in het dorpsleven het eischt en de publieke opinie het niet veroordeelt.

5°. *Verhooging van het minimum-salaris;* maar niet in dien zin, waarin het bijvoorbeeld door de Vereeniging voor Volksonderwijs gevraagd wordt, die in dezelfde fout vervalt als de schoolwet, door namelijk eenzelfde minimaal-cijfer aan te nemen voor alle gemeenten des rijks. Zelfs met een minimaal-cijfer van f 900 zou de onderwijzer in Amsterdam of Rotterdam gebrek lijden, terwijl een ander in menig klein dorp er in betrekkelijke weelde van zou kunnen leven. Eisch is derhalve een tarief van minimum-salarissen, dat niet alleen aanwijst het minimum voor een dorp, maar ook de minimaal-cijfers voor de vlekken, de steden, waar het leven duurder is.

6°. *Verlaging van het cijfer der scholieren in verhouding tot het onderwijzend personeel,* door eenvoudig in plaats van 70 leerlingen te stellen 50; maar ook te beletten, dat voor onderscheidene klassen dezelfde onderwijzer tegelijkertijd optrede. Dit is een grove fout in onze schoolwet, dat ze een onderwijzer hoogstens met een enkelen kweekeling onderwijs laat geven, soms voor vier of vijf klassen tegelijk.

Eindelijk 7°. *regeling van de programma's voor de examina bij de*

wet. De programma's der examina zijn het, die het peil van ontwikkeling aangeven, waarop het onderwijs in de school zal staan. Dit nu mag nooit aan een Koninklijk besluit worden overgelaten, maar moet wettelijk geregeld.

Dit wat het paedagogische betreft; nu wat de *rechtsbeginselen* aangaat. Te dien opzichte vier eischen.

1°. In Art. 16 schrijve men het imperatief mandaat voor alle gemeentebesturen, om zooveel *school-accomodation* in gereedheid te houden, als vereischt is voor het aantal kinderen, wier ouders of voogden toelating op de openbare school voor hun kinderen of pupillen begeeren.

Het tarief vast te stellen bij de wet. Ook die eisch is billijk. Thans heeft willekeur vrij spel. Denk onder meer aan een recent voorbeeld, aan wat onlangs in een gemeente nabij Leeuwarden is geschied. In die gemeente van 5780 zielen bestonden reeds dertien openbare scholen voor lager onderwijs, en stelde de gemeenteraad voor er nog een veertiende school bij te bouwen. Waar? In een gehucht, waar 67 gezinnen wonen, waarvan schier al de kinderen een school bezochten, door particulieren opgericht, zoodat slechts voor de kinderen uit drie gezinnen een openbare school noodig bleek, en die openbare school was er in een hulplokaal van het gehucht. Ja, wat nog erger is, de ouders dier kinderen waren met hun woning dusdanig gesitueerd, dat de afstand van hun woning tot de reeds bestaande school even groot of nog korter was dan de afstand tot de kom van het gehucht, waar men de nieuwe school bouwen wil. En desniettemin heeft men (zie ook hieruit, hoezeer alle concurrentie onmogelijk is), om de concurrentie te dooden, het plan doorgezet om nog een veertiende school op te richten en — of het terecht of ten onrechte was laat ik daar — het beroep van belanghebbenden op de Gedeputeerde Staten en zelfs op den Koning heeft niet gebaat.

2°. *Herleiding van de abstracte theorie van Art. 23 in een concrete gewetensclausule.* Zooals het artikel nu luidt, schijnt het waarborgen voor de conscientie te geven, maar geeft het die inderdaad niet. Ik wensch dus, dat men er de abstracte formule uitlichte en daarvoor insteê geve de concrete aanwijzing der grenzen, waarbinnen de onderwijzer zich in de school te bewegen heeft.

3°. Geen subsidie; want op het stuk van onderwijs behoeft men, gelijk de heer Groen van Prinsterer gezegd heeft, geen aalmoes te vragen. Ik vraag *restitutie*. Restitutie is de benaming, die men gebruikt als men *recht* vraagt; subsidie, als men een aalmoes zoekt af te troggen. Daarom restitutie, in denzelfden zin waarin die reeds feitelijk bestaat, bijvoorbeeld te Amsterdam, waar het gemeentebestuur restitutie

aan het Israelietische gasthuis geeft voor de kosten, die aan de stad bespaard worden, doordien de Israelietische gemeente voor een eigen gasthuis zorgt. Nog onlangs heeft de heer De Mol Moncourt in den gemeenteraad van Groningen met cijfers aangetoond, dat particulieren aldaar door stichting van bijzondere scholen aan den gemeenteraad een som van f 400.000 hebben uitgehaald, kosten, die de gemeente zelve zou hebben moeten dragen, bijaldien het particulier initiatief zich niet zoo krachtig had geopenbaard. Datzelfde nu geldt van al onze groote gemeenten. En daarom vraag ik, dat elke gemeente beginne met ruimschoots te voorzien in de behoeften van haar openbare school-*accommodation* (ik gebruik dit vreemde woord, omdat het volledig uitdrukt wat ik bedoel), maar dat zij daarna vrage, voor hoeveel kinderen zou bovendien nog te zorgen zijn, indien het bijzonder onderwijs niet in hun behoefte voorzag, en dan de gelden, die dit zou vorderen, ponspondsgewijze beschikbaar stelle voor hen, die een deel dezer lasten van de schouders van het gemeentebestuur namen door het particulier initiatief.

En eindelijk 4°. *uitloving van een vaste premie, uit te keeren aan ieder onderwijzer, die een candidaat heeft opgeleid, door wien met goed gevolg het hulp- of het hoofdonderwijzersexamen wordt afgelegd.* Er is broodsgerebrek aan onderwijzend personeel, en uit dien hoofde behoort de Staat elke poging aan te moedigen, die strekt om het beschikbaar onderwijzerspersoneel te vergrooten.

Hierbij laat ik het. Dit zijn nu zeer scherp gepreciseerde eischen; geen nevelen, maar heldere waterdruppelen, die men slechts heeft samen te voegen, en zie, de beek vliet.

III. En hiermede kom ik ten slotte tot mijn laatste vraag: *Is er winste te hopen van een overmaat van ministerieele dubbelzinnigheid?*

Daarbij allereerst een woord van dank en hulde aan dezen Minister. Vergelijk ik toch wat thans in de Troonrede werd toegezegd met hetgeen vroegere Ministers hier achtereenvolgens verklaarden, dan is er metterdaad oorzaak tot tevredenheid. Klopt men bij dezen Minister aan, dan heet het niet meer gelijk bij Thorbecke: „Wil morgen terugkomen!” of als bij Fock: „De luiken gesloten, en geen gehoor hoe men ook luide;” of als bij Geertsema: „De klepel uit de bel genomen, om burengerucht te voorkomen;” neen, maar dan wordt u beleefdelijk opengedaan, men laat u binnen en wijst u de antichambre. Wel wordt ge verzocht in die antichambre nog een poos te wachten, omdat de professoren nog binnen zijn, maar, zijn die eens geholpen en is de wet op het hooger onderwijs gereed, dan, ja dan zal men u ook aandienen.

Een woord van dank ook daarvoor, dat de Minister onze partij

genomen heeft tegenover de Eerste Kamer. Dat college had in zijn Adres van Antwoord op de Troonrede den wensch uitgedrukt, dat de beginselen van de onderwijswet mochten gehandhaafd en *beveiligd* worden. De Minister zweeg daarop, en ik wil niet ontveinzen, dat dit zwijgen bij mij een oogenblik bevreemding wekte. Maar even spoedig is die bevreemding toch geweken en omgeslagen in tevredenheid, ja zelfs tot dankbaarheid, toen wij den Minister in antwoord op de interpellatie van den heer Van Zuijlen in deze Kamer hoorden verklaren: De eenige beginselen, die ik voorsta, zijn: *niet wijziging van Art. 194* (nu dit wist ik, en al zou ik dit anders wenschen, ondershands moet ik hierin wel berusten) en de openbare school *bruikbaar en toegankelijk voor allen*. Intusschen die verklaring kon den Minister in het vuur der improvisatie zijn ontsnapt zonder zijn *pensée intime* volledig uit te drukken. Maar neen, in de Memorie van Beantwoording op hoofdstuk I is hetzelfde nog eens letterlijk herhaald, onder bijvoeging, dat in den boezem der Regeering in dezen geest over de zaak was besloten. Dit laatste mocht men stilzwijgend veronderstellen. Immers, geen Ministerie kan aan de groene tafel gaan zitten met het voornemen om de schoolwet te herzien, zonder vooraf te weten *op welke basis*. Wanneer nu de schoolwet gewijzigd zal worden overeenkomstig *de belangen der natie*, slechts onder dit éene voorbehoud, dat *de openbare school bruikbaar en toegankelijk zij voor allen*, dan vraag ik: Wat zou ik beter wenschen? Ik heb daarmede volkomen vrede. Ik moet zelfs verklaren, dat, indien ik mijnerzijds een minimum van behoud van beginselen in de schoolwet had moeten aanwijzen, mijn minimaal-rekening waarschijnlijk niet zoo laag zou hebben durven gaan.

Is er dan *ondubbelzinnigheid*? Ik geloof het alleszins. Ik vind de verklaring uitermate duidelijk. Voor mij blijft, als ik de verklaring lees en herlees, geen enkele vraag over. Maar toch algemeen denkt men er niet zoo over. Sommigen meenen, dat er nog zekere onbepaaldheid, zekere duisterheid in ligt. En daarom wenschte ik wel, dat de Minister kon-goedvinden alsnog een toestemmend antwoord te geven op deze vraag: *Is het door u aangegeven beginsel, dat de openbare school bruikbaar en toegankelijk voor allen zij, het eenige beginsel, dat gij in de bestaande schoolwet wenscht te maintainereen?*

Oordeelt de Minister van Binnenlandsche Zaken intusschen — want in staatkundige zaken geldt de eisch der voorzichtigheid — dat het niet geraden is op die vraag nu reeds een pertinent antwoord te geven, dan ben ik bereid *te wachten*. Maar moet er toch gewacht worden, dan bestede men dien tijd des wachters op doeltreffende wijs. Bij-

voorbeeld door te benoemen, wat het belang dezer materie wel waard is, hetgeen de Engelschen noemen *a royal commission*. De heer Thorbecke oordeelde in zijn „Brief over het Geldersch polderreglement”, dat zelfs voor die zaak het benoemen van zulk een commissie, — niet eenvoudig een Staatscommissie van advies, maar een commissie, waarbij alle belanghebbenden hun wenschen en belangen kunnen bekend maken — hoogst wenschelijk, zoo niet noodzakelijk ware geweest. Welnu, ik maak inzake het onderwijs zijn woorden tot de mijne: „Moet niet zulk een instructie de overweging van het ontwerp bij de Staten voorafgaan? Vooral ten aanzien van maatregelen, welke op vele bijzondere belangen invloed hebben, meenen de Britsche wetgevers de raadpleging zoo ver mogelijk buiten hun vergaderzaal te moeten uitbreiden. Hoezeer steekt bij deze hooge en bescheidene wijsheid de lichtvaardige haast onzer Vergadering af!” De heer Van Zijlen heeft reeds anderhalf jaar geleden in deze Kamer dezelfde gedachte aan de Regeering in overweging gegeven. En daarom, ik zou zeggen: De krankheid is aangewezen; doortastend handelen is noodig. Indien gij niet kunt komen tot de pertinente verklaring, die ik wensch, en kunt ge geen eigen advies laten hooren, *houd dan consult*.

Maar liever nog ontving ik de gewenschte pertinente verklaring, en wel om de winst, die dit bieden zou voor het *volk*, voor de *Kamer* en voor den *Minister* zelf.

Winst voor het *volk*. De publieke volksopinie houdt zich steeds met deze materie bezig, maar redeneert, gelijk men zegt, in het honderd; zij zwalkt stuurloos op de golven van een ongedisciplineerde discussie voort; zij kiest niet het vaste punt, waarop zij den blik kan richten. Eerst als de Minister van Binnenlandsche Zaken een stellig woord spreken wil, zal zij een baken hebben, waarop zij kan aansturen. Dan zal de publieke opinie haar taak kunnen afspinnen, eer de Kamer de hare aanvangt en bij de natie een opinie doen rijpen, waarover de Kamer zal hebben te beslissen.

Maar ook voor de *Kamer* acht ik het van belang, dat men tot een pertinente verklaring van zienswijze kome. Nog slechts weinige maanden scheiden ons van de verkiezingen. Nu is er een opinie in de pers en in vele kringen der natie, dat de Kamer niet meer geheel en al het orgaan is van de levensgedachten, die in den boezem der natie gisten, en dat zij uit dien hoofde niet meer het onverdeeld vertrouwen der natie bezit. Ik zeg niet, dat ik zoo oordeel; ik constateer slechts het feit, dat er aldus geoordeeld wordt.

Hoe daaraan een einde te maken? Het best, dunkt mij, door de

periodieke verkiezingen, mits deze zuiver als goud zijn, dat wil zeggen: dat men bij de verkiezingen in elk district wete, welke beginselen de tegenwoordige leden in deze alles domineerende quaestie zijn toegedaan. Ik voor mij althans heb mede daarom zoo uitvoerig mijn denkbeelden over de schoolwet gepreciseerd, opdat het publiek zou kunnen oordeelen, het aan mijn kiezers overlatende, in hoeverre die denkbeelden hun gevallen.

Ook voor het *Ministerie* ten slotte acht ik een duidelijke, ondubbelzinnige verklaring schier onmisbaar. Een Regeering moet leiden en niet geleid worden. Met instemming hoorde ik daarom van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat het gezag zijns inziens hier uitgaat van den Koning, en dat hij er bijvoegde: „Wij, Regeering, maken ons niet tot de geëmancipeerden der Staten-Generaal; wij komen met onze overwegingen en denkbeelden, en laten het aan de prudentie der Staten ter beoordeeling, of onze voorstellen al dan niet hun goedkeuring wegdragen.” Maar dan mag ook, zal het Kabinet in de trouw der natie wortelen, de leidende politieke gedachte niet ontbreken, waarnaar men het streven der Regeering kan beoordeelen.

De Minister bezigde onlangs, naar den trant onzer weinig poëtische eeuw, de min aesthetische beeldspraak, ontleend aan het stoomwezen: „Remmen in Indië, harder stoken in Nederland.” We zullen dus per sneltrein reizen. Maar dan ook één verzoek. Aan de groote stations heeft men althans bij sneltreinen de goede gewoonte, om boven elken coupé een van verre leesbaar bord te hangen, aanwijzende de plaats van destinatie. Schrijf zoo ook gij, Minister, eer we in uw politieken trein stappen, met woorden voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar, boven den reiswaagen, waar ge ons heenvoert. Een Koninklijken exprestrein hebt gij ons toegezegd. Te beter. Liever een expres, dan wat men in Frankrijk noemt een *train omnibus*. Slechts één bede: Als het zóo snel moet gaan, spoor dan niet al te lang in nachtelijk donker.

19.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK V DER STAATSBEGROOTING, DIENSTJAAR 1875.
(Lager Onderwijs).

(Gehouden 8 Dec. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 514 v.r.)

De Minister meent, dat ik mij vergist heb. Hij giste, dat ik bedoeld had de gemeente *Dantumadeel*. Maar de Minister vergist zich zelfs in die *gissing*. Hij zal mij verstaan, als ik zeg, dat ik op het oog had het dorp Bijlaard.

De Minister heeft zich aan het verwijt van nog andere vergissingen blootgesteld. Hij meende reeds een dronk te kunnen wijden aan het algemeen verbroederingsfeest, waarbij hij waande aan te zitten. Het spijt mij, hem, voorzooveel mij betreft, deze illusie te moeten ontnemen. Hij verkeerde toch in den waan, dat ik afstand zou hebben gedaan van mijn stelligen, onbewimpelden eisch van wijziging van Art. 194 der Grondwet, als onmisbaar, zal de gewetensvrijheid bij ons volk op het stuk van onderwijs ten volle geëerbiedigd worden. Evenals gisteren verklaar ik daarom heden nogmaals, dat ik bij dien eisch niet alleen *persisteer*, maar ook iedere poging, waartoe mij de weg op wet-tige en loyale wijze openstaat, zal blijven aanwenden, om tot dit doel te geraken.

Eindelijk, de Minister meende, dat ik inzóover althans met den geachten spreker uit Haarlem conspireerde, dat ook mijn streven gericht was tegen de vrijheid van onderwijs. Hoezeer ik streven wil naar de grootst mogelijke urbaniteit van uitdrukking, meen ik toch te mogen vragen, of het, nadat ik gisteren in den breedte van deze plaats heb aangetoond, dat ik juist de *zelfstandigheid van het onderwijs* beschouw als het eenig denkbaar middel om het volksonderwijs hier te lande te doen bloeien,

den Minister geoorloofd is, nu voor te stellen, alsof ik de vrijheid van onderwijs belaagde. Ik voor mij blijf persisteeren bij wat ik gisteren betoogde; eerst dan zal het onderwijs ten onzent tot zijn eer komen, als het, uit den *politieken* atmosfeer geraakt, een quaestie van *sociaal belang* zal zijn geworden.

De geachte spreker uit Sneek heeft gemeend achteruitgang in mij te bespeuren. Zoo gaat het. Als men halsstarrig op zijn eisch blijft staan, dan heet men stijfhoofdig; en als men een poging waagt, om, zoover dit met vastheid van overtuiging is overeen te brengen, hand aan hand te gaan met anderen, dan heet het, dat men zijn standpunt verlaat. De dubbele vocabulaire staat den geachten spreker al naar gelang van het oogenblik ten dienste. Maar als hij mij toevoegt: „Zoo zult gij allengs tot den eisch om bevolkingsherziening komen,” dan antwoord ik hem: Geachte medeafigevaardigde! wat doet gij en de uwen sinds jaren anders dan het Staatsgezag misbruiken om de natie te endoctrineeren en te liberaliseeren, met het voornemen om eerst dan, als gij in uw geest het volk herzien zult hebben door middel der Staatsschool, uw tegenstanders toe te geven, wat uw uitnemendste woordvoerders reeds lang erkenden: dat ons recht door u niet geëerbiedigd wordt.

De geachte spreker uit de residentie heeft mij heden een waar genot bereid. Hij heeft op de beminnelijkste wijze ons het beeld voor den geest doen rijzen van die conservatieven van den echten stempel, wier streven bij mij altijd den grootsten eerbied wekte, al schijnt wat ze beoogen mij een illusie te zijn. Zijn aanmerking op het Engelsche schoolstelsel zal ik korthedshalve terzijde laten, ofschoon het mij weinig moeite zou kosten in menig opzicht met de stukken in de hand de onjuistheid zijner redeneering aan te toonen. Liever blijf ik in de groote lijnen van het debat.

Van zijn standpunt — een standpunt, dat ik volkomen waardeer — heeft de geachte spreker zoeken aan te toonen, dat het stelsel der wet van 1857, dat van conservatieven oorsprong is en daarom terecht de conservatieve liefde wekt, vooral dáarom aanbevelenswaardig is, omdat het voldeed aan deze twee eischen: dat het de *eenheid der natie* bevordert en dat het ons bewaart voor de *godsdienslooze* school.

De eenheid der natie! Eenheid en eenheid is twee. Al naar gij wilt. De eenheid van den *verver*, die alles met éézelfde kleur bestrijkt, of de eenheid, die de *kunstschilder* nastreeft, die door de rijkste verscheidenheid van schakeeringen en kleuren een hoogere eenheid bij de harmonie der kleuren zoekt. De eenheid, die de geachte afgevaardigde wil, door allen dans la même moule te werpen, is de eerste; de eenheid, die ik

beoog, is de eenheid van het bloemenbed, waarbij iedere bloem haar eigenaardigen groei en kleur behoudt, waaruit juist de hoogere harmonie geboren wordt.

De godsdienstlooze school wordt door dat stelsel vermeden; want, zeide de geachte spreker, na de schooluren kunt gij, Kerk, in het schoollokaal binnentreden. De geachte afgevaardigde heeft en door zijn spreken, in de Kamer en door zijn optreden in de maatschappij, te goed en te dikwijls getoond, dat zijn hart ook voor de kinderwereld klopt en dat hij in die kinderwereld tehuis is, dan dat ik hem met die verklaring vrij kan laten uitgaan. De geachte afgevaardigde toch zal mij toestemmen, dat als hij ooit kinderen van de school heeft zien komen, kinderen die daar lang, zeer lang, van 9 tot 12 uur, op de schoolbanken hun arbeid hebben verricht, en stil moesten zitten, om zich in de dressuur der school te wringen, zij dan niet, waarlijk niet, verlangen in hun vrijen tijd nog naar *de catechisatie* te gaan. Och neen, dan wenschen zij, laat mij het eenvoudig uitdrukken, hun boterham te eten, zich met hun makkers te vermaken of naar een speeltuig te grijpen. Ik verzoek den geachten spreker eens bij de leeraren van den godsdienst onderzoek te doen, of zij niet de ervaring hebben opgedaan, dat waar dit stelsel is toegepast, het schier onmogelijk was de minste aandacht bij het kind te wekken. In ernst, als de hersenen van het kind afgemat zijn, is het dan geschikt voor het bespreken van de hoogste, teederste belangen, niet alleen van dit, maar ook van het eeuwig leven? En roept men dan de Kerk, om op zulk een oogenblik de school binnen te treden, dan zal zij, dunkt mij, antwoorden: „Ik wacht liever op den Zondag, en geef aan mijn Zondagsschool een nieuw élan. Dan heb ik althans frissche krachten. Neen, moest het godsdienstonderwijs na het gewoon onderwijs, onder zulke conditiën gegeven worden, het resultaat zou geen *liefde* voor, maar *afkeer* van en *weezin* tegen den godsdienst zijn.

Ook heeft de geachte afgevaardigde een enkel woord ten beste gegeven over de antirevolutionaire richting en Mr. Groen van Prinsterer. Daarmtrent drie opmerkingen:

Vooreerst zegt de geachte afgevaardigde: Uw partij draait op één spil, het onderwijs. Mij dunkt, het zijn de slechtste raderen niet die dit doen. Zonder sarcasme meen ik zelfs te mogen vragen, of de conservatieve partij niet in kracht zou winnen, als ook zij die éene spil vond, waarop zij zich bewegen kon, en in een zuiver beginsel steunpunt vond.

Mijn tweede opmerking is deze: Men zegt: „Uw richting is verstrooid, gij zijt niet eensdenkend, noch eenswillend.” Mag ik vragen:

Behoeft men wel buiten deze Kamer te gaan, om naast elkander een twee- of drietal leden te stellen, die zich als conservatief aandienen en tusschen welke licht even groot verschil ware aan te wijzen, als tusschen de leden der Christelijk-historische richting onderling? Niet de uniformiteit geeft kracht aan een richting; alleen zulk een richting is krachtig, die onderling openlijk durft debatteeren, wetende dat het einddoel, dat men nastreeft, daardoor geen schade lijdt.

De heer Groen van Prinsterer! Als ik dien naam hier hoor uitspreken en daaraan dan wordt toegevoegd, dat op hem de schuld rust van het bederf en de scheuring in ons nationaal leven, dan meen ik daarop kortelijk te *mogen*, misschien te *moeten* antwoorden. Niet in phraseologie, om in breede woorden de liefde uit te spreken en de hoogachting te betuigen, die ik dien uitmuntenden staatsman toedraag, maar om aan te wijzen, wat mijns inziens de groote verdienste is, waarop hij zich tegenover het vaderland beroemen mag.

In het conservatieve stelsel der schoolwet van 1857 wordt aangenomen, dat de Staat geen partij in zake van godsdienst mag kiezen. Vroeger deed hij dit door de Staatskerk. Thans niet meer. Toch bleef men van meening, dat het inprenten van zedelijkheid nog wel terdeeg tot het Staatsterrein behoorde, en daarin juist school de fout. Als de Staat, overeenkomstig zijn roeping, beslissen zal, wat hij, als Staat, kan en moet, om het zedelijk leven in de natie te doen bloeien, dan heeft hij aan dat zedelijk leven zelf te vragen: Welke is uw natuur, uw levenseisch, uw wet? Antwoord op die vraag zou wel zijn: De zedelijkheid bloeit dan het best, als gij, Staat, haar niet doceert, maar ze vrij laat geworden in de maatschappij. Het is een illusie, dat de Staat zelf zedelijkheid zou kunnen doceeren; want evenzeer bij den godsdienst als bij de zedelijkheid komen metaphysische beginselen van anthropologie en psychologie in het spel, waaromtrent de Staat, tenzij hij dogma's decreeteere, niet oordeelen kan. Dit niet inziende, heeft men in de wet van 1857 gepoogd aan den Staat niettemin den last te geven, om toch zedelijke opvoeding te geven, en gevolg hiervan is geweest — de geachte spreker uit Haarlem heeft er terecht op gewezen — dat wij werkelijk in zedelijken bloei *niet* zijn vooruitgegaan. Wie nu heeft, toen dat zedelijk leven door Staatsinmenging in gevaar kwam, palgestaan; wie is te goeder ure voor de levenswet van haar natuur opgekomen? Zeg zelf, was het niet Mr. Groen van Prinsterer, de eenige die het gevaar destijds inzag, en er zich met hand en tand tegen verzette, en volhield, dat we, den Staat last gevende om zelf zedelijkheid te doceeren, bij logische consequentie er toe zouden komen, om den Staat ook een

eigen godsdienst te doen onderwijzen, en zodoende de school te doen vermommen in een Staatskerk?

Ik kom tot den heer Kappeyne van de Coppello. Een eschatologisch dispuut zal ik niet met hem aanbinden. Hij scheen er niet naar te wenschen. Anders zou ik hem vragen, of Mozes dan misschien ook een eschatoloog was, of dan niet reeds in de geschriften van Mozes dezelfde gedachten van barmhartigheid worden uitgesproken, ter bescherming van den daglooner, die ik hier uit Jakobus' brief voorlas.

Maar de geachte spreker heeft mij een erger verwijt gedaan, toen hij zeide: Gij hebt een droeve partij, die wel op *kiezers*, maar niet op een *stelsel* berust!

Wanneer een ander van de overzijde mij die tegenwerping had gemaakt, ik zou hem de bevoegdheid daartoe niet hebben kunnen betwisten; maar is de geachte spreker, de heer Kappeyne, wel de bevoegde persoon, om zulk een oordeel over de antirevolutionaire partij uit te spreken? Wanneer ik den geachten spreker bij de partij aan de overzij inlasch, en dan lees wat in haar organen, in de *Arnhemse Courant* en in het ingezonden stuk van het *Handelsblad* bijvoorbeeld, nog dezer dagen geschreven werd over het door hem hier ingediende program, toont dit dan niet, dat *zijn* denkbeelden evenmin door al de leden der liberale partij worden omhelsd, als de mijne door al mijn geestverwanten? Ook de houding van dien geachten spreker tegenover een Ministerie uit den boezem der overzij voortgekomen, ontnemt *hem* althans, zou ik meenen, ten eenenmale het recht om aan een andere partij het verwijt te doen, dat haar globale eenheid in de kiezers en niet in een stelsel zou berusten. Anders zullen de kiezers uit Haarlem bij een volgende verkiezing zeer in moeilijkheid geraken. Immers, indien zij dan niet in hun kiezerseenheid optreden, maar over een stelsel zullen oordeelen, dan zullen er velen zijn, die de *Arnhemse Courant* en het stuk in het *Handelsblad* als de uitdrukking van hun gevoelens beschouwen, en anderen weer, die zich met het programma van den heer Kappeyne vereenzelvigen.

Gisteren heb ik, over het programma sprekende, gezegd, dat het van dien afgevaardigde uit Haarlem kwam, „die het dichtst bij de ministerieele tafel was gezeten”. Men zal begrepen hebben, dat ik daarmede doelde op het slot van zijn programma „gouverneeren straks”! Na echter den geachten spreker dezen morgen gehoord te hebben, wensch ik dit in dier voege te wijzigen, dat ik hoop, dat de afstand tusschen de plaats waar die geachte spreker gezeten is en de ministerieele tafel, hoe kort die ook schijne, nooit door hem worde afgelegd, zoolang hij belijder

blijft van de beginselen, dezen morgen door hem bepleit. Toch wil ik, nu eens niet op het hoofd, maar op het hart van den geachten spreker een appèl de coeur doen en hem vragen: Heeft dan het woord *barmhertigheid* niet meer het vermogen om een snaar in uw hart te doen trillen? En indien wel, hoe kondt gij er dan toe komen, om hier in de Staten-Generaal der Nederlanden te verklaren: Mijn stelsel zou in dier voege het land en het onderwijs in dat land moeten organiseeren, dat alleen diegenen vrijheid van onderwijs verkrijgen, die het betalen kunnen? Heeft dan de arme, de minder gegoede ook geen hart, ook geen overtuiging, ook geen wenschen ten opzichte van zijn kroost? En gaat het dan aan om het woord van *vrijheid* nog in een progam te durven gebruiken, dat ons biedt: *vrijheid voor den rijke, maar voor den arme dwang?*

De geachte spreker heeft zijn stelsel geconcentreerd in deze, ik zeg het met diepen ernst, ontzettende uitdrukking: „*dan moeten desnoods de minderheden maar onderdrukt, want dan zijn zij de vlieg, die de apothekerszalf stinkend maakt.*” Dat enkele woord is mij een volkomen genoegzaam antwoord op mijn vraag, gisteren gedaan. Waarde ambtgenoot, waar zit gij? Zit gij werkelijk in dien somberen hoek, waar het despotisme, waar de tirannie, waar het Staatsabsolutisme zijn tente heeft opgeslagen? Wat is absoluut? *Absoluut* is wat geen grenzen heeft, of wat geen andere grenzen heeft dan het zichzelf gelieft te stellen. Nu vraag ik den spreker: Waar zijn bij uw Staatstheorie de grenzen, die de Staatsmacht beperken? En hij weet ze zoo weinig aan te wijzen, dat als er ten slotte in de conscientie althans zich nog een grens voor de Staatsmacht zou aanbieden, hij zegt: Verpletter die minderheid, en neem die vlieg, die mijn kostelijke zalf bederven zou, weg! Daartegenover, hij vroeg stelsel tegen stelsel, stel ik dit: Dat de Staatsmacht wel terdege haar grenzen heeft, en dat die grenzen het product, de resultant moeten zijn van de worsteling tusschen den Staat en de levensvragen der maatschappij. In die maatschappij bestaan zelfstandige kringen, wier eigenaardig gezag niet ontleend is aan den Koning op aarde, maar aan den Koning daarboven, en in hun worsteling met den Staat zijn zij het, die de grenzen bepalen, waarbinnen het Staatsgebied zich te beperken heeft. Wanneer een vader liefde, eerbied en gehoorzaamheid van zijn kinderen eischt, ontleent hij het gezag daartoe niet aan de Grondwet, maar aan Gods ordening; want hij is vader over zijn kind „bij de gratie Gods”, evengoed als onze Koning bij de gratie Gods regeert over het Koninkrijk der Nederlanden. Zegt nu de geachte spreker, dat de Staatmacht dermate moet uitgebreid, dat ten leste *zelfs de conscientie* zou moeten onderliggen; en vraagt gij mij dan, wat mij tegenover dat streven als

laatste steunpunt geldt als onwrikbare vastigheid, waardoor het vrije leven der maatschappij kan gewaarborgd worden, dan antwoord ik: Dat biedt u *het geloof*.

Het *geloof*, dat is geen confessioneele belijdenis, maar dat geloof, hetwelk de innerlijke verbondenheid van mijn persoon in het diepste van mijn hart is aan dien God, die leeft daarboven, en aan wiens almacht ik door het geloof de macht kan ontleenen om, indien al de Staat zijn gansche macht tegen mij keerde, desnoods alleen pal te staan en te toonen, dat in de conscientie, mits door het geloof aan een hogere macht verbonden, een grens gesteld is, die zelfs de Staatsmacht niet duurzaam kan overschrijden. Raadpleeg de historie slechts. Zoo dikwijls de *Staatsmacht* beproefd heeft over die macht *daarbinnen* te heerschen, moge zij tijdelijk hebben getriomfeerd, maar zij is steeds geëindigd met te bezwijken.

Kwam dan ook ooit de dag, Mijnheer de Voorzitter, — en hiermede zal ik eindigen — waarop aan deze ministerieele tafel een Regeering plaatsnam, die sprekers program als Regeeringsprogramma aankondigde, zeggende dat ze desnoods de minderheden onderdrukken en de vlieg dooden zou, die de bereide zalf bederven kon, ik zou haar toeroepen: Neem dan ook uit het wapenschild der Nederlanden weg *den Leeuw*, het beeld der fierste vrijheid, en stel er voor in stede *den Adelaar met het lam in de klauwen*, beeld der tirannie!

20.

INTERPELLATIE BETREFFENDE HET LAGER ONDERWIJS.

(Gehouden 14 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1326 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter! In de zitting van 8 December des vorigen jaars had de Minister van Binnenlandsche Zaken de goedheid, mij 'een brevet van exceptioneele lankmoedigheid uit te reiken. Op bladz. 512 van het *Bijblad* kan men vinden, dat hij, verwijzende naar een vroeger door mij gebruikt beeld, sprak van het wachten in de antichambre, en er bijvoegde, dat „het wachten in die antichambre mij niet scheen te vervelen”.

Ik meen door deze interpellatie te toonen, dat ook aan die lankmoedigheid een einde kon komen. Ik heb (om bij het beeld van de antichambre te blijven) het oogenblik gekomen geacht, om aan de schel te trekken, en ik dank de Kamer, dat zij mij in de gelegenheid heeft gesteld, met den gastheer, in casu de Regeering, een woord over een mij zeer dierbaar belang te wisselen.

Ik heb de vraag, die ik tot de Ministers wenschte te richten, aan de Regeering toegezonden, en ik wil beginnen met ook aan de Kamer de bewoordingen dier vraag mede te deelen.

Zij luidt aldus:

Biedt de staatkundige gedachte, die, wat de schoolquaestie betreft, aan de formatie van dit Kabinet ten grondslag ligt, al dan niet waarborg, dat deze Regeering noch het initiatief nemen noch medewerken zal tot een wijziging van de wet van 20 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), waardoor de kracht der openbare school zou worden verhoogd, zonder

gelijktijdige tegemoetkoming aan de bezwaren, die thans reeds de bijzondere school drukken?

Ik wensch tot inleiding op deze interpellatie een antwoord te geven op vier vragen:

1. Wat geeft mij aanleiding om de Regeering te interpellereen?
2. Welk doel beoog ik met die interpellatie?
3. In welken zin wensch ik, dat zij worde opgevat?
4. Welke kansen van slagen biedt zij aan?

- I. Wat geeft mij aanleiding, om de Regeering te interpellereen?
Ik wil eerst zeggen, wat mij daartoe *niet* aanleiding geeft.

Men heeft in een orgaan der Nederlandsche dagbladpers een gerucht verspreid, alsof een korte afwezigheid mijnerzijds, een paar weken geleden, naar Engeland, in verband stond met zeer intieme betrekkingen, die tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en mij zouden zijn ontstaan, samenhangend met een voornemen, om, na bedektelijk een wetsontwerp tot wijziging van de wet op het lager onderwijs te hebben voorbereid, dit bij de Kamer in te dienen.

Indien dit gerucht mij alleen gold, zou ik er op deze plaats niet van gesproken hebben; maar nu ook de eer en de goede naam der Regeering er bij betrokken zijn, en ik, waar ik meende mij *tegen* de Regeering te moeten verklaren, dit steeds openlijk heb gedaan, meen ik thans ook verplicht te zijn, om, waar men mij wil bezigen als instrument om indirect den Minister van Binnenlandsche Zaken te treffen, hier even openlijk te verklaren, dat het uitgestrooide gerucht niets is dan een puur verzinsel en volkomen onwaar. Om volledig te zijn, wil er nog bijvoegen, dat ik zelfs nooit de eer heb gehad, met den Minister ook maar een enkel woord te wisselen over de onderwijsquaestie; dan alleen, dat ik hem eens, in deze Kamer, heb gevraagd, of hij nota had genomen van een opmerkelijke verklaring van den heer Miquel, afgevaardigde in den Duitschen Rijksdag. Ik herinner daaraan, niet alleen om volledig te zijn, maar ook om in het geheugen der Vergadering terug te roepen de woorden van den heer Miquel, die zeide, dat hem door een gewezen Nederlandschen staatsman, wiens gemis door een onzer groote staatkundige partijen nog steeds betreurd wordt, was verklaard, dat het doel, waarmede onze onderwijswet was in het leven geroepen, juist bestond in de zoozeer gewenschte beperking van den confessionneelen invloed in den lande, en tevens, dat dat doel *niet* bereikt, maar integendeel de macht der confessionneelen door en sedert die wet eer toegenomen dan verminderd was.

En nu wat mij *wel* aanleiding geeft om te interpelleeren. Het is, *dat ik niet gerust ben*; en wie zich niet gerust gevoelt, is uit den aard tot vragen geneigd, of het hem gelukken mocht door woord en wederwoord weêr tot gerustheid en vertrouwen te geraken.

Bestaat er reden tot ongerustheid voor hen, die met mij meenen, dat het ons volk niet goed zal gaan, indien niet, hoe ook, een middel gevonden worde, om het godsdienstig element in de nationale opvoeding meer tot kracht te brengen? Naar mijn inzien ja, en ik meen die ongerustheid te mogen motiveeren: 1°. door hetgeen van de zijde der Regeering over de onderwijsquaestie is gezegd: 2°. door de houding der tegenpartij, en 3°. door den twijfel, die bij mij bestaat omtrent de homogeniteit van dit Kabinet inzake lager onderwijs.

In de eerste plaats dan *de successieve verklaringen der Regeering*. Ik veroorloof mij daarbij in een retrospectief overzicht te treden van hetgeen zij heeft verklaard.

Het eerste dat wij van deze Regeering over onderwijs gehoord hebben, was een woord, dat zij Zijne Majesteit den Koning op de lippen legde bij het openen van deze zitting der Staten-Generaal. Daarbij werd ons in een Troonrede, bestemd om een nieuw Kabinet in te leiden en om het terrein van werkzaamheden in dit zittingjaar af te bakenen, gezegd, dat het belang van het onderwijs de Regeering aan het harte lag, en dat allereerst zou gezorgd worden, om de wet op het hooger onderwijs in staat van wijzen te brengen, om daarna te overwegen, welke wijzigingen in de andere takken van onderwijs zouden geëischt zijn, voorzooveel wettelijke regeling betrof.

Het spoedigst heeft de Eerste Kamer zich over de gezindheid van het Kabinet ten deze een uitslating veroorloofd. De zinsnede der Troonrede was natuurlijk, zooals ze daar lag, een toewerpen van den handschoen aan de tegenpartij. Nadat de vroegere Ministers achtereenvolgens steeds hadden verklaard: Aan wijziging van de schoolwet denken wij niet, hoe ook van deze zijde steeds op wijziging werd aangedrongen, moest het wel in hooge mate de aandacht trekken, nu bij het optreden van dit Kabinet in de eerste Troonrede de beste verklaard werd, dat wijziging der schoolwet wel terdege onder de rubriek zijner werkzaamheden werd opgenomen? Stond dit niet met het toewerpen van den handschoen aan de vorige Regeeringspartij gelijk? De Eerste Kamer, grootendeels in den geest der overzijde samengesteld, achtte het deswege dan ook noodig, onverwijld aan de Regeering te verstaan te geven: Indien gij dit doet, weet dan wel, dat gij op geen medewerking

onzerzijds hebt te rekenen; aan het beginsel der schoolwet houden wij vast; bij het klimmen van het gevaar bestaat zelfs onzes inziens de noodzakelijkheid om dit beginsel der schoolwet te beveiligen. De Regeering zweeg daarop. Ik ontveins niet, dat dit zwijgen mij in het eerst verontrustte en mij vragen deed: Heeft dan werkelijk de Eerste Kamer in de zinsnede der Troonrede de pensée intime van het Kabinet geraden? Iets later kwamen we hier in debat. Het Adres van Antwoord der Tweede Kamer kwam aan de orde en de geachte afgevaardigde uit Arnhem haastte zich, de Regeering nader over haar voornemens ten deze te interpelleeren. Hij deed dit in zeer concilianten, verzoenenden geest. Zijnerzijds drong hij er op aan, dat zoo spoedig doenlijk de wijziging, die men in den zin had, zou worden ingediend, opdat hoe eer hoe beter de schoolquaestie mocht ophouden onze staatkunde te beroeren. In antwoord op de vraag van den geachten afgevaardigde gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken namens de Regeering destijds opening van zaken, en wel in dezer voege, dat namens de Regeering verklaard werd: „Gij, aan de overzijde, weest niet ongerust; aan Art. 194 der Grondwet zal door ons niet worden getornd, en aan het hoofdbeginsel der wet van 1857 houdt ook deze Regeering vast.” Dit alles was, ik beken het, zeer geschikt, om de overzijde tot gerustheid te stemmen; edoch minder geschikt, om de gerustheid, die aanvankelijk aan deze zijde bestond, te doen toenemen. En toch viel de latere verklaring der Regeering, dat het hoofdbeginsel der schoolwet in hare oogen was: *een openbare school voor ieder bruikbaar en toegankelijk*, aan deze zijde weer zoo meê en was zoo rekbaar, dat ik metterdaad voor een oogenblik weêr ruimer adem haalde en denken ging: Wie weet, of het zich nog niet ten goede keert. Daarna is het debat, bij het Adres van Antwoord begonnen, voortgezet bij de algemeene beraadslagingen over de Staatsbegrooting, maar zonder dat van de Regeering antwoord werd bekomen. Het debat werd ingeleid door den geachten afgevaardigde uit Leiden, maar door de Regeering min of meer terzijde geschoven. Het werd echter hervat en wel in degelijken zin bij het bekende onderdeel van hoofdstuk V. En ook toen hebben wij van de Regeering verklaringen gehoord, die mijns inziens op nieuw de strekking hadden, om aan de overzijde te doen doorschemeren: „Laat bij u geen ongerustheid opkomen!” maar zonder dat ooit aan mij of mijn vrienden geantwoord werd: „Weest ook gij niet ongerust, wij zullen ook aan uw wenschen tegemoet komen; de schoolwetwijziging, van deze Regeering te wachten, heeft de strekking om óók met uw bezwaren te rekenen.”

Het hoogste en sterkste, dat ik in dien zin vernam, was een woord van de Regeering in de Eerste Kamer, waar zij, geheel juist, tot de ultra-radicalen partij onder de schoolmannen heeft gezegd: „Gij zijt evenzeer een kerkelijke richting, als gij de orthodoxen in den lande daarvoor houdt; verklaart gij die te zijn, een kerkelijke richting, dan mag ik die titulatuur ook op u toepassen.” In diezelfde rede nu gaf de Minister een verklaring, wel niet zeer sterk gekleurd, maar zij gaf toch iets. In de zitting van 12 Januari toch zeide de Regeering in de Eerste Kamer: „Als men verbetering wil; als men iets voor de onderwijzers wil doen; als men het verderfelijke schoolverzuim wil keeren; als men paedagogische gebreken wil herstellen en tevens respectceeren wat aan het gemoed der ouders het dierbaarst is voor hun kinderen, dan moeten die beginselen voorzitten.” Dus, men wil de gemoedsbezwaren der ouders ten aanzien der kinderen eerbiedigen door het laten voorzitten der beginselen. Maar welke beginselen gingen vooraf? Dezelfde twee: Art. 194 der Grondwet zal niet worden gedeerd; aan het hoofdbeginsel der openbare school zal niet worden geraakt. Maar wanneer dit nu *alles* is, en onze hoop steunen moet op het laten voorzitten van beginselen, die wijzelven hoogst bedenkelijk achten, is dan ook deze zinsnede wel geschikt om mijn ongerustheid te stillen?

Die ongerustheid is 2°. niet minder toegenomen door de houding der overzijde. De Kamer herinnert zich nog levendig het debat, te dezer plaatse in December over het lager onderwijs gevoerd; vooral de krasse uitdrukking van den geachten afgevaardigde uit Haarlem, dat hij bijna zeggen zou, „dat de minderheden dan maar onderdrukt moesten worden”; toen hij, met élan zijn tegenzin tegen de ministerieele portefeuille overwinnend, uitriep: „Wanneer ik ooit dien tegenzin zou kunnen overwinnen, het zou zijn, wanneer ik in mij de kracht mocht gevoelen, om dien ergerlijken tegenstand (tegen de schoolwet) te breken.”

In verband met deze scherpe bedreigingen, die van de overzijde door niemand weersproken zijn, zoodat zij daaraan stilzwijgend als partij haar adhaesie schonk, staat de beweging in den lande door de Vereeniging *Volksonderwijs* gewekt. En dan verzoek ik, dat men zich een oogenblik stelle in de plaats van de voorstanders der vrije school — en dat wil immers de liefde; liefde eischt immers, dat men zich wete te verplaatsen in anderer toestand — om zich dan af te vragen: Wanneer ikzelf een voorstander der bijzondere school was, en dan die Vereeniging met zoodanig program, zonder een enkelen toon van barmhartigheid, waaruit blijkt, dat men ons nog als Nederlanders eert, op zag komen, zou dan ook mij de bezorgdheid en de onrust niet om het

harte slaan? Immers, het plan, dat bij de overzijde meer en meer rijpt, is geen ander, dan om het standpunt van den staatsman, op wien ik straks wees, voorgoed te verlaten. Door den heer Thorbecke is nog in zijn *Narede* dit standpunt in dezer voege aangegeven: De Staat moet zich in absoluten zin *niet* opwerpen als verzorger van het onderwijs, en slechts handelen, waar het particulier initiatief ontbreekt. Welnu, dat standpunt heeft men thans laten varen, om zich meer en meer te vinden in dit denkbeeld: de openbare school verbeteren; het aantal onderwijzers en schoollokalen vermeerderen; het aantal leerlingen per klasse verminderen; de traktementen verhoogen; nieuwe kweekscholen stichten; in één woord, al de middelen, die slechts voor geld te krijgen zijn, aanwenden, al is het ten koste van millioenen en millioenen, om de openbare school, die nog zeer ellendig blijkt te zijn, toch maar sterker, ja zóo sterk te maken, dat elke concurrentie onhoudbaar wordt. Immers, komt het hiertoe, dan zal men (om slechts op dit éene te wijzen) al de krachten van het onderwijzend personeel uit den lande voor de openbare school meer dan broodnoodig hebben, en reeds hiermee alle werkzaamheid der vrije school, ze het gras voor de voeten wegmaaiend, dooden. Bovendien, naast die Vereeniging van Volksonderwijs staat een andere, het *Schoolverbond*, na een roemloos bestaan reeds bijna overleden, en gereed op te gaan in haar machtiger concurrente. Welnu, ik heb de eer, Mijnheer de Voorzitter, gehad bij de wieg van dat Schoolverbond te staan, en bij het zien van het pasgeboren kindeke heb ik terstond gezegd: „Dit kindeke is een faux frère. Het schijnt op dit oogenblik nog vóór ons te zijn, maar het *zal* tot leerplicht komen!” En omdat men geen waarborgen wilde geven, dat dit er in de toekomst *niet* van komen zou, heb ik gemeend mij aan dien bond te moeten onttrekken. Welnu, is die profetie niet uitgekomen? Het Schoolverbond, gepatrocineerd ook door niet weinigen, die zich op de zijde dezer Regeering plaatsen, heeft zich na een zeer kort en niet zeer bloeiend bestaan reeds nu, min of meer verlegen met zijn positie, als een klimop om den veel krachtigeren stam van het Volksonderwijs geslingerd.

Nog hooger moet onze ongerustheid klimmen door den gerezen twijfel aangaande de *homogeniteit van het Kabinet* inzake lager onderwijs. De ministerieele tafel staat dáar in ons midden en zoowel aan deze als aan de overzijde zitten belangstellende oogen steeds op het Kabinet te gluren en te turen met de vraag: Wachter, wat is er van den nacht?

Wat hebben wij nu gezien? Immers, dat er werkelijk *voor de overzijde*, van den kant van het Kabinet, zeer geruststellende verschijnselen zijn gekomen, maar voor de leden van deze zijde *niets*.

Men kent het gerucht — en ik zou over geruchten niet spreken, maar voor den ongeruste is het, dunkt mij, beter alles te zeggen wat hem op het hart ligt, — dat bij zeker feest in een onzer academiesteden een hooggeplaatst Regeeringspersoon een dronk zou hebben ingesteld, waarbij hij zich over de schoolquaestie uitliet op een wijze, die aan de overzijde moed gaf en haar een hart onder den riem stak.

De Minister van Koloniën heeft zich insgelijks op zeer krasse en sterke wijze uitgelaten in de zitting van 11 November, toen hij deze stelling waagde: „Verlichting is mijns inziens het beste, ja ik mag zeggen het éenige middel om dwaalbegrippen te bestrijden.” Deze verklaring moest natuurlijk aan de overzijde volkomen genoeg geven; maar was ze niet vlak het tegenovergestelde van hetgeen dezerzijds beleden wordt? En nog verder zelfs ging de Minister, toen hij zeide: „Het is mij een genoeg, in dezen te doen blijken van de meest volkomen instemming met mijn voorganger en met de vroegere Ministers,” wjl dit sloeg op de volgende woorden: „Moet echter het onderwijs in Indië een godsdienstig karakter hebben?” Hiermede kom ik tot de vraag, die vooral door de geachte sprekers uit Goes en Gorinchem is behandeld.

Daarna verhaalden de dagbladen — of het gerucht waar is, nog eens, ik weet het niet, ik beoordeel het ook niet, maar haal het slechts aan, om aan te geven, waardoor mijn ongerustheid gestadig geklommen is — dat een der Ministers metterdaad voor zou komen op de lijst van die gevreesde en geduchte Vereeniging van *Volksonderwijs*. Ik zeg nog eens, het ligt volstrekt niet in mijn bedoeling, deze dingen te commemoreeren, opdat de Regeering er op zou antwoorden; ik geef alleen reden van de oorzaken, waardoor mijn ongerustheid voortdurend klom.

Tegenover die levensuitingen, die van de Regeering, in den geest van de overzijde, waarneembaar werden, was onze hoop natuurlijk op den Minister van Justitie gebouwd. Met hem wisten we immers, dat een man in het Kabinet was, wiens hart met warmte klopt voor dezelfde vrije Christelijke school, die mij zoozeer ter harte gaat. Nu ligt natuurlijk ver van mij elk vermoeden, alsof deze Minister, zelf voorstander van de vrije school, aan de deur van den Raad der Ministers ook maar iets van die liefde zou hebben achtergelaten; maar ik wensch toch het feit te constateeren, dat, terwijl de ons minder genegen Ministers in dit Kabinet, zooals de Minister van Koloniën, zeer krachtig van *hun* meening hebben doen blijken, daarentegen hij, op wiens sympathie ik gemeend had te mogen rekenen, dusver botweg heeft gezwegen. Ik vraag ook hierbij geen opheldering, maar geef ook dit aan

als reden, waarom mijn ongerustheid van lieverlede sterker werd.

En nu spreekt het toch vanzelf, dat, waar ook data hun gewicht hebben, en de 19de Mei niet meer ver is, en kort daarop de 8ste Juni volgt, met het oog zoo op de vergadering van Utrecht als op de stembus, die ongerustheid onzerzijds nog slechts zorgwekkender kon worden en met klimmenden angst ons de vraag deed herhalen: Wachter, wat is er van den nacht?

II. Toch heb ik daarbij nog een ander doel.

Ik kom tot de tweede vraag: *Wat bedoelt mijn interpellatie?*

Wat er *aanleiding* toe gaf, zal u, hoop ik, thans duidelijk zijn. Nu de vraag: Welk doel ik er mede beoog?

Wanneer men op zee is en er aan boord onraad komt, dan verkeert de passagier onder alle opvarenden in de minst aangename positie, wijl hij niet weet te zien of er gevaar is. Dit juist verhoogt zijn onrust, en in dien angst rest hem niet anders, dan naar den waren toestand te vragen bij hem, die aan het roer staat. Wanneer van die zijde een stellig antwoord komt, met rustige stem gegeven: Weest niet ongerust! dan kan het nog wel zijn, dat er zeer groot gevaar is, maar dan zal de passagier toch gerust wezen. En omgekeerd, wanneer hij, die aan het roer staat, een bedenkelijk gezicht trekt, en doet alsof hij de vraag niet hoorde, Mijnheer de Voorzitter, dan is het voor den passagier alsof hij reeds verdronk. En daarom, het eerste wat ik met mijn vraag bedoel, is, in mijn eigen belang, en in het belang van diegenen, met wie ik geestessympathie heb, voldoening te zoeken voor mijn behoefte aan zekerheid, voor mijn verlangen, om uit de *onzekerheid* te geraken, een helder woord, om weer kalm en rustig te kunnen worden en te weten waar we aan toe zijn.

Toch heb ik daarbij nog een ander doel.

Ik wensch, dat er in de staatkundige atmosfeer klaarheid, rondheid en duidelijkheid zij. Natuurlijk kan dat niet altijd. Er kunnen oogenblikken zijn, dat er nevelen over het land moeten trekken. Maar in ernstige tijden mag dit toch niet. Vooral wanneer men toekomt aan algemeene verkiezingen, heeft de natie behoefte aan zeer helder licht, om goed te kunnen onderscheiden, om vriend en vijand van elkander te onderkennen, om duidelijk te zien, waar de stembus staat, en te weten, wat men schrijft op de biljetten, die men er in steekt.

Daarom: recht door zee — goed rond, goed Zeeuwsch — is, geloof ik, wat vooral in tijden van verkiezingen op den voorgrond moet staan. Het is om die reden, dat ik, niet alleen voor mijzelf, om

de ongerustheid te doen wijken, maar ook om anderer struikeling te voorkomen, liefst de volle middagzon zag doorbreken in onzen staatkundigen dampkring, en ik zou mij gelukkig rekenen, indien, mede door mijn interpellatie, zoo helder licht uit het Oosten mocht opgaan, dat een ieder weten kon, waar hij gaat en wie achter en naast hem wandelt.

Nu zou men zeer zeker kunnen vragen: Is het wel in uw belang, deze interpellatie te doen? Verspeelt ge niet allicht een deel van de belangen der vrije school met deze interpellatie? Zou het niet meer in het belang van uw scholen geweest zijn, als gij de Regeering kalm aan het werk hadt gelaten?

Ik wil dit aannemen, Mijnheer de Voorzitter! want het is mij van meer dan één zijde gezegd. Zij het dan zoo! Maar dan stel ik daartegenover toch, dat, wanneer ooit de kans schoon mocht staan voor de vrije Christelijke school, om door *politieke bedektheid* iets te winnen, ik hoop, dat die school steeds den geloofsmoed zal hebben om deze winste af te wijzen; steeds den regel zal eeren: Eerlijk duurt het langst; steeds plicht boven utiliteit zal stellen, en steeds de veerkracht zal vinden, om te doen wat ik thans doe: de waarheid onder de oogen te zien en te toonen wie we zijn. Ja, ik geloof, dat het wenschelijk ware, dat allen, die den naam der Christelijk-historische richting dragen, de laatste politieke vezel, waardoor iets, dat bedekt of sluw overlegd of verholen was in onze exploiten, kon insluipen, met Gods hulp mochten uittrekken, om langs open en loyalen weg op hun doel af te gaan. En al ware het dan ook, dat door mij op dit oogenblik een min of meer actueel belang verspeeld werd, toch ben ik overtuigd, dat ik, juist door licht en waarheid te zoeken, de blijvende belangen van mijn richting handhaaf.

III. Mijn derde vraag luidde:

In welken zin wensch ik, dat deze interpellatie worde opgevat?

Ook hier vraag ik eerst: In welken zin wensch ik het *niet*?

Welnu, ik bedoel *niet*, een onderwijsdebat door deze interpellatie uit te lokken. Ik bedoel *niet*, dat wij nu eens de discussie openen hetzij over Art. 194, hetzij over het beginsel van de schoolwet, hetzij over het drieledig program, dat ik in December ll. hier in deze Kamer heb gebracht. o Neen! Ik bedoel *geen debat over de schoolquaestie*. Wat ik op het oog heb, is *een debat over dit Kabinet*; het is mij ditmaal niet te doen, om te weten wat er in de toekomst van de school zal worden, maar om te weten *wat wij aan deze Regeering hebben*.

Dat ik niettemin de schoolquaestie als materie voor mijn interpel-

latie koos, bevreemde niemand; want het is mijn innige overtuiging, dat de schoolquaestie de grootste politieke quaestie in ons land is, een quaestie, waarin de diepste politieke gedachte ligt besloten. En daarom vraag ik met het oog op die quaestie: Wat hebben wij aan dit Kabinet? Heeft het al of niet een politieke gedachte?

Men zou den eerbied, aan de leden van het Kabinet verschuldigd, uit het oog verliezen, indien men de onderstelling van het tegendeel toeliet. Neen, zij *moeten* bij hun formatie als Kabinet wel een politieke formule gevonden hebben.

Men gaat daar toch zoo maar niet zitten met zijn zevenen, zonder vooraf eens besproken te hebben, wat het woord zal zijn, dat men, daar gezeten, uit zijn midden zal doen uitgaan. En is het dan denkbaar, dat een Kabinet onder zoo moeilijke omstandigheden als waarvoor we in Juni '74 stonden, aan het roer zou zijn gaan staan, zonder zich vooraf onderling te beraden over de formule, die inzake de schoolquaestie, de belangrijkste van alle onze politieke vraagstukken, het „mot d'ordre” van dit Kabinet zou zijn?

Het tegendeel wordt dan ook *bewezen*, doordien het Kabinet in de Troonrede onverwijld en ongezocht met de schoolquaestie te berde is gekomen. Voeg hier nu bij, wat de Minister van Binnenlandsche Zaken zelf eens gezegd heeft, „dat de Kamer omtrent de hoofdpunten eenigermate behoorde te weten, wat zij aan de Regeering heeft,” (zie Beraadslagingen Eerste Kamer, bladz. 112), en gij gevoelt, met welk recht ik interpelleer!

Eenigermate weten, wat zij in hoofdpunten aan de Regeering heeft!

Welnu! een hoofdpunt is o. a. zeer stellig de quaestie van het lager onderwijs; zeker ook in het oog der Regeering. En weet nu de Kamer inderdaad, niet in volledigheid, maar dan toch *eenigermate*, weet ze reeds, wat dit Kabinet wil?

Indien zij het reeds weet, zal straks een mijner medeleden wel de goedheid willen hebben mij op den weg te helpen; dan zal blijken, dat het aan mijn mindere helderheid en mindere bekendheid met het parlementair debat ligt; maar ik voor mij verklaar vooralsnog, dat ik het nog niet, zelfs nog niet „*eenigermate*” weet.

Wat toch is de groote quaestie, die het hier geldt?

En dan veroorloof ik mij te verwijzen naar een reeks opmerkelijke artikelen, onlangs in het dagblad de „*Standaard*” verschenen, en die, mijns bedunkens, de aandacht van Kamer en Natie bij de ophanden zijnde verkiezingen overwaardig zijn.

In die artikelen toch werd aangetoond, niet beweerd, maar *aange-*

toond, uit officieele stukken, besluiten en schoolwetten der verschillende landen, dat in de regeling der schoolquaestie zich het droeve feit voordoet, dat Nederland het eenige land ter wereld is, waar men in die mate als ten onzent een openbare school zonder godsdienst heeft aangedurfd. Ik gebruik niet het woord: *godsdienstloos*, omdat dit sommigen hinderen zou en omdat ik, bij het vele wat ik verwijderd wil houden, vooral ook den hartstocht liefst niet in dit debat zie binnensluipen. Ik zeg: *school zonder godsdienst*.

Is het nu waar, dat zelfs het radicale Zwitserland, voor zijn grooter deel, een schoolwet in nog veel godsdienstiger zin bezit dan wij, en dat er geen natie ter wereld is, die een schoolwet heeft, waarin het godsdienstig element zoo hermetisch is buitengesloten als in de onze, dan vraag ik: Waar moet het met de godsdienstige opvoeding der natie dan heen?

Dát is de groote politieke quaestie voor de Regeering, die te vragen heeft: Hoe behoud ik de natie, hoe zal ik de natie zedelijk sterken, hoe zal ik haar welzijn bevorderen? Als de Regeering zegt: „Ik geloof, dat dit ook zonder godsdienst kan,” dan heeft zij natuurlijk met de quaestie verder niet te maken. Maar ik meen de leden der Regeering toch te goed te kennen, dan dat zij niet integendeel volmondig de stelling zouden beaamen, dat, zal de natie bloeien, ook de bloei van den godsdienst onmisbaar is. Op dat standpunt nu heeft men zich af te vragen: Is de regeling, die wij thans op dit punt hebben, wel voldoende, om de godsdienstige opvoeding der natie te verzekeren? Men heeft in 1857 gemeend, ik geloof dit gaarne, dat dit inderdaad het geval was. Men heeft gezegd: Wij zullen het godsdienstig onderwijs aan de kerkgenootschappen overlaten. Uitnemend! Maar indien men dit aan de kerkgenootschappen wil overlaten, *dan moeten zij* met deze regeling ook genoegen nemen. Doen zij dit niet, dan mist men dadelijk een der factoren, waarop het geheele stelsel gebaseerd is, en weigert het stelsel zijn dienst.

Ik zal mij ditmaal hierin niet verdiepen; maar ik houd toch vol, dat de Regeering zich de vraag heeft *moeten* stellen: Is door de tegenwoordige schoolwet de bloei van het godsdienstig leven bij de natie genoegzaam verzekerd? Naar gelang op die vraag ja of neen geantwoord wordt, gaat men verschillende wegen uit.

Het is daarom, ik herhaal het, een zuiver staatkundige vraag, een vraag, die de geheele staatkunde van het Kabinet beheerschen moet, en *stellige* beantwoording eischt. Juist om wat ik straks van het *Schoolverbond* herinnerde, mag men ten deze niet tevreden en gerust zijn met een algemeene phrase. En vooral met het oog op dat ongelukkig praecedent van Schoolverbond vraag ik de Regeering dan ook met dubbelen nadruk:

Geef ons een kloek ja of neen, maar scheep ons niet af met een niets-zeggende phrase.

IV. En nu mijn laatste vraag:

Welke kans van slagen biedt deze interpellatie?

Men heeft mij desaangaande zeer sombere voorspellingen gedaan. Men heeft gezegd: Het zal u niets baten; op alle vragen zult gij wel antwoord krijgen; maar in dit antwoord zal niet de pit zitten, die gij er in hadt verwacht en gezocht. Mijnheer de Voorzitter, ik kan het haast niet gelooven.

Wat toch zou er dan geantwoord worden? Men zei me: U zal geantwoord worden, hoe in de Troonrede is verklaard, dat eerst de wet op het hooger onderwijs moest worden afgedaan, en dat men daarna verder zou zien. Maar in ernst, ik kan niet onderstellen, bij de bekende sagaciteit van dit Kabinet, dat men mij zulk een antwoord zou durven geven; een antwoord dat mijn vraag volstrekt niet raken zou. Dat antwoord toch zou uitnemend zijn, indien ik vroeg naar de artikelen van het toekomstig wetsontwerp; maar daarnaar vraag ik *niet*; ik vraag naar de *politieke gedachte*, die aan de formatie van het Kabinet ten gronde lag. Die nu komt niet *na* het hooger onderwijs, maar is er aan *voorafgegaan*, en moest aanwezig zijn, toen het Kabinet daar is gaan zitten.

Verder zei men — dat was dunkt mij spottenderwijze —: Als men maar niet komt met een beroep op Art. 89 van de Grondwet! Maar ik vraag: Wie kan onderstellen, dat het ooit in 's lands belang zou zijn ook maar eenigen twijfel te laten bestaan over de homogeniteit van het Kabinet? Ik houd het éene antwoord dan ook voor even ondenkbaar als het andere. Maar, zeide men nog, men zal u voorhouden, dat het *voorbarig* is en niet goed, om nu juist met de verkiezing voor de deur over die quaestie te spreken. Kreeg ik metterdaad dit antwoord, dan zou ik mij veroorloven den Minister van Binnenlandsche Zaken, die namens de Regeering gesproken heeft, te verwijzen naar een zinsnede in zijn antwoord aan den heer Van Zuijlen, bij de discussie over het Adres van Antwoord op de Troonrede. De Minister toch drukte toen niet alleen den wensch uit, dat de zaak nog in deze zitting zou kunnen behandeld worden, maar oordeelde het tevens beter de beschouwingen „over het verband, dat er bestaat tusschen de schoolquaestie en het politieke vraagpunt der verkiezingen, voorshands onbeantwoord te laten”. Waarom? Ja, waarom? Omdat het niet goed zou zijn er over te spreken? o Neen; maar wíjl het *ontijdig* zou zijn geweest. De Minister toch zeide: „Wanneer ik mij daarin begaf, zou ik mij blootstellen aan het verwijt van *voorbarigheid*.” En nu, dat kon zeker gelden in September 1874; maar

op den 14den Mei 1875, nu op den 8sten Juni de stembus staat geopend te worden, zou dat verwijt van *voorbarigheid* den Minister toch wel niet naar het hoofd kunnen geslingerd worden dan door een vreemdeling in het Jeruzalem van ons stembusgewoel.

Eindelijk, zoo gaf men voor, zou het mogelijk zijn, dat men, *met vage algemeenheden antwoordend, niets zei*. Maar ook dit neem ik niet aan.

Zij mij met het oog daarop een herinnering vergund aan mijn uitstapje, onlangs naar Londen gedaan.

Ik had daar het voorrecht een van die groote *revivalisten* te hooren, van wie in de Engelsche dagbladen, en de organen van schier alle partijen, met den meesten eerbied gesproken wordt (geheel anders dan in menig orgaan van ons land). Van één dier revivalisten ontving ik vooral een machtigen indruk, toen hij met al de macht zijner persoonlijkheid zijn onafzienbaar gehoor opriep, om toch mannen te zijn, *to make up their mind* en te zeggen wat ze meenden; hij herhaalde het telkens: „om man te zijn moet men durven spreken.” Ter toelichting verhaalde hij, hoe hij tijdens den slavenoorlog in Noord-Amerika op de grenzen tusschen Noord en Zuid vertoefd en juist op die grenzen een weifelende bevolking gevonden had, die liefst noch met het Zuiden, noch met het Noorden wilde meêdoen, maar met beide op goeden voet zocht te blijven. Naderde nu het leger der zuidelijken, dan klonk het: *O yes, we are quite southern men!* en wanneer het noordelijk leger opdaagde, heette het even warm: *O, yes, we are perfect northern men!* En het einde van dit laveeren was dat noch de noordelijken, noch de zuidelijken de grensbevolking vertrouwden, beiden ze beurtelings onder staat van beleg stelden, en de allemansvrienden het met beide legers te kwaad kregen. Ten slotte vroeg Mr. Moody, dus heette de revivalist, aan de twintig duizend menschen, die in *Agricultural Hall* voor hem zaten: „*Do you like such men?*” En zijn antwoord, dat ik mij thans veroorloof ook aan deze Regeering te geven, was: „*If you do, . . . I DON 'T!*”

En nu, Mr. Moody wordt verzeld door Mr. Sankey, den zanger. Daarom ook uit een van zijne liedekens een korte aanhaling ten slotte. Het refrein van een dier hymnen, vol energie en zeggingskracht, zij het kort begrip mijner gansche interpellatie:

*Dare to be a straight-out man,
Dare to stand alone,
Dare to have a purpose firm,
Dare to make it known.*

Op dat laatste leg ik den nadruk. Heb niet slechts uw krijgsplan, maar ook:

DARE TO MAKE IT KNOWN!

21.

V E R V O L G.

(Gehouden 14 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1335 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij veroorloofd, kortelijk te antwoorden op de verschillende redevoeringen, waartoe het in mijn eerste rede van dezen morgen gesprokene aanleiding gaf.

Mijn antwoord aan den geachten spreker uit Leiden zal zeer kort kunnen zijn. Aan hem niet dan een woord van warmen dank voor de hartelijke sympathie, die hij aan mijn streven, gelijk ik het zoo straks omschreef, zonder aarzeling bood. Een woord van dank ook aan den geachten spreker uit Gorinchem, voor de veerkracht, waarmee hij voor de vrijheid van onderwijs den handschoen heeft opgenomen.

Iets langer zal ik moeten stilstaan bij den geachten spreker uit Arnhem. Te zijnen opzichte begin ik met mijn verwondering uit te drukken, dat hij, hoewel in de maand December l.l. in deze Vergadering tegenwoordig, toen ik mijn denkbeelden over hetgeen vóórloopig zou kunnen gedaan worden ter tegemoetkoming aan onze bezwaren, uiteenzette, heeft gezwegen, en nu op een oogenblik, dat ik als interpellant het recht meende te hebben de grenzen af te bakenen, waarbinnen mijn interpellatie zich zal bewegen, en de discussie van de maand December niet voor mij heb, terugkomt op hetgeen maanden achter ons ligt. Men zal toegeven, dat dit op zijn minst *hors de saison* is. Toch wil ik mijnerzijds den schijn niet aannemen, alsof ik die ongewone handeling minder vriendschappelijk bejegende, en zonder nu, wat de tijd ook niet veroorloven zou, in het breede uit te weiden over het restitutiestelsel en wat de geachte spreker verder te berde bracht, wil ik hem toch met

een enkel woord zooveel antwoorden, dat hij gevoelen zal, hoe de verhouding tusschen ons staat.

De geachte spreker uit Arnhem heeft zich veroorloofd om iets persoonlijks te mengen in het woord, dat hij tot mij richtte, en heeft, iets dat naar mij voorkomt minder in overeenstemming is met de zuiverheid en edelheid van de parlementaire vormen, hier mijn naam met een aanhangsel verrijkt en mijn naam met dat aanhangsel tegenovergesteld aan andere namen met een gelijksoortig aanhangsel, en toen heeft hij ten slotte mij de vraag gedaan: Hoeveel telt gij er nu wel, die het met u eens zijn?

Welnu, Mijnheer de Voorzitter, ik heb het genoeg gehad, dat tenminste één lid dezer Kamer is opgestaan, en gezegd heeft: Ik ben het met den spreker uit Gouda volkomen eens.

Als ik nu echter de vraag eens retorqueerde, en aan den geachten afgevaardigde uit Arnhem vroeg: „Houd *gij* eens appèl nominaal, waar gij u opgeworpen hebt als stichter van een nieuwe politieke partij, en zie hoevelen zich onder uw vanen scharen!”, dan geloof ik, dat ik met mijn troepen den strijd nog wel zou kunnen aangaan, en licht kans had nog een regiment meer te velde te brengen dan hij.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, er is meer. Er is zelfs, dunkt mij, door den geachten afgevaardigde uit Arnhem over de antirevolutionaire partij in het algemeen op een wijze gesproken, die mij leed heeft gedaan, en toch zoo, dat ik het den geachten spreker volgaarne vergeef, omdat ik meende in den toon en de woorden, die hij bezigde, iets te hooren, iets te beluisteren van dat eigenaardige, wat van *den renegaat* onafscheidelijk is.

Daar, waar men eenmaal zelf, al is het op zekeren afstand, met de antirevolutionaire partij heeft medegestreden, en zich nu daarvan heeft afgekeerd, daar is het natuurlijk, dat men, terugziende op de partij waarvan men zich gescheiden heeft, zich die bij voorkeur van haar min gunstige zijde voorstelt, niet juist om die partij zwarter te maken, maar ter rechtvaardiging van eigen daad.

Voorts is mij door den geachten spreker gevraagd, hoe ik bij mijn stelsel met mijn bondgenooten zou handelen, hoe vooral met Rome.

Ik meen, Mijnheer de Voorzitter, dat het den geachten spreker bekend is, dat het juist tot de eigenaardigheden van de antirevolutionaire partij behoort, dat zij *alleen* durft staan, *geen* bondgenootschap zoekt en steeds haar *eigen* weg gaat. Ik meende, dat dit zelfs het groote punt was, ter wille waarvan de geachte afgevaardigde zich van de antirevolutionaire partij had afgescheiden. Zijn vraag dus, hoe ik het met mijn

bondgenooten zal stellen, kan ik psychologisch alleen daaruit verklaren, dat in *zijn* oogen het hebben van bondgenooten steeds was het eerste vereischte van alle staatkundig beleid.

Bij mij was het anders, en hij zal dus wel gelooven, dat bij mij dergelijke bedenking niets afdoet.

Ook heeft hij gevraagd: Is het niet den standaard van uw partij verlagen, indien gij den strijd voor de school verlaagt tot een *geldquaestie*?

Mij dunkt, dat de geachte spreker, die mede betrokken was bij het voorstel tot wijziging van de wet op het lager onderwijs, dat in 1869 deze Kamer bereikt heeft, inderdaad meende aan het verlangen van de vrije Christelijke school tegemoet te komen, en toch ook dat voorstel bood niets dan geld. Ook hij schijnt dus geen anderen weg ontdekt, en dien weg nog zoo kwaad niet gevonden te hebben. Wat verkeerts steekt daar ook in? Waarom is het de liberale en de schoolwetpartij dan anders te doen, dan om door haar invloed in het Parlement te kunnen beschikken over de publieke kas, om die ten voordeele van hun school te exploiteeren? Wat zijn de amendementen, die hier inzake onderwijs voortdurend worden ingediend, anders, dan middelen om de openbare school *geldelijk* te baten? Men vraagt f 50.000 voor kweekscholen aan, zooveel hier- en zooveel daarvoor; altijd vragen om *geld*.

Is dat kwaad?

Als die theorie opging, zie ik kans, om alle, zelfs de heiligste betrekkingen, te denigreeren door het verwijt: Gij maakt er een geldquaestie van! Zoo is alles wat ik doe bijvoorbeeld voor mijn kind, het teederste van mijn huislijk leven, in een geldquaestie om te zetten; dan kan ik zelfs den godsdienst, het edelste en hoogste goed, voorzooveel de opvoeding betreft, omzetten in de vraag, hoe, als het kind belijdenis heeft gedaan, het geld zal gevonden worden om het in feestgewaad uit te dossen, zooals dan gebruikelijk is, en het geschenk te bekostigen voor den onderwijzer, wiens goede diensten men gewoon is met een huldeblijk te vereeren. Ja, op die wijze kan men alles, waarom ook niet het huwelijk met zijn eigen vrouw, in een geldquaestie omzetten, en vragen wat haar uitgave voor kleeding en huishouding zal kosten. Neen, Mijnheer de Voorzitter, die theorie gaat niet op; ze is onwaar en gaat te ver. En daarom geloof ik, dat, zoo men het in ons verkeerd vindt, dat we nu op onze beurt van geld spreken, men er wel op letten mag, dat dit niet is dan een formeele analyse, waardoor men ten slotte *alles* in geld herleiden kan. Althans de Kamer zal dit niet goedkeuren, die telken jare, week aan week, bij de begrooting voor *alle* zaken, voor hooger

onderwijs of wat het ook zij, altijd en altijd weer gevraagd wordt om *geld* en niets dan *geld*.

Nog zeide de geachte spreker, dat men *in de practijk* op moeilijkheden zou stuiten. Nu, het heugt der Kamer nog versch, hoe we onlangs bezig waren met de behandeling eener wet op het toezicht van fabrieken en nijverheidsondernemingen, die gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken. Mag ik vragen: Is men daarbij dan niet op honderden moeilijkheden gestuit? Hebben de leden en de Minister van Binnenlandsche Zaken in de eerste plaats daarbij niet dagelijks van artikel tot artikel ondervonden, dat men, zoodra men beginselen in practijk wil brengen, van station tot station op moeilijkheden stoot? En gaat men daarvoor dan uit den weg? Of hebben Minister en Kamer niet veeleer toen, bij een wet die honderdmaal meer moeilijkheden opleverde dan de zaak waarover wij nu spreken, getoond, dat het juist de taak en de eere van den wetgever is, om die zwaarigheden der practijk te boven te komen?

Ik kom ten slotte tot de *Regeering*. En dan meen ik, dat ik mijn spel gewonnen heb.

Men had mij, gelijk ik straks zei, voorspeld, dat ik *niets* ten antwoord zou ontvangen op mijn vragen. Ik daarentegen beweerde straks: De Minister *zal* antwoorden. En nu vraag ik: Heb ik het nu verloren?

Immers neen, want de Minister *heeft* geantwoord; *hoe*, daarop kom ik straks terug.

Vooraf eenige praeliminairen. 1°. De vraag, of ik de Regeering bespottelijk heb zoeken te maken door te wijzen op Art. 89 van de Grondwet?

Mijnheer de Voorzitter! Dat is een quaestie van smaak. En hoe mijn smaak daarover is, kon de Minister gisteren gemerkt hebben uit de stemlijst. Indien ik op dat oogenblik gemeend had, dat de Minister zich ten onrechte op Art. 89 beriep, zou hij dan denken, dat ik hem mijn stem gegeven zou hebben? Of is het wellicht een belooning voor den toen geboden steun, dat men mij nu verdacht maakt, alsof ik in verkeerden geest had gesproken?

Maar er is 2°. een tweede, gewichtiger praeliminaire quaestie, en daarover mag ik *niet* heenloopen.

De Minister heeft omtrent de beginselen van ons *constitutioneel staatsrecht* een meening verkondigd, die ik niet zonder protest mag laten.

De Minister zei: Gij hebt gevraagd, of het Ministerie homogeen was; *gij* hebt niet gezegd, dat *gij* daarop een antwoord wenschtet; maar al

hadt gij antwoord gewenscht, *dan zou ik het toch niet gegeven hebben.* Het schijnt dus het stelsel van den Minister te zijn, dat men constitutioneel handelt, wanneer men in de Staten-Generaal onderzoek doet naar de homogeniteit van het Kabinet. Maar, Mijnheer de Voorzitter, dat is een stelsel, dat het onze niet kan noch mag zijn. De Minister heeft datzelfde denkbeeld nogmaals geuit, toen hij zeide, dat hij niet op de verkiezingen wilde werken. Natuurlijk. De geachte afgevaardigde uit Leiden zeide zooeven, dat hij het gesprokene van den Minister met genoegen gehoord had, omdat het onder anderen was: *glad*. Dát was ook glad; maar was het iets anders dan spelen met woorden? En meent de Minister, dat een zoodanig in het oog loopend spelen met woorden hier iets anders teweegbrengt, dan dat een zeer vluchtige en voorbijgaande glimlach om de lippen komt? Meent hij, dat dit voldoende argumenten zijn? Weet hij niet, dat, zoo dikwijls in de Kamer beweerd is: Gij, Regeering, moogt geen invloed op de verkiezingen uitoefenen, dan steeds daarmede bedoeld werd, dat niet op bedekte wijze, door een bepaalden candidaat te poseeren, of de verkiezingen in een bepaalden geest te leiden, de invloed van het Staatsgezag mocht worden misbruikt; — maar ook, dat daarmede nooit bedoeld was noch kon zijn, dat de Regeering niet te veel klaarheid en waarheid mocht mengen in de verkiezingen? Welnu, dáarover, over dat éene punt heb ik gesproken, en over niets anders. En acht nu de Regeering, dat zij, door meerder waarheid en klaarheid in de verkiezingen te brengen, een verkeerd beginsel zou huldigen, waartegen de Kamer zich zou verzetten, dan meen ik op mijn beurt te mogen zeggen, dat ieder, in of buiten de Regeering, die bij de verkiezingen ook maar een grein waarheid en licht achterwege houdt, juist daardoor in hoogst verkeerden zin op de verkiezingen werkt, en doet wat èn constitutioneel èn moreel niet geoorloofd is.

Tot die praeliminairèn behoort 3º., dat de Minister mij, op een wel wat sarcastische wijze, gevraagd heeft, wat men in de zaak van het onderwijs *aan mij* heeft?

Laat mij eens een oogenblik in de gedachten van den geachten spreker uit Haarlem mogen komen, en dan zou ik zeggen: Indien het ooit waar werd, dat de Minister hier stond en ik dáar zat, dan voorzeker zou hij het recht hebben om mij die vraag te stellen. Nu ik daarentegen hier niet sta als Minister, maar als afgevaardigde, heeft niemand recht mij te vragen, welke staatkundige gedachte ten grondslag ligt aan een formatie, waartoe ik niet behoer, en die waarborg zou kunnen bieden voor het behoud van de vrije school. Waar dan ook, krachtens de Grondwet, een lid der Volksvertegenwoordiging een inter-

pellatie tot de Regeering richt, duld ik niet, dat men de rollen omkeere, en antwoord ik kortweg aan den Voorzitter van den Raad van Ministers: *Ik* ben geen Minister, en daarom draag *ik* ten deze geen verantwoordelijkheid. Gij daarentegen hebt, door het Ministerie te aanvaarden, die wel op u genomen; en uit dien hoofde kan ik aan u hooger eischen stellen dan gij aan mij. Gij moet gereed zijn, want ge zijt in het ambt.

Onder de praeliminairen kwam 4°. de vraag voor, of ik de kerkgenootschappen niet in een zeer kwaad daglicht gesteld heb. Ik had gezegd, dat een der factoren, waarop de wet van 1857 rekende, ontbrak, en hiervan maakte de Minister ijlings gebruik, om te zeggen, dat ik de kerkgenootschappen hard viel.

Ik geloof, dat de Minister, dit zeggende, of de woorden die ik sprak niet geheel verstaan, of hun zin niet begrepen heeft.

Wat toch is het standpunt van onze schoolwet? Zij gaat uit van de gedachte, dat de kerkgenootschappen in de schoollokalen zouden komen, nadat de schoolmeester er uit is; dus in de tusschenuren. De wetgever van 1857 heeft, waarom niet met zeer goede bedoelingen, daartoe de vergunning in de wet geschreven, en gehoopt, dat daarvan gebruik zou worden gemaakt.

Dit nu, beweert ik, is eenvoudig niet geschied. Reeds de tijd, die overblijft tusschen de morgenschool en de middagschool, wanneer men het heen en weder loopen naar huis en naar school er af rekent, is te kort gebleken, om de kerkgenootschappen ook maar in de mogelijkheid te stellen naar behooren in het godsdienstig onderwijs te voorzien. Het zijn dus niet de kerkgenootschappen, die uit plichtverzuim in gebreke blijven, maar het is de Staatswet, die de kerkgenootschappen in de onmogelijkheid stelt om hun plicht te vervullen.

Een laatste praeliminaire is 5°. deze: De Minister heeft getracht het gezegde van zijn ambtgenoot voor Koloniën te rechtvaardigen. En hij meende metterdaad hem te kunnen redden. Toch is hem dit *niet* gelukt. De zinsnede, waarop het aankwam, was deze: „Verlichting is het beste en het eenige middel om dwaling te keeren.” „Maar”, zoo vraagt de Minister van Binnenlandsche Zaken zeer snedig, „behoort de godsdienst dan ook niet onder datgene wat licht verspreidt?”

Wanneer de Minister nu de goedheid hebben wil het debat te herlezen, en desnoods heb ik het hier te zijner dispositie, waarin de Minister van Koloniën de aangehaalde zinsnede gebezigd heeft, dan zal hem blijken, dat zijn ambtgenoot voor Koloniën juist omgekeerd een antithese stelde, en zeide, dat *niet* godsdienst, *maar* verlichting het eenige middel was om dwaling te keeren.

En nu dan de praeliminairen ten einde zijn, na dit zeer groote hoofd een kleine figuur, niets dan een kort woord om het debat te resumeeren.

Ten overvloede zij nogmaals mijn dank aan de Regeering herhaald voor de uitvoerige wijs, waarop zij mij heeft willen antwoorden.

Ik vat dat antwoord op in een zin, die mijn ongerustheid in zeer bedenkelijke mate doet klimmen. Althans ze is niet tot kalmte gebracht.

Wat toch heeft de Minister verklaard? Hij zei: „Ik heb vroeger reeds gezegd wat ik bedoelde.” Maar juist die vroegere woorden van den Minister, Mijnheer de Voorzitter, hadden de ongerustheid bij mij gaande gemaakt. En wat is er nu bijgevoegd om mij gerust te stellen? Tweeërlei: 1°. Het restitutiestelsel, daar denk ik niet aan! En 2°. zoo dikwijls men hier uitspreekt, dat de openbare school een school zonder godsdienst is, zal de Regeering het haar plicht achten daartegen te protesteeren. Nieuwe oorzaak dus om mij ongerust te maken. Er blijkt toch uit, dat deze Regeering principieel homogeen is met de mannen, die ons de schoolwet van 1857 bezorgd hebben.

Wat heb ik dus tot mijn geruststelling gekregen?

Kort gezegd: NIETS.

Ja, zelfs mijn vraag heeft de Regeering niet beantwoord.

Ik heb wel veel over de zaak van het onderwijs door den Minister hooren spreken, maar op mijn pertinente vraag bleef elke syllabe antwoord uit. Niet uit het veld geslagen, zal ik het mij deswege getroosten ze nogmaals te herhalen, en de Regeering om pertinent antwoord verzoeken. Mijn vraag was: „Biedt gij, Kabinet, in uw staatkundige formatie mij een *waarborg*?”

Ik wenschte, dat de Regeering daarop antwoordde met een eenvoudig *ja* of *neen*.

Over dien waarborg, ja of neen, is door de Regeering zelfs nog niet gesproken. Mag ik den Minister nu vragen: Is het antwoord op die vraag zoo moeilijk? Het is toch een zeer eenvoudige vraag van mijn zijde: Zult gij, Regeering, die thans het bewind in handen hebt, ooit uw hand leenen om een gewijzigde wet op het lager onderwijs te teekenen, waarbij de geldelijke macht van de openbare school nog op zeer beduidende schaal wordt uitgebreid? Zult gij (gelijk men het genoemd heeft en ik veroorloof mij dit woord te gebruiken) — zult gij, Regeering, er u ooit toe leenen om de *Scherpe Resolutie* te teekenen, zonder dat gij ons gelijktijdig in praegnanten zin een *modus vivendi* biedt? Dát is de vraag, die ik heb gedaan, en waarop ik nog steeds het antwoord wacht.

Ofschoon ik dus zeer dankbaar ben voor de vele verklaringen, die de Regeering heeft gegeven, blijf ik toch *de* vraag herhalen, of, indien het ultraradicalisme er in slaagde, op de wijze als men beproeft, de vrije school te onderdrukken en haar bij slot van rekening den voet op den nek te zetten, of deze Regeering zich dan ooit leenen zou om daartoe mede te werken, zonder dat voor de voorstanders van de vrije school een mogelijkheid gecreëerd was om te blijven bestaan?

Dat ik hierop aandrung, is niet om den Minister uit te lokken tot een min of meer gewijzigde verklaring; o neen! Men moet, als de strijd begint, weten van elkaâr en zelf toonen wat men is: *viend* of *vijand*. Maar de interpellatie kan toch niet zonder antwoord blijven, en het is daarom, dat ik als interpellant de Regeering nogmaals beleefdelijk uitnoodig, om op de eigenlijk gestelde vraag te antwoorden met een beslist en manlijk: *ja* of *neen*.

22.

V E R V O L G.

(Gehouden 14 Mei 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 1339 v.v.)

Zij eerst een misverstand uit den weg genomen, waartoe ik blijkbaar aanleiding gaf. De geachte spreker uit Arnhem toch vat het gebezigde woord „renegaat” in meer of min odieuzen zin op. Dwingt het woord hiertoe, dan trek ik het gaarne terug. (*Sommige leden glimlachen.*) Men lache of men lache niet. Ik hoop hier steeds ernstig te blijven en te zeggen wat ik meen. Ik voor mij verklaar het woord *niet* in odieuzen zin bedoeld te hebben. Nu het dien indruk maakte, haast ik mij dus dit woord terug te nemen; want ik wensch nimmer hier een woord te bezigen, dat iemand, wie ook, krenken kan.

En nu ten slotte nog een woord van dank aan de Regeering, om hiermee dan ook de interpellatie te besluiten; een woord van dank, dat zij, nogmaals heeft willen antwoorden, althans woorden, in den vorm van antwoord, aan mijn adres heeft willen richten.

Immers op mijn eigenlijke vraag heb ik *nog geen* antwoord ontvangen. Niettemin herhaal ik gaarne het zooeven door mij gezegde, en dank ik de Regeering, dat ze, in steê van niets te zeggen, zoo verre is gegaan — en ik wensch dien toestand van het oogenblik juist te preciseeren — van aan de overzijde te verklaren: Vrees gij niet voor het beginsel van uw openbare school, en maak er staat op, dat deze Regeering het restitutiestelsel niet zal accepteren. Opengelaten daarentegen is de vraag, of en op welke wijze de Regeering zou meenen, dat aan de gemoedsbezwaren van de voorstanders der vrije school *wel* tegemoet ware te komen.

Behoeft dit? De Regeering begrijpt en doorziet toch uitnemend, waarop de geheele quaestie nederkomt. Gij wilt schoolwetwijziging; welnu, vat ge die uitsluitend in de richting der overzijde op, of bedoelt gij een wijziging, waarbij tevens in meerdere of mindere mate aan de eischen van deze zijde zou worden gehoor gegeven?

Wie bijvoorbeeld herinnert zich niet de besliste woorden van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam, den heer Godefroi, bij de discussie over het onderwijs? Of stond hij niet op, om zonder aarzelen te verklaren: Als er sprake is van wijziging der wet, ben ik gaarne bereid, om geld, hoeveel dan ook, toe te staan ter verbetering van de openbare school; maar ook slechts eenigszins tegemoet te komen aan de bezwaren van de voorstanders der vrije school, *dat nooit!*

Zie, dat was duidelijker; toen wisten wij, waaraan men met den heer Godefroi toe was. Maar zijn we nu zoover ook met de Regeering? Verklaart ook zij: Geld geven, wijziging brengen in de wet, om de openbare school te verbeteren, gaarne; maar tegemoet komen aan de bezwaren van de voorstanders der vrije school, hoe weinig ook, dat nimmer? Met zoodanige verklaring had ik een beslissend *neen* op mijn request; nu heb ik noch *ja* noch *neen* ontvangen, en kan ik alleen een antwoord gissen uit de houding der Regeering in de practijk; . . . en dan erken ik gaarne, dat ik de Regeering dank verschuldigd ben voor de wijze, waarop zij in de practijk bij voorkomend verschil tusschen de openbare en de bijzondere school de wet dusver liet toepassen; ze deed het althans in strikter, beter, eerlijker zin dan vroegere Regeeringen.

Ook waar het aankomt op activiteit, hebbe de Regeering mijn hulde; maar dan veroorlove ze mij ook er bij haar op aan te dringen, dat ze die activiteit niet schier uitsluitend wijde aan de materiele belangen des volks, maar die ook, ja allereerst keere tot het eerste en grootste volksbelang: de quaestie van de lagere school, waaraan de toekomst der natie hangt, en zoo spoedig mogelijk *haar* denkbeeld des-aangaande in den discutabelen vorm van een wetsontwerp aan de Kamer voorlegge.

23.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE VASTSTELLING VAN
HOOFDSTUK V DER STAATSBEGROTING, DIENSTJAAR 1876.

(Gehouden 13 Dec. 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 699 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, zonder tekort te doen aan den ernst, die onze Kamer vooral bij *déze materie* voegt, meen ik toch mij voor ditmaal te kunnen spenen aan dat plechtig gevoel, hetwelk den eersten spreker over het lager onderwijs placht te bekruipen. Anders toch was het eerste woord gemeenlijk slechts het eerste schot dat viel, en waarop straks het vuur langs de geheele linie losbrandde, en nog een vorig jaar zagen we, hoe hardnekkige worsteling zich daaruit ontspinnen kan. Nu daarentegen ducht ik zulk een ernstige worsteling niet. Immers te goeder of te kwader ure is bij de algemeene beraadslaging over hoofdstuk V de onderwijsquaestie reeds in het debat gesleept en is daarmee de gedachtenwisseling over het lager onderwijs met het Ministerie mijns inziens op een punt aangekomen, waar men niet verder kan.

Ik wensch te constateeren, welk dat punt was:

Nu zevenmaal, bij twee Troonreden, twee begrotingen, een interpellatie en twee schriftelijke verslagen, is aan de Regeering de vraag gesteld: Voor welk beginsel kiest gij in de schoolquaestie partij? De zin, waarin die vraag gedaan werd, kon voor het Bewind geen geheim zijn. Men weet, dat de schoolwet van 1857 sinds jaren bestreden en aangevallen is door hen, die meenen dat door die wet aan de vrijheid van conscientie tekort wordt gedaan; en evenzeer weet men, dat er, sinds het optreden van den heer Kerdijk, uit een geheel anderen hoek tegen de wet van 1857 geageerd wordt, gereageerd door hen, die meenen

dat die conscientiegrieven slechts ingebeeld zijn, maar dat de paedagogische gebreken der wet dringend voorziening eischen.

Nu heeft die zevenmaal herhaalde vraag aan het Kabinet nooit een andere bedoeling gehad dan deze: Ligt het in uw plan, bij eventuele herziening der wet, voldoening te geven aan hen die grieven op het stuk der *conscientie* hebben, of aan hen die grieven hebben op het stuk der *paedagogiek*, of wel aan beiden tegelijk? En het antwoord op die eenvoudige vraag heeft de Regeering gemeend ons dusver te moeten onthouden.

Ik heb mij laatstelijk veroorloofd er op te wijzen, hoe vooral in verband met de optreding van den Minister van Justitie in dit Kabinet die houding ons moest bevreemden.

Bij de discussie over de provinciale belastingen in Friesland bevond de Minister van Justitie zich in deze Kamer, en hoewel hij voor zijn Departement bij dat wetsontwerp niet betrokken was, mengde hij zich niettemin in het debat en verklaarde: „Het doet mij leed, dat ik de Vergadering niet een oogenblik vroeger heb bijgewoond en daardoor niet in de gelegenheid ben geweest met de geachte afgevaardigden uit Zieriksee en Deventer, die op dit punt eenstemmig schijnen te denken, van gedachten te wisselen.”

Het valt dus in den geest van den Minister van Justitie, zich óók in debatten te mengen, waarin hij niet rechtstreeks als Minister betrokken is, en er is bij hem zelfs zekere graagte om met leden der Kamer van gedachten te wisselen over zijn vroegere politiek. En des ondanks heeft die Minister, toen ik laatstelijk mij veroorloofde zijn naam in het debat te brengen, op mijn zeer ernstige instantie gezwezen. Dat zwijgen viel op. Immers niemand kan noch mag onderstellen, dat de Minister van Justitie op het stuk van onderwijs veranderd zou zijn van overtuiging. Zaterdag zagen wij den Minister hier nog verschijnen ter wille de nieuwe behuizing voor zijn Departement. Zou iemand nu kunnen of durven beweren, dat de Minister van Justitie meer hart had voor een nieuwe behuizing voor zijn Departement dan voor een betere behuizing voor de Christelijke school. Ik geloof, dat wie den Minister als lid der Kamer gekend heeft, zou meenen tekort te doen aan zijn vastheid van overtuiging en karakter, door ook maar in de verte die mogelijkheid aan te nemen. En toch wordt hij heden, nu het onderwijs aan de orde is, hier gemist.

Er moet dus iets in den boezem van het Ministerie zijn, dat den Minister bindt. Er moet iets achter steken, dat wij dezen Minister, die zelf verklaart zoo gaarne over aangelegen punten met de leden der Kamer

van gedachten te wisselen, noch bij de quaestie van het Indisch onderwijs, noch tot dusverre bij die van het lager onderwijs aan het debat zagen deelnemen, en juist dat vermoeden, „dat er iets achter steekt”, maakt ons ongerust.

Intusschen, Mijne Heeren, alle zaken hebben een einde, en indien wij op dezen weg voortgingen bij het Gouvernement op spreken aan te dringen, zou het gaan zweemen naar onbescheidenheid.

Maar zullen wij daarom zwijgen? Mij dunkt: neen. De Staten-Generaal moeten zijn: volksorgaan, en mogen niet, om Groens woord te gebruiken: „ontaarden in Regeeringsinstrument”. Nu het debat derhalve gekomen is op een punt, waarop wij met de Regeering niet verder kunnen, wordt en blijft het niettemin de roeping der Staten-Generaal, met elkander en ten aanhooren van het volk, over zoo bij uitnemendheid gewichtig onderwerp hun meening te doen blijken. Het is daarom, dat ik mij veroorloof de aandacht der Kamer in te roepen voor de beantwoording van deze twee vragen:

1°. Is langer dralen op het stuk van herziening der wet op het lager onderwijs geoorloofd? en

2°. Welke verantwoordelijkheid rust ten deze op de antirevolutionaire partij?

I. *Is langer dralen op het stuk van herziening der wet op het lager onderwijs geoorloofd?*

Ik antwoord ontkennend: 1°. uit hoofde van de achterlijkheid onzer nationale ontwikkeling bij die van andere volken; 2°. omdat in de onderwijsquaestie juist het element van onderwijs, het paedagogische, meer en meer uit het debat verdwijnt; 3°. omdat het doel der wet van 1857 is voorbijgestreefd, en 4°. omdat de druk der conscientie inderdaad onhoudbaar wordt.

Onze nationale ontwikkeling dreigt achter te geraken bij die van andere volken.

Ik zeg dit niet met het oog op het schoolverzuim. Ook in het Regeeringsverslag wordt van het schoolverzuim op onjuiste wijs gewaagd. Het cijfer van de kinderen, die volstrekt van alle onderwijs verstoken zijn, wordt daar opgegeven als bedragende 84.000. Dit kan niemand, ook de Regeering niet, waar maken. Iedereen toch weet, dat onze wet ook *huisonderwijs* erkent, en de kinderen, die dat onderwijs genieten, kunnen niet gezegd worden van *alle* onderwijs verstoken te zijn; voorts weet men, dat er ook onder onze landskinderen worden gevonden, die, helaas, lichamelijk of geestelijk dermate kwijnen, dat er bij hen geen sprake

kan zijn van onderwijs, welk ook; en daarenboven, dat onder die 84.000 ook zijn gerekend alle kinderen beneden de zes jaren, terwijl het bekend is, hoe en vele ouders en vele paedagogen uit een paedagogisch oogpunt er bezwaar in hebben, om hun kinderen vóór hun zevende jaar te laten schoolgaan.

Het gaat dus niet aan, terwijl men deze drie categorieën over het hoofd ziet, te spreken van 84.000 kinderen, die van elk onderwijs verstoken zouden zijn. Daarbij komt, dat dit schoolverzuim minderend is; wij gaan van jaar tot jaar een tweetal procenten vooruit; wel niet veel, maar toch een niet te versmaden schrede.

Men drukt op dat cijfer van 84.000, om den eisch tot schoolplicht te legitimeeren. Maar weet men dan niet, dat in Pruisen, waar de schoolplicht bestaat, 87 pCt. en bij ons ruim 79 pCt. van de kinderen schoolgaan? Dat verschil van 8 pCt. is toch te gering tusschen een land waar wel, en een land, waar geen schoolplicht is ingevoerd. Nu zeg ik dit niet, wijl ik den leerplicht niet zou wenschen. Integendeel. Reeds verleden jaar heb ik mij individueel in beginsel voor leerplicht, mits die indirect zij, verklaard; maar ik vrees in ernst juist, dat die niet te bereiken zou zijn, zoolang werkelijk 84.000 kinderen van onderwijs verstoken waren. Dan toch zou de invoering van leerplicht een daad van dwang en geweld zijn, die licht verzet uitlokte. Eerst dan is men moreel gerechtigd tot zulk een maatregel, als het schoolverzuim allengs dermate afnam, dat de publieke opinie voor schoolbezoek gewonnen is, en men met zekerheid weet, dat tekortkoming ten deze enkel aan verwaarloozing en verzuim is te wijten.

Wij gaan vooruit. Dat trooste ons. Later zal het ook ten onzent tot krasser maatregelen moeten komen, en dat kan, mits men zorgde, dat onder dergelijke maatregelen niet de *goeden*, maar de *kwaden* lijden. En zoo zullen wij blijven vooruitgaan, al is het ook, dat wij niet licht in den gelukkigen toestand van Saksen-Weimar zullen geraken, waar niet 100, maar 103, zegge honderd drie (!) pCt. wordt opgegeven als op de school aanwezig.

Neen, niet het schoolverzuim verontrust mij, maar wel dit, dat onze natie, waar het op den arbeid des geestes aankomt, meer en meer blijkt *ten achter te geraken bij andere volken*.

Na de wereldtentoonstelling te Parijs heeft men in Engeland den moed gehad te erkennen, dat de Engelsche industrieel bij België, Frankrijk en Duitschland was ten achter geraakt. Een reeks van competente mannen hebben het destijds uitgesproken, dat, indien op het stuk van onderwijs niet krachtig doorgetast wordt, Engeland zijn su-

perioriteit op het gebied van industrie en handel zou verliezen. Onder vele getuigenissen slechts dit éene van Mr. O. Murray: „While we are hovering round the question of national education, the industrial sceptre is imperceptibly slipping away from us.” Dit drukt kernachtig het kwaad uit, waarvan men zich in Engeland is bewust geworden, en mede deze overtuiging heeft in Engeland den stoot gegeven tot dit krachtig aanvatten van de onderwijsquaestie, hetwelk alle deskundigen verbaast.

Maar indien men aldus in Engeland klaagt, voegt het *ons* dan nog niet in veel droever zin onze klachten aan te heffen? Wij toch zijn ten achter niet alleen bij groote landen als Engeland, Frankrijk en Duitschland, maar zelfs zeer ver ten achter, op het gebied van industrie en handel, bij landen van onze eigen afmetingen, bij België, Zwitserland en Noorwegen. Men vindt in de Belgische industrie veerkracht en vooruitgang. Zwitserland bezit een inrichting voor den handel, die alle werelddeelen zoekt te overdekken met een net van kantoren en relatien, om gestadig afvoer aan de Zwitsersche producten te verzekeren en aan het verkeer de behulpzame hand te bieden, op een wijs waarbij onze handel in de verte niet halen kan. De scheepsbouw in Noorwegen is verdubbeld, terwijl de onze achteruitging. Wij weten, welke droevige resultaten de enquête omtrent den toestand der koopvaardijvloot heeft opgeleverd. Weet niet ieder onzer, hoe onze visschers gedurig te worstelen hebben met de Engelsche en Schotsche hoekers, om het terrein in zee te behouden? Is het niet waar, dat al wat in onze steden en dorpen gebouwd wordt of nabootsing van het oude is — en dit is nog zeer verre het beste — of nabootsing van hetgeen men in den vreemde zag, of van eigen vinding, en dan gemeenlijk het slechtst en gebrekigst? Bracht het groot geldelijk verlies, in Amerikaansche sporen geleden, ons niet tot ontdekking, hoe het rijke Holland de kracht niet meer in zich gevoelt om zijn eigen kapitaal zelf te verwerken en het deswege liever aan anderen afstaat, opdat dezen het productief maken? In den bloeitijd van onze Republiek waren het *onze* werklieden en kooplieden, die als leermeesters van Europa optraden. Thans zien wij vreemdelingen zich uit alle oorden op onze handelskantoren nestelen en vreemde handwerkslieden herwaarts komen, om ons bij de uitvoering van groote werken behulpzaam te zijn. Mag ik vragen, of de oorlog van Atjeh ons lauweren baart op het stuk van legerorganisatie? Heeft de mobilisatie van ons leger in 1870 geleerd, dat de legerorganisatie in het moederland beter op de hoogte stond, waarop zij behoorde te zijn? Gaf de toon, waarop men in het Venezuelaansche Parlement over ons

sprak u den indruk, dat Nederland nog als natie imponeert? o, Ik weet het, er is ook veel te loven, en met dankzegging mogen we menig blijf van vooruitgang opmerken; maar het ware desniettemin een valsch patriotisme, indien men de waarheid niet aandorst en niet inzag wat de heer Victor de Stuers in het vorige nummer van *De Gids* scherp, maar niet te scherp zeide, dat ons tegenwoordig geslacht van werklieden niet in de schaduw kan staan van het geslacht, dat hier vóór twee eeuwen bloeide.

Uiteraard bestaat er vermoeden, dat deze achterlijkheid onder anderen ook saamhangt met deze wet op het lager onderwijs. Als wetgevend product, het was sinds lang erkend, is deze, vergeleken bij de overige schoolwetten van Europa en Amerika, voorzeker uiterst gebrekkig en onbeduidend, ook al laten we het beginsel buiten de critiek; maar in den laatsten tijd is in de Vereeniging „Volksonderwijs” metterdaad een openbaar ministerie opgetreden, dat zich ten levenstaak stelt, om die wet aan te klagen. De deskundigen in deze Kamer en in de pers daarbuiten wedijveren in het zoeken van de scherpste uitdrukkingen om de ongenoegzaamheid der tegenwoordige wet aan te toonen. En wie onder het volk ten plattelande en in onze steden verkeerd heeft en de kinderen soms persoonlijk ondervroeg, zal zonder aarzeling moeten toestemmen, dat onze volksjeugd nog op zeer lagen trap van ontwikkeling staat. Om de ontwikkeling onzer natie een krachtigen stoot te geven is onverwilde herziening dezer wet derhalve onmisbaar.

In de tweede plaats klaag ik er over, dat bij de onderwijsquaestie *het pedagogisch element te zeer op den achtergrond is geraakt*. Dit blijkt reeds hieruit, dat onze onderwijzers bij de openbare en bijzondere scholen te zeer betrokken zijn in den politieken partijstrijd; zij gevoelen zich als agenten bij de stembus maar al te zeer in hun rol. Maar wel het sterkst bewijs, dat men vooral van liberale zijde het opvoedkundig element heeft vergeten, is, dat, terwijl thans ieder aan de overzijde toestemt, dat de wet van 1857 ongenoegzaam en de toestand van ons lager onderwijs uiterst gebrekkig is, nog vóór weinige jaren, nog in 1873, daarover van die zijde de loftrompet werd gestoken. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft daarvan het bewijs aan zijn Departement. Daar toch berust het eere-diploma door de jury op de Weener tentoonstelling aan de inzendingen van dat Departement toegekend. Hoe werd toen door die jury over het Hollandsch schoolwezen geoordeeld, geoordeeld op inlichtingen van liberale zijde verstrekt? Ik acht het nuttig ter contrastering van het tegenwoordig dringen van het volksonderwijs, daarop te wijzen.

De jury verklaarde dan, „dat, ofschoon in Nederland geen leerplicht bestaat, de scholen door zoo groot aantal kinderen bezocht worden, als in bijna geen land van Europa; dat voor de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen in seminariën en normaalscholen, beter dan ergens wordt gezorgd; dat het onderwijzend personeel op zeer overvloedige wijze wordt bezoldigd, en dat het aantal onderwijzers, vergeleken met de leerlingen, zeer gunstig bij dat van andere landen afstak en gekomen was op één onderwijzend element per 43 scholieren.” Vooral dat „günstige Besoldung der Lehrer” is bij het hooren der tegenwoordige klachten onbetaalbaar? En let wel, dat was in 1873, en dat oordeel is door de jury geveld op gegevens van hier verstrekt, na kennis genomen te hebben van oordeelvellingen door deskundigen hier te lande over ons onderwijs ten beste gegeven.

Maar er is meer. Wie op onze scholen thuis is, weet, dat het vooral bij het uitgebreid lager onderwijs, bij den wedstrijd om de kinderen op de hoogere burgerschool te brengen, tusschen het bijzonder en het openbaar onderwijs dermate fel toegaat, dat de ongelukkige kinderen ten leste het corpus vile worden, waarop men zijn proeven neemt, en onze jeugd het gelag betaalt.

Er zijn nog in het laatst der vorige week twee kleine vlugschriften uitgekomen, die beide op dezelfde fout wijzen; het eene getiteld: „Aan het Volk van Nederland”, het andere „Aan de Ouders van Nederland” gericht, van de hand des heeren Nolthenius, en het is m. i. volkomen juist, wat in één dier beide gezegd wordt, dat de klaarmaking van sommige kinderen voor het examen der hoogere burgerschool, hun dressuur, veel lijkt op de subcutane injectie van een wetenschappelijk praeparaat. En niet alleen de kinderen lijden hieronder, maar ook de onderwijzers, gedrongen als ze zijn om na de gewone schooluren zich uit te putten in het geven van privaatlessen, om toch hun leerlingen maar met die der andere scholen te laten concurreeren.

Er zijn nu reeds kinderen van twaalf en dertien jaar op onze scholen, die aan distractie lijden, en bij anderen van dien leeftijd vindt men, dank zij de examendressuur, nu reeds zulk een opeenstapeling van boekengeleerdheid, dat ieder voelt, hoe er geen sprake van karakterontwikkeling kan zijn, maar eer zekere verstomping van het intellectueel vermogen staat te duchten.

Dat het opvoedend element zoo achterlijk is gebleven, blijkt ten slotte daaruit, dat de moreele ontwikkeling van ons volk er metterdaad sinds 1857 niet op is verbeterd. De Minister van Financiën zou antwoord kunnen geven op de vraag, of sedert de wet van 1857 het ge-

bruik van het gedistilleerd verminderd of vermeerderd is. Den Minister van Justitie zou men kunnen vragen, of werkelijk de stelregel is doorgegaan, dat de gevangenhuizen minder kosten dan eertijds. Men kan het *Nieuws van den Dag* er op nalezen, om te hooren, hoe de prostitutie al brutaler is geworden dan ooit. (Ik citeer bij voorkeur organen van liberale zijde, om niet van partijdigheid verdacht te worden.) Men leze *De Gids* van het vorige jaar, om de klacht te hooren, hoe bierhuizen, cafés, restauratiën en kroegen hand over hand zijn toegenomen. Verschijnselen voor onze volksontwikkeling te bedenkelijker, indien men let bijvoorbeeld op de cijfers van het krankzinnigenwezen en ziet, hoe in den tijd van drie jaar dit droeve cijfer van 649 tot op 713 (per millioen inwoners) geklommen is. Hoe in Pruisen, waar nog wel de schoolplicht bestaat en het onderwijs uitstekend is, de onechte geboorten van 6.71 op 8.21 pCt. geklommen zijn, in niet langer dan zes jaar; en hoe in Denemarken, waar de scholen zeer bezet zijn, de zelfmoorden in twintig jaren geklommen zijn van 272 op 426 per millioen inwoners. Of wie moet, lettende op deze uitkomsten, niet tot de overtuiging komen, dat de politieke strijd over het onderwijs het belang, dat het volk zelf bij dat onderwijs heeft, dermate uit het oog heeft doen verliezen, dat het de vruchten niet meer afwerpt, die de natie er in de eerste plaats van wachten mocht?

Voorts, Mijnheer de Voorzitter, *het doel van de wet van 1857 is voorbijgestreefd.*

Wat was dat doel? Was dit niet bovenal het aankweken van *verdraagzaamheid* en het bevorderen van de *eenheid der natie*?

En nu vraag ik, wat die eenheid der natie betreft, ieder, die zijn volk en land kent: Durft men hier nog beweren, dat de nationale eenheid thans hechter saâmgebonden ligt dan vóór 1857; durft men nog zeggen, dat de wet van 1857 door haar éene schoolbank metterdaad de zonen van hetzelfde vaderland nauwer aaneen heeft gebonden?

En staat het met de vrucht der verdraagzaamheid, niet even droef? De wet van 1857 zou verdraagzaamheid in de eerste plaats aankweken. Om de onverdraagzaamheid te keeren, werd ze opgericht.

En nu, zou men niet eerder van een tegenovergesteld resultaat kunnen spreken? En heeft de heer Thorbecke niet uitgesproken, wat wij allen met hem betreuren, toen hij — wat ons via den Duitschen Rijksdag ter oore kwam — beleed, dat de wet van 1857, ingevoerd met het doel om de confessioneele twisten te voorkomen, geëindigd was met de confessioneele twisten nog heftiger te doen uitbreken?

In Pruisen zag men, eer de kerkelijke strijd losbrak, steeds de

grootst mogelijke verdraagzaamheid tusschen de verschillende gezindheden heerschen — en toch, daar had men *gesplitste* scholen.

In Zwitserland daarentegen, waar men *gemengde* scholen had, is lang vóór er in eenig ander land sprake van was, de kerkelijke strijd op zeer felle wijze aan de orde gekomen in Genève en Neufchatel. Professor Mijer van Bonn — niet een mijner geestverwanten — die onlangs de boekenmarkt verrijkte met zijn lezenswaardig geschrift: „Der Bildungskampf unserer Zeit”, bespreekt daarin ook de schoolquaestie en zegt zeer juist: „Viel eher könnte man von einer solchen Einrichtung das gerade Gegentheil befürchten, eine Schärfung der religiösen Gegensätze. Gegenwärtig, wo der Religionsunterricht unter Staatsaufsicht steht, müssen die verschiedenen Confessionen noch etwas Rücksicht nehmen, der Staat fordert, dass sie nicht im Hader mit einander leben. Tritt aber der Staat von seiner Mitleitung zurück, dann könnte leicht die Gegnerschaft gegen Andersdenkende viel schärfer zu Tage treten. Das ist unbedingt eine Behauptung, die viel mehr für sich hat als die Furcht, es könnte das Volk dadurch unreligiös werden.”

Bovendien nog uit een ander oogpunt, nog rakende een niet minder gewichtig belang, geloof ik, dat het vaderland bij de wet van 1857 schade heeft geleden; ik bedoel ten opzichte van de kennis der *Lands-historie*. Zoo ooit, dan heeft onze natie tegenwoordig behoefte aan een terugleven in zijn heerlijke traditiën, aan een gevoed worden door dien mannelijken, kloeken geest, die zich in de dagen onzer vaders toonde.

En nu vraag ik, of de kennis van de historie dier vaders onder onze volksjeugd sedert 1857 niet eerder achteruit dan vooruit is gegaan, en of, waar vroeger de vaderlandsche geschiedenis een epos was, waarin men de kinderen deed leven, of zij iets van den heldengeest onzer vaders mochten indrinken, nu die geschiedenis maar niet al te vaak een onherbergzaam oord is geworden, een veld met voetangels en klemmen bezet, en waarover men zich zoo voorzichtig mogelijk heen beweegt. En is het niet, waar het bestaan van kleine natiën — en ook van ons vaderland — zoo vaak bedreigd wordt geacht, ten uiterste bedenkelijk te achten, dat een zoo krachtige hefboom tot aankweeking van een degelijk nationaal gevoel als de historie, niet meer die beteekenis op de volksschool hebben kan, die ze daar door *omnium consensu* hebben moest?

Eindelijk, *de conscientiedruk is allengs dermate onhoudbaar geworden, dat ook uit dat oogpunt langér dralen onverantwoord zou zijn.*

De heer Groen schreef in 1862: „Gij, Staat, gij wilt geen schoolgeld *heffen*; maar gij zult den tijd nog doen komen, dat gij geld *biedt* voor de leverantie van elk kind aan uw openbare school.”

Naar dat uiterste geloof ik, dat we thans op weg zijn. Het eene steunsel voor, het andere na, heeft men ons in onzen strijd met de schatkist ontnomen, en heeft steeds enghartiger onze vrijheid van handelen op het gebied van het schoolwezen beperkt. Men heeft ons bestreden met het gratis onderwijs; bestreden in Friesland met kerkelijke gelden; men heeft ons bemoeilijkt met het vaccine-amendement; men heeft ons in de publieke opinie zoeken te benadeelen, door het geweest zijn op de openbare school als privilege te doen achten; en bij den boordevollen beker is thans als laatste druppel nog gekomen, de hoonende taal van „Volksonderwijs”, de fanfare door den heer Kerdijk in den lande aangeheven, en die haar monumentale redactie gevonden heeft in het rapport van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Die druppel heeft de beker doen *overloopen*. Want in ernst, ik vraag een iegelijk, die dit rapport gelezen heeft, of hij ooit over de positie van het bijzonder onderwijs ergerlijker, over den conscientiedruk van zijn landgenooten meer in den toon van een ijskoud cynisme hoorde spreken, en dat nog wel als zielsuiting van een Maatschappij, die nota bene in Art. 3 van haar wet schreef, dat ze op staatkundig en godsdienstig gebied geen partij kiest; een stuitende verkrachting van eigen wet, die zich niet anders verklaren laat, dan door die ver gedreven partijzucht, die blind maakt zelfs voor het primordiale recht van eigen landgenooten? *Doen overloopen*, daarom bovenal, wijl het hier niet geldt de conscientie van de rijken, maar — ik heb dit reeds ten vorigen jare gezegd, en zal het blijven herhalen — de conscientie *van den arme*. Een gewetensdruk, niet op den gegoede gelegd, die desnoods middelen heeft om zijn kinderen te doen onderwijzen naar eigen keus, maar een druk, die uitsluitend neerkomt op den mindere, den zwakke, den arme, op den ongelukkige, die, met deze wet in handen, zichzelf niet kan helpen, en dus gedwongen wordt van anderer weldaden te leven!

Doen overloopen, bovenal ook hierom, wijl, waar de Kroon, waar het Huis van Oranje, in elken anderen toestand, *moest* zijn en *zou* zijn de verdediger van de rechten der minderheid, juist die hinderlijke wet van 1857 oorzaak is, dat de Kroon deze schoone roeping niet meer kan vervullen, en zich geplaatst ziet in een positie, waarin zij zich van alle bescherming op dit stuk, in strijd met haar traditie, moet onthouden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken herinnerde er nog onlangs aan, dat het Huis van Oranje zoo rijk was in kernachtige en schoone spreken. Op een uitgave van het wetboek op de registratie, van den heer Ramaer, las ik eergisteren als motto deze woorden van een vorstin van Oranje: „Wees op het stuk van belastingen steeds behoedzaam;

want in de belastingsom schuilt het bloed der natie." Hoeveel erger dan niet, indien dat bloed der natie niet slechts ruim geheven, maar gekeerd wordt tegen de natie zelve, tegen haar heiligst recht, tegen de vrijheid van conscientie, terwijl de Kroon hiertegenover machteloos staat?

Uit dien hoofde en op die gronden beweer ik derhalve, dat er verandering *moet* komen, Mijnheer de Voorzitter, en dat herziening van de wet op het lager onderwijs *onverwijld* noodzakelijk is, dat langer vertraging slechts zou schaden. Niet alsof herziening dier wet ons als door een tooverslag redden kon. Integendeel. Vraagt men, of hoogere intellectueele ontwikkeling opeens *alle* gebreken in den nationalen toestand zou kunnen verbeteren, of een hooger peil van intellectueele ontwikkeling als *panacé* kan beschouwd, waardoor alle krankheden van ons nationaal bestaan eensklaps zullen verdwijnen, dan antwoord ik: *Allerminst*.

Al kon elk kind van twaalf jaren, en dus iedere volwassene in den lande, lezen, schrijven en rekenen, dan zouden wij daardoor op zichzelf niet verder komen dan de Chineezers. Zij toch brachten het zoo ver. Dit weet men uit Amerika. Door het verhuizen van honderduizenden Chineezers naar Californië, heeft men in de Amerikaansche schoolrapporten ook omtrent hun intellectueelen toestand niet onbelangrijke gegevens gekregen. Let wel, er is sprake van de Chineesche werklieden van de laagste klasse, van wat wij onze polderjongens zouden noemen, de mannen, die daar aan de spoorwegen arbeiden; en van dezen nu wordt onder anderen in het schoolrapport te Virginia getuigd, dat overal, waar men een onderzoek heeft ingesteld bij deze Chineesche werklieden, er niet één gevonden is, die niet kon lezen of schrijven.

Mag ik in de tweede plaats vragen, of België, dat ons zoo vooruit is op industrieel gebied, of België dan een school heeft, zooals thans door de meerderheid der radicale partij voor ons land wordt begeerd? Ik dacht: die school daar was nog zeer ellendig. Ook Duitschland is ons vooruit; maar had men daar dan een school à l'instar van het programma-Kerdijk? Men weet: juist omgekeerd. Engeland is ons vooruit; beantwoordt soms de school over zee aan het ideaal van de heeren der overzijde? Ik ga nog verder; hadden onze vaders, eens de leermeesters van Europa, dan scholen zooals de heer Kerdijk ze verlangt; of meent ge, dat alle Geuzen lezen en schrijven konden? Neen waarlijk, men behoeft slechts achter en om zich te zien, om terstond te gevoelen, dat intellectueele ontwikkeling, hoe hoog ook te waardeeren, niet het afdoend geneesmiddel *kan* zijn voor de kwalen onzer eeuw.

Er is een ander element noodig, om het volk op te voeden. Maurice, de uitnemende Engelsche wijsgeer, zag dit beter in dan de heeren Kerdijk c. s., toen hij zeide, dat het volk wordt opgevoed niet in de eerste plaats door scholen, maar ook op de scholen slechts inzooverre als men daar de reflectie vindt van een krachtige ontwikkeling, verkregen in de levensworsteling voor die heilige beginselen, die in den boezem der natie ontwaakt. „The education,” gelijk hij het noemt, „not by the schoolmaster, but by a Divine Spirit.”

Maar wat alles afdoet, de criminal statistiek wederlegt het denkbeeld, als school in onderwijs al ons heil, volkomen.

De uitgaven aan de school besteed zouden uitgehaald worden op de kosten voor het gevangeniswezen. Verbleekte illusie! Voor Engeland, Frankrijk, Duitschland en Rusland althans is de proef onwaar gebleken.

In Engeland. Men weet, dat de zuidelijke counties beneden Londen, Surrey, Kent enz., in vergelijking met de noordelijker gelegene, als Norfolk, Glamorgan enz., op veel hooger intellectueele ontwikkeling kunnen bogen, en toch zal een blik in de criminal statistiek u de overtuiging schenken, dat het aantal misdaden in de zuidelijke counties aanzienlijk grooter is, dan in de minder beschaafde.

In Frankrijk staat de intellectueele ontwikkeling het hoogst in de noordoostelijke departementen, het laagst in die van het centrum; maar vraagt ge nu aan Guery's prachtige kaarten naar de evenredigheid der misdaden, dan blijkt ook hier de toestand juist omgekeerd.

In Rusland, waar slechts 11 percent van de bevolking kan lezen en schrijven, vindt men onder de veroordeelden wegens misdrijven 25 percent van deze elementair ontwikkelden. Een veel hooger procent dus.

De deskundigen aarzelen dan ook geen oogenblik te erkennen, dat men zich vroeger te dien opzichte ten eenenmale heeft vergist. De heer Guery, op dit gebied wel een eerste autoriteit, zegt dan ook: „L'instruction est un instrument, dont on peut faire bon ou mauvais usage.” Mawhey, de schrijver over de Engelsche gevangenissen, zegt: „That mere schooling (the teaching of reading, writing and arithmetic) can ever hope to abate the evil of juvenile crime, is, in our opinion, a *fallacy of the most dangerous nature*.” De Italiaansche criminalisten, als Messedaglia, en Duitsche, als Ragotzkey, oordeelen evenzoo. En ik geloof metterdaad, dat Dr. Cooke Taylor de thans bij deskundigen heerschende opinie volkomen juist heeft uitgedrukt, toen hij schreef: „Reading and writing is no more *knowledge* than a knife and fork is a good dinner.”

Zoo is het! Onderwijs een instrument, waarmee men het geestesvoedsel tot zich neemt, niet het voedsel zelve.

Maar nu verder. Zullen we dan de school sluiten; minder waarde aan haar hechten? Zullen we ons dan voegen bij dien Minister van Louis Philippe, die meende, dat intellectueele ontwikkeling *niet* moest worden bevorderd?

Integendeel, Mijnheer de Voorzitter, ik ben vast overtuigd, dat vooral het eigenaardig karakter van het leven in onze eeuw met zich brengt, dan ook ons volk zonder *intellectueele* ontwikkeling geen stap verder kan.

Wat een *doofstomme* in vroeger eeuwen was, is thans iemand, die niet lezen of schrijven kan.

Er is *productie* en *distributie* ook op geestelijk terrein, en de wijze van *verspreiding* van dat geestelijk voedsel is thans geheel anders dan vroeger. Het is niet meer de *orale traditie*, die dezen dienst doet. Door de drukpers is een gansch andere wijs van verspreiding van de resultaten van kennis in 't leven getreden.

De meistreel, die vroeger op de burchtsloten zong, heeft zijn harp aan den wand gehangen, en dat vertellen en samenspreken en kouten van vroegeren tijd in den stillen huiselijken kring liet slechts een schaduw achter van wat het eertijds was. En juist omdat het zoo is, omdat dus het geestelijk leven in onze eeuw van de drukpers onafscheidelijk is, daarom is vooruitkomen van het volk, wanneer de intellectueele ontwikkeling niet met alle kracht bevorderd wordt, in onzen tijd volstrekt onmogelijk.

Maar bovenal zou ik meenen den eernaam van antirevolutionair onwaard te zijn, indien ik in deze Kamer ooit anders sprak, dan vóór verhooging van het peil der nationale ontwikkeling ook op intellectueel gebied. We zijn niet lichtschuwend, maar schuwen den domper. Dit was ons standpunt van den beginne. Het zijn de *Puriteinen* en geestelijke vaders van ons, antirevolutionairen, die het eerst voor die geestelijke ontwikkeling ook op schoolgebied gestreden hebben.

In Schotland zijn het de kinderen van Knox geweest, die het eerst de volksschool, in den vorm waarin wij die kennen, hebben ingevoerd.

Toen à Lasco zijn Hollandsche gemeente te Londen stichtte, voegde hij er onmiddellijk ook een Hollandsche school aan toe, en op onze eerste Synoden (Middelburg en Dordrecht 1574) was het een der eerste zorgen onzer vaders, om in alle plaatsen goede scholen te doen oprichten. Ons Protestantsche volk had en heeft daarbij belang, omdat het lezen van den Bijbel voor onze gemeenten noodzakelijk is en men zonder dat geen Protestantsche ontwikkeling bevorderen kon. Maar ook niet minder, wijl de antirevolutionair van huis uit *anticlericaal* is, dat wil zeggen:

critiek wil van de leeken op de geestelijkheid, en die critiek onmogelijk wordt, indien de intellectuele ontwikkeling bij de leeken geen stand houdt.

Onder onze burgerlieden hoort men vaak: „Kan ik mijn kinderen al geen schatten en geen huizen nalaten, ik wil ze toch een goede opvoeding geven.”

Dat is ook ons standpunt, Mijnheer de Voorzitter; het standpunt, dat wij willen dat onze natie inneme.

Ook wij moeten met het oog op ons toekomstig geslacht zeggen: Wij kunnen het nageslacht niet de rijkdommen van Engeland, niet de militaire glorie van Duitschland, niet de prachtige natuur van Italië ten erfgoed laten; maar daarvoor zullen we zorgen, dat aan het komend geslacht althans het voordeel van een goede opvoeding, van een krachtige geestelijke ontwikkeling door onze schuld niet ontbreke!

II. *Welke verplichting* legt nu in de tweede plaats, *welke verantwoordelijkheid* legt deze stand der zaak op *aan de antirevolutionaire partij?*

Indien de stelregel doorgaat, zoo dikwijls van de ministerieele tafel en van deze banken verkondigd, *dat de natie gehecht is aan de school*, gelijk die is voortgevloeid uit de beginselen der wet van 1857, dan *geene*, dan geen de minste verantwoordelijkheid. Immers, dan kunnen wij, gebonden als we zijn aan ons beginsel, aan den bloei van het onderwijs in die richting nooit bevorderlijk zijn.

Maar is die stelling waar? Is de natie metterdaad aan de beginselen van de schoolwet van 1857 gehecht?

Of de natie gehecht is aan goed onderwijs? Ja. Aan een schoolwezen, dat verdraagzaamheid kweekt? Ja. Aan een onderwijs dat zooveel mogelijk de eenheid der natie bevordert? Ja. Maar dat is hier de vraag niet. Ik vraag: Is de natie gehecht aan de wijze, waarop onze schoolwet dat doel tracht te bereiken?

Men zou zich, indien men dit zoo stellig verzekert, toch kunnen vergissen. Dat ze bestaan heeft, ontken ik niet, maar waar is die gehechtheid bij de natie in vroeger tijd vandaan gekomen? Was in 1806 die gehechtheid der natie niet volkomen daaruit verklaarbaar, dat die wet de eerste poging was om het nationaal leven weer tegen de Fransche overheersching te versterken? Waardoor is in 1830 de gehechtheid der natie aan dat onderwijs nog toegenomen? Was het niet, doordien de Belgen „liberté d'enseignement” in hun banier hadden geschreven, en het hier deswege Nederlandsch, nationaal, patriotisch heette, te bestrijden wat zij voorstonden; traditiën, die van 1830 tot 1840 vooral in de Regeerings-

en toongevende kringen met de geprikkelde stemming tegen België zijn blijven voortbestaan?

Maar was in 1857 die gehechtheid nog zoo sterk? Ook blijkens de adresbeweging?

Is het geen feit, dat de bijzondere school, hoe meer gedrukt, des te meer gewassen is? *Pressa uberior!* En is ook dat een bewijs, dat bij de natie de gehechtheid aan de openbare school zoo toenam?

Waar steunt toch de illusie op, dat die gehechtheid bij de natie in die mate zou bestaan? In de steden beweert men, dat de liefde voor de openbare school het sterkst huist, en juist in die groote steden staat het bijzondere tot het openbaar onderwijs half om half, terwijl op het platteland, waar de openbare school nog onverdeeld heerscht, althans in provinciën als Zuid-Holland, Zeeland, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg, naar de liberale pers uitbazuint, de grootste antipathie, het grootste verzet er tegen bestaat *bij de stembus*.

Het is dus op de „verspreidheid der bevolking”, dat de bloei der openbare school steunt.

Voeg er bij ook op de *toegeeflijkheden* der practijk. Ik heb in den afgeloopen zomer op een rit door Walcheren hier en daar de kleine boerenjongens, kinderen die geen de minste bedoeling konden hebben om mij te misleiden, ondervraagd, hoe het op de openbare school toeging, en toen gehoord, hoe daar in menige openbare school de Bijbel nog gelezen wordt, niet buiten de schooluren, maar in den schooltijd. Dat het op de Veluwe niet anders is, weten we. Hoe het met de neutraliteit der openbare scholen in Limburg en Noord-Brabant staat, hoorden we nog onlangs. En een zeer liberaal deskundige heeft mij verzekerd, dat ook op Schouwen en de andere Zeeuwsche eilanden de toestand evenzoo is.

Maar de *stembus* bovenal mag hier meêspreken.

Men zegt, dat bij de *stembus de natie* gesproken en zich voor de openbare school verklaard heeft. Ik heb reeds een vorige maal aan den geachten afgevaardigde uit Haarlem gevraagd: *Wat noemt gij de natie?* Is de natie voor u de staatsrechtelijke concentratie van het souvereine kiezersvolk, sprekende in zijn wettige organen? Het zij zoo. Maar zeg dan niet, dat wij ons een fictie vormen, als wij de natie oproepen tegen het *pays légal*; maar erken liever, dat uw *pays légal* niets dan een *legale* fictie is, die gij aanneemt, om uit de *stembus* een pleidooi voor de openbare school te vinden. Ik vraag nogmaals: Als slechts 70.000 mannen in Nederland zich uitspreken en daarvan 37.000 *niet* voor u stemmen, hebt gij dan het recht te verklaren, dat gij in naam van *de natie* spreekt? *Ja*, heeft men, waar men aan de overzijde met een zoo kleine meerderheid

zit, ook aangenomen dat het stembusresultaat anders ware geweest, het recht, te zeggen, dat de meerderheid van het kiezersvolk zich *voor* de openbare school verklaard heeft, zichzelf als het orgaan der natie voor te stellen en deze zijde der Kamer niet mede te rekenen?

De *Staten-Generaal* vertegenwoordigen, dacht ik, het Nederlandsche volk, en daarom heeft men noch aan deze, noch aan gene zijde het recht om te zeggen: Onze opinie is de opinie van de natie; die opinie zou dan nog veeleer opgemaakt moeten worden uit de vermenging van beiden. Het „volk achter de kiezers” heeft in iedere quaestie, die het innerlijk leven, het leven der kinderen, het leven der conscientie raakt, evenzeer recht van medespreken, en wanneer de geachte spreker uit Haarlem zoo ver gaat om te zeggen: „Eene fictie, alsof ook het volk achter de kiezers recht van medespreken zou hebben!” dan spreekt hierin een minachting voor het volk, die allerminst is overeen te brengen met de liefde, die wij als volksvertegenwoordigers aan het volk verschuldigd zijn.

Maar wat hier ook van zij, de gehechtheid der natie aan de openbare school, gelijk zij volgens de wet van 1857 bestaat, is, ook indien zij nog bestaat, — dit zal wel niemand tegenspreken — *zeker niet toegenomen*; ja, ik durf beweren, dat indien de natie nog aan die school gehecht is, ze er bij ontstentenis van een band der liefde, slechts aan gehecht is door een fiscaal of legalen band: door de wet en het zilveren koord der schatkist, niet door het hart.

Zoo vond ik dan van lieverleê twee praemissen. *Ons schoolonderwijs moet zonder verwijl verbeterd*, verbeterd zonder dralen; en ook *op de antirevolutionairen rust verantwoordelijkheid*, om daartoe mede te werken.

Welke conclusie is daaruit te trekken?

Een achttal van mijn politieke vrienden in deze Kamer, Mijnheer de Voorzitter, heeft deze vraag zeer ernstig met mij overwogen, en wij hebben ons de vraag voorgelegd, of wij verantwoord waren, indien we het nog langer bij spreken lieten. Niet alsof spreken op zichzelf overtoollig zou zijn, ook aan het debat hechten we zeer groote waarde; maar we hebben onszelf afgevraagd, of in het stadium, waarin deze quaestie thans gekomen is, spreken niet doelloos wierd. Daarop de eerste met de tweede praemisse in verband brengend, hebben we tot onszelf gezegd: De eenige logische conclusie, daaruit te trekken, is deze, dat wij, antirevolutionairen, waar de Regeering nog steeds een nevel over haar bedoeling laat hangen, *zelven* het initiatief moesten nemen. En met schroom, maar toch met beslistheid zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat wie helder zijn praemissen stelt en logisch denkt, ook voor de

conclusie, hoe zwaar ze zij, niet uit den weg mag gaan. Wij hebben dus gemeend, dat het oogenblik voor ons gekomen is, om gebruik te maken van het recht, ons door de Grondwet toegekend, en aanstalten te maken om een voorstel tot wijziging der wet van 1857 bij de Kamer in te dienen.

Ik behoef niet te zeggen, dat wij niet dan met grooten schroom hiertoe overgaan.

Wie weet en eenigszins indenkt, wat het zegt, om, beroofd van alle hulpmiddelen, die een Gouvernement te zijner beschikking heeft, zich aan een wijziging der wet op het lager onderwijs te zetten, gevoelt waarlijk wel, dat men niet gedachteloos of lichtvaardig zulk een stap zet. Slechts het vertrouwen, dat leden dezer Kamer nooit vruchteloos een beroep op den Minister van Binnenlandsche Zaken zullen doen, om door het verstrekken van gegevens van zijn departement onze taak te verlichten, gaf ons de hoop, dat althans dit bezwaar niet onoverkomelijk zou zijn.

Overhaasting zou schaden. Overijling zij er dus niet. Maar toch betamelijke spoed, en althans nog in den loop dezer zitting hopen wij ons, zoo God ons het leven schenkt, van die zeer ernstige taak te kwijten.

Vrijdag is ons van de overzijde een woord toegevoegd, dat ons vooral, bij dit besluit, ternederdrukt. „Eertijds,” zoo sprak men, „was er aan uw zijde talent; dit mist gij thans!” Wat ons echter bij het besef van gemis aan eigen talent troost, is, dat de heer Groen, die den strijd voor de volksschool hier heeft ingewijd en deze quaestie op de hoogte bracht, waarop die thans staat, ook al spreekt hij niet meer op het Binnenhof, nog leeft op den Vijverberg, en ons zijn raad en leiding niet onthouden zal.

Vraagt men ten slotte — want ik, die zelf bij den Minister op verklaring van beginsel aandrong, mag mijzelven daaraan allerminst onttrekken — of het in onze bedoeling ligt, tegemoet te komen òf alleen aan *conscientiegriev*en òf alleen aan *paedagogische* grieven of wel aan beide, dan wenschen wij nu reeds duidelijk uit te spreken, dat ons streven bedoelt: verbetering van de wet op het eene zoowel als in het andere stuk; dat het *weten* evenzeer als het *geweten* ons op het hart weegt. Wanneer wij — si Dieu prête vie — met onzen arbeid voor u zullen komen, zal het zijn onder de leus, die de harmonie bedoelt van *scientia et conscientia*.

KERKELIJKE QUAESTIE.

V.

KERKELIJKE QUAESTIE.

24.

REDE GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK VII (EEREDIENST) DER STAATSBEGROTING,
DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 15 Dec. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 624 v.v.)

Geeft de Memorie van Beantwoording, Mijnheer de Voorzitter, zoo veel de afdeeling Eerediensten betreft, op het Voorloopig Verslag het gewenschte bescheid?

Ik acht twijfel daaromtrent geoorloofd.

Zooals uit het Voorloopig Verslag blijkt, zijn in de afdeelingen, wat de beginselen aangaat, vooral drie punten ter sprake gekomen: 1°. de *organisatie van de administratie* der Eerediensten; 2°. de toekenning van traktementen aan predikanten van de *Christelijke Gereformeerde gemeenten* en 3°. de verhouding van *Kerk en Staat*.

Wat vind ik nu in de Memorie van Beantwoording betreffende deze drie punten?

Ten aanzien van het *eerste* wordt geantwoord, dat de tegenwoordige regeling van het laatste Koninklijk besluit den Minister bevredigt. Ik leg mij daarbij neder, omdat in de argumenten, in de sectiën ter sprake gekomen, niet door mij wordt gedeeld. Alleen zou misschien de vraag geoorloofd zijn, in hoever de Eerediensten bij het Departement van Financiën veilig onder dak zijn? De Minister van Financiën is uit den aard der zaak van ambtswege geroepen den financieelen trein zoo sterk mogelijk

te remmen. Wij hebben daarvan nog eergisteren sterke proeven gehoord, juist ten aanzien van dezen Minister. *Enkele uren* toch, zoo verhaalde hij ons, waren voldoende geweest, om van het avantprojet der begrooting *drie millioen* weg te nemen. Zouden de Eerediensten niet op een al te zuinigen voet inwonen bij een Minister van Financiën, wiens eigen begrooting op het stuk van zuinigheid toch wel *exemplair* zal dienen te zijn?

Over de traktementen der Christelijke Gereformeerde gemeenten zal ik nú niet spreken, omdat die straks vanzelf aan de orde komen bij het amendement van den geachten afgevaardigde uit Leiden.

Maar wel kom ik op het derde punt: *de verhouding van Kerk en Staat*. Wat nu lezen wij desaangaande in de Memorie van Beantwoording? „Bij de in de laatste jaren herhaaldelijk gevoerde gedachtenwisseling over de wenschelijkheid om den financieelen band tusschen den Staat en de kerkgenootschappen los te maken, heeft de ondergeteekende *niets nieuws toe te voegen*.” Alzoo, de Minister weet, dat er een gedachtenwisseling heeft plaatsgehad. Hijzelf heeft daaraan *geen* deel genomen, en heeft bij die gedachtenwisseling derhalve *geen* advies kunnen geven; hij kan dus niet veronderstellen, dat *zijn* opinie bekend is. Maar wel, dat hem bekend zijn de verschillende opiniën ter oplossing van deze quaestie gemoveerd. Nu zegt de Minister: „*Ik heb daarbij niets nieuws te voegen*.” Treffende proeve van bescheidenheid! Maar heeft ook bescheidenheid niet haar grenzen? Haar grenzen in geboden betrachtting van plicht? En bestond die plicht hier niet? Natuurlijk is het niemand in den zin gekomen, van den Minister te eischen, dat hij aan de bekende drie of vier opiniën over de verhouding van Kerk en Staat een fonkelnieuw idee, een nog onbekend stelsel zou toevoegen. Maar wat de Minister, met het oog op zijn tegenwoordige betrekking, wel behoorde te geven, is *de mededeeling*, welke der bekende opiniën door hem wordt omhelsd en in zijn tegenwoordige betrekking zal worden toegepast.

Voorts zegt de Minister: „Hij meent uit de plaatsgehad hebbende stemmingen te mogen afleiden, dat ook de Kamer niet gezind is, *deze discussiën thans opnieuw te heropenen*.” Waaruit blijkt dat? Zeer zeker zal de Kamer thans, *nu de tijd zoo ver verstreken is*, niet in uitvoerige principieele discussie over de verhouding tusschen Staat en Kerk wenschen te treden; let wel, niet als *gevolg van gehouden stemmingen*, maar wijl de tijd te ver heenging. Zoo daarentegen de Minister die ongezinheid afleidt uit „plaatsgehad hebbende stemmingen”, dan zou ik vragen: Is het hier reeds zoo ver gekomen, dat de meerderheid aan

de minderheid zelfs het uiten van haar opiniën beletten wil en discussie poogt af te snijden? Bleek dit uit de gehouden stemmingen? Bovendien al ware dit zoo, wat ik ontken, behoorde dan de Minister althans niet het door de constitutie verleende recht te handhaven, dat elk lid en elke minderheid bezit, om, desvereischt, een discussie te openen?

Zelfs van één lid! En zie, nu blijkt uit het Voorloopig Verslag, dat althans *zeven* leden de zaak ter sprake brachten en dat in de afdeelingen zelfs drie onderscheidene opiniën zijn geformuleerd. Is dat bewijs, dat voor de discussie over dit vraagstuk geen belangstelling bestaat?

Of schuilt het antwoord des Ministers wellicht in de volgende alinea, waar hij zegt: „De verhouding van den Staat tot de kerkgenootschappen vindt de ondergeteekende afgebakend in het zesde hoofdstuk der Grondwet en in de wet van 10 September 1853 (*Staatsblad* N°. 102)”?

Maar in ernst, mag dan verondersteld, dat de Minister voor de Kamer de herinnering nog noodig zou achten, dat hij de Grondwet en de wet van 1853, voorzoover zijn Departement betreft, denkt op te volgen? Maar ook, mag verondersteld worden, dat de Minister niet weten zou, hoe juist over de toepassing van de artikelen der Grondwet, ook in verband met de wet van 1853, de meest verdeelde opvattingen bestaan? Verondersteld, dat er zijns inziens ook maar iets zou gezegd zijn met zulk een eenvoudige verwijzing naar de Grondwet en haar organieke wet van 1853. Mij dunkt, vooral die laatste verwijzing bevreemdt te meer, wijl de wet van 1853 een regeling biedt van politiezaken, waarin een Minister van Financiën slechts zeer zelden een leiding zal vinden voor zijn besluiten. Bij den Minister van Justitie, die min of meer de politieke verhouding tusschen den Staat en de kerkgenootschappen regelt, zou zulk een verwijzing zeker zin hebben; maar wat de Minister van Financiën voor de belangen, zijn Departement rakende, aan bedoelde wet zou hebben, verklaar ik, behoudens niet noemenswaardige details, niet te begrijpen.

Houd ik nu in het oog, dat, gelijk uit het Voorloopig Verslag blijkt, *in al de afdeelingen zich het verlangen openbaarde om met de meening des Ministers omtrent de verhouding van den Staat tot de kerkgenootschappen te worden bekend gemaakt*”; en valt het feit niet te weerspreken, dat de Memorie van Beantwoording ons over dat aangelegen vraagstuk geen antwoord, dien naam waard, geeft, — is het dan onvoegzaam te achten, Mijnheer de Voorzitter, indien ik bescheidenlijk, doch met aandrang, de vraag tot den Minister richt, of Zijne Excellentie voorsnog bereid is een *oraal supplement* aan zijn Memorie van Beantwoording, wat aangaat de verhouding tusschen Staat en Kerk, toe te voegen?

25.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK VII (EEREDIENST) DER STAATSBEGROTING,
DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 15 Dec. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 625 v.v.)

Wanneer men repliceert op het ministerieele woord, komt schier als vanzelf een woord voor de lippen, om den Minister *dank te zeggen* voor het gesprokene. En toch, Mijnheer de Voorzitter, zonder onoprecht te zijn, kan ik ditmaal mijn repliek bezwaarlijk met die formule inleiden; — of . . . het moest dan zijn, om den Minister dank te zeggen voor het blijk van homogeniteit, dat hij ons gaf, met zijn geachte ambtgenooten, die reeds vóór hem hun begroting hier verdedigden. Homogeniteit op dit punt, dat ook hij, evenals zij, voor zijn Kabinet schijnt te dingen naar den eere naam, die op het historieblad aan den eersten Willem wordt toegekend. Een „*zwijgend*” Kabinet! Niet in dien zin, alsof men niet een zeer beleefd en zeer breed antwoord zou ontvangen; maar „*zwijgend*” met dien verstande, dat *de politieke gedachte* niet uitkomt. Het verwijzen toch naar de vigeerende wet is voor den staatsman niet genoeg; op dat terrein is de eigenaardige plaats en roeping voor den *administrateur*, terwijl de politieke man juist de politieke gedachte moet uitspreken, die de toepassing en ontwikkeling der wetgeving beheerscht.

Ik ga daarom nogmaals een poging wagen, om, nu het met een algemeene vraag niet gelukte, toch iets meer te weten te komen door het stellen van eenige detailvragen, allicht niet ongeschikt om wijziging te brengen in de meening van den Minister, dat de tegenwoordige wet den bestaanden toestand op voldoende en bevredigende wijze regelt.

In de *eerste* plaats wensch ik dan den Minister te vragen: Het

besluit van 9 Juli 1862 (*Staatsblad* n°. 61) regelt het aantal predikantsplaatsen bij de Waalsche gemeente en strekt om, desvereischt, dat aantal te verminderen. Nu weet men: Art. 168, eerste alinea, der Grondwet bestendigt de bestaande toelagen, en in de tweede alinea is wel van *vermeerdering* en *uitbreiding*, niet van *inkrimping* of *vermindering* sprake. Vraag: Waarop berust nu het recht om eenmaal gegeven toelagen in te trekken?

Tweede vraag: De besluiten van 1815 en 1852 boden mij een oogenblik het onderwerp van een teleurstellende discussie met den Minister van Justitie. Ik ben toen door hem naar dezen Minister gerenvoeyd. Hij meende, dat ik niet bij hem moest aankloppen, maar bij den Minister van Financiën. Ik kan die meening niet met hem deelen, omdat, dunkt mij, het besluit van 1872 zeer zeker de juridieke quaestie naar zijn departement verwijst; maar ik volg het gegeven renvooi. Nu is door dien Minister in zijn repliek een uiterst gewichtige verklaring afgelegd, die — ik moet het erkennen — bij het hooren niet in haar volle gewicht door mij gevat was. Die Minister toch heeft volgens het *Bijblad* (blz. 374) uitdrukkelijk verklaard, dat de besluiten van 1815 en 1852 „als zoodanig geen kracht meer hoegenaamd hebben” en dat dientengevolge „hunne intrekking een ijdel vertoon zou zijn”. Dat kan, wanneer Hollandsche woorden niet dan op zijn Hollandsch mogen verstaan worden, niets anders beteekenen dan dit: *dat door den Minister die besluiten gerekend worden te behooren onder de bepalingen bedoeld in Art. 14 van de wet van 1853, die verklaard worden vervallen te zijn bij de invoering dier wet.* Desniettenstaande blijf ik bij het toen verklaarde, dat de Hervormde Kerk van dien Minister niets voor haar vrijmaking te hopen heeft; altijd in *legislatieven* zin. Wat toch zal het gevolg zijn? Immers, dat een ander Minister, na dezen komend, en die een ander gevoelen is toegedaan, allicht aan die besluiten weder kracht van wet geeft. Juist dat had dienen belet te worden, en daarom stelde ik er zulk een prijs op, dat deze Minister ze liet vervallen. Hiertoe was hij niet genegen en voegde mij daarom toe: „Hoor mijn ambtgenoot van Financiën; die zal u nader bescheid kunnen geven!” Hoe kon dat bedoeld zijn? Herinner u 's Ministers voorafgaande verklaring: „Wanneer een gemeente zich onttrekken wil, dan kan dat geschieden; de Staat zal dat niet beletten.” Uitnemend, edoch daarmede is de quaestie niet uitgemakt. Dat verwijzen naar den Minister van Financiën zal dus beteekenen: Hoor of zijn Departement geneigd zou zijn, om aan zulk een gemeente of gemeentefractie van eenig bestaand kerkgenootschap de toegestane gelden te laten behouden of ze pondspondsgewijze onder de

blijvenden en uittredenden te verdeelen. Dit is het eenig *raison*, dat de Minister van Justitie met zijn verwijzing naar zijn ambtgenoot van Financiën hebben kon. Ik ben zoo vrij, Mijnheer de Voorzitter, die vraag thans den Minister van Financiën voor te leggen.

In de *derde* plaats zou ik den Minister willen vragen, of hij met zijn ambtgenoot van Justitie in overleg denkt te treden over een wijziging van de wet van 10 September 1853. De Minister heeft zooeven verklaard, dat hij met die wet is ingenomen. Hij vond, dat ze bevredigend den bestaanden toestand regelde. Maar is het den Minister dan ontsnapt, dat in het eerste artikel van die wet alleen van *kerkgenootschappen*, niet van enkele *gemeenten* gesproken wordt? Daar nu een *genootschap* in het gewone leven toch altijd uit minstens twee deelgenooten bestaat, en dus ook een *kerkgenootschap* alleen door meerdere gemeenten kan gevormd worden, zal de Minister mij toestemmen, dat op zichzelf staande gemeenten, gelijk bijvoorbeeld die te Doetichem, buiten dat artikel zijn gebleven.

De Minister van Financiën, c. q. geroepen om te beslissen of men met zoodanige gemeenten in financieel contact zal treden, zal dus moeilijk ontkennen kunnen, dat wijziging van dit artikel wel terdege noodig is. Reeds nu zou men met de Doopsgezinden en de Remonstranten in moeite kunnen komen, inzoover hun gemeenten, hoewel een soort van confederatie vormende, toch in engeren zin geen van beide een kerkgenootschap uitmaken.

Ten *vierde* wensch ik, al bleef *mijn* vraag onbeantwoord, toch antwoord te geven aan den Minister, op de door hem gedane vraag in de Memorie van Antwoord. Hij vroeg daar, wat de bedoeling kan zijn van „een organieke wet ter uitvoering van Art. 168 der Grondwet?”

In de Memorie van Antwoord lees ik: „Wat een organieke wet ter uitvoering van Art. 168 der Grondwet zou moeten inhouden, is hem (den Minister) vooralsnog niet duidelijk.”

Ik wensch een bescheiden poging te wagen, om deze onduidelijkheid voor den Minister op te heffen.

Waartoe strekt een wet?

Het antwoord daarop zal wel moeten zijn: Om het *arbitraire* te beperken, en een vasten maatstaf aan te geven, die bij het nemen van maatregelen beslist.

Nu beweer ik, dat bijna alles wat tot de uitvoering van Art. 168 behoort, dusver geheel aan willekeur is overgelaten. Niet alsof ik willekeur bij dezen Minister of een zijner voorgangers veronderstelde; maar zoo, dat er *geen vaste gedragslijn* is voorgeschreven, zoodat opvolgende

ministeriën, het een naar dezen, het andere weer naar een anderen maatstaf de wet verklaart en toepast.

Inderdaad, is er *niets* te regelen voor de uitvoering van Art. 168 van de Grondwet? Er wordt in het artikel gesproken van „*traktementen, pensioenen en andere toelagen*”! Staat het vast, weet men met zekerheid, welke die traktementen, welke die toelagen zijn? Wat men onder die rechten te verstaan heeft? Och neen, de een zal er *dit*, de ander *dat*, wel of niet, onder begrijpen. Welnu, zie dan hier reeds een eerste materie, die afdoende regeling eischt! Is dit niet noodzakelijk? Slechts een enkel voorbeeld. De vorige Minister van Binnenlandsche Zaken heeft hier een wetsontwerp op het hooger onderwijs ingediend, waarin gesproken werd van een jaarlijksche uitkeering groot *f* 27.000, aan de Hervormde Kerk te verstrekken voor haar seminariën. Op welken grond rustte deze voorslag? Hierop, dat de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken *meende*, dat die *f* 27.000 te rekenen waren onder de verkregen rechten van de Nederlandsche Hervormde Kerk. Heeft men aan zulk een meening genoeg? Denkt deze Minister van Binnenlandsche Zaken, denkt ieder lid der Kamer er eveneens over? Och neen, de een beaamt, de ander betwist zijn stelling. Zoo blijkt dan wel, dat althans dit punt (daar eerlang het wetsontwerp op het hooger onderwijs bij dezen tak der wetgevende macht aan de orde zal moeten komen) een anterieure beslissing eischt.

Ditzelfde geldt ook van de toelagen voor de kerkgebouwen.

Bij de Kamer is vóór eenigen tijd een stuk ingekomen, waaruit blijkt, dat voor de kerkstichting in de nieuwe gemeente Nieuw-Amsterdam, waarvan de bevolking uit nagenoeg twee gelijke helften bestond, aan het Roomsche-Katholieke gedeelte een toelage van *f* 5000, aan het Protestantsche slechts *f* 1500 is toegestaan, hoewel beiden in financieel vermogen gelijkstonden. Is dit nu billijk? Neen. Maar de onbillijkheid ontsnapt aan elke contrôle, eenvoudig omdat *er geen regel is*.

Wie zijn, zoo vraag ik in de tweede plaats, *de rechthebbenden* op die traktementen, op die toelagen? Is dat het kerkgenootschap? Is dat de gemeente? Is dat de parochie? Zijn dat de leeraars zelven?

Ziedaar vragen, die, elk deskundige weet het, de oplossing van het kerkelijk vraagstuk beheerschen. Dient dit niet bij *de wet* uitgemakt te worden?

Een *derde* vraag:

Wat heeft men te verstaan onder *gezindheden*?

Men weet, dat in Art. 169 het woord „gezindheden” door dat van „kerkgenootschappen” vervangen is, maar in Art. 168 heeft men „gezind-

heden” laten staan, omdat men wist, dat men met het woord „kerkgenootschap” daarin niet uitkwam. Wie zegt ons nu, wat men in wettelijken zin onder den term „gezindheden” te verstaan heeft? Is een beslissend antwoord op die vraag te verkrijgen, anders dan door *een wet*? Denk aan het gebeurde in de gemeente Moerdijk! Of was het ook daar niet de Minister van Financiën, die het in zijn hand bleek te hebben om een kerkgenootschappelijk vraagstuk te beslissen? Bestond er een regeling bij de wet, dan was alle willekeur uitgesloten en kon niemand hem van partijdigheid verdenken. Nu alle wettelijke regeling ontbreekt, blijft hij zich, hoe vaak ongegrond ook, blootstellen aan het verwijt, dat hij in een of anderen zin partij koos. Daarvoor wensch ik den Minister van den Staat te vrijwaren.

En nu *de tweede alinea*. Daarbij is wettelijke regeling stellig nog onmisbaarder. Die alinea toch geeft den Minister het recht, om predikants- en leeraarstraktementen eventueel te verhoogen. Naar welken regel gaat die verhooging? Die vraag is van gewicht. Immers die verhooging is langzamerhand dermate toegenomen, dat terwijl het budget van Eeredienst voor 1809 *f* 1.098.440 bedroeg, dit nu reeds tot *f* 2.396.727, dat is tot meer dan het dubbele is geklommen; natuurlijk de kinder-, school- en academie-gelden, alsmede de pensioenen, er onder begrepen.

Is nu in die verhooging een streven naar gelijkheid op te merken, een leidende idéé? Ook dat niet. Immers de verhooging bedroeg sinds 1820 voor den een 300, voor den ander slechts 10 percent.

Het Israelietische kerkgenootschap kreeg in 1820 *f* 8000, nu *f* 35.000; alzoo een vermeerdering van 300 percent.

De Hervormde Kerk ontving in datzelfde jaar *f* 1.018.284, nu *f* 1.138.038; dus eene vermeerdering van circa 10 percent.¹⁾

Is dan althans het streven merkbaar om, waar de toelagen ongelijk waren, deze allengs op hetzelfde standpunt te brengen? Al evenmin.

Raadpleegt men toch de resultaten door deze verhooging verkregen, dan blijkt, dat op de rubriek traktementen, de Remonstranten per hoofd aan den Staat kosten *f* 3.50, en de leden van de Oude Cleresy per hoofd *f* 2.10. Dan volgt een lagere klasse: de Evangelisch-Lutherschen en de Israelieten, die den Staat op circa *f* 0,50 te staan komen. Dan een nog lagere: de Hersteld-Lutherschen, de Roomsche-Katholieke en

¹⁾ De vermeerdering van 1820 tot 1875 bedroeg voor de Hervormden 10, voor de Evangelisch-Lutherschen 16, voor de Doopsgezinden 23, voor de Israelieten 300, en voor de Roomsche-Katholieken 160 percent.. (In 1820: *f* 207.775, in 1875 *f* 541.150). De Remonstranten gingen 10 percent achteruit.

Doopsgezinden, die, de beiden eersten *f* 0,40 en de laatsten *f* 0,23 per hoofd genieten. En dan eindelijk de laagste klasse: de Christelijke Gereformeerden, die tot op den huidigen dag *niets* ontvangen. Men ziet dus: geen maatstaf, geen regel; alles overgelaten aan ministerieele willekeur. Vraag: Eischt dit geen regeling *bij de wet*?

Eindelijk: Zullen de nieuw erkende gezindten al dan niet ondersteuning van Staatswege ontvangen? Zoo ja, dient dan niet evenzeer *bij de wet* geregeld te worden, aan welke voorwaarden kerkgenootschappen of gemeenten zullen moeten voldoen, om aanzoeken daartoe, met hoop op goed gevolg, bij de Regeering te kunnen indienen?

En vraagt men, waarom ik *thans bovenal* een wet tot regeling van deze materie zoo noodig keur, dan luidt mijn antwoord: Wijl ik voorzie, dat men toch allengs zal moeten komen tot een *wijziging van Art. 168 der Grondwet zelf*.

Ik spreek daarbij nu niet als lid eener kerk, maar als volksvertegenwoordiger; stel mij dus op het terrein van den Staat, en beschouw derhalve *alle* kerkgenootschappen, welke ook, als volkomen gelijke aanspraak hebbende op Staatsbescherming. Maar dan wijs ik de Regeering ook op den uiterst gewichtigen eisch, in dit beginsel opgesloten, te weten: dat, als de Staat *werkelijk neutraal* zal zijn, hij *geen invloed hoegeenaamd mag oefenen op den ontwikkelingsgang der kerkgenootschappen*.

Zoodra de Staat door zijn administratieve maatregelen invloed oefent op de levensontwikkeling der kerkgenootschappen, *verlaat hij zijn neutraal terrein*.

Bleven nu alle kerkgenootschappen stationair, dan ontstond er geen moeilijkheid; dan kon men blijven uitkeeren wat tot dusverre genoten werd en van Staatsinmenging ware geen sprake. Maar dat is zoo *niet*. Er zijn kerkgenootschappen, bij welke gestadige ontwikkeling plaats heeft, soms ook evolutie, zoodat de oude Kerk een moederplant gelijk wordt, die telkens nieuwe plantjes loslaat, welke zich als afzonderlijke gemeentestichtingen vormen.

Nu mag de Staat niet zeggen: Ik heb liever, dat de kerkgenootschappelijke eenheid blijve; want dan poogt hij den ontwikkelingsgang der Kerk te belemmeren en de eene kerk in een spoor te leiden, dat wel voor een andere, maar niet voor *die* kerk voegt.

Neen, de Staat moet zorgen, dat daar waar de kerkgenootschappen zich naar den eisch van hun innerlijk leven pogen te ontwikkelen, die ontwikkeling niet door hem worde gestoord. Is dit een denkbeeldig geval? Men weet beter — het is geen schijngevaar, waarop ik wijs — maar een verschijnsel, dat dagelijks aan de orde is; uit de Protestant-

sche kerkgenootschappen ziet men gedurig kleine groepen onder alsoortige benamingen zelfstandig optreden. Zegt nu de Staat: Ik laat die beweging gaan, en blijf eenvoudig aan de oude, oorspronkelijke kerkgenootschappen mijn subsidie geven, dan *schijnt* hij wel onpartijdig te zijn, maar trekt metterdaad partij tegen die ongedwongen ontwikkeling der kerkgenootschappen. Immers dan maakt de Staat, door het handhaven van dezelfde toelagen, bij mindering van zielental, de financieele conditie van het oude kerkgenootschap voortdurend beter. Zegt de Staat daarentegen: Neen, dat wil ik niet, ik zal mijn toelagen óók aan de uittredenden geven, — ook dan kiest de Staat partij; immers dan stelt hij een premie op die uittreding; want door aan die kleine groepen, die zich afzonderen, altijd en altijd weder subsidie te geven, lokt zij elke ontevreden groep tot afscheiding uit. Bovendien, ook al gold dit bezwaar niet, dan toch zou het budget van Eeredienst dermate klimmen, dat het werkelijk voor de Staatskas, ook al zwemmen we in onze millioenen, al te bedenkelijk zou zijn. Uit dien hoofde staat het bij mij vast, dat men juist om neutraal te blijven, wel zal moeten komen tot een wijziging van Art. 168 van de Grondwet?

In welken zin? Er zijn drie voorstellen: *royement*, *accoord* of *liquidatie*.

Royeeren is het eenvoudigst. De Staat betale aan de tegenwoordige titularissen, *ad vitam*, wat zij dusver genoten, en stake verdere toelage. En ik voor mij wil wel als mijn meening te kennen geven, dat, *indien het bereikbaar ware*, ik dien voorslag niet slechts het eenvoudigst, maar ook het best zou keuren. Het best niet alleen voor den Staat, maar evenzoo voor de Kerk. Men vreest voor haar bij wegvalling van het subsidie. Ik niet; ik geloof veeleer, dat juist dit het middel zou zijn, om de Kerk tot den krachtigsten bloei te verheffen.

Maar is het bereikbaar? En dan antwoord ik even beslist: *Neen*. Men verkrijgt een Grondwetsherziening van Art. 168 *in dien zin* in lange jaren stellig niet, en wijl dit voorshands onbereikbaar is, neig ik tot wat niemand uwer althans een *viaticum ad orcum* zal kunnen noemen.

Of ik dan een *accoord* wensch, waarbij zeker *fixum* zou worden vastgesteld, dat jaarlijks aan de kerkgenootschappen zou worden uitgekeerd, hun ter verdeeling? Ook daarvoor zou zeer zeker Grondwetsherziening noodig zijn; maar het zou het kwaad niet wegnemen, wijl bij eventueele ontwikkeling in eenig kerkgenootschap, de oude moeilijkheid voor den Staat terugkeeren en inmenging zou worden uitgelokt.

Daarom neig ik tot den derden voorslag: *de liquidatie* of *kapitaliseering* van het door Kerk en gemeenten genotene, in dien zin, dat na

vooraangaande subsidieering van de dusver uitgesloten kerken, en onder waarborging van de rechten der tegenwoordige titularissen *ad vitam*, over een reeks van 20 jaren het gekapitaliseerd bedrag aan rechthebbenden zou worden uitbetaald, om daarna finaal de financieele bemoeiing met de Kerk te sluiten.

Of ik dan Grondwetsherziening wensch in den geest van Cavour, en afscheiding van Kerk en Staat bepleit in den zin, waarin de revolutie en ook de liberale partij ten onzent die voorstaat?

Neen, Mijnheer de Voorzitter! Integendeel. Waartoe *dat* stelsel leidt, toont de bejegening der Kerk aangedaan door het radicalisme in Zwitserland en door de machthebbenden in een naburig Rijk. Er is slechts één gedachte, welke ik met dat stelsel van vrije Kerk en vrijen Staat gemeen wensch te hebben. Dit: dat de Staat, ook naar mijn overtuiging, niets anders doen kan noch mag, dan aan alle kerkgenootschappen, of wil men aan de Kerk, in welken vorm ze zich ook openbare, de striktste neutraliteit en een volkomen vrij terrein waarborge, waarop zij tot zegen voor volk en maatschappij haar taak vervullen kan.

Iets anders neem ik uit dat stelsel *niet* over. Want waar de zucht van financieele scheiding in het stelsel van den graaf De Cavour uit *onverschilligheid* jegens de Kerk voortvloeit, wortelt ze bij mij juist in de overtuiging, dat de Staat bij den bloei der Kerk het uiterste belang heeft; waar ze in het stelsel der Zwitsersche radicalen beduidt, dat men de Kerk *te weinig beteekenend* acht, dan dat de Staat zich met haar zou inlaten, acht ik, integendeel, dat de Kerk *te hoog staat*, dan dat de Staat datgene zou kunnen of mogen doen wat der Kerke is.

Mijn standpunt is, dat de Staat wel terdege geroepen is om toe te zien, dat de Christelijke godsdienst onder de bevolking gekweekt worde; maar evenzeer, zijn eigen onvermogen om zelf dien godsdienst te kweeken belijdend, deze taak geheel en onverdeeld overlate aan de kerkgenootschappen, de kerkelijke gemeenten of particuliere krachten.

Ik zei: *de Christelijke godsdienst*, niet godsdienst in *algemeenen* zin. De leer toch, dat de kerkgenootschappen geen hooger roeping zouden hebben, dan om deugd en godsdienstigheid, in den algemeenen zin, te kweeken, is de mijne niet.

Wie dat zegt, verliest zijn spel; want mij dunkt, dan moet worden erkend, wat onder anderen de geachte afgevaardigde uit Assen in zijn bekend geschrift: „*Scheiding van Kerk en Staat*”, zoo naar waarheid heeft aangetoond, dat de Kerk dan niet de eenige inrichting is, die dat doel

nastreeft, wyl ook tal van geneotschappen en vereenigingen hetzelfde doel in hun statuten schrijven.

De geachte afgevaardigde uit Haarlem heeft in zijn bekend program een woord gesproken, dat ons op een beteren weg brengt. Hij zeide: „De Kerk heeft *genademiddelen*, die zij heeft uit te deelen in de maatschappij, en juist daardoor heeft ze van geen veranderde wereldbeschouwing te vreezen.”

Welnu, juist daarom moet de Staat, geroepen om een bevolking te regeeren, wier bestemming niet in *deze* wereld opgaat, en toch zelf onmachtig om voor hun opvoeding voor dat *hoogere* leven ook maar iets te doen, de aanwezigheid *zegenen* van een Kerk, die de genademiddelen bezit om dat ledig aan te vullen.

Ik voeg er bij: Een Staat, die dit erkent, ontvangt zelf een zegen.

Onze maatschappij is een *Christelijke Europeesche* maatschappij, niet maar een hooger beschaafde.

Wie stemt niet toe, dat het Christendom de eerste opvoedster is geweest van de maatschappij, in ons werelddeel? Doch nu meenen velen, dat de Kerk daarbij geen ander dan bakerdienst gepleegd heeft, om het teere wichtje, toen het nog tot loopen onbekwaam was, in windselen te wikkelen en in te spelden; maar dan ook nu, nu het kindeke een man is geworden, veilig kan gaan. Die meening is de mijne niet, en ik wensch daarom te besluiten met een ander beeld, waarin ik mijn gedachte waag in te kleeden.

Denk u, dat in deze zaal een vaas werd binnengedragen met een zeer doordringend aroma, een aroma, dat den dampkring vervullen, den geest opwekken, en daardoor den levenstoon van wie hier samen zijn, verhoogen kon; dan zal, al werd die vaas ook weer buiten de zaal gebracht, ja, de eerste oogenblikken, het eerste uur misschien, de atmosfeer nog van dat aroma bezwangerd blijven, maar allengs zou dat levenwekkend element in de atmosfeer dezer Kamer toch afnemen, en wij van lieverleê terugkeeren tot onze vorige somberheid en dofheid van geest.

Welnu, die zaal is de *Europeesche Maatschappij*; die vaas de *Kerk van Christus*; dat doordringend aroma het *Evangelie*. Door dat Evangelie is de levenstoon van onze maatschappij verhoogd, en hooger geworden dan hij in Azië of Afrika ooit was. Neem nu vrij een oogenblik die Christelijke Kerk uit de maatschappij weg, o, dan zal de zedelijke atmosfeer misschien nog lange jaren ongeveer dezelfde blijven; het aroma was zoo doordringend; de levenstoon zinkt niet op eens.

Toch ten laatste wel! En daarom, wilt gij den dampkring voortdurend met dat penetrant aroma bezwangerd houden, o, dan raad ik u, brengt dan de vaas terug en laat haar vrij haar geurigen adem over u uitspreiden. Er is geen andere weg om te voorkomen, dat onze Europeesche maatschappij niet terugzinke tot de oude heidensche dofhed en somberheid van toon!

26.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK VII (EEREDIENST) DER STAATSBEGROTING,
DIENSTJAAR 1875.

(Gehouden 15 Dec. 1874. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 628 v.v.)

De Minister wraakt mijn afleiding van het woord *kerkgenootschap*. Het zij mij vergund, den Minister te antwoorden: De door u gegeven afleiding toont, dat gij de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk eenvoudig niet kent. Immers, had de Minister gedacht aan den toestand dier Kerk in 1815, eer zij bij het Koninklijk besluit van 1816 tot een *kerkgenootschap* werd samengesmolten, hij zou zich gewacht hebben voor de onvoorzichtige uitdrukking en de stellig onjuiste etymologie, waaraan hij zich nu heeft gewaagd.

Nog een kort woord over het laatste punt.

De Minister heeft met de hem eigen gave van ironie mijn voorstelling desaangaande in een licht zoeken te stellen, dat een lach om de lippen lokte. Waarom, zoo vroeg hij, vooraf een organieke wet op Art. 168, indien ge daarna het Grondwetsartikel zelf wilt herzien? Wat blijkt ook hieruit anders, dan dat de Minister over deze materie niet heeft doorgedacht. Immers hij schijnt niet in te zien, dat men, om tot afrekening en liquidatie te komen, vooraf vaste stipulatiën behoort te maken, die aanwijzen, *op welke toelagen, traktementen en pensioenen de verschillende kerkgenootschappen recht hebben*. Er kome eerst een organieke wet om den bestaanden toestand te ordenen en te regelen, en dan kieze men dien wettelijk geregelden toestand als uitgangspunt, om door kapitalisatie den band los te maken, die thans financieel en administratief Staat en Kerk nog bindt.

Ik handhaaf dus mijn stelsel, dat, mij dunkt, beter ineensluit dan het gebouw van den Minister. Maar hierbij laat ik het dan ook. Te over bleek reeds, dat *misschien* de private samenspreking, waarop de Minister zinspeelde, tot meerdere elucidatie van deze quaestie zou kunnen leiden, maar dat ik voor het openbaar debat te langen tijd zou behoeven om den Minister slag op slag aan te toonen, hoe hij mij op bijna elk punt verkeerd heeft verstaan; een misverstand alleen daaraan te wijten, dat de Minister in de eischen van de kerkelijke toestanden niet kan ingaan.

PARTIJVERHOUDING.

VI.

PARTIJVERHOUDING.

29.

REDE, GEHOUDEN BIJ DE BERAADSLAGING OVER
HOOFDSTUK V DER STAATSBEGROETING, DIENSTJAAR 1876.

(Gehouden 7 Dec. 1875. *Hand. der Staten-Generaal*, pag. 609 v.v.)

Mijnheer de Voorzitter, de rede, dezen middag door den geachten spreker uit Haarlem gehouden, noopt mij, nogmaals in het debat te komen.

Er bestond reeds aanleiding voor mij toe in de qualificatie van de antirevolutionaire partij door den heer Geertsema, die meende ze als een der *kerkelijke* partijen, ja als *clericaal*, te mogen bestempelen. Toch zou ik, om de algemeenheid van dit misverstand, op die hinderlijke aanduiding nog gezwegen hebben. Maar nu de geachte spreker uit Haarlem er de nog harder beschuldiging aan toevoegt, dat er nevelen hangen over de positie, die de antirevolutionaire partij hier inneemt, mag ik, die van het oogenblik af, dat ik hier optrad, steeds Regeering en politieke partijen in deze Vergadering drong, om toch rondborstig en open te spreken, allermint dulden, dat over de houding der partij, waartoe ikzelf behoor, in deze Kamer ook maar de minste onzekerheid blijve zweven.

Van een nevel *links* en een nevel *rechts* gewaagde onze bestrijder; links over de verhouding tusschen de antirevolutionaire partij en de *Katholieken*, rechts over de verstandhouding tusschen de Christelijk-historische richting en de *Regeering*.

Over beide een kort woord ter zelfverdediging en tot toelichting van mijn standpunt tevens.

Een kort woord, edoch, en dit wensch ik vooraf uitdrukkelijk te herinneren, *namens niemand*, ook niet namens eenig ander antirevolutionair lid in deze Kamer. Ik spreek eenvoudig voor mijzelf. Zoo dikwijls de antirevolutionairen, gelijk dezen morgen, worden opgeroepen, meen ook ik, *als antirevolutionair*, zonder meer, recht tot spreken te hebben; ja tot spreken verplicht te zijn, zoo dikwijls de zuiverheid van het antirevolutionair *beginsel*, of de bedoeling der partij, die dit beginsel voorstaat, ook maar in het minst betwijfeld, zoo niet verdacht wordt.

Er zou dan *een nevel*, zoo meent men, hangen over de onderlinge verhouding der antirevolutionaire en der *Katholieke* partij.

Ik dank onzen opponent zoo al niet voor dit vermoeden, dan toch voor het uitspreken ervan; want het is goed, Mijnheer de Voorzitter, dat ook over onze verhouding tot de Katholieken met woorden, voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar, in dit Parlement gesproken worde. En dan sta hier mijn verklaring, dat ik, voorzooveel mijzelf aangaat, en aangaat het antirevolutionair beginsel, gelijk ik dit versta en beïjld, indien ooit 'eene Katholieke Staatspartij hier optrad met den toelag, om de beginselen van het *Roomsche Staatsrecht* ten onzent ingang te doen vinden, onmiddellijk aan de zijde zou treden van hen, die met kracht elke poging, daartoe dienende, willen bestrijden.

Dit is geen fictie. Er bestaat wel terdege een *Roomsch staatsrecht*, afgeleid uit een beginsel door duizenden ook onzer landgenooten uit volle overtuiging beleden, te weten, dat de Staat ondergeschikt is aan de Kerk, wijl het stoffelijke onderworpen behoort te zijn aan het geestelijke en het uitwendige dient af te hangen van het inwendige. Uit dit beginsel vloeit strikt logisch de staatsrechtelijke stelling voort, dat niet slechts alle macht gegeven is aan den Christus, maar ook dat die macht door den Christus gedelegeerd is aan zijn stedehouder op aarde, en dat derhalve de autoriteit, of wil men, de souvereiniteit, door vorsten of Regeeringen uitgeoefend, hun niet toevloeit door onmiddellijke meêdeeling, maar hun gewordt door de tusschenschakel van het hoofd der geestelijke macht, die daartoe op aarde besteld is; *door den Paus*.¹⁾

¹⁾ Vergel. THOMAS AQUINAS, *de regimine principum*: Cum enim summus Pontifex sit caput in corpore mystico omnium fidelium Christi et a capite sit omnis motus et sensus in corpore vero, sic erit in proposito. Quod dicatur ad solam referri spirituales potestatem, hoc esse non potest quia corporale et temporale ex spirituali et perpetuo dependet, sicut corporis operatio ex virtute animae.

Tevens ligt het in den aard van dit stelsel (de theorie der twee zwaarden), dat *dwang* niet kan worden uitgesloten. Weet men toch eenmaal met volle zekerheid, ook op staatkundig terrein, krachtens hogere openbaring, wat recht en waarheid is, dan is er ook geen verschil van inzicht dienaangaande duldbaar, en moet men wel het beginsel huldigen, dat niet slechts de misdaad, maar ook *de dwaling*, waaruit ze voortkwam, strafbaar is; dat ook de dwaling van den geest als wortel van het zedelijk kwaad desnoods *vi illatâ* moet worden uitgeroeid.

Indien nu, van welke zijde ook, in ons vrije Nederland een poging mocht worden beproefd (een poging intusschen, dit voeg ik er bij, waarvan ik *in deze Kamer* de aanwezigheid dusver niet bewezen acht) om ons Nederlandsch staatsrecht naar dit mijns inziens verderfelijik en overwonnen standpunt terug te leiden, zouden het antirevolutionair beginsel, dat ik belijd, en het protestantsche bloed, dat mij in de aderen vloeit, mij onverbiddelijk nopen, om mij met beslistheid aan de zijde van hen te scharen, die zich daartegen met hand en tand zouden verzetten.

Edoch.... volgt hier nu uit, dat ik daarom het standpunt van den geachten spreker uit Haarlem onschadelijk moet keuren en uit vreeze voor Rome tot hém overgaan?

Mij dunkt, Mijnheer de Voorzitter, dit zou zijn een vervallen van de *Scylla* in de *Charibdis*. Er is, vergeet dit niet, er is *twecërlei* Rome; het eene het Rome met het *Kruis* tot symbool, maar ook een ander Rome, het Rome der *Caesars*, en ik vraag u, of het staatsrechtelijk stelsel, door den geachten spreker uit Haarlem hier meermalen bepleit, niet het Caesarisme, of juister, de hoofdgedachte die daarin schuilt, de Staatsalmacht in ons staatsrecht zou invoeren. Ook u, Mijnheer de Voorzitter, is de geestige parodie bekend, waarin onlangs het Nutsrapport over het onderwijs gehegeld werd: „*De Christelijke neutrale Staatskerk*.” Ligt in dat spitschrift niet een diepe waarheid, en is het niet juist het niet genoeg eerbiedigen van de vrijheid, die aan het individu, het geweten en het gezin toekomt, waardoor de geachte spreker uit Haarlem, hoe welwillend ook in zijn persoonlijken omgang, maar al te zeer verlokt wordt, om ons staatsrecht juist in datzelfde spoor van *dwang* terug te leiden, dat hij in Rome zoo sterk en zoo rechtmatig afkeurt?

„*Gelijk recht voor allen*” en dies „*de dwaling niet strafbaar*”, is het groote beginsel, door onze vaders in de worsteling met dit Roomsche staatsrecht tijdens de Hervorming veroverd, een beginsel ons door

de Fransche revolutie niet gegeven, maar ook niet ontnomen, en het is dát beginsel, waarvoor ik zal blijven strijden, onverschillig wien het ten goede komt, hij zij dan Protestant of Katholiek, Voltairiaan of Jood. Het gemeene en dus gelijke recht moet áller schild zijn, en indien, van welke zijde ook, pogingen werden aangewend om 'tzij dan de radicalen of atheïsten, 'tzij dan de Roomschen of de Jansenisten, van dat gelijke en gemeene recht uit te sluiten, zou ik, krachtens mijn beginsel, met alle vrienden der vrijheid voor hen in de bres springen, niet uit voorliefde, niet om hunnentwil, maar eenvoudig opdat *het recht* wierd gehandhaafd.

Te liever maak ik, voorzooveel nodig, onze verhouding tot onze Roomsch-Katholieke landgenooten duidelijk, te minder mag deswege na het debat van hedenmorgen twijfel blijven bestaan, wíl in de vraag van den geachten spreker uit Haarlem, of de antirevolutionaire partij met deze Regeering medegaat *uit gelijke beweegredenen als de Roomsch-Katholieke*, wel bedektelijk, wel kiesch ingekleed, maar daarom niet minder doorzichtig deze andere, wel ietwat ondeugende vraag school, *of de antirevolutionairen, die mede door den steun van Roomsch-Katholieke kiezers in deze Kamer kwamen, zich daardoor in zedelijken zin niet gebonden voelen en beperkt in hun vrijheid?*

Ik doel op banden, Mijnheer de Voorzitter, door de stembus gevlochten. Immers, ware er sprake van banden der gehechtheid mij in deze Kamer aangelegd, dan zou ik mij liefst op de Kamer zelve beroepen, en vragen of ik, wat mij persoonlijk aangaat, door *al* mijn Roomsch-Katholieke ambtgenooten nu juist met die bijzondere voorkomendheid ontvangen ben, die licht een band van verplichting had kunnen knopen? Of was het om mijn hart te verteederen, toen 'een hunner mij ten vorigen jare vergeleek bij de wit gepleisterde graven, die van buiten wel schoon schijnen, maar van binnen vol bederf en doodsbetenderen zijn? Was het om mij genegenheid in te boezemen, toen een ander onder hen mij vergeleek bij den luchtreiziger, die, te hoog met zijn ballon opgestegen, tot straf voor zijn overmoed naar omlaag tuimelde? Ja, was het om mij in warmen ijver te hunnen opzichte te ontsteken, toen een derde nog onlangs — en dat nog wel naar aanleiding van een kwalijk door hem verstanen volzin en niet begrepen beeldspraak — zinspelende op mijn vroegere betrekking van Evangeliedienaar, mij voorstelde als iemand, die den naam droeg van *vredestichter*, maar inderdaad belust was op het slaan van *wonden*? Toch heeft mij dit ook weer zoo weinig geprikkeld, dat ik steeds op dergelijke aanvallen zweeg, niet wíl ze mij ontgingen, maar wíl ik psychologisch zeer

wel doorzag, hoe mijn optreden en spreken hier voor menig Roomsche ambtgenoot zijns ondanks een onaangename prikkeling moest geven. Ik meende daarom juist in den toon te blijven, waaraan mijn vroegere betrekking mij gewend had, door op dergelijke aanvallen, niet uit minachting, maar uit beginsel, te zwijgen. Maar mocht ook slechts van verre het vermoeden rijzen, dat dit zwijgen in zwakheid zijn oorzaak had, en dat wij — want hier althans meen ik de tolk te zijn van elk antirevolutionair Kamerlid — met het oog op de stembus hier niet als vrije mannen zouden staan en ons onmachtig zouden gevoelen tot bestrijding van de poging, om *het Roomsche staatsrecht* hier nogmaals in te voeren, dan, Mijnheer de Voorzitter, wensch ik zonder beding of voorbehoud te verklaren, niet slechts dat hier eenvoudig *niets* van is, maar sterker nog, dat we geen dag, wat zeg ik, geen uur, ons mandaat als lid van deze Kamer zouden willen behouden, indien de steun der Roomschen bij de stembus ook maar in het minst onze conscientie, onze stem of ons woord hier kon binden.

Begrijpe de geachte afgevaardigde uit Haarlem toch, dat in den strijd tegen een dät bedoelende Roomsche Staatspartij, hij nog in vollen zin een *novus homo*, nog een nieuweling is, terwijl wij dien strijd van huis uit kennen. Waarlijk, hij noch eenig ander lid der overzijde behoeft ons, geloovigen Protestanten, te leeren dat, waar het de verdediging van de *staatkundige* beginselen geldt, die de Hervorming op Rome veroverde, er niet een clericale strijd, niet een strijd voor de kerk wordt aangeboden, maar een strijd voor *het vaderland en de rechten der menschheid*. Op dät terrein zijn wij antirevolutionairen van *adel*, is hij *parvenu*!

Alzoo, resumeerende: *bestiste bestrijding van het Roomsche staatsrecht, maar nooit dan langs wettigen weg.*

Aan onze Roomsche landgenooten het recht zelfs tot de poging om het Roomsche staatsrecht te enten op den Nederlandschen stam, mits door geen ander middel dan van het vrije woord. Maar ook aan ons de plicht om hen daarbij rusteloos te bestrijden, mits juist krachtens het beginsel, dat we tegen Rome over plaatsen en dies ook in onzen strijd met Rome nooit verloochenen mogen, te weten, *dat de dwaling nooit strafbaar is voor den burgerlijken rechter.*

Is de heer Kappeyne van de Coppello daarbij althans persoonlijk niet mijn bondgenoot, of vergiste de heer Heydenrijk zich zoover, toen hij, een beroep doende op het hart van den geachten afgevaardigde uit Haarlem, hem vroeg, of hij er ooit toe zou komen om de Roomschen buiten de wet te stellen? Mijnheer de Voorzitter, dit te willen zou toch, dunkt mij, al te vreemd zijn in den man, die zoo vaak zijn welsprekend

woord voor de rechten van den Javaan in de schaal wierp. Of zouden de Roomsche landgenooten in zijn schatting reeds achterstaan bij den Mahomedaan uit Insulinde! Dit ging, dunkt mij, te ver!

Nu de *tweede* nevel, de mistige wolk, die over de verhouding van het Ministerie tot de antirevolutionairen heette te zweven.

Men vroeg of de steun, dien de antirevolutionairen aan dit Kabinet bieden, voortspuit uit gelijke beweegredenen als waarop de geachte spreker uit Breda zijn steunen van dit Ministerie meende te moeten gronden? Mag ik, Mijnheer de Voorzitter, een oogenblik phantaseeren? Stel dan, dat de geachte afgevaardigde uit Haarlem met zijn collega voor datzelfde district benoemd werden tot Rijksschatters, om de waarde te beoordeelen van den steun, door mij dusver aan dit Kabinet geboden. Op hoeveel dunkt u wel, dat zij dien steun zouden aanslaan? Ik heb het Ministerie vaak gesteund door mijn stem. o Ja, maar als dát een misdaad is, staat de geachte afgevaardigde dan niet aan hetzelfde euvel schuldig? Ook hij toch heeft verschillende wetsontwerpen van dit Kabinet goedgestemd. Maar als het aankomt op den steun aan dit Ministerie gegeven ter wille van zijn beginsel, of wil men, ter oorzaak van zijn gelegenheidspolitiek, in ernst, heb juist ik mij dan aan te ver gedreven sympathie bezondigd?

Ik mocht, juist als antirevolutionair juist krachtens mijn beginsel, dit Kabinet niet steunen, wijl het een eigen beginsel miste of althans verzweeg. Het was van meet af mijn gevestigd oordeel, dat dit Kabinet, *niet sprekende*, als Regeering machteloos stond; en na den uitslag der Juni-verkiezingen kwam het mij voor, dat aftreding voor dit Kabinet eisch ware geweest van parlementairen zin.

Die aftreding had niet plaats. Zou daarom sinds Juni mijn sympathie voor de houding van dit Kabinet vermeerderd zijn? Wat kon ons dan toch, zoo vraag ik, in dit Kabinet boeien? Wat heeft dan de antirevolutionaire partij voor wat haar lief en dierbaar is aan dit Kabinet te danken? Of vraagt men er haar dank voor, dat ze een der uitnemendste pleitbezorgers van haar belangen uit deze Kamer verliezen en aan het Ministerie van Justitie afstaan moest? Haar dank voor het nú zwijgen van dien mond, die vaak zoo welsprekend voor de belangen, die een *Christenstaatsman* op het hart wegen, in deze vergaderzaal getuigde? Haar dank voor den blijkbaren toelag in het Kabinet, om bij critieke vragen ieder ander behalve ons te sparen? Men weet het immers, waar het de belangen van andere partijen gold, wilde het

Kabinet zich liefst nog ontwijkend uitlaten, maar kwamen de ónze in het spel, dan was het: „*Restitutie*: dát stellig niet!” „*Royal commission*: er is niet aan te denken!” Was, zoo vraag ik, zoo pijnlijke ervaring geschikt om de sluimerende genegenheid der antirevolutionairen voor dit Kabinet te wekken? Maar moet die teleurstelling voor ons nu oorzaak zijn, om met elke oppositie van de overzijde mede te gaan?

Mijnheer de Voorzitter, men sprak dezen middag van den geesel der satire, dien Groen, en van het machtige zwaard, dat Thorbecke in 's lands raadzaal gehanteerd had; maar oprecht gesproken, in een oppositie als ik thans aan de overzijde waarneem, zie ik noch die geeselloorden, noch dat gevreesde zwaard, hoogstens . . . een speld, waarmede men prikken toedient, om elke bloeddroppelen op de huid te doen parelen. Eerbied boezemt dit niet in!

Komt het daarentegen tot den strijd over een beginsel, niet belichaamd in zoo nietige quaestie als die van Hedikhuizen en Kampen, maar voor ons tredend in een vorm, die weerklank vond in het geweten der natie, dat men dan toezie, of het juist de antirevolutionairen zullen zijn, die hun schild over dit Kabinet opheffen.

Immers, ook de wijze waarop de Minister zich heden weer over de groote politieke vraagstukken van den dag uitliet, bond ons waarlijk niet nauwer saâm. Zie de onderwijsquaestie! „Wees gerust,” zoo sprak de Minister, „in mijn kabinet houd ik mij met de studie van dit onderwerp onledig.” Welk een begripsverwarring, Mijnheer de Voorzitter! Er is, dacht ik, *tweeërlei* studie van zulk een quaestie: een studie van *de leidende gedachte*, in zulk een wetsontwerp te belichamen, en een daarvan geheel verschillende studie van de *wijze waarop die gedachte in wetsartikelen zal worden geformuleerd*.

Heeft men nu den Minister naar het eerste of naar het laatste gevraagd; naar de grondlijnen der toekomstige wet of naar de redactie der artikelen? Maar immers, nooit anders dan naar de leidende gedachte. En moet nu, zoo bid ik u, de studie om tot de afbakening van die *leidende gedachte* te komen, eerst beginnen, nadat men op den ministerieelen zetel plaatsnam? Of wel, mist men niet integendeel het recht om daar te gaan zitten, indien men in zoo heel onze politiek beheerschend vraagstuk zelf nog niet weet wat men wil? Van studie in *dien* zin kan dus geen sprake meer zijn. Te minder daar men toch immers geen oogenblik mag aannemen, dat de vroegere pleitbezorger óók der antirevolutionaire belangen, wiens verlies in deze Kamer niet weinig door ons betreurd wordt, alvorens zitting te nemen in dit Kabinet, geen stellingen, ik durf zeggen schriftelijken waarborg zou verlangd hebben, dat

bij eventueele herziening der wet op het lager onderwijs tenminste iets, iets van beduidenis, iets beteekenends, iets wezenlijks van het ook hem heilige in het wetsontwerp tot zijn recht zou komen?

Er moet, het kan niet ontkend, tusschen hem en de overige Ministers een bespreking van beginselen op dit punt hebben plaatsgegrepen; en wat heeft men nu, hetzij aan de overzijde, hetzij aan deze zijde ooit anders verlangd, dan dat ons de resultaten van dát overleg niet mochten onthouden worden? Ge beweert, zoo drong men steeds, dat verzoening in dit netelig vraagstuk voor de zonen van ons vaderland niet onmogelijk is; ge zegt de tooverformule van die verzoening te bezitten; en intusschen laat ge de verbitterde partijen in hun angst voortspartelen en de spanning klimmen met den dag!

Weet ge het woord des wijzen, waarom het dan niet gesproken? Als een star zou het aan den donkeren hemel van onze politiek zijn opgegaan, en ons te goeder ure de hoop en de gerustheid hebben teruggeschonken? En metterdaad, Mijnheer de Voorzitter, *indien* de Minister *dát* woord, ook slechts dat éene woord gesproken en ons een vergezicht getoond had, waarin verzoening mogelijk bleek, geen enkel lid dezer Kamer zou den Minister op dit teedere punt meer hebben bemoeilijkt.

Maar helaas! die openhartigheid schijnt minder in den toon van dit Kabinet te vallen. Althans in de *electorale quaestie* vinden wij dezelfde dubbelzinnige houding terug. Ook hier erkent de Minister, dat er verkeerdheden zijn, dat wetswijziging dringend noodig is; maar als ge nu met vriendelijken aandrang — en de Minister kan niet ontkennen, dat mijn spreken van gisteren in zeer welwillenden toon was — vraagt: „Maak ons althans iets wijzer, zeg ons uw grondgedachte, of indien ook dat nog te veel is, geef ons dan tenminste dat éene woord, en zeg ons, dat gij in het algemeen belang uw portefeuille, voorzooveel van u afhangt, niet zult nederleggen, eer de *reformquaestie* is ten einde gebracht,” — zie, dan antwoordt de Minister nogmaals ontwijkend en beweert, dat, wijl het vorige Kabinet op de *reformquaestie* viel, het van hem onpolitiek en onverstandig zou geweest zijn, nogmaals dezelfde quaestie voor de Kamer te brengen.

Suijdt dit antwoord hout? Aangenomen al, dat dit niet politiek zou zijn geweest, dan vraag ik: Mocht dan de ledige plaats aan de groene tafel wel door u worden ingenomen? Worden ingenomen door een staatsman, die meer dan iemand de *reformquaestie* verheven had tot een van de levensquaestiën onzer politiek? Gaat het aan, eerst jarenlang aan het hoofd der oppositie voortdurend de meening te helpen

kweken, dat onze politiek niet gezond kan worden, tenzij eerst de *reformquaestie* van het tapijt zij, en desniettemin zitting te nemen in, ja zich als formeerder te laten enrôleeren voor een Kabinet, waarvan men zelf oordeelt, dat het die quaestie *niet* ter sprake moet brengen? Mij dunkt, het eene oordeelt het andere!

En nu, eer ik zitten ga, nog een tweetal kleine grieven tegen den geachten afgevaardigde uit Haarlem.

Hij constateerde dezen morgen, dat bij de stembus van Juni j.l. *de natie*, let wel: *de natie* beslist had, hoe ze nog steeds met onveranderde liefde aan de neutrale school gehecht is. Mag ik vragen: Wie is in zijn oog *de natie*? Kent die geachte spreker misschien den steller van het Adres van Antwoord op de Troonrede van 1864, en herinnert hij zich wellicht, hoe daarin scheiding werd gemaakt tusschen het *denkend* deel der natie en een natie die niet dacht? En deed hij dezen morgen allicht nog een schrede verder op dien onzaligen weg, door dat „denkend” deel der natie eenvoudig met *de natie* zelve te indentifieren?

De feiten zijn hem intusschen bij 't stellen van dien paradox min gunstig. Bij de stembus toch hebben van alle mannen in ons goede vaderland slechts even 100.000 *kunnen* spreken, slechts even 70.000 *willen spreken* en van de 70.000 kiezers hebben nog 37.000, dus ruim de helft, zich *niet* voor, maar *tegen* de neutrale school verklaard. Kan het er nu meê door, om waar slechts 70.000 ingezetenen van Nederland van hun meening lieten blijken, en daarvan nog de grootere helft *tegen* het neutrale onderwijs stemde, hier driestweg te verzekeren, dat *de natie* gesproken, *de natie* beslist zou hebben, en beslist zou hebben ten gunste der school van 1857?

Wat verstaat spreker onder *de natie*?

Is hij ten deze homogeen met zijn ambtgenoot uit Middelburg of met zijn collega uit Groningen?

De eerste wil, we hoorden het zoo straks, den census nog verhoo-gen. Volgens den geachten spreker uit Groningen daarentegen, drukt de stembus onder het tegenwoordig kiesstelsel allermint de meening der natie, maar slechts die van *een groep in de natie* uit.

Voor wie kiest de spreker uit Haarlem nu partij? En afgezien van alles, gaat het aan, Mijnheer de Voorzitter, bij een quaestie, die niet het bezit raakt, maar gelijk de onderwijsquaestie, *iedereen* ter harte gaat, die zelf kinderen of voor de kinderen zijns volks een hart heeft, al het volk dat achter de kiezers staat, dat wil zeggen: schier al onze land-

genooten uit te sluiten in het debat, als sprak *de natie zelve* in het kapittel der natie niet meê?

Mijn andere grief is deze: De geachte afgevaardigde uit Haarlem deed ons een hard verwijt; althans het scheen hard bedoeld, hoe zacht het ook, dank zij de inkleeding, neerkwam. Hij zeide: In vroeger tijd heb ik hier een antirevolutionaire partij gekend, in cijfer klein, maar groot in kracht en sterk door talenten, en wat zie ik nu?

Mijnheer de Voorzitter, deze vraag, in wat satirischen zin ook gedaan, maakt ons niet verlegen. Wij, antirevolutionairen in deze Kamer, stemmen volkomen toe, dat we een *proles proavis deterior*, dat wij zeer zwakke epigonen zijn van het heldengeslacht, dat hier eens den strijd bestond tegen de beginselen van het Liberalisme. Maar is dat verwijt daarom edel op zijn lippen?

Indien we aan talenten zoo arm zijn, aan wie de schuld?

Had het niet een oorzaak, dat wij vroeger nog *wel* mannen in ons midden telden, die zich desnoods met nog sterker dan den geachten afgevaardigde konden meten, en dat wij die nu missen? Of heeft men niet — en althans de geachte afgevaardigde gevoelt het gewicht van dit argument — ik zeg niet in naam, ik zeg niet formeel, maar dan toch door den geest, dien men er heerschen liet, de universiteiten voor onze richting gesloten?

Kent men de tactiek van Julianus den afvallige niet meer, en hebben ook wij niet onder gelijke tactiek geleden?

Mag ik vragen, of de geestverwanten van den geachten afgevaardigde uit Haarlem in het naburige België nog de mannen van talent, waarop ze bogen kunnen, zouden bezitten, indien daar nevens de hoogeschool van Leuven niet de vrije hoogeschool van Brussel verzezen ware? Ja, mag ik vragen, indien de geachte afgevaardigde zich kan indenken in een toestand, dat èn onze Leidsche, èn onze Groningsche èn onze Utrechtsche academiën hoogeschoolen waren in den geest van de Leuvensche, of dan *zijn* partij nog zou kunnen schitteren in de mannen van talent, die thans haar eere zijn? Gevoelt *hij*, de klassiek gevormde bij uitnemendheid, gevoelt hij althans niet, dat aan de universitaire ontwikkeling de kracht van elke Staatspartij hangt? Of deed dan de hoogleeraar Heinsius bij het laatste eeuwfeest van onze eerste hoogeschool iets anders dan een voldongen feit constateeren, toen hij de, in historischen zin, uit de Hervormingsbeweging voortgekome Leidsche hoogeschool geannexeerd verklaarde voor het *radicalisme*?

Ten slotte nog dit.

Ook de conservatieve partij is door den geachten afgevaardigde uit Haarlem hard, zeer hard gevallen.

Ik dacht, toen de slagen vielen, aan het *vae victis!*

En toch, zou men zich aan de overzijde ook kunnen vergissen?

Zou het ook mogelijk zijn, dat de conservatieve partij, aan deze zijde der Kamer slinkend, aan de andere zijde door nieuw gewonnen proselieten uitgroeide? Of lag er althans in het zonderling denkbeeld van den geachten afgevaardigde uit Middelburg, om den census niet te verlagen, maar zoo mogelijk nog te *verhoogen*, niet wel aanduiding van veelbelovenden aanleg, om bij een eventueel nieuw zich vormende conservatieve partij, rang te nemen onder de zeer verdienstelijke leden?

INHOUD.

I.	<i>Koloniale quaestie</i>	Bladz.	9.
	1. Rede, gehouden in het Comité-Generaal over de Atjehsche aangelegenheden. (Gehouden 17 April 1874. Hand. ed. 1881, pag. 36 v.v.)		9.
	2. Rede over dezelfde aangelegenheid. (Gehouden 18 April 1874. Hand. ed. 1881, pag. 68 v.v.)		24.
	3. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1875. (Gehouden 11 November 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 127 v.v.)		33.
	4. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1875. (Gehouden 11 November 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 136 v.v.)		48.
	5. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1875. (Gehouden 19 December 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 733 v.v.)		52.
	6. Rede, gehouden bij de verhooging der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1875. (Gehouden 12 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1303 v.v.)		57.
	7. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1876. (Gehouden 16 November 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 382 v.v.)		64.

	Bladz.
8. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1876. (Gehouden 16 November 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 392 v.v.)	78.
9. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1876. (Opiumpacht). (Gehouden 19 November 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 435 v.v.)	83.
10. Rede, gehouden bij de vaststelling der begrooting voor Ned. Indië, dienstjaar 1876. (Opiumpacht). (Gehouden 19 November 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 441 v.v.)	95.
Bijvoegsel tot de Koloniale quaestie. Het negentiende hoofdstuk uit „Ons Program”.	98.
 II. <i>Sociale quaestie.</i>	 139.
11. Rede betreffende den kinderarbeid. (Voorstel Van Houten). (Gehouden 29 April 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1347 v.v.)	139.
12. Rede betreffende den kinderarbeid. (Voorstel Van Houten). (Gehouden 1 Mei 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1382 v.v.)	154.
13. Rede betreffende den kinderarbeid. (Voorstel Van Houten). (Gehouden 2 Mei 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1390 v.v.)	161.
14. Rede betreffende den kinderarbeid. (Voorstel Van Houten). (Gehouden 4 Mei 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1412 v.v.)	168.
15. Rede betreffende den kinderarbeid. (Voorstel Van Houten). (Gehouden 4 Mei 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1419 v.v.)	182.
16. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 28 Nov. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 343 v.v.)	184.
17. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 30 Nov. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 371 v.v.)	198.

	Bladz.
18. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 30 Nov. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 374 v.v.)	202.
III. <i>Electorale quaestie</i>	207.
19. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk V der Staatsbegrooting, dienstjaar 1876. (Gehouden 6 Dec. 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 583 v.v.)	207.
IV. <i>Onderwijsquaestie</i>	
20. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk V der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Lager Onderwijs). (Gehouden 7 Dec. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 488 v.v.)	219. 219.
21. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk V der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Lager Onderwijs). (Gehouden 8 Dec. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 514 v.v.)	238.
22. Interpellatie van Dr. Kuyper betreffende het Lager Onderwijs. (Gehouden 14 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1326 v.v.)	245.
23. Vervolg. (Gehouden 14 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1335 v.v.)	258.
24. Vervolg. (Gehouden 14 Mei 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 1339 v.v.)	266.
25. Rede, gehouden bij de vaststelling van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting, dienstjaar 1876. (Gehouden 13 Dec. 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 699 v.v.)	268.
V. <i>Kerkelijke quaestie</i>	287.
26. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk VII (Eeredienst) der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 15 Dec. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 624 v.v.)	287.

	Bladz.
27. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk VII (Eeredienst) der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 15 Dec. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 625 v.v.)	290.
28. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk VII (Eeredienst) der Staatsbegrooting, dienstjaar 1875. (Gehouden 15 Dec. 1874. Hand. der Staten-Generaal, pag. 628 v.v.)	300.
VI. <i>Partijverhouding</i>	305.
29. Rede, gehouden bij de beraadslaging over Hoofdstuk V der Staatsbegrooting, dienstjaar 1876. (Gehouden 7 Dec. 1875. Hand. der Staten-Generaal, pag. 609 v.v.)	305.

